

Digitized by Google

ΦΙΛΩΝΟΣ ΤΟΥ ΙΟΥΔΑΙΟΥ

ΤΑ ΕΝ ΑΡΜΕΝΙΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ

PHILONIS JUDAEI

OPERA IN ARMENIA CONSERVATA

ՓԻԼՈՆԻ ԵԲՐԱՅԵՑԻՈՅ

ԲԱՆՔ ԵՐԵՔ ՉԵՒ Ի ԼՈՅՍ ԸՆԾԱՅԵԱԼՔ

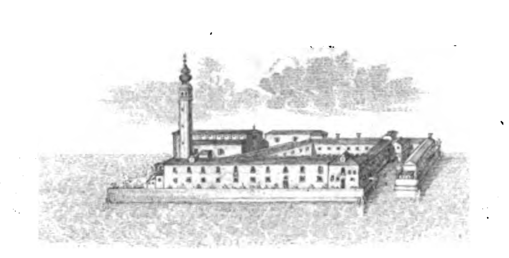
Ա. Բ. ՅԱՂԱԳՍ ՆԱԽԱԽՆԱՄՈՒԹԵԱՆ

Գ. ՅԱՂԱԳՍ ԿԵՆԴԱՆԵԱՑ

’Ի ՀԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵՆԷ ԵՂԵԼՈՑ ’Ի ՑՈՑՆ ԲՆԱԳՐԷ ’Ի ՁԵՌՆ ՍՐԲՈՑ
ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ ՄԵՐՈՑ, ՑԵՂԵԱԼ ’Ի ԼԱՏԻՆ ԲԱՐԲԱՌ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԲ Հ. ՄԿՐՏԻՉ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ԱՒԳԵՐԵԱՆՑ

Տպագրեալ հրամանաւ Արհիապատիւ Տն Տն Ստեփաննոսի Վարդապետի
Ագոնց՝ Ընդհանրական Աբբայի և Արքեպիսկոպոսի:

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՎԱՆՍ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

ՑԱՄԻ 1822. ՌՄՀԱ

PHILONIS JUDAEI

SERMONES TRES HACTENUS INEDITI

I. ET II. DE PROVIDENTIA

ET III. DE ANIMALIBUS

EX ARMENA VERSIONE ANTIQUISSIMA AB IPSO ORIGINALI TEXTU GRAECO AD VERBUM STRICTE EXEQUUTA, NUNC PRIMUM IN LATIUM FIDELITER TRANSLATI

PER

P. JO: BAPTISTAM AUCHER ANCYRANUM

MONACHUM ARMENUM ET DOCTOREM MECHITARISTAM

VENETIIS

TYPIS COENOBII PP. ARMENORUM IN INSULA S. LAZARI.

MDCCCXXII

SUPERIORUM PERMISSU

ՔԱՋԱՓԱՅԼ ԱՍՊԵՏԻ ՀԱՅԿԱԶՆՈՅ

ՊԱՐՈՆ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻ ՌԱՓԱՅԵԼԻ ՂԱՐԱՄԵԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՍԻՐԻ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԻ

ՄՏԵՐԻՄ ՍԻՐՈՅ ՆՈՒԷՐ։

Ոչ զԱ՟ղեքսանդր զմեծն անուանեալ աշխարհակալ Մակեդոնացի՝ զՔ՟ո համանուն, ո՛ Պերճափայլ Ասպետ պանծալի, և ոչ զայլ ոք ՚ի դիւցազն կարծեցեալ արանց, մեծագործս երբէք կամ երախտաւորս տիրապէս վարկանիմ մարդկութեանս, եթէ ոչ զայդ ընդ Ա՟ծպաշտութեան և զՈւսումնասիրութիւն որք յարդարեացէ։ Սան որոյ և զերկոքումբք այսոքիւք ճոխացեալդ ՚ի Սերմատուողէն՝ որպէս ականաւոր ՚ի մէջ բարեացապարտ եղելոց ազգիս իրաւամբք պատուասիրել առաջիկայս խայրեօք ոչ ինչ դանդաղիմ․ որպէս այն թէ զկենդանի նմանութիւն յան-

ձինդ նկատեալ (Թո՛ղ զոր յիմաստաղեղ մասին աշխարհի զյոլո-
վից իշխանաց գովելեաց 'ի դարս դարս,) զմերոյն առաւելապէս
Վռամշապհոյ Արքայի Պարթևի՝ գեղեցիկ հետևողի նախնոյն
իւրոյ Տրդատայ մեծի, 'ի փոյթ տարածելոյ զԱծպաշտութիւն
և զՄուսումն միանգամայն յԱրամեան ազգիս, և յառանձին
ջանս արդիւնացուցանելոյ զերկասիրութիւն յաւերժայիշատակ
Թարգմանչաց մերոց: Ըստ նմին օրինակի տայ յիշատակել վսե-
մական տիպ Ազնուութեանդ և զկերպարանս քաջուսումն ա-
ռաքինւոյն՝ զպանծալի Ասպետին տանն Հայոց՝ Սահակայ
Բագրատունւոյ արեամբ չափ մրցողի վասն 'ի Քս հաւատոց
ընդդէմ կռապաշտ Պարսից. այն՝ որ ետն մեծիմաստ Քեր-
թողահօր մերոյ Մովսեսի Խորենացւոյ արձանագրել զհնախօ-
սութիւն պատմութեան Հայոց՝ յիշատակ անանց. մինչ զի ո՛չ
նուազ երախտապարտս զմեզ դաւանեմք խնդրողին՝ քան կա-
տարողին զկարևոր զայն գործ: Քաջ գիտէ Բանասէրդ առա-
քինի զընդ Քեզ ընտանութիւն նմանութեան և զՆերսեհի
մեծի Պատրկի և Հիւպատոսի՝ Շիրակեան Կամսարականի.
որ ո՛րչափ և մեծարեալ պատուասիրէր զգիտնաւորս նոյնչափ
և հարկ 'ի վերայ դնէր նոցա՝ (որպէս Արշարունւոյն Գրիգո-
րի՝) գրել յօրինել կենցաղօգուտս և օգեշահս 'ի պայծառու-
թիւն ազգի: Որպէս և զիմաստասէր և զփառաւոր իշխանին
մերոյ ուսումնատենչ Գրիգորի Մագիստրոսի, և զնորին հե-
տևողաց՝ մինչև 'ի Լևոնեանս և 'ի Հեթումեանս: Յորոց
սակի Հեթում Երկրորդ՝ արքայ բարեպաշտ և գիտնական,
բաց 'ի բազմապատիկ ընտիր մատենից, զՓիլոն փիլիսոփոս ե-

բրայեցի 'ի մատենադարան իւր գանձել հրամայեաց։ Եւ ահա՝ որ անակնունելի կարծի, զառ 'ի հրամանէ նորա զճարտար գրչի՝ Վասլի արքունի դպրի՝ մատամբ դրոշմեալ մատեան յաջողեցաւ մեզ ժառանգել, և աննախանձ հաղորդել ամենայն հնասիրաց զճաշակ նորին, սկսեալ յերից անտի հետաքնին ճառուց, որ 'ի սոյն յայս հատոր բովանդակին. մինչև Տէր յաջողեսցէ և զմնացեալ գործս Փիլոնի զանգիւտս յարևմուտս՝ 'ի լոյս ընծայել։ Եւ արդ զայսպիսի գործ ընտրական՝ 'ի դէպ վարկաք յանուն Պատուականութեան Ձերոյ, ո՛ Ասպետ վսեմափառ, հանդիսացուցանել. գործ՝ փոքր քանակաւ, այլ ըստ յարգի՝ մեծ. զի ցանկալի իսկ է համօրէն ուսումնագիտաց ընդ տիեզերս, և մերոցս ժամանակաց ճահողագոյն. ուր և կանխաւ արք գիտնաւորք՝ մինչչև էր նոցա տեսեալ զճառս Փիլոնի Յաղագս Նախախնամութեան, ՈՍԿԻ ՄԱՏԵԱՆ կարդային, զմայլեալք դոյզն ճաշակաւ՝ զոր գտանէին նշանակեալ առ Եւսեբեայ կեսարացւոյ։ Եւ զի այսորիկ այսպէս, զՔո անուն պանծալի՝ քաջածանօթ ընդ ամենայն տեղիս, սկսեալ 'ի Հնդկաց, 'ի Բրիտանիոյ, 'ի Գաղղիոյ, 'ի Գերմանիոյ, և յԻտալիոյ, նորօրինակ շքեղութեամբ պանծափայլել ոչինչ երկբայիմ սովին ցուցակութեամբ Ուսումնասիրութեան Առաքինւոյդ։ Քանզի զորօրինակ Հռովմէականն Պատմութիւն Ռոլէնի՝ Քոյին ակնարկութեամբ և հոգողութեամբ հայերէն թարգմանեալ և տպագրեալ 'ի մեր Վանս, զանուն Ազգասիրդ ևս քան զևս հռչակելի արար յարևելս, սոյնպէս և Փիլոնեանս տիպ Հայերէն և Լատիներէն՝ հանդերձ Յունական հատուածովք, ան-

շուշտ զանուն փառաւորութեան Նազելւոյդ յանձնել ունի. զոր քաջ գիտելով Միաբանութիւնս մեր՝ Վիւսդ Բարերա-րութեան և Մարդասիրութեան մեծ յիշատակիչ և մեծարիչ, մատուցիւր կամեցաւ, (որպէս և եսս փափաքէի,) Բարեպաշ-տութեանդ սիրոյ զիմ զսակաւամասնեայ երկասիրութիւն ըն-ծայել նուիրանօք։

Ի Միսիթարեան Վանս Սրբոյ Ղազարու։

Յամի 1822. ՌՄՀԱ. Յուլ. Ժ։

ԱԶՆՈՒԱՓԱՌՈՒԹԵԱՆ ՁԵՐՈՒՄ

Խոնարհ ծառայ, և մաղթող ծանօթ

Հ. ՄԿՐՏԻՉ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ԱՒԳԵՐԵԱՆՑ։

NOBILISSIMO EQUITI

ALEXANDRO RAPHAELI

HERO HAICANO INCLYTO

Non Alexandrum Macedonem celeberrimum, cujus magni nominis particeps es, o clarissime Eques, neque ullum alium ex Heroum serie summopere meritum puto de humano genere, nisi qui arctissime conjungat verum Dei veri cultum una cum humaniorum literarum studio. Quum ergo Nobilitatem Tuam utraque dote divinitus decoratam esse optime noverimus, jure ac merito Tibi primas deferentes inter bene meritos de propria Natione, hoc opus nuncupari nihil dubitavimus: maxime quod in Te vera nitidaque effigies

praefulgeat, non solum complurium Principum ex universo Christiano Orbe, verum etiam praesertim Regis nostri Veram-Saporis Parthi, integerrimi imitatoris ac haeredis magni Tiridatis, in studio nimirum propagandae pietatis una cum eruditione litteraria in Natione Armena, atque in summa diligentia de illustrium ac Ss. nostratium Interpretum laboribus proficuis reddendis. Similiter in memoriam omnium revocare mihi videtur Nobilitatis Tuae icon vivissima speciem doctissimi ac piissimi Equitis nostri Isaaci Bagratunii, fortissimi antesignani Christianae veritatis adversus Persas Pyrolatras; is enim persuasit magno Doctori ac Poëtae nostro D. Moysi Chorenensi scriptis mandare Antiquitates Historiae Haicanae in aeterno aevo permansuras: ita ut non minus impulsori, quam Scriptori debitores nos esse in confesso sit apud universos. Alterum habes Tibi, inclyte Eques, hujusce meriti socium, magnum illum Patricium Consulemque Nerseh Camsaracan de Scirak, qui quanto magis veneratione consequebatur viros litteratos, eo magis eos cogebat (ut Gregorium Arsarunium) ad elucubrandos libros utiles claritati ac decori nationis. Optime nosti et Philosophum pium Gregorium cognomento Magistrum, militiae nimirum Ducem, principemque gloriosum, hominem litteraturae amore captum; ejusque sectatores Leones, et Hethumios principes Armenios. In quorum numero Hethum aut Haython II. Rex noster pietate et scientia aeque lau-

dabilis, praeter multiplices codices in sua bibliotheca reconditos, Philonem Hebraeum, celebratissimum auctorem, sicut thesaurum possidendum curavit. Et, quod magni est momenti, ecce ejusdem Regis jussu exaratum a Basilio regio amanuensi exactissimo Volumen Philonianum possidere nobis feliciter contigit: cujus specimen sine ulla haesitatione communicamus cunctis Antiquitatis amantibus, initio ducto a tribus sermonibus curiosissimis ac utilissimis, hocce tomo contentis; donec concedat Deus residua quoque Philonis nostri opera in Occidente desiderata in lucem edere. Hujusmodi ergo et tantum opus optavimus Nobilitatis Tuae nomine divulgari; opus inquam, mole quidem exiguum, merito tamen permagnum, quippe quod universis mundi eruditis optatissimum, et nostris temporibus accommodatissimum: ita ut litterati homines antequam aspexissent opusculum istud de Providentia, Librum Aureum denominare vix dubitaverint, paucis tantummodo verbis degustatis, quae citaverat Eusebius Caesariensis. Tuum ergo nomen egregium, inclyte Eques, jam ubique terrarum optime notum, incipiens ab India, deinde florens in Britannia, Gallia, Germania, et Italia, novo quodam modo decoratum iri hocce argumento studii litterarum satis persuasum habeo. Sicut enim Historia Rollini Romana, Te jubente ac procurante, Armeniace reddita editaque in nostro Coenobio, nomen Tuum magis ac magis clarescere fecit in Oriente;

ita et Philonis editionem Armeno-Latinam una cum fragmentis Graecis, gloriae Tibi in Occidente cessuram certo persuasa omnis nostra Congregatio, Benignitatis Tuae semper memor ac veneratrix, ultro voluit, (ut ego quoque optabam,) Pietati Tuae meum laborem qualemcumque, vovere, dicare, offerre.

Venetiis ex Insula S. Lazari. VI. Id. Quinctilis.

Anno Domini MDCCCXXII. Aerae Armenae MCCLXXI.

NOBILITATI TUAE

HUMIL. SERVUS, AC SINCER. AMICUS
P. JO. BAPTISTA AUCHER
MONACHUS ARM. MECHITARISTA.

ԱՌ ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԵՐԾԱՆՈՂՍ

AD LECTORES ARMENIOS

Երկրորդ զայս գործ յետ Եւսեբեան Քրոնիկոնի ընծայեմք ազգիս և համօրէն հնասիրաց ընդ տիեզերս, ոչինչ յերկարելով բանս ընծայեցուցիչս յաղագս արժանաւոր գովութեան մեծի մատենագրին փիլոնի իմաստասիրի եբրայեցւոյ, և յաղագս իմաստալից բանից նորա, այլ միայն տալով պատճառս բանասիրաց, զի որք իմաստունքն են՝ իմաստնագոյն ևս լինիցին ըստ առակողին։ Իցէ՞ թէ յորդորամիտ իսկ լինիցին համազգայինք 'ի պարծանս իւրեանց՝ այլ ևս մատեանս 'ի վեր հանել 'ի հնութեանց ազգիս, և փութաւոր ածել զանուն բարեյիշատակ նախնեաց. զի թէ նոքա յօգուտ մեր այնչափ աշխատասէրք ցուցան, մեք մի՛ յետնեալ գտցուք 'ի յարգելոյ զվաստակս նոցա գովելիս։ Ասան սոցին այսքան։

Յաղագս մթութեան ոճոյ փիլոնի մի՛ լիցի ումեք վարանիլ. զի ոչ միայն պղատոնական ձևք զբանին ողջոյն նսեմ կացուցանեն, այլև բնիկ հելլենաբանութիւն պահեալ ամենայն իրօք յընթացս թարգմանութեան. վասն որոյ առ քաջ իմացուած փիլոնեան գրութեանց՝ պիտի փորձ 'ի շատէ հմտութիւն յունական բարբառոյ. միանգամայն և քաջ վարժութիւն 'ի հին հայկաբանութեան. զի մատեան փիլոնի մթերեալ ունի յինքեան զամենայն ընտրական բառս հնութեան, մինչև հետևողս իւր ունել և զամենայն ընտիրս 'ի մատենագրաց մերոց. միայն պակասի 'ի սմա շարայարութիւն կամ շաղկապումն բառից ըստ ընտելական ոճոյ լեզուիս, մինչև բազում հատուածոց մնալ անիմանալի ըստ զօդելոյ բանի ընդ բանի. զոր ըստ կարի յիմանալի կազմութիւն վերածեալ է մեր 'ի լատին թարգմանութեան. իսկ վասն ազգիս՝ եթէ դէպ լիցի ըստ ժամանակին, արժան է յօրինել ուրոյն օրինակ պարզաբանական։ Ես այժմ ոչինչ լուծումն տուաք հայերէն. ապա թէ ոչ՝ կրկին չափով մեծանայր մատեանս. միայն ուրեք ուրեք պէտք եղեն փակագծիւ յաւելուլ մի կամ երկու բառ նօտրագիր. թող զոր և ըստ լուսանցից մատենիս յաւելան տարբերութիւնք ինչ ընթերցուածոց՝ նոյնպիսի փակագծիւ։ Իսկ ուր տեսանես տառ մի կամ երկու ագուցեալ նօտրագիր 'ի մէջ բոլոր գրոյն, իմա՛, զի այն տառ կամ պակասէր յօրինակին (որ մեզ կարևոր թուեցաւ), և կամ աւելորդ երևէր յօրինակին. վասն որոյ յայսպիսիս ընդհանրապէս իմա՛ երկբայական

գոլ զընթերցուածն։ Բայց մինչ այլափոխութիւն կամաւոր չարարաք ընաւին, բաց 'ի տառէս օ, զոր եդաք անդ, ուր 'ի գրչագիր մատենին գրի աւ՝ ըստ սովորութեան հին դարուց. զի և յատուկ անուանք՝ որ 'ի յոյն գրին և հնչին օ, ըստ նախնեաց դրոշմեալ լինին աւ, հանգէտ սովորութեան եբրայեցւոց և ամենայն արևելեայց։

Անայ յուշ առնել ազգայնոց մերոց, զի մեք առ այժմ փոյթ կալաք տպագրել հայերէն և լատիներէն զերիս Ճառս հետաքննիս, զմն զերկուս յաղագս Նախախնամութեան, և զերրորդն վասն Կենդանեաց, որք պակասէին յարևմուտս, վասն որոյ և փափաքելի էին առ հնասէրս յարևմտեայց։ Ըստ նմին օրինակի խորհիմք առնել և զայլ գործս Փիլոնի՝ գտեալս առ մեզ, և պակասեալս առ յոյնս և լատինս. զոր օրինակ են խնդիրք և լուծմունք 'ի գիրս Լինելութեան, այսինքն Ծննդոց, և 'ի գիրս Ելից, որպէս և Ճառք 'ի Սամփսոն, 'ի Յովնան, և 'ի Տեսիլն Երից Մանկանց՝ այսինքն հրեշտակաց երևելոց աբրահամու։ Իսկ որ մինչ կայ արտաքոյ այսոցիկ 'ի հայերէն մատեանս, գտանին տպագրեալ արդէն յարևմուտս՝ յունարէն և լատիներէն. վասն որոյ չունին կարօտութիւն յայնմ մասին՝ մերում թարգմանութե և տպագրութեան. որպիսի են Ճառքն յաղագս Աբրահամայից, և յաղագս Ըադնին (կամ սեղանոյն) իրաց, և յաղագս Տասն բանից, այսինքն պատգամաց, և Կեանք իմաստնոց (կամ վարք նահապետաց մեց), և յաղագս Ածային օրինացն Բալաբանութեան. և Տեսական, կամ Ճառ յաղագս Եսսեանց։ Թո՛ղ զի կան և 'ի յոյն, և 'ի լատին այլ քանի մի Ճառք, որք պակասեն 'ի մեր օրինակս. մինչև ըստ ժամանակին լցցին 'ի լրագոյն օրինակաց, որոց փափաքեմք։

LECTORI PHILARCHAEO

P. JO. BAPT. AUCHER FELICITATEM

1. Quod tibi, Lector humanissime, sub finem nostrae in Eusebianum Chronicon Praefationis quadriennio ab hinc promisimus, siquid nempe Armenia nostra praeterea suppeditaret, quod eruditorum studiis, aut Christianae Reipublicae prodesse posset, id a nobis in commune commodum editum iri; hoc tibi fide bona in praesentia praestamus, Philonis, quem Hieronymus [1] Judaeorum disertissimum vocat, Dialogos duos *de Providentia*, itemque tertium *de Animalibus*, ex vetustissima Haicana versione in publicam lucem post tot saeculorum oblivionem proferentes. Nam praeter ea, quae jamdiu vulgata sunt Philonis opera, multa alia ab eruditissimo viro exarata fuisse, a doctissimis viris [2] est animadversum: quorum tamen, licet ea prorsus jam deperdita eruditi putaverint, extat bona pars in Armeniacam linguam olim conversa inter Bibliothecae nostrae S. Lazari Codd. Mss. ut illa sunt.

Փիլոնի, այնոցիկ՝ որ 'ի Ծնելութեանն, խնդրոց եւ լուծմանց, բան. եւ այլն. Φιλῶνος τῶν ἐν Γενέσει ζητημάτων καὶ λύσεων. h. e. *Philonis*, (liber) *Quaestionum et Solutionum in Genesin:* tum aliae quaest. et solut. *in Exodum:* item Sermones *de Sampsone, de Jona, de tribus Adolescentibus*. h. e. Angelis, *Abrahamo visis, etc*.

Verum cum haec inter laudati modo Dialogi *de Providentia* (*Libri aurei* titulo a nonnullis decorati), et *de Animalibus* principem locum obtineant, maximoque ipsorum desiderio litteratos homines [3] jamdiu teneri certum sit; ab ipsorum editione nostros in Philonianis opusculis vulgandis labores ordiri voluimus, alias etiam ejusdem lucubrationes deinde edituri, si quidem diligentia nostra, nostrumque in antiquis Scriptoribus e tenebris in lucem proferendis consilium litterato orbi probari cognoverimus.

1 De Script. Eccl.
2 Vide Fabric. Bibl. Graec. L. IV. c. IV.
3 Vide Thomae Mangey Praef. in Phil. tom. I. pag. XVIII.

II. Ac de ipsa Philonianarum scriptionum, quas edimus, *αὐθεντίᾳ* nihil dicendum arbitramur, cum id satis superque praestitura sint Graeca Fragmenta, maxime ab Eusebio relata, ac ad paginae calcem a nobis proferenda: quae cum Armeniae versioni apprime consentiant, omnem ab illis scriptionibus *νοθείας* suspicionem apertissime removent.

III. Ad ipsum vero Interpretem quod attinet, non eam in ipso Haicanae linguae puritatem requiras, quam tantopere in Interprete Eusebiano laudavimus [1]: haeret enim pede presso Graeco textui; nec auctoris sui sensa exhibet tantum, sed ipsa pene verba enumerat, ita ut Haicanae sint voces, eaeque elegantissimae ac antiquissimae, phrasis vero atque constructio omnino Greca. Id facile patebit, si cui lubeat Graecum fragmentum satis longum, quod ex Eusebio producimus, cum Armenia, vel cum Latina nostra versione conferre; in quo si ea *σφάλματα* excipias, quae vel Graeco, vel Armenio amanuensi tribuenda sunt, ita verba singula singulis respondere deprehendes, ut omne in id studium suum contulisse Interpres apertissime patefiat. Omitto, quod saepe saepius pro commoditate suae nationis hominum, soleat synonima repetere majoris explicationis gratia. Cave tamen, ne nimium Vigerianae versioni (in Praep. Evang. Eusebii, unde habemus copiam fragmenti) fidas; namque saepissime, Latinitatis gratia dixeris, latiori sensu procedit, atque ab suo textu discedit.

IV. Caeterum licet ea metodus, quam Armenius Translator est secutus, suas habeat opportunitates, importune tamen circa Philonem usurpata ab ipso est, auctorem obscurissimum, cujus dictio ad Platonica aenigmata comparata, emolienda ab interprete erat et illustranda: praesertim cum quae vel Graece obscura erant et perplexa, ea in Haicanum *κατὰ λέξιν* translata, nonnisi obscurissima ac perplexissima possent evadere. Accedit eodem Platonicae Philosophiae in interprete minus perfecta instructio, qua effectum est ut Philonem per tot illos ejus scholae anfractus ac labyrinthos dilabentem vix semper assequi potuerit; ac verba illa quibus Platonici certas quasdam significationes tribuebant, ea vel ex communi acceptione exponeret, vel ad sua etyma ac principia revocata grammatice explicaret. Id sane accipias velim pro uno ex argumentis, quod Interpres noster senior Moysi Chorenensi in aetate fuit, ut major suus condiscipulus, et consequenter carens quodammodo perfectione illa, qua praediti deinceps fuere Chorenensis et socii sui Alexandriae et Athenis instructi [2],

1 Praef. in Chron. paragr. II. n. 2.

2 Choren. L. III. c. LXI. " Բայց քանզի անգէտք էին մերում արուեստի, 'ի բազում մասանց թերացեալ գործն գտանէր. վասն որոյ տուեալ մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ՝ առաքեցին զմեզ յաղեքսանդրիա՝ 'ի լեզու պանծալի՝ 'ի սորայ յօգանալ ճեմարանին վերաբերութեան ". h. e. " Cum vero nostrae artis imperiti erant, opus (*quodcumque, una cum litteris sacris*) multis partibus imperfectum reperiebatur; eaque de cau-

v. Quod (ut per se patet) nobis Armena in Latinum transferentibus incommodum vehementer accidit: qui tamen media prorsus via incedentes, Haicanae phrasi, quoad sine perspicuitatis dispendio fieri potuit, pressius adhaerere perpetuo conati sumus; nec tamen piaculum duximus ab ea discedere, cum id ipsius auctoris mentis exponendae necessitas postularet. Porro hac nobis lege constituta, mirari profecto nemo poterit Latinae linguae elegantiam a nobis neglectam fuisse, quae cum ea fide qua Haicanum textum Latine exhibere volebamus, stare nequaquam poterat. Quae vero loca ita expressit interpres, ut nullus inde sensus extundi posset, ea, servato Haicanae versionis ordine, et verbum verbo *κατὰ τάξιν* reddentes, Latine repraesentavimus, additis adnotationibus, quae loci corruptionem indicarent: idque eo consilio, ut si qui nobis eruditiores aliam experiri vellent, meliori eorumdem locorum interpretationi proferendae operam darent.

vi. Caeterum ut ad Interpretem redeam, certum est ipsum Saeculo v. vixisse sub Theodosio juniore, quem ab anno Christi ccccviii. ad ann. ccccl. imperium tenuisse constat: quod tempus in illud saeculum incidit, quod *Interpretum Aetatem* nostrates vocant, eo quod tunc maxime Graecorum libris in Haicanum vertendis Armenii insudarint, qua de re alibi diximus [1]. Id cum iisdem fere momentis firmari possit, quae ad asserendam antiquitatem Eusebianae translationis attulimus [2], tum ex eo etiam constat, quod in proferendis Sacrae Scripturae locis (in toto nempe cursu quaest. et solut. in Genesin, et Exodum) non ea ex vulgata apud Armenios versione profert Interpres, sed versionem ipse pro lubito adornat: quod ex eo certe ortum esse quisque intelligit, quod nondum vulgata editio obtineret, quae in ipsis diebus elaborari coeperat, et postmodum sub medietate ejusdem saeculi ultimam perfectionem sortita est cum omni diligentia; ita ut omnes jam tentatas elaborationes privatorum hominum summopere excelluerit.

vii. Accedit pro testimonio validissimo communis ac unanimis auctoritas Armeniorum Patrum, apprime vero Ss. Moysis Chorenensis, cum fratre suo Mambreo, et Elisaei, qui ipso illo saeculo floruerunt, et Philonis nostri versionem Armenam (de qua agitur) prae manibus habuere, eaque usi sunt, partim ipsa verba colentes, partim ad meliora vocabula reducentes, aut primigenio exemplari Armeniaco adhaerentes. Ut plura praetermittam, primus, Chorenensis scilicet, *Lib. III. c.* 62. verbatim describit haec verba Philonis Armeniaca. *Lib. Theoric.* sive *de Essaeis*. * Որ 'ի լճին բերանքն արձակին 'ի ծովն, և որք 'ի ծովէքն մտանի ելոյ՝ որ ելանեն սակաւ սակաւ սղոխք օդոյ. անօսրութիւնք՝ այն որ 'ի ծովէն, և Թանա

sa Magnus Isaacus et Mesrobes ad linguam nobilissimam ediscendam nos Alexandriam misere, certius imbuendos Academiae analogismis ». unde evenit et ars perfecti Interpretis. Vide et quae suggerit in seq. cap. LXII. sicut etiam cap. ult. LXVIII.

1 Praefat. ad Chron. Euseb. §. II.

2 Ibid.

ձուկքն՝ որ՚ի լճին. որոց խառնուածն առողջագոյն հաստատութիւն կենաց գործէ ||: Idem *Lib.* III. *c.* 65. sic habet: * Որչ որպէս քերթողքն ասեն, մերձազաւակք և ծնտասերք գոլ և նոյնասերմանք ածոց՝ իշխանք ||, repetens nimirum Philonis nostri locum *de Animalibus*, qui extat *pag.* 148. hujus editionis, * Ոչ ոյլ փքմամբք համ բարձեալք կարծեցուք, որպէս ասեն քերթողքն, եղեալ ածոց մերձասերմանք և ծնտասերք ||: maxime vero, locum *quaest. et solut. in Exod.* II. 6. ubi ipse Philo dixerat. * Ոչ է որպէս քերթողքն ասեն, մերձազաւակք և ծնտասերք են և նոյնասերմանք ածոց՝ իշխանք ||: Similiter quod dixit Choren. *ibid. L.* III. *c.* 29. * Որգան վախճան միոյն՝ միւսոյն լինին (կամ լինեին) սկզբունք ||, legitur apud Philonem nostrum. *de Allegor*. * Վախճանք նոցա՝ այլոց են սկզբունք. որգան, առընթեան վախճան՝ գիշերոյ է սկիզբն ||: Praeterea Choren. III. 46. * Հիւանդացեալ անդ՝ մաշարական ախտիւք ջերմնի հիւծմամբ ||: similiter Phil. *de Provid.* II. * Մաշարական ախտիւ ... ջերմանել հիւծմամբ ||: Iterum Chor. III. 55. * Նոյն զայս ասացեալ՝ քամահաբար ՚ի ձիարձակարանէն արփալյաքնաց լինէր ||. ac Philo *de Animalibus*; * Կարի յոյժ քամահաբար արփեղնաց լինին ||: Omitto auctorem libri Պիտոյից *Chriarum*, vulgo Chorenensem existimatum [1].

VIII. Secundus vero, is est B. Mambreus, *Homil. de S. Lazaro resuscitato per Christum*, dicit. * Մինթէ ՚ի մանրագործաց թմբրեալ իցէ, և կամ՚ի սաստիկ անապակաց զմբրեալ իցէ ||: quae reapse verba sunt Philonis nostri *de vita theorica, sive de Essaeis*, totidem vocibus, * Իբրև զմանրագործ՝ զանապակին ըմպելով թմբրեալք և թրջեալք և զմբրեալք ||:

IX. Tertius autem S. Elisaeus. *Hist. Arm. cap.* VIII. *de martyrio S. Leontii Presbyteri et sociorum*, non solum ait: * Որոյ ոչ է տեսեալ զմեծ թագաւորն, պատուաւորացն մատուցանէ զերկրպագութիւն ||. id est Philonis dictum *Serm.* III. *quaest. et solut. in Genesin. n.* 34. * Որք միանգամ զմեծ թագաւորն ոչ տեսին, նախարարին և որ ընդ նովաւն՝ զնոսա զառաջնոյ թագաւորին զարժանաւորութիւնն ||: verum etiam in sequentibus prolixe ex ore S. Leontii exhibet descriptionem Medici aulicum infirmum adeuntis, et nihil de regia pompa curantis, sed aegroti tantum salutem quaerentis; quam descriptionem habes apud Auctorem nostrum hoc tomo. *pag.* 59. Ita ut, si concedendus locus sit conjecturis, optarem atque auderem dicere, quod ipse S. Leontius, qui erat unus majorum collegarum Chorenensis, Interpretum titulo ab ipso memoratorum, fuerit proprius translator to-

1 Qui Armenice legit, minime dubitabit de similitudine horum verborum: Պիտոյից. 206. * Զքաջուղէշ և զպողեղ զյոժարայն ... անգատան ||: Փիլ. վնեւ. ա. 9. * Երկու են ծառոց տապքինութիւնք, քաջուղէշ գոլ. և պողեղ ||: Եւ ևս Պիտ. 269. * Զնոյն նուագաւոր երգ և երաժշտական զուգաբարբառ հնչմամբք պարաւորակք եղեալ՝ յերկուս բաժանէին գասս ||: և Փիլ. փեռոխն. * Նուագք զուգահնչմամբք և զուգաբարբառովք ... նուագաւոր բաղաձայնութիւն կատարէր, և արդարև երաժշտական ... և պարկեշտ պարաւորակքն ||:

tius operis Philoniani: sed haec et similia tempus manifestabit. Illud certissimum ego video, quod S. Elisaeus imbutus fuerit modis loquendi Philonis, sive principiis ab eo usurpatis: ut in *praefat. hist*. * Որպէս և ասացին իսկ ոմանք 'ի քաջ պատմագրացն, զուգաւորութիւն է մայր բարեաց, և անզուգութիւն ծնող չարեաց || : Similia non semel dixerat Philo. (Լին. Գ. 49. և ԺԿ. ԺԹ. և այլն.) * Զուգութիւն՝ արդարութիւն ծնաւ ... Անզոյգն աղբիւր է չարեաց ||. Sicut et illud *Monitum ad Monachos*, * Բնութիւնս մեր զուղակէ՝ սիրէ ծածկել զմերկութիւն ||, Philonis est nostri (Լին. Դ. 1.) * Բնութիւնս մեր ղօղել և թաքչել սիրէ ||. etc. Item Philo dixerat (Նախ.) ՂԾ՝ * Ինքն իւր է տեղի, և ինքն ինքեամբ լի և բաւական. ինքն ինքեամբ ած ||. և այլն. et Elisaeus. *Hist. c.* II. * Ոչ սկիզբն աւուրց յումեքէ՝ լինել ած, այլ՝ ինքն ինքեամբ միշտնջենաւոր. ոչ 'ի տեղւոջ ուրեք, այլ ինքն ինքեան տեղի || : etc. Haec optime comprehendunt, qui Armeniace legunt Philonem.

x. Mitto posteriorum saeculorum Scriptores: [1] Ananiam Sciracunium auctorem Saec. VII. *in lib. de Astronomia*. non semel citantem de nomine Philonem nostrum. Joannem Philosophum Saec. VIII. verba Philonis usurpantem. Thomam

1 Verba ipsa ex parte subjiciuntur pro legentibus libros Armenios una cum Philone Armeniaco. Շիրակ. յղ. աստեղագէտն. յանուանէ նշանակէ զՓիլոն՝ կրկին և կրկին, յասելն. * Զնիւթոյ բուն երկնի ... ոմանք այլ ինչ ասեն հանգոյն փիլոնի, թէ միոյք են, և ոչ նիւթական ինչ ... (պիտ ապրահամու) զայս պատմէ մեզ փիլոն ||. ևն:

Յհ. իմաստ. ատեն. Ա. * Զգեղապաշտելն ուսեալ Ներքինեանկացն || : Փիլ. Լինել. Գ. 20. * Տիկին միջին խրատուն և 'ի ձեռն Ներքինեանկացն գեղապաշտէ || : Յհ. իմ. անդ. ԺԷ. * Էր և եռանգիւնի 'ի միակէն առ չորսն վերանալով Ա Բ Գ Դ. որոց համագրութիւնն բաղկացուցանէ զտասն || : Փիլ. Լինել. և Ճ. բան. ևն. ատեղ:

Եւսեբ. Ա. 1. * Սէթ, որ թարգմանի արբուցն ... զոր փիլոն՝ ջրարբի ասէ ||. այն է բան փիլոնի. Լին. Ա. 78. Սեթէ՝ մեկնեալ լինի ջրարբ ||. ևն. Խոսր. ԺՏ. 405. * Զգարշելիսն ծածկելն է բարւոք՝ քան թէ յայտնելն ||. այն ասած է փիլոնի նախախն. Է. * Ծածկել զամօթալին արժան է՝ քան թէ 'ի մէջ բերել ||. որպէս եգաւ յայս գործ. Եբեր. 77: Եւ և Խոսր. 318. * Զեւոյց աւուրցն սփիռ և տարած լոյսն ասէ ||. և Փիլ. յղ. Գ. ձանկ. * Զայն որ տարածն և սփիռ խանչումն մարմնոյ՝ յանձնեալ աչաց || : Մագիստ. Է. առ ոեր. * Տես և զայս, զի՛որգ ոչ ասէ, 'ի պատկեր իմ արարի, այլ թէ 'ի պատկերի իմ արարի. զայս 'ի Փիլոնէ ուսցիս, քանզի հրէայ էր՝ և ոչ քրիստոնեայ, եթէ որպէս ասէ յաղագս Բանին ՆՅ ||. ևն: Աստ 'ի զուր գրեաց տարօնացին պօղոս. * Ասէ փիլոն աշակերտն պօղոսի 'ի մեկնութեան Ելից գրոցն ||. ևն: Յայտնի է և բանն Շնորհ. Ընդ. ծառք գրախտին՝ * առանց սասութեան՝ նիւթեղէն և յարադրուարձ տունկք են. որպէս և Փիլոն ասէ, եթէ առ Ճաւգ, թաւ վայր է դրախտն՝ լի անհնապատիւ պտղովք. իսկ առ միտս՝ զայլ ինչ ցուցանեն նշանակաւ || : Լամբ. Թէի. տատւ, * 'ի ժողովս սկայից հանգիցէ ... իսկ զփիլոնի տեսութիւնն վասն հսկայիցն՝ ոչ առն մեզ թոյլ եկեղեցւոյ քննիչք 'ի կիր առնուլ հաւանութեամբ ||. զի կան խառնեալ առասպելք հրէականք: Սարգ. Ե. պէտր. 1. * Ունիմք օրինակս առաքինութեան 'ի թռչնոց ... արագիլ արդար, զի զծերացեալ հայրն կերակրէ ||. ակնարկէ 'ի բանն Փիլ. առ Աղեքսանդր. * Իսկ 'ի թռչունս՝ բուն զմերիք զարդարութիւն արագիլ ցուցանէ, զծնօղս փոխանակ կերակրելով || : Որպէս և միւս բան Փիլ. ... * Եգիպտոսի թագաւորն՝ որ է նշանակաբար միտք մարմնական. որոյ կեղծաւորելով հերկ 'ի տեսարանի զտուտկերպարանեան պատկերն ||, ևն. Նշմարի առ Սարգ. Ա. պէտ. Գ. * Կեղծաւորութիւն է, որպէս 'ի տեսարանսն՝ ռամիկ գոլով՝ թագաւոր կերպարանի ||. ևն: Իսկ Վանական, Վարդան, Երզնկացի, և հաւաքօղն Տօնապատճառ գրոց, առեալ բերեն 'ի մէջ զանուն և զասացուածս փիլոնի, և առ նոքօք իսկ հաւաքումն խրթին բառից փիլոնի լինել ճանաչի. որպէս և համառօտ լուծմունք բանից և բառից ինչ փիլոնի:

Arzerunium vergente Saec. IX. *Hist. Arm.* L. I. c. I. Chosroem Episcopum Anzevensem Saec. X. Gregorium Magistrum scriptorem saec XI. *Epist. ad Abrehim.* S. Nersem Clajensem Saec XII. et S. Nersem Lambronensem, cum Sergio doctore doctissimo eodem Saec. etc. Omitto *Eclogas vocabulorum ex Philone*, Բառք փիլոնի առանձինն, satis antiquas. Omitto denique *Glossas marginales ad obscuriora Philonis loca*, Լուծ. փիլոնի, quae variis amanuensibus tribui possunt, et in quodam codice Joanni Erzencajensi adscribuntur Scriptori Saec. XIII. desinentis, vel XIV. ineuntis.

XI. De codicibus vero Philonis nostri haec habeo. Tres nobis oblati fuere, quorum unum vix possidemus, nisi ex parte transcriptum; alterum habemus, partim ab uno, partim ab altero amanuensi exaratum: tertium anterioribus jure praeferendum, olim, anno videlicet Christi 1791. et 1792. a nobis visum ac integre transcriptum; quem tandem anno transacto 1821. dono accepimus ex concessione liberali venerabilis Ecclesiae Cathedralis ac Archiepiscopalis Armeniorum Leopoleos, mediante nostro religioso R. P. Minas Medici. Ad hunc ergo codicem pretiosissimum exigere placuit Philonis opera a nobis edenda; praesertim vero tres praesentes dialogos, qui integri ibidem comperiuntur. Codex est totus membranaceus, totus uno calamo nitide atque pulcherrime exaratus Anno Aerae Armeniae DCCXLV. hoc est Christi MCCXCVI. ad usum Haethum, sive Haytonis II. piissimi Regis Armeniorum. Id constat ex inscriptione exarata variis in locis ab ipso Basilio Scriba Regio, fusius autem in fine totius voluminis: cujus verba integra dabimus et nos sub fine ultimi tomi operum Philonis loco suo et tempore opportuno. Nunc accipe initium inscriptionis:

* Յամին եօթնհարիւրորդի քառասներորդի հինգերորդի Թուականիս Հայոց եղև գրութիւն այսմ տառի, զոր է ողեալ մեծ իմաստասէրն Փիլոնի ... Հրամանաւ ա̃ծազարդ և հանճարաշատ Թագաւորին Հայոց Հեթմոյ որդւոյ Լևոնի որդւոյ Հեթմոյ ։ և այլն ։

« Anno septingentesimo quadragesimo quinto Aerae Armeniorum, fuit scriptio hujus libri, cujus auctor extitit magnus Philosophus Philo ... ex mandato Dei amantissimi atque sapientissimi Regis Armeniorum Hethum filii Leonis filii Hethum ». etc.

His praemissis, tempus est ut accedamus ad ipsa auctoris opera a nobis pollicita, initio facto a praefixo monitu, ut videtur, Interpretis, aut Glossarii Armeni, sequenti tenore.

ԲԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՉԻ ԿԱՄ ՄԵԿՆՉԻ

ԵԴԵԱԼ 'Ի ՍԿԻԶԲՆ ԳՐՈՑ ՓԻԼՈՆԻ

Յաղագս Նախախնամութեան ։

ARGUMENTUM

PRAEFIXUM LIBRIS PHILONIS DE PROVIDENTIA

In Codice Armeno.

Մեծիմաստն փիլոն իսրայէլացի գոլով, այլ ո՛չ երեւի թէ յորոց ցեղից յերկոտասանիցն իցէ. զի ցիրեցան եղեն 'ի գերչաց անտի ընդ ժամանակս ժամանակս. Զի թէպէտ եւ դարձան յաւուրս կիւրոսի, եւ դարեհի, եւ արտաշէսի, զօրաբաբէլիւ, եզրասաւ, եւ նէմիւ, սակայն 'ի թագաւորելն անտիոքայ յաւուրս մակաբայեցւոցն վերստին ցիրեցան եղեն. կէսք 'ի լիբաստան, եւ յաղեքսանդր եգիպտոսի, եւ այլք յայլ կողմանս ըստ հանդիպման, եւ վասն այնորիկ խառնիխուռն շփոթէին կարգք ազգաց նոցա. ուր եւ տունս եւ ժառանգութիւնս ստանային 'ի գաւառսն. յոր գերեցանն ։ Զորոց եւ պրակացն պատմութիւն ցուցանէ. զի ելանէին յերուսաղէմ 'ի գալ տօնիցն, 'ի պարթեւաց, 'ի մարաց, եւ յելիմացւոց, 'ի միջագետաց, 'ի փռիւգացւոց, 'ի պամփիլացւոց. եւ յայլոց եւս եկելոց անդր, 'ի մօտաւորաց եւ 'ի հեռաւորաց, եւ որք ընդ ստեփանոսի յաղեքսանդրիայ վիճէին՝ յոլովք էին. որք ջատագով զինեքեանս օրինացն կարծեցուցանէին ։

» Magnae sapientiae vir Philo, Israëlita fuit, sed non constat, ex qua ex duodecim tribubus; siquidem dispersae non semel fuerant a captivantibus. Nam etsi Cyri, Darii, et Artaxerxis tempore, reversae fuissent sub Zorobabel, Esdra, et Nehemia, regnante tamen Antiocho Maccabaeorum aetate, iterum dispersae sunt partim in Libyam atque Alexandriam Aegypti, partim in alias regiones, utcumque tulit sors. Hinc confusae sunt atque permixtae genealogiae, domus quoque possessionesque acquisitae in regionibus, in quas captivae ductae fuerant. Quod ex ipso Actorum libro constat, ubi legimus Hebraeos bene multos ascendisse Jerusalem festis diebus imminentibus ex Parthia, Media, Elamitide, Mesopotamia, Phrygia, Pamphylia, aliisque proximis locis, et remotis; eos vero qui cum Stephano contendebant, seque legis aemulatores venditabant, ex Alexandria magna ex parte fuisse. Ex horum numero et hic Philo

Յայսցանէ իմանի և սա, քանզի քաղաքապետ էր զայնու ժամանակաւ յաղեքսանդրիա, և հրեշտակութեամբ չոգաւ սա 'ի Հռոմ առ գայիոս կայսր, և դարձաւ անդրէն անարգանօք. և այս 'ի ժամանակի քարոզութեանն պետրոսի 'ի Հռոմ, զորմէ պատմէ եւսեբիոս պամփիլեայ:

(Առաջին բանք փիլոնի այս են:) Ծնելութեան խնդրոց և լուծմանց: Ծնելութիւն ասէ զբոլոր գոյից եղանութիւն յայ անեղէ կազմիլ, զորս ածաբանականն մովսէս պատմէ կարգաւ: 'Ի սկզբանէ արար ած զերկին և զերկիր. և փոքր բանիւս այսու ակնարկէ զիմանալի և զզգալի արարածոց եղանութիւն. և զի մի խառնակութիւն արարածքն կարծիցին, կարգս սահմանէ պատմաբանիչս. և աւուրս առաջին, և երկրորդ, և այլ ևս մինչև ցեօթներորդ. սակայն կամք և զօրութիւն այ 'ի միում վայրկենի բաւական էր զամենայն գոյացուցանել: Զոր իմացեալ մեծի իմաստնոյս՝ վկայէ պատմողական բանիւն, թէ ած ոչ ժամանակի կարօտանայ, այլ ամենայն անժամանակ և անպարագիր 'ի գիտութեան նորա կային անմարմնապէս. և յորժամ կամեցաւ, զիմանալի սեռսն տեսակացոյց, 'ի զգալի երևութս որակացուցեալ զամենայն. որք եղեն աներևութիցն ցոյց օրինակի:

Նաև այս է ասելն՝ առնել զբոյս և ըզդալարի, նախ (քան) զտեղալն անձրևի յերկիր, և յառաջ քան զբուսանելն՝ առնել զբոյս. և զոր ինչ վասն դրախտին

fuisse creditur [1]: etenim per ea tempora praefectus erat civitatis Alexandriae, et legatus Romam missus ad Cajum Caesarem, reversus est inde cum ignominia; quod tempore praedicationis Petri Romae contigisse testatur Eusebius Pamphili [2].

(Primum inter ejusdem commentaria locum habent). *Quaestiones et Solutiones in Genesin*. *Genesim* dicit, universarum rerum factam a Deo increato creationem, quam narrat Moyses ille Theologus ex ordine illis verbis, *In principio fecit Deus caelum et terram:* quibus breviter innuit intelligibilium ac sensibilium creaturarum originem. Ne autem confusae censerentur creaturae, ordinem quemdam Historicus sequitur, et diem primum et secundum, et caeteros usque ad septimum recenset; quamquam voluntas, et virtus Dei universis simul condendis omnino par erat. Quod magnus iste sophus animadvertens, testimonium perhibet historici verbis, quod Deus non tempore indiget, sed omnia ante tempus et incircumscripta scientiae ejus inerant incorporaliter: et quando voluit, intellectualium genus formavit, et sensibilia omnia visibili qualitate donavit, quae essent invisibilium indicia.

Huc pertinet quod refert fecisse Deum germina et gramina, antequam plueret super terram, et antequam pullulasset germen, germina fecisse; et quae alia

1 Haec undenam hauserit Armenus interpres, ignoro: quemadmodum quae paullo post subjecit de Alexandrina ejusdem Philonis praefectura.

2 Euseb. Hist. Eccl. II. 5. et Chron. P. II. anno Caji Imp. 3.

և գետոցն , և այլոցն ևս առէ ըստ ձևոյն . և սակս պատրանաց օձին , և հաւանութեան կնոջն , և յանձնառութեան առնն , կարգաւ ըստ արժանոյն զհետ գալ պատուհասին , արտասահմանումն 'ի դրախտէն : Նաև պատարագին մատուցումն հաճելի 'ի հաճութի̃ ա̃յ . և Կայենի մերժելն յերեսացն ա̃յ , և որ ինչ յանցնիւրումն դիպուածք եղաց բարւոյ և չարի : և որ ինչ սակս տապանին Նոյի , և կենացն Ենովսայ , և որ ինչ զայնու ժամանակաւ արկածք պատուհասին . սերումն յօրհնութիւն երից որդւոցն Նոյի մինչև ցանդրանկածնունդն աբրահամ :

Իսկ յետ այսորիկ՝ միւս ևս այլ մատեան զայն 'ի դէպ է իմանալ , թէ երևեցաւ ա̃ծ աբրահամու առ կաղնեաւն մամբրէի . և որ ինչ աւետեացն բանք . և խոստմանցն ճշմարտութիւն . և հաւատոյ նորա գովեստ , և յապահովելն նորա ժուժկալութեամբ 'ի մէջ քանանացւոցն իբրու յօտար երկրի : և աճելն նորա 'ի բազմութիւն ա̃ծայնովն օրհնութեամբ . և դիպուածք զաւակաց և զարմի նորա մինչև 'ի մովսէս . և տարակուսանք սակս տասն ազգացն , որպէս կամ զիարդ ժառանգեսցեն զնոսա . այսոքիկ և սոյնպիսիք զարդարուն իմաստիւք յօրինեալ և եդեալ են 'ի սմա :

Իսկ որք յաղագս Ելիցն է խնդրոց և լուծմանց , օրինակաւ առաջնոյ արարչութեանն խորհրդածեալք են , 'ի նորին սկսման գարնան ժամանակին , և 'ի նմա պատուէր հրամանի տեսանող ազգին , ոյք յարդարոց անտի սերեալք , զի զամիսն առաջին զնիսան սկիզբն այլոց ամ-

de paradiso, et fluminibus, caeterisque rebus ad litteram, dicit: tum quae de deceptione serpentis, et assensu mulieris, virique consensione. Deinde ex ordine exponit justam poenam, proscriptionem nempe de paradiso: necnon oblationem hostiarum Abel a Deo probatam, rejectumque Cain a facie Dei: eventus denique omnes qui contigere unicuique, bono scilicet ac malo. Tum de arca Noë, et vita Enos, atque de punitione per ea tempora hominibus illata: demum de propagatione in benedictione trium filiorum Noë usque ad Abraham natum primogenitum.

Tum alterum volumen illud considerandum, ubi habetur apparitio Dei Abrahae facta juxta quaercum Mambrae, et promissionis verba, et eventu firmata prómissio, et fidei ejus laus, et servata inter Chananaeos quasi in terra aliena integritas, et per divinam benedictionem multiplicatio; et quae filiis ejus posterisque evenere usque ad Moysem: et quaestio de decem gentibus[1], quomodo illas Judaei in potestatem redacturi essent. Haec hisque similia, sententiis praeclaris expolita ac in ordinem digesta in isto (volumine) continentur.

Quae vero continentur in quaestionibus et responsionibus in Exodum, juxta exemplum primae creationis mystice tractata sunt, initio vernalis temporis[2], cum scilicet nationi propheticae ab ipsis justis propagatae praeceptum fuit, ut mensium primum Nisan veluti caetero-

1 Quae nimirum nomine tenus commemorantur. Genes. xv. 19.

2 Ubi supponitur ex sententia Philonis mundum creatum fuisse verna tempestate.

սոցն իմասցեն, ըստ որում առաջին է անուամբ, և իրօք, դասիւ, և զօրութբ, և բնութեամբ։ Այլ իրաւացի էր ա̃ծասէր և տեսանող ազգին փրկութեան՝ յայնմ ժամանակի լինել սկիզբն, ուստի և գոյից լինելութեան՝ ՚ի բարեգործակ զօրութենէն ա̃յ։ Զի որ զօրաւորն բանիւք և կամօք զամենայն գոյացոյց յայսմ ամանակի, նովին զօրութեամբ և խնամովք ազատութիւն արար զաւակացն արդարոց ՚ի չարաչար ծառայութենէ նեղչաց իւրեանց. և երկակողմանի զզօրութիւն գործականեաց, ոմանց կեանս և տօնուտ ուրախութիւն, և այլոց մահ կսկծելի, և տրտմութիւն անմխիթարելի. սոցա զենմունս գոհութե, և նոցա պաշարումն սրտից՝ յերկիւղալից պակուցմանէ յանկարծահասն մահու։

Յետ այսորիկ և զօրէնսդրականն կարգաւորէ, և զելանելն մովսէսի և ծերոցն ՚ի լեառնն՝ ովրաւ և ահարոնիւ, կիսոց ՚ի դէմս զալ ա̃ծայայտնութեանն, և այլոց ՚ի խոնարհ մնալ ըստ չափոյ արժանաւորութեանն. առուեալ տախտակացն քարեղինաց, և որ այլ ևս մինչ ՚ի տասնբանեան պատգամն օրինացն. զորոց նախ զառաքինութիւն թուոցն արուեստակէ, և զկատարելութեանն իրս մեկնէ։ Այլ սակս պատմուճանի քահանայութեանն խորհրդածէ. ուր և զօծեալն ա̃յ յիշատակէ, և զտիրական իշխանութիւն նորա ընդ հօր դաւանէ։

rum mensium principium agnoscerent; quandoquidem primus est, et nomine et re, et ordine et virtute atque natura. Et revera aequum erat salutis initium dilectae Deo atque propheticae nationi eo ipso tempore contingere, quo et rerum creatio (contigit) ex benefica Dei virtute. Qui enim valido verbo et voluntate hac ipsa anni tempestate condidit universa, is profecto eodem anni tempore justorum filios protectione sua atque virtute ex dira servitute se affligentium in libertatem restituit; duplicemque virtutem ostendit, cum et his vitam tribuit atque laetitiam, et illis aerumnosam mortem, et luctum sine solatio: deditque his quidem sacrificia gratiarum actionis persolvere, illis vero horrore et stupore subitaneae mortis repente obsideri.

Post haec et Legum ordinem disponit, et ascensum Moysis seniorumque in montem cum Hore, et Aharone, nonnullis divinae revelationis lumen intuentibus, caeteris autem deorsum pro dignitatis suae gradu remanentibus. Addit tabulas lapideas receptas, et reliqua usque ad oraculum legis decem verba complectens: cujus primum virtutem ipso numero praeceptorum comprehensam artificiose exponit, ac in quo perfectio hujusmodi sita sit, interpretatur. De amictu quoque Sacerdotis mystice agit; ubi etiam Christum Dei commemorat, et supremam ejus cum Patre potestatem profitetur[1].

1 Hactenus interpres optime describit ordinem librorum Philonis, juxta dispositionem melioris codicis nostri; ubi post quaestiones de Genesi, et Exodo, agitur de Sacerdotibus, de Altare, ac de Decalogo: deinde post nonnulla de Sampsone, Jona, tribusque Angelis, collocatur sermo de Providentia cum sequentibus.

Նու զի վարժ և կիրթ էր սա ներշը-
ջանական արտաքին ուսմանցն, և ընդ-
ա̃ծայնովքն վարժեալ ՚օրինօք, շարա-
գրութիւնս առնէ սա ընդդէմ կարծա-
ղական իմաստից արտաքնոցն, որք երկ-
նայնոցն շարժմանց և շրջաբերութեանց
տային զյաջողուածս, և կամ զներհակ
պատահմունս՝ ստորնագունից յեղա-
փոխմանց. ուր և բախտի և Ճակատա-
գրութեան և հարկի անփոփոխելւոյ զա-
մենայն ինչ վարկանէին ՚ի ներքոյ կա-
ցեալս, յորում չգուցէ Նախախնամու-
թիւն հաստչին, և փոխադրողին զմերս
՚ի սկզբանէ։

Իսկ սա ընդդէմ նոցա՝ առաջին ցու-
ցանէ զա̃ծայինն այցելութի և խնամս,
իբրու վարժ և կիրթ ա̃ծայնոցն օրինաց,
զոր և տէրունեան անուանէ գիր. և
զայս ևս առ աղեքսանդրոս ուսմնական
և հարցանող, և առ լիւսիմաքոս ազ-
գային իւր առնէ, զոր և եղբայր իսկ
ասէ իւր. և զերկոսին աշակերտէ ՚ի հա-
ւանութի, եթէ գոյ Նախախնամութիւն
յամենայն գոյս։

Quandoquidem vero instructus imbutusque erat Philo omni ferè Graecorum sapientia, et sub divina lege innutritus, futiles Ethnicorum opiniones aggreditur, qui motibus periodisque prosperos, ac adversos mutationum inferiorum casus tribuebant; et consequenter fortunae, fato, et necessitati immutabili omnia censebant subjecta esse: ita ut Providentia Conditoris, perpetuique rerum nostrarum arbitri prorsus tolleretur.

Itaque adversus illos imprimis divinam Providentiam, curamque demonstrat, tamquam peritus Divinae Legis, quam et Dominicam Scripturam appellat. Haec autem cum Alexandro doctrinae studioso et indagatore, et Lysimacho cognato suo, quem etiam fratrem suum appellat, philosophatur; atque utrique persuadet, Providentiae omnia quae sunt, esse subjecta »[1].

1 Quum duo sequentes sermones Alexandro inscripti sint, tertius vero tum ad ipsum, tum ad Lysimachum respiciat, jure Interpres noster tertium quoque illum sermonem de animalibus agentem pertinere ad tractatum de Providentia arbitratur: quamobrem et nos in unum tomum reducendos putavimus tres istos sermones. Quis autem sit ille Alexander, et quis Lysimachus, conjectura tantum constare potest. Satis notum est illud, quod colligitur ex Josepho Hebraeo, caeterisque Scriptoribus, Philonem fratrem habuisse nominatum Alexandrum Lysimachum Alabarcham Alexandrinum, virum in officio magistratus celeberrimum, et pontificia dignitate nominatissimum; ita ut nonnulli ad eum pertinere dixerint locum Act. IV. 6. *Et Annas Princeps Sacerdotum, et Caiphas, et Joannes, et Alexander, et quotquot erant de genere sacerdotali.* Ejusdem Alexandri Lysimachi filius memoratur apud citatos auctores Alexander cognomento Tiberius, gener Agrippae Regis, paganismi sectator. His positis, etsi Alexander secundus fuerit Philonis ex fratre nepos, sicut nominatur ab ipso etiam Philone, hoc tomo. pag. 123. nequit tamen dici quod filius sit Lysimachi jam dicti, sive quod idem est, non fuit Lysimachus noster pater ejusdem Alexandri, quem ibidem. pag. 161. nepotem suum ex fratre, et pag. 124. avunculum et socerum suum nominat Lysimachus ipse, nunc frater, nunc propinquus Philonis appellatus. Itaque non unus est putandus Lysimachus, nec unus Alexander, sed diversi iisdem nominibus cognati Philonis. Sed de his studiosi lectores sentiant, ut placet.

ΦΙΛΩΝΟΣ

... Περὶ τοῦ Προνοίᾳ Θεοῦ διοικεῖσθαι τὸν κόσμον.

Euseb. Praep. Evang. L. VIII. c. 13. et 14.

ՓԻԼՈՆԻ

ՅԱՂԱԳՍ ՅԱՌԱՋԱԽՆԱՄՈՒԹԵԱՆ

ԱՌ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍ

PHILONIS

DE PROVIDENTIA

AD ALEXANDRUM

ԲԱՆ ԱՌԱՋԻՆ·

ՅՈՐԺԱՄ զյաղագս նախախնամութեան բանից կամէի քննութեամբ հարցանել, և անցեալ դիպէի զյաղագս իւրաքանչիւր ուրուք այնոցիկ՝ որ 'ի բնութեան եղեալ կատարեցան՝ իրացն օրինակ, զ'ի Ճահ իմաստնոց զլսելիս գիտացի բառել, և հարցանել յաղագս որա. զի թէպէտ և յոյժ դժուարահասանելի, և դժուարատեսանելի իցէ հարցուածս: Այլ ոչ 'ի ձեռն կարող ասեմ

SERMO PRIMUS[1].

Cum ea, quae de Providentia dici possunt, exquisite indagare mihi proposuerim, atque singularum rerum, quae in orbe contingunt rationem expendere; dicendi modum, qui sapientum aures deceat, exposcendum esse putavi[2], eoque adhibito, hac de re disquisitionem suscipere: quamquam ea, de quibus inquirendum nobis est, difficiliora omnino visa sint, quam ut facile comprehendi

1 Optime designaverat *Euseb. Hist. Eccl. L. II.* c. 18. in dinumeratione elucubrationum Philonis nostri, plurali numero τὰ περὶ Προνοίας. *Illa (scripta) de Providentia;* sicut et nos re ipsa post praesentem Sermonem Primum, edituri sumus Alterum. Fefellit itaque eruditissimum Henricum Valesium sententia sua sic exposita, *in adnot. Hist. Euseb.* » In codice Maz. et Fuk. scriptum est (in sing.) τὸ περὶ Προνοίας, rectius: unicus enim fuit Philonis liber hoc titulo praenotatus περὶ προνοίας . . . Periit quidem hic Philonis liber de Providentia. Sed ejus insigne fragmentum habes apud Eusebium in lib. 8. Praeparationis cap. ultimo «. Verum ex meritis ipsis nunc primum videbunt doctissimi lectores, duplicem esse Philonis librum de Providentia; locum vero citatum apud Euseb. Praep. desumptum fuisse non ex primo, sed ex secundo libro.

2 Vel ita: convenientes sapientibus aures novi petendas esse, atque consulendas hac de re. Pro Arm. բառել. in marg. habetur glossa literis discrepantibus պատճառել *caussor:* abs re profecto. Vox enim Arm. declarat in Gr. scriptum fuisse aut αἰτέω, αἰτοῦμαι, aut αἰτιάομαι, αἰτιῶμαι, quorum varius est sensus, ut *postulo*, *peto*, et *acceptum fero*, *causam attribuo*, et *criminor*, etc.

բանից, այլ տեսանելեացս յայտնութեամբ զցոյցն արարից։ Ո իա՞րդ հասուք լիցուք բուռն հարեալք զխնդրելոյն՝ հաստատեալք զցուցութեամբ՝ տեսլեամբք հանդիպութեանն օրինակաց։ 'Ի բաց մերժեսցուք զակնարկութիւն, հաւանեցուցանելով զայսպիսի բան։ Այս է այսպիսի բանն։

Նախախնամութիւն՝ անբա՞ն, եթէ բանական։ Բանական։

Իսկ որ բամբասէ զնախախնամութիւնն, բանականապէ՞ս բամբասայս 'ի վերայ դնէ, եթէ անբանաբար։ Բանականապէս։

Այս մի ապաքէն և նա՞ է յանխնամութեան, ըստգտանելով։ Այո՛։

Այս երբ, որ յանխնամութեան է՝ գիտէ զնախախնամութիւն բամբասել, և ինքն ոչ է 'ի նախախնամութենէ. քանզի անհնար է՝ որ գեղեցիկ բամբասայս 'ի վերայ դնէ, եթէ ոչ յառաջագոյն հմուտ և խրատեալ իցէ համաձայնով բարւոյն։ Ճշմարիտ։

Ապա եթէ որ բարւոքն ամբաստան է համաձայնեալ լաւին, ոչ իւիք ասասցուք անխնամութիւն, համաձայնաբար պահանջելով խնամ, որ ամբաստանն է։ Այդպէս է։

Իսկ յառաջախնամութիւն գիտելով ճանաչէ՞ զանխնամութիւն։ Այո։

Իսկ խնամ անխնամութեան ընդդէ՞մ է։ Ի՞բր ոչ։

ac inspici possint. Neque enim per rixosam disputationem, dicebam intra me, loqui decet, sed per evidentiam a contemplatione rerum visibilium petitam, perficere demonstrationem contendam. Attamen quomodo tandem propositum assequemur, si hujusmodi quaestionem pertractandam aggressi, iis tantum rebus insistere voluerimus, quae in oculos incurrunt? Posthabita nunc itaque harum rerum inspectione, argumentis a ratione petitis rem in primis persuadere conemur. Argumenta itaque hujusmodi sunt [1].

Providentia [2] irrationalisne est, an rationalis? Rationalis utique.

Qui vero accusatione Providentiam afficit, rationaliterne id agit, aut irrationaliter? Rationaliter dixerim.

Estne ipse quoque Providentiae expers [3], qui eam inculpat? Ita sane.

Quomodo ergo is, qui providentia destitutus est, providentiam accusare poterit, cum ipse careat providentia? Fieri enim nequit, ut legitimas accusationes proferat, cum prius eruditus, atque intelligentia boni instructus ipse non sit. Verum est.

Quod si quis satis bonum accusatorem se prodit boni, ut pote qui sapiens est, hunc nullatenus dicemus expertem esse providentiae, quum qui illam carpit, sapienter quaerat providentiam. Ita est.

Sciendo vero providentiam, noscitne improvidentiam? Utique.

Providentia estne opposita improvidentiae? Quidni?

1 Haec patebunt ex toto cursu sermonis primi, qui solis rationibus constat, ideoque multam in se continet obscuritatem: cum sequens sermo exemplis familiaribus interspersus longe pronior sit atque expeditior.

2 Quum πρόνοια sit *providentia*, aut *praevidentia*, *praeintelligentia*, *provisio*, *procuratio*, *prospicientia*, *praescientia*, etc. ideo in Arm. nunc ponitur Նախախնամութիւն, nunc Յառաջախնամութիւն; aliquando Նախիմացութիւն, alias Նախագիտութիւն, et similia.

3 Id est *Improvidus*.

Ապա եթէ այդպէս է, եպերեսցէ նախախնամութիւն զանխնամութիւն։ Հարկ է։

Ոչ նախախնամութիւն յանխնամութենէ։ Ո՛չ։

Արդ որ պարսաւանս դնէ անխնամութեան, ՚ի խնամոյ ըստգտանէ։ Ճշմարիտ։

Ապա եթէ ՚ի խնամոյ ըստգտանէ, կայ նախախնամութիւն։ Այդպէս է։

Իսկ եթէ բարւո՞ք է նախախնամութիւն։ Բարւոք։

Իսկ անխնամութիւն ոչ է բարւոք. և ոչ ասէ անխնամութիւն գոլ՝ որ բամբասէ զնախախնամութիւն։ Այո։

Ապրու զնախախնամութիւն գիտելով։ Կարի քաջ։

Իսկ զոր գիտէն՝ ունի՞ յոգւոջ։ Այո։

Իսկ զոր ունին, կամ ուսաւ, կամ եգիտ, կամ բնութեամբ ունի զայս։ Այդպէս է։

Իսկ ամբաստանէ՞ զանխնամութենէ։ Այո։

Մասն է Ամենայնի։ Ընդէ՞ր ոչ։

Իսկ մասն ընդ ամենայնի՞ միացեալ։ Հարկ է։

Իսկ որ ամենայնի մասն է, և գիտէ նախախնամութիւն ամենայնի, հարկ է յամենայնէ ունել զնախախնամականն։ և եթէ յամենայնէ ունի զնախախնամականն, իբրու մասն է ամենայնի, ընդէ՞ր ոչ արդեօք իցէ նախախնամութիւն։

Այլ ուսումնասէրն ոչ երբէք երկուցեալ ՚ի բաց կացցէ հարցանել զոր խորհ-

Si ergo ita res se habet, providentia ipsa detrectet improvidentiam [1]. Necesse est.

At non providentiam improvidentia. Non sane.

Qui ergo inculpat improvidentiam, ob rerum curam [2] incusat. Verum est.

Si itaque quoad rerum curam inculpat, datur providentia. Ita est [3].

At bona est ne providentia? Bona sane.

Improvidentia tamen non est bona. Non ergo improvidentiam dari dicit is, qui incusat providentiam. Ita.

Novit ergo providentiam. Omnino.

Quod autem noscit, habet ne in animo? Utique.

Quod vero habet, aut didicit, aut invenit, aut ex natura jam habet. Ita est.

Accusat ne improvidentiam? Etiam.

Porro ipse pars ne est Universi [4]? Qui non?

Pars, inquam, cum universo conjuncta? Necessario.

Atqui is qui Universi est pars, novitque Universi providentiam, necesse est ut ab universo quid habeat providentiae. Si ergo ab universo quid habet providentiae, eo quod pars est universi, quomodo ergo non aderit providentia?

Caeterum qui doctrinae studio operam dat, laboris timore ab expendenda

1 Id est: Providentia ubi est, ibi Improvidentia non erit.

2 Vel: ex cura, aut diligentia.

3 Sensus erit: Ipse prorsus accusator providentiae, (eo quod aliqua ejus opera nolit probare,) fateatur necesse est, quod providentia, eaque optima, omnino sit necessaria. Quo concesso, facile diluuntur ridiculae accusationes humanae de divina providentia.

4 Pro Armenis lectoribus, sicut etiam Latinis Armenice legentibus, sat erit semel animadvertere, quod Ամենայնն, *Omne*, vel *omnia*, usurpatur ab auctore (Platonico more) pro Πᾶν, πάντα, quod Latinis *Universum*, aut *Orbis*. Arm. Տիեզերք. Աշխարհ։

դրէն, զի թէպէտ դժուարահասանելի էր հարցուածն, ընդ միտ ածելով խուզեալ զքաջազարդեղեցիկ աշխարհս, զինքն յաղագս իւր 'ի ձեռն իւրոց մասանց յայտնել որպիսի ինչ ունի զբնութիւնն։ Այլ նոցա ասեմ, որոց հաւատն հաստատուն է համարելով, ոչ 'ի գրոցն ցոյցք, այլ որ 'ի ձեռն զգալեացն է հաստումն։ և մեզ պարտ է ոչ 'ի ձեռն վիճող բանից բժշկել զնոցա յառաջակալութիւնն, այլ և տեսանելեացն յայտնութեամբ զանգիտութիւն նոցա առ 'ի հաստումն ընդունելութեան ճշմարտութեան ածել։

Քանզի բազում և որ վեր 'ի վերոյն յածի, կարծէ յանսկզբանց յաւիտենից գոլ և բաղկանալ զայս աշխարհ. իբր թէ սկիզբն ընաւ ամենեւին ծննդեան ոչ ունել, այլ միշտ կալ. և ընաւ ամենեւին յումեքէ ոչ ապականել։ Իսկ մանկ ածեցելովքն 'ի մէջ յայտնագունիւք տեսլեամբքս՝ միանգամայն արգելուլ, և զընդհանուրն 'ի բաց մերժել զիմաստակարծս զայս զձեռնարկութիւն շրջեցուցանող բանիւք արուեստակեալ՝ ոչ սկսանել ա՟յ զաշխարհ յառաջ առ աշխարհի արարչութիւն, այլ միշտ առնել զամենազեղեցիկ զաշխարհս զայս։ Քանզի ոչ արժանի ասացին գոլ երբէք անգործ զա՟ծութիւնն. քանզի դատարկութեան և անգործութեան է այսպիսիս. այլ անսկիզբն ասացին զա՟ծ զամենայն ինչ առնել։ Ոչ յառաջագոյն 'ի միասին տեսեալք զայսպիսի ստորադրութեանն զանտեղութիւն. քանզի զդուզնաքեայ զպատճառս 'ի բաց բառնալ յա՟յ կամեցեալք, ընդ մեծ պատճառանօք զնա արկին։

Ընդդէմ գայ, քանզի ոչինչ մնաց, ասել զանզարդ և զանտեսակ և զանձև նիւթն 'ի նմանէ որակեալ տեսակագործեալ. և որք ոչ էին 'ի նմա ձեւք՝ առեալ։ քանզի ոչ առնել ըստ նոցայն ըս-

re, quam inquirit, nunquam abstineat. Quamvis enim difficilis captu quaestio sit, tamen cum hujus mundi summae pulchritudinis cognoscendae causa contemplationi immorabitur, animadvertet eum ita esse constitutum, ut per partes, quibus extruitur, se ipsum declaret, ac de se loquatur. Hinc qui optimae fidei esse existimantur, illos juvat non demonstratio ex voluminibus desumpta, sed comprehensio quae per sensibilia comparatur. Quorum nos debemus praejudicia curare non verbis tantum contentiosis, verum etiam per manifestationem visûs, ignorantiam ad captum veritatis fide dignae conducere.

Nam saepe fit, ut qui perfunctorie vagatur in observatione, putet ab aeternis annis ac initio carentibus esse ac constitisse hunc mundum; ita ut nullum creationis principium illi fuerit, sed perpetuam existentiam habuerit, et nullatenus dissolvi possit. Quum tamen evidentiores observationes, quas subjiciemus, adductae fuerint, jam nec alterum illud longa ambage circumductum universale argumentum sophisticum efferri poterit, quo nituntur ostendere non incepisse Deum aliquando creationem hujus mundi, sed semper pulcherrimae huic universitati creandae vacasse. Dedecet enim, dicunt, Divinitatem umquam sine operatione esse; quoniam otii ac inertiae est istud: sed absque initio, ajunt, condidit Deus universa, haud intelligentes talis hypotheseos absurditatem; quippe qui volentes minimam accusationem a Deo amovere, maximam in ipsum accusationem intentant.

Superest itaque ut dicant, materiam ornatu ac forma et figura carentem, qualitate ac forma ab eo donatam fuisse, et quae non erant in ea, figuras deinde sumpsisse: non enim unquam Deus

կաւ ։ Ապա եթէ 'ի նմանէ իմաստուն արարչութիւն՝ աշխարհի գեղեցկակերպութիւն գործեաց, նիւթոյն զայս գեղեցիկ տեսիլն ընկալեալ. և եթէ առնել զաշխարհ ա՛ծ սկսեալ, անկարգապէս և անդաստաբար և սխալաբար շարժեցեալ նիւթոյ, գեղեցկակարգութիւն այժմ համադերձ զարդու ընկալեալ աշխարհի, սկիզբն զնիւթն առնույր. իսկ արարիչն միշտ զսա իմանալով զարդարէր։ Վասն զի ա՛ծ ոչ յառաջ իմանալ սկսաւ, այլ առնել. և ոչ էր երբէք՝ յորժամ ա՛ծ ոչ առնէր, տեսակացն սկզբնութեամբ ընդ նմա եղելոյ։ Վասնզի կամք ա՛յ ոչ յետոյ դէպ լինին, քանզի միշտ ընդ նմա են կամքն, քանզի բնական շարժմունքն ոչ երբէք պակասեն։ Եղիցի այսուհետև իմանալով միշտ առնել, և զգալեացն սկիզբն լինելոյ տալ. զի երկաքանչիւր 'ի նոցանէ 'ի միասին գոյացին, ա՛ծային խորհրդով միշտ առնել, իսկ զգալեաց սկիզբն լինելոյ տալ։ Վասն զի անհնար է որում բարի լինի 'ի բարեգործութենէ՝ ոչ գոլ բարեգործակէն 'ի բարեգործողէն. զի և որ ետուն բարեգործօղն, և որ էառն՝ բարի կրեալ իցէ։

Ապա եթէ զայս ոչ կամեսցի ոք տալ, և զայս 'ի միասին խոստովանել, զիա՞րդ 'ի վաղնջուց նիւթ, այն որ ոչ բնաւ ամենևին յաշխարհի և անզարդութեամբ եղեալ։ Ապա եթէ էր ժամանակ՝ յորժամ անզարդ էր, կալցի աշխարհի սկիզբն՝ որով զարդարեալ է։ զի եթէ նիւթ անզարդ գոյութիւն իմանամք յամենայն դասուէ պակասեալ, զիա՞րդ ոչ սկիզբն զարդարելոյ առնոյր նիւթն, որ այժմ յաշխարհիս եղեալ է։

Եւ զաշխարհի մասունս սկիզբն լինե-

illam creare juxta eos coepit. Quod si sapiens illa creatio per Deum facta, speciosam mundi formam condidit ex ipsa materia, atque inde materia pulchram valde speciem sortita est, num hoc unum ne ajunt Deum fecisse, cum mundum creare coepit, et quae antea sine ordine ac lege atque errabunde moveri solita erat materia, tunc speciosum ordinem cum ornamento adepta est? num materia ipsa fuit Deo principii loco (cum mundum conderet)? at Creator jugiter istam intelligendo adornavit. Deus enim non prius intelligere coepit, quam agere; nec unquam (tempus) fuit, quando non ageret, speciebus (vel ideis) ipsis ab origine cum illo existentibus. Nam voluntas Dei posterior non est, sed cum ipso est semper voluntas ejus; naturales enim motus nunquam deficiunt. Itaque semper intelligendo facit, et sensibilibus principium existendi praebet: ita ut haec semper conjunctim inveniantur, et Deum agere divino consilio, et sensibilia accipere principium existendi. Neque enim fieri potest, ut cuiquam bene fiat per beneficium, et interim beneficium a benefactore non sit; ita ut qui dedit, benefactor, et qui accepit beneficium, uterque boni particeps sit.

Quod si quis concedere haec nolit, atque fateri simul ista (fuisse), quomodo ergo antiquitus materia se habuit, quae nunquam sine ornatu suo in mundo reperta est? Si vero aliquod tempus fuit, quando ipsa ornamentis expers sit inventa, jam mundi principium tunc fuit, cum ornatus ei accessit. Quoniam si materiam intelligimus substantiam ornatu carentem, omnique ordine destitutam, qui fieri potest ut non acciperet principium ornatûs materia ipsa, quae nunc habetur in mundo?

Porro mundi partes, ut essent, acce-

լութեան սոսեմք ընդունել. և եթէ բակիզբն լինելութեան ունի աշխարհի մասունք, ամենայն իրօք հարկ է և բոլորին սկիզբն լինելութեան ունել: Զի և՝ եթէ մասն ընդ ապականութեամբ անկանի, հարկ է թէ և բոլորն ընդ ապականութեամբ անկցի. և՝ աշխարհի մասունք և՝ մասանց մասունք, կենդանիք ցամաքայինք, և ղուղակք և օդագնացք, ծառք պտղաբերք, և որ տէրութիւն 'ի վերայ ամենեցուն առ՝ մարդ:

Իսկ զի՞ւր ուրեք արտաքոյ աշխարհիս գոլն և զբաղկանալն սկիզբն և լինելութիւն ընկալաւ. Եթէ ոչ առ ծնունդ ամենայն աշխարհ եկն, որ դէպ լինելոյ և սկզբնացելոյ մասանց բաղկացեալ է: Ո՞չ է ո՞չ յամենեցունց խոստովանի մասն աշխարհի գոլ՝ որքն մարդն, 'ի ձեռն որոյ մարդոյ՝ մարդկութիւնս: քանզի ոչ երբէք է մարդկութիւն, եթէ ոչ յառաջագոյն ոքն մարդ: Իսկ ոքն մարդ սկիզբն ծննդեան ունի, և մասն մարդկութեան է. քանզի ոչ է մարդկութիւն առանց ուրուք մարդոյ. և 'ի բաց բարձեալ ուրուքն մարդոյն, ընդ նմա բարձեալ լինի և մարդկութիւնն: Ապա թէ ոքն մարդ ծննդեան մարդկութեան եղաւ սկիզբն, ամենայն իրօք հարկ է ընդ լինելութեամբ անկանել և մարդկութեան: Ապա եթէ մեկնակ ընկալաւ սկիզբն լինելութեան, խոստովանեսցի ամենայն մարդ, թէ 'ի լինելութեան է:

Ապա եթէ այս՝ որպէս այս, ո՛չինչ մնաց անսկիզբն ասել զմարդկութիւն. իբր զի սորա մասունքն 'ի լինելութեան են, յԱյ անսկզբնաւորէ սկիզբն ընկալեալ: Զի ամենեքեան 'ի ծննդեան եմք. քանզի ոչ յանբաւս տարեալ հանեմք զայնս որք 'ի ծննդեանն են՝ առ

pisse initium fatemur. Atqui partes si initium, ut essent, habuerunt, omnino necesse est totum quoque, ut esset, initium habuisse. Etenim si pars corruptioni obnoxia est, corruptioni obnoxium et totum sit oportet; sicut etiam partes mundi, et partium partes, animalia terrestria, natantia, et aërea, arbores fructiferae, et qui dominium habet super ista omnia homo.

Quid vero est, quod extra mundum initium, ut esset, atque extaret, uspiam acceperit? Quid, quod non genitum fuerit cum mundo universo, qui ex contingentibus inceptisque partibus est compositus? Non ne apud omnes in confesso est, quod pars mundi est talis homo, quo homine humanitas extitit? nusquam enim humanitas erit, nisi prius homo aliquis: atqui homo ille initium habet generationis (sive creationis suae)[1], et est pars humanitatis; neque enim datur humanitas sine aliquo homine, et sublato ipso homine quodam, simul tollitur etiam humanitas. Si ergo homo quidam humanae generationis initium sumpsit, omnino necesse est et humanitatem subjacere creationi. Sin autem unus ille accepit initium, ut esset, fatebitur omnis homo se subesse creationi.

Si itaque res ita se habet, nulla superest ratio, cur humanitas dicatur esse sine origine; quandoquidem partes ejus creationi sunt subjectae, cum initium sumpserint a Deo principii experte. Omnes enim ut essemus, produci debuimus: neque enim in infinitum pro-

1 Quamvis in Gr. γένεσις, proprie est *fieri*, sive *creatio*, et γέννησις, *nativitas*, *generatio*, usus tamen tenuit, utramque vocem confundi inter se invicem secundum exarationem ac significationem: unde et Arm. Լինելութիւն, et ծնունդ passim eodem gaudent sensu.

ընդունելութիւն, անընդունելութեանն արգե-
լեալ։

Բանզի պարտ էր միշտ գոլ ինչ. զի այնուքելիկ որ ոչն էին՝ յետ ներեսցեն։ Բանզի անհնար է յոչ էիցն 'ի գոլ գալ, յորժամ ոչ առցէ յառաջագոյն պատճառք ինչ առ 'ի լինելութիւն լինողացն. որպէս զի՝ որք եղեալքն յար ունիցին զարարիչն։ Իսկ առաջին արարչական պատճառն ոչ յումեքէ և նա եղև. ապա եթէ ոչ, ոչ առաջին է եղելոցն արարչական պատճառն, այլ և նա յարարելոց։ և ո՞ւր զարարչական պատճառն գտցուք՝ իբր ամենեքեան 'ի լինելութեան են, եթէ ոչ է եղելոցն պատճառ։

Իսկ առ 'ի մէնջ առաջեալ տեսութիւն՝ և այսպէս 'ի միասին տեսցուք։ Մասին մասանց և մասնկանց յառաջագոյն ապականութիւն 'ի կայից և էից մարմնոց՝ յառաջագոյն նշանակէ զապականութիւն, որ լինելոց է։ Բանզի զի՞նչ յառաջ ապականեալքն 'ի մէջ կայից. մասունք և մասանց մասն փոխէ՝ յորոց բարձաւ մարմնոց։ Իբր զի միոյ և նորին են բնութեան, լուծումն ապականութեան կրեաց ? այլն ունելով և այլոց ևս մարմնոց զոյգ քակտումն և զապականութիւն ընդունել, և զբոլոր մարմինսն առ մի կատարած փակէ մահ։

Իսկ որ բնաւորական քննութեամբ վարեցեալ՝ տեսանիցէ 'ի ներքս զանասնոցն և զբանաւորաց կենդանեաց, և միանգամայն որ յաշխարհի են, յառաջագոյն եղելոց իրացն, որ 'ի հոսմանն են. իբր ոչ առհասարակ՝ զամենայն աշխարհս ասացից, առ զոյգ իւրոց մասանց՝ ընկալցի զապականութիւն։ Արագաղատ լինե-

trahenda series eorum, quae productione egent, ut sint; nam tandem in ingenitum (sive increatum) ens incurramus necesse est.

Itaque oportebat, semper aliquid esse, per quod, ea quae non erant, esse tandem inciperent. Nequit enim quidquam *ἀπὸ τοῦ non esse εἰς τὸ esse* venire, nisi prius causa aliqua intelligatur per quam sit: ex quo efficitur ut quaecumque nunc facta sunt, semper habuerint Factorem (sive Creatorem). Prima autem ipsa causa efficiens a nullo quopiam facta est: alioquin, non esset ipsa prima causa efficiens rerum factarum, sed ipsa quoque a productis producta; ubi vero causam inveniamus effectricem, si omnia sub creatione sint, nec ulla adsit causa rerum factarum?

Theoriam a nobis expositam alio modo expendamus. Corruptio particularum alicujus partis, et iterum corruptio minimae partis hujus particulae, si ex ipsa natura, atque essentia corporis oriatur, praesignat corruptionem quoque futuram corporis totius. Quid enim est corruptio in aliquam corporis partem primum obrepens, nisi differentia quaedam parti, vel particulae inducta, qua fit ut differant ab iis corporibus, ex quibus sunt sublatae? Siquidem quod unius ejusdemque erat naturae, dissolutionem subiit corruptionis, expectantibus aliis quoque corporibus parem sortiri dissolutionem ac corruptionem; ita ut universa corpora mors in unum finem concludat.

Qui ergo naturali usus ratione, videt conditionem animantium, animaliumque ratione praeditorum, et universim omnium rerum quae in mundo sunt ac fuere, quod nempe in fluxu sint, nonne universum quoque mundum ad normam partium suarum habiturum esse corruptionem fatebitur? Conjicit enim ex par-

լով, և որ դեռևս կայ տարերքս՝ լինելոց է նոյն լուծումն, 'ի ձեռն յառաջագոյն կորուսելոց մասանցն։ Ամենեցուն զբնութիւնն ուսեալ՝ իմաստնիւք տարագրեալ, այդ հեռալի, իմաստութեամբ քննել հայցել, և ընտրողութիւն 'ի ճշմարտութեան. զանյառաջըմբռնութիւն 'ի բաց բառնալով, 'ի ստոյգ հարցափորձութիւնս զնացեալ։

Երկրի և օդոյ զբնութիւնն քննեալ, և ընդ միտ ածեալ, ոչինչ յայսցանէ փոփոխեալ յառաջագոյն ասացելոցն աշխարհիս մասանցն, բայց միոյ և նորին բնութեան զոլ առհասարակ ամենայն. և երկաքանչիւրոք 'ի նոցանէն՝ լինելութեան, և ապականութեան ունել կատարած։ Յորժամ են սոքա 'ի փոփոխման և յայլայլութեան, և յեղմունս, ըզվախճանն ունել և զփոփոխումն զատ 'ի հրոյ զիւրոյ գործոյն. զծախեցելոյ զբնական զպտղածնութեանն բոլորի պակասեցելոյ, զբուսանելն ասեմ ոչ ևս կալեալ, որ և ցանկայր միշտ նոյնպէս ունել՝ ոչ կարացեալ, 'ի հրոյն դալարաբեր լինել արգելեալ, և ապականութեամբ ջուրց սիկ եղեալ, և այլ երբեք այլպէս զանազանութեամբ այլայլեալ։ Իբր ըզսա և այլ ևս անմահ ասել ձեռնարկիցեն՝ որ զիմաստութեան զհետ անցին։

Բայց ընդ միտ ածից զառ 'ի յինէն ասացեալ տեսուած, ոչ արտաքս ընկեցեալ և յելլենացւոց խրատուէն։ Քանզի զաշխարհիս ասացին զգալի մարմինս ընդ ծորմամբ և ընդ ապականութեամբ կալ՝ տեղեաւ, և ընդհարութեամբ, և

tibus quae jam periere, etiam ipsorum, quae adhuc extant, elementorum, futuram esse ejusmodi dissolutionem. Itaque hoc modo universorum naturam contemplantes, adversamque sententiam oppugnantes, oportet sapienter ac cum delectu ea quaerere, quae ad veri notitiam nosmet perducant; atque seposito praejudicio, certissimam investigationem adire [1].

Terrae itaque, et aëris natura examinata atque perpensa, nullam in istis invenies differentiam a caeteris mundi partibus, nisi quod unius ejusdemque naturae est totum in genere (*ut tota terra, totusque aër*); et tamen utriusque terminus generatio est, ac corruptio. Quum enim ista subjecta sint mutationi, variationi, et conversionibus, finem etiam habent, et permutationem naturae suae ab igne; ita ut consumpta longo opere, ac deficiente tota naturali fertilitate, germinationem non ulterius terra praeseferat; quae sane semper ita habere voluisset, sed non potuit, ab igne impedita [2], ne germina producat, vel corruptione aquarum coenosa reddita, et aliter etiam aliis variationibus permutata. Quomodo illam itaque immortalem dicere praesumant, qui sapientiae vestigiis institerunt?

Porro theoriam a me prolatam nec a Graecorum disciplina rejici animadverto: quippe qui dixerint sensibilia mundi corpora sub fluxu ac corruptione esse, ut pote loco, motui, tribusque quas exhibet, dimensionibus obnoxia [3]. Ubi qui

1 Obscurissimus erat locus, sensus tamen integer constat. Pro Arm. զանյառաջըմբռնութիւն, in marg. notatur eadem manu, յ. fortasse ut յանյառաջըմբռնութիւն, melius զյառաջըմբռնութիւն, alias minime connecteretur cum sequenti verbo: illud autem, այդ հեռալի, aequivocum omnino est, certo sensu carens.

2 Siquidem terra longo opere exercita, nisi stercoratio accedat, sterilis tandem evadit, ut etiam ardore nimio, aut humiditate.

3 Corpora quaeque non motui modo, et loco obnoxia sunt, ideoque mutabilia et corruptibilia, sed praeterea cum longa, lata, et profunda sint, h. e. extensa, facile secari possunt atque dissolvi.

երինք մեկնութեամբք տեսանելիք։ Որք յոյժ իմաստնագոյնքն, որ փառս և իմաստութիւն տարեալք, թոյլ տալ ոչ կամին զգալի մարմնոյ միշտ նոյնպէս ունել, ’ի բնական հարկէն իւրեանց առթեալք. բայց միայն այ տալ արժանապէս պարտ գոլ՝ նոյնպէս ունել։

Արդ մի այլազգ մտակարարեսցի յայլոց ոմանց իմաստակաց պատրանս կրելով, առ ’ի մէնջ հարցեալ քննութեամբ, և աներկբայ տեսուած, արուեստաւոր բանիւք ’ի նոցանէ շուրջ արգելեալք, հաւաստի և յայտնապէս ցուցիւ ել ’ի դուրս եղեալ։ Բայց պիտի ոչ բազում աշխատութեամբ առ լրումն, և հաստատութեան երեսօք, դու քեզէն առնլով զատեան դատաստանին։ Քանզի զաշխարհիս մասունս տեսանեմ խանգարմամբ ապականութեան հաւանեցելոցն, ընդէ՞ր ոչ ասացից մեծամեծացն, և նոցունց իսկ տարերցն, երկնի ասեմ և երկրի հանդերձեալ լինել կործանումն, մասանցն ապականութեան յառաջագոյն զհաւանումն տուեալ։

Արդ զայն զյառաջագոյնն նշանակեալ իմն, ոչ իմաստս գտեալ, այլ հաստատ յիշատակաւ զայսմանէ բուռն հարեալ, կատարեցից զերկրէ և զօդոյ զամենակատար բանի զհատուցումն։ Ոչինչ պակաս կալեալ յաղագս օդոյս զախտաւոր զկայս, այլ երբեմն այլազգ ’ի չարչարութիւն[1] յեղյեղեալ, և դարձեալ յառողջութիւն եկեալ։ և քանզի բժշկացն բաղդատութիւնք[2]՝ շրջմամբք հիւանդութիւնս լինել ասացին։ Քանզի ջերանել տօլաւ՝ որ յաշխարհիս են մարմինք՝ ասացին, բնական կցորդութեամբ առ նա ունելով։ Իսկ որ ընդ հիւանդութեամբ անկեալ դնի, և ժամանակաւ և ապականութեամբ, ընդէ՞ր ոչ և ’ի կենացն դարձեալ շիջցի։

caeteris sapientiores fuere, atque magnam sapientiae laudem obtinuere, negant corpora sensibilia perpetuo uno modo se habere, naturali necessitate vetante; sed id soli Deo jure tribuendum esse, nempe ut perpetuo se habeat eodem modo.

Ne ergo quis ab aliis sophistis illusus aliter sentiat, per factam a nobis, interrogationis ope, inquisitionem, indubia etiam theoria, certa evidentique demonstratione patuit, quamvis artificiosis verbis ab illis undique impediatur. Neque multum laboris superest, si constanter tu ipse personam judicis assumas. Quum enim, ut ostendi, partes mundi per destructionem corrumpi videam, cur non majores quoque, et vel ipsa elementa, caelum, inquam, et terram, destruenda fore concedam, quum jam de partium corruptione omnes consentiant?

Ac primum, non jam peculiarem mihi sententiam commentus, sed certo consilio haec pertractare aggressus, agam luculentissime de terra, atque aëre, non minus ipsam aëris naturalem affectionem considerans, quam animadvertens ipsum nunc varias passiones [1] experiri, et rursum in sanitatem redire: unde etiam medicorum judicio [2] per commutationes ejus oriri morbos statuitur; quoniam languescere per hunc dixere corpora in mundo existentia naturali ejus participatione. Qui ergo obnoxius est morbo, tempestati, ac corruptioni, quidni ipsa quoque vita non demum privetur?

1 Չարչարութիւն, idem ac կիրք. ախտ. τὰ πάθη. affectiones, mutationes, etc.

2 Բաղդատութիւն, σύνταξις. constructio, hic velut praescriptio, statutum.

2

Իսկ որ զօդ կարծէ թէ անմահ է, և յար սմա կալ մնալ աստացէ, զիա՞րդ յանմահին մահկանացուքն մեռանել գիտեն մարմինք, կենդանատու օդով միշտ յղփացեալք, և զսա ծծելով։ Մանզի թէ այլուր ուրեք փոխեալ մարմինքն մեռանէին, ուր զայն որ ըստ նոցայն անմահ օդն էր՝ ոչ ունելով, դիւրաւ գոլ ասել զմեռանելն զայս պատճառ գոլ։ Ձանքուշ և անմիտ ինձ թուի՝ կեանս անմահս 'ի մահկանացուս գտանել։ Բայց միոյ ամենեցուն և նորին բնութեան եղելոց ձեպի, արարելոցն մարմնոցն, զոր պարտի՝ զապականութեան յեղյեղուածն առնուլ, յորժամ այն որ արարն՝ քակտումն կամեսցի տալ։

Իսկ զաշխարհիս լուծման և զառնելոց զերևութիւն, և որ առ ելլենացիս իմաստունն է պղատոն, 'ի տիմէոսի ասէ. « Ժամանակ ոչ ընդ երկնի եղև, զի միանգամայն եղեալք, և միանգամայն և լուծցին, թէ երբէք և նոցա լուծումն ինչ լիցի » ։

Նա և 'ի վերագոյն բանսն իւրում, և զյաղագս արարչութեանն եւս՝ և զկամսն եցոյց, ասացեալ. « Բայց խնդրելի է յաղագս նորա՝ որ ինչ 'ի ներքոյ անկեալ է յաղագս ամենայնի 'ի սկզբանէ կենաց ընդ միտ ածեալ։ Իսկ էր արդեօք միշտ, սկիզբն լինելութեան ունելով և ոչ մի ինչ, թէ՝ և եղև, 'ի սկզբանէ իմեքէ սկսեալ։ Եղև։ Մանզի տեսանելի և շօշափելի է, և մարմին ունելով. և ամենայն այսպիսիքս՝ զգալիք։ Իսկ զգալիքս՝ (որ) կարծեօք ըմբռնելի են զգայութեամբք, եղեալ և լինելիք երևեցան։

Si quis autem aërem putat immortalem esse, ita ut perpetuum istum permansurum dicat, quomodo, quaeso, in corpore immortali mortales mori soleant? qui nempe vitali aëre perpetuo saturari, illumque sugere consuevere? Nam si aliàs translata corpora morirentur, ubi non haberent immortalem juxta se aërem, pronum esset dicere hanc esse causam moriendi: siquidem delirum insanumque mihi videtur putare vitam immortalem in mortali inveniri posse. Quum tamen omnia ejusdem sint naturae, jam facile creata corpora debitam sibi variationem corruptionis assumunt, quando ille qui ea creavit, velit dissolutionem ipsis afferre.

Porro de mundi dissolutione, deque conditione creaturarum vel ipse apud Graecos sapiens Plato ita dicit in Timaeo [1]: « Tempus nonne cum caelo factum est? Itaque simul nata, simul etiam dissolvantur, si umquam et ipsorum dissolutio aliqua advenerit ».

Atque ille paullo ante [2], suam de creatione (mundi) sententiam indicavit, inquiens: « Quaerendum itaque primum de eo est, quod in omnibus primum (vitae) considerare oportet: utrum nimirum (mundus) semper fuerit, principium creationis habens nullum, an factus sit, a principio quodam incipiens? Factus fuit: quoniam visibilis est, atque tangibilis, et habens corpus; omnia autem hujusmodi, sensibilia (sunt): sensibilia vero, quae per sensus percipiuntur, facta et producta fuisse appa-

1 Plato in Timaeo. pag. 38. edit. Henric. Steph. 1578. Χρόνος δ' οὖν (noster legebat, οὐκ, vel οὐχὶ) μετ' οὐρανοῦ γέγονεν, ἵνα ἅμα γεννηθέντες, ἅμα καὶ λυθῶσιν, ἄν ποτε λύσις τὶς αὐτῶν γένηται.

2 Id. ibid. p. 28. Σκεπτέον οὖν δὴ περὶ αὐτοῦ (πρῶτον), ὅπερ ὑπόκειται περὶ παντὸς ἐν ἀρχῇ δεῖν (noster, τοῦ ζῇν) σκοπεῖν, πότερον ἦν ἀεὶ, γενέσεως ἀρχὴν ἔχων οὐδεμίαν, ἢ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς τινὸς ἀρξάμενος. γέγονεν. ὁρατὸς γὰρ ἁπτός τε ἐστὶ, καὶ σῶμα ἔχων. πάντα δὲ τὰ τοιαῦτα, αἰσθητά. τὰ δὲ αἰσθητὰ, δόξῃ περιληπτὰ μετὰ αἰσθήσεως, γιγνόμενα καὶ γεννητὰ ἐφάνη.

Իսկ զգալի աշխարհիս լինելութիւն, առ իմանալի աշխարհն ցոյց լինել ասացին »: Այդ ասէ. « Որպէս իւր էին, ամենայն իրօք հարկ է աշխարհիս այսմիկ՝ կերպարան ուրուք գոլ »: Միանգամայն արարչին զայս ցոյց ասացեալ, միանգամայն և զգալիս ցուցեալ աշխարհ եղեալ: Զի իցէ ա՛ծ իմանալեացն միշտ արարիչ, և զգալեացն սկիզբն տուեալ լինելոյ: Եւ աշխարհ է ըստ Պղատոնի, միաբանութիւն յերկնէ և յերկրէ, և յայնոցիկ որ 'ի նմա բնութիւնքն, բաղկացեալ 'ի հրոյ և յերկրէ, և 'ի ջրոյ և յօդոյ, և յա՛ծոց և 'ի դիւաց և 'ի մարդկանէ, և 'ի կենդանեաց, և 'ի տնկոց, և 'ի նիւթոյ:

ret ». (Et deinde)[1]: « Atque sensibilis mundi creationem, (sensibile) argumentum ad mundum intellectualem esse dixerunt ». Itaque dicit[2]: « Quum haec ita sint, omnino necesse est mundum istum imaginem alicujus esse ». Simul et Creatoris istum indicium vocans, et ostendens sensibilem istum mundum factum fuisse: ita ut fuerit Deus semper intelligibilium factor, quique sensibilibus principium dederit ut essent. Mundus est autem secundum Platonem, Harmonia quaedam caeli et terrae, et earum naturarum quae in ea sunt[3], constans ex igne, terra, aqua, et aëre, necnon ex diis, daemonibus, hominibus, animalibus, plantis atque materia.

Զայսոսիկ Պղատոն գիտէ յա՛յ կազմիլ, և զանզարդ նիւթ յաշխարհ զարդու գալ. քանզի էին առաջին պատճառք սոքա, յորոց և աշխարհս եղև: Քանզի և Հրէից օրէնսդիրն Մովսէս՝ զջուր, զխաւար, զանդունդս ասաց յառաջ քան զաշխարհս գոլ: Իսկ Պղատոն՝ նիւթ: Թաղէս Միլեսացի զջուր: Անաքսիմանդրոս Միլետացի զանբաւ: Անաքսիմենէս զօդ: Անաքսագորաս Կղազոմենացի զնմանամասունս: Պիւթագորաս՝ Մնէս արքայորդին՝ զթիւս և զչափաբերութիւնս, և զյարմարութիւնս: Հերակղիտոս և Հիպպասոս Մետապոնտացին զհուր: Եմպեդոկղէս Ակրագանտացին, հուր, ջուր, օդ, երկիր, և երկուս սկզբունս՝ սիրելութիւն և հակառակութիւն: Արիստոտէլէս Նիկոմաքայ որդին, տեսակ, նիւթ, պակասութիւն, տարերս չորս, և հինգերորդ՝ արփի:

Haec Plato a Deo facta fuisse novit; et materiam per se ornatu carentem, in mundo cum ornatu ipso prodiisse; hae enim erant primae causae, unde et mundus fuit. Quoniam et Judaeorum Legislator Moyses aquam, tenebras, et chaos dixit ante mundum[4] fuisse. Plato autem materiam (causam mundi ait extitisse;) Thales Milesius aquam; Anaximander (item) Milesius infinitum; Anaximenes aërem; Anaxagoras Clazomenius homoeomeriam (partes similes); Pythagoras, (et) Mnes regis filius numeros, commensurationes, et harmoniam; Heraclides et Hippasus[5] Metapontius ignem; Empedocles Agrigentinus ignem, aquam, aërem, terram, et duo principia amorem et odium. Aristoteles Nicomachi filius formam, materiam, privationem, elementa quatuor,

1 Et in epilogo. p. 92. ὁ κόσμος . . . εἰκὼν τοῦ νοητοῦ θεοῦ αἰσθητός.

2 Anterius autem p. 29. Τούτων δὲ ὑπαρχόντων αὖ. καὶ πᾶσα ἀνάγκη τὸν δε τὸν κόσμον, εἰκόνα τινὸς εἶναι. Reliqua ad sensum occurrunt ibidem fusius.

3 Similia repetit Aristoteles Epist. de mundo ad Alex. ubi Interp. Arm. sic habet: « Աշխարհ է բաղկացութիւն յերկնէ և յերկրէ, և որ 'ի մէջ սոցունց պարունակեալ են զմիմեանց բնութիւնք »:

4 Nempe ante mundum in ordinem dispositum.

5 Vide Laert. Lib. VIII.

Եմպեդոկղէս աշխարհ մի, այլ ոչ զամենայն գոլ աշխարհ, այլ սակաւ մասն ամենայնիս. իսկ այլն դատարկ նիւթք: Զենոն Մնասայ որդին, զօդ, և զա՟ծ, և զնիւթ, և տարերս չորս: Բայց սակայն ասէր 'ի վերագոյն բանսն իւր. »Որոյ մասնն ընդ ապականութեամբ անկեալ դնի, հարկ է և բոլորին՝ զի ընդ ապականութեամբ անկցի: քանզի ոչ առանց բոլորին մասունք բաղկանալ կարեն, և ոչ բոլորն առանց մասանց: քանզի մի մարմին ամենայն աշխարհ է, բազում մասամբ յա՟յ բաղկացեալ«: Բայց զի ոչ և յայլոց ոմանց իմաստնոց և կենդանի համարեալ գոլ աշխարհս. այլ արուեստաւոր յարմարութեամբ գոլ ըզբաղկացութիւն առեալ:

Քանզի արարչութեան նորա գգեղեցիկ պատճառսն ասացին: Յորմէ, իբր ա՟ծ, և Յորում՝ իբր նիւթ, և Ի ձեռն որոյ՝ իբր զգործի: Իսկ ա՟յ գործի բանն է: Իսկ Առ որ եղև, եղիցի ցոյց: Իսկ եղելոցն պատճառ՝ արարիչն գոլ ա՟ծ: և աշխարհիս ապականութեամբ՝ վասն դատաստանականին:

Բայց զոր իմաստութեամբ նախխնամական և արարչական բնութիւն արարիչն ունի, ոչ պարտ է փութով խնդրել: քանզի արարչականք և աշխարհիս իմաստունս մասունք և մասնկունք՝ բաւական են ազդել: Բայց 'ի վերստին տեսանել, որով արդեօք բանիւ իւրաքանչիւրոք յեղելոց կատարելոցն իմաստուն նախխնամութեամբ խնամոյ, և առաքինաւոր հանճարով լինի: Ո՞ր ոչ յիմաստնոց և յառաջիմացից է՝ որ աշխարհիս մասանց:

et quintum aetherem. Empedocles mundum unum, nec tamen Universum illum, sed minorem istius Universi partem, reliquum vero vacuum esse materia[1]. Zeno Menae filius aërem, Deum, materiam, et elementa quatuor. Caeterum superius dicebat: » Cujus pars sub corruptione jacet, necesse id est totum quoque obnoxium esse corruptioni. Nec enim sine toto partes constare possunt, neque totum sine partibus; nam mundus universus unum corpus est e multis partibus a Deo compositum «. Nec tamen ut alii quidam sapientum, animal esse mundus censendus est, sed [2] artificiosa quadam harmonia compactus.

Verum enim vero creationis ejus pulchras asseruere causas: nempe Deum, *A quo*; materiam, *Ex quo*; instrumentum, *Per quod*. Instrumentum autem Dei est Verbum [3]. *Ad quid* denique? ut sit argumentum (i. e. ut se Deus manifestaret). Creaturarum ergo causa est Deus, ut Creator: corruptionis autem (idem Deus), ut Judex.

Quod vero habeat Creator naturam providam, creandisque rebus aptam vi sapientiae suae, id sollicite disquirere nequaquam necesse est. Nam creaturae ipsae effectrices, et mundi partes sapientiores, atque particulae satis nobis insinuant. Ubi tamen intueri rursus velimus, qua ratione unaquaeque creaturarum perfectarum, a sapienti providentia, atque efficaci intelligentia procedat, quaenam est ex mundi partibus, quae non aut sapientia, aut providentia praedita sit!

1 Vel, vacuam esse materiam.

2 Այլ. *Sed.* de margine mutuati sumus, eoquod ejusdem amanuensis calamo exaratum, atque res ipsa id postulare videbatur.

3 Ut quis intelligat, quid vult assignare Philo isto nomine *Verbum* Dei vel Divinum, consulere debet Quaestiones ejus de Genesi, caeterosque libros: sed de hoc alii ante nos egerunt.

Արդ այն՝ որ ամենայնին մեծապէս խնամ տանի, յառաջխնամացական ասասցուք։ Քանզի յառաջախնամ լինի մարդ որդւոց, և անդուորդ՝ խաշանց, և սպասաւոր՝ ձիոց, և հօտի՝ հովիւն, նաւապ՝ նաւի, և հիւանդաց՝ բժիշկ։ Այլ և մեղու իմաստուն, և մրջիւն յառաջախնամ։ Այլ սոքա մասունք, և մասանց մասունք ամենայնից են։ Այլ մասունք իմաստունք, և նախահոգաւորք։ Իսկ որոյ մասն իմաստուն է և նախախնամ, ո՞չ ապա և բոլորն իմաստուն։ Իսկ որ յառաջն անուանեցաք՝ և սկիզբն լինելութեան ունին։ Իսկ որ սկիզբն էառ, սկսաւ։ Այլ ընկալեալն՝ յումեքէ սկիզբն ընկալեալ սկսաւ։ Այլ սկսեալն՝ յայլմէ սկիզբն էառ, և եղեալն իմաստուն և նախախնամ։

Բայց զի՞ նախախնամացականն առանց նախախնամացութեան լինի, և իմաստունն առանց իմաստութեան։ Արդ եթէ նախախնամացականն և իմաստնականն՝ ոչ առանց նախախնամականի և իմաստութեան, էր արդեօք նախախնամացականն և իմաստական, յորմէ առեալ սկիզբն գոյք այսոքիկ ընկալան։ Քանզի պարտ է արարողին առ 'ի նմանէ արարելոցն խնամ տանել. քանզի ոչինչ է 'ի նմանէ անխնամելի։ Կամ թէ ո՞չ բանական զԱյ նախախնամութիւնն ասասցուք. մանաւանդ առ այնոսիկ որ 'ի նմանէն արարան՝ նախախնամութիւն ընկալելոց։

Այլ աւա՜ղ եղո՜ւկ յանասուն ոտոխասիրութենէդ։ Ինքեանք նախախնամք լինել կամեցեալք, յԱյ զնախախնամութիւնն հանեն։ Միոյ տան և քաղաքի բարեկենդանութիւն՝ ամենայնիւ առատութեամբ տեսեալք, զնախախնամութիւնն ասեմք, և պահպանութիւն, և' արանց անարգաց և անարժանեաց պատրաստեալ, և' անկարօտ սոցա և հարկաւորացն տուրք, զի թէպէտ և դատապարտեալք իցեն։ Իսկ աշխարհի ամենայնի՝ անխնամ իրազեկութիւն և անհո

Eum itaque, qui universis maxime curam impendit, providum dicamus. Providet enim et homo filiis, et armentarius pecoribus, et agaso equis, et gregi pastor, nauclerus navi, et infirmis medicus: ipsa quoque apis sapiens, et formica provida est. Haec autem partes sunt, et particulae partium universorum; partes tamen sapientes, et provide curam habentes. Cujus itaque pars sapiens est, ac provida, nonne et totum sapiens erit? Atqui haec omnia, quae recensuimus, habent principium creationis: quod vero habet principium, incepit: et quod incepit, a quodam, initio sumpto, incepit: ab alio ergo principium duxit ille, qui incipiendo factus fuit sapiens ac providus.

Caeterum quomodo erit quis providus sine providentia, aut sapiens absque sapientia? Si ergo providus et sapiens nemo erit sine providentia, vel sapientia, utique fuit ens aliquod providum atque sapiens, a quo initium haec sortita sunt. Siquidem oportet, ut creator provide curam habeat rerum ab ipso creatarum; nihil enim est, quod ab ipso non curetur. Quomodo ergo rationalem Dei providentiam non appellabimus, maxime cum ea ipsa, quae ab eo facta sunt, providentiam praeseferant (vel receperint)?

Proh sane brutam invidiam! ipsi qui se providos esse volunt, hi Deo adimunt Providentiam. Unius domus aut civitatis felicitatem omni cum abundantia videntes, providentiae id opus dicimus, et diligentiae, quae praeparata comperitur vel ipsis hominibus vilissimis indiguisque; ita ut non indigeant étiam necessariis, nec illi quidem qui poenis et suppliciis damnati sunt. Mundo tamen universo nec procurationem ullam, neque curam adesse dictitant, nec ullam

գութիւն պատմեցին, խրատու նախա-գիտութեան նմա գեղեցկի յումեքէ ոչ եղեալ:

Եւ իբր ոչ շամբուշ է այս, որ ըստ մեզ իշխան միտքս են՝ մարմնոյս հոգ տա-նել, և պաշտարաց, ստրկաց, և որդւոց: Իսկ այն որ ամենայնի իշխան առաջ-նորդն է՝ զօրէն նահատակապետի, ամե-նայն աշխարհի անտեսութիւն ունել: Եւ ոչ առաւել արժան է ըստ միտ ածել:

Ի կենդանւոյ բնութիւն գոլ իմաս-տուն խորհուրդք՝ զամենայն զարդարե-լով, զիմաստուն շարժմունս գործելով, որպէս և տեսելոցն մարմնոց, յայտնի լուսաւորութեամբ երևեցուցանէ՝ որք զգալապէս գործեն՝ ոգւոյ գոլ շարժ-մունք յառաջ շարժեցելոյ, և յառաջա-գոյն տեսողի զոգւոյն զանտեսանելւոյ խորհրդոյն՝ առ սպասաւորականացն գոր-ծեաց կատարելագոյն գործ: Որդ հա-ւասարապէս առնլի է, և զայն՝ որ 'ի նախախնամութենէ աշխարհագուժեալն շարժմունք, ըստ նախախնամութեան անգիտացեալ կամին՝ յայտնապէս այժմ կատարեալք: Քանզի անհնար է անշն-չութիւն և անկամութիւն զամենայնսն համարել. իբրու այնոքիկ որ ըստ ամա մա-սունքն են՝ խորհրդով և նախախնամու-թեան շարժմամբ զամենայն ինչ գործեն:

Եւ եթէ մասունքն, և մասանցն մա-սունք՝ ամենայն աշխարհի, դատելով, ոչ անխորհրդութեամբ և ոչ ըստ պատա-հի՝ անարժանից դատաստանս դնեն, իբր ոչ ամենայն իրօք պարտ է նախախորհր-դութիւն և քաջիմաստութիւն՝ նախ յա-ռաջագոյն ամենայնին իմն նախախնամու-թեանն արժանի համարել՝ իշխանու-

ipsi legem ab ullo cum pulchra providentia (vel praescientia) constitutam.

Et quomodo non insanum istud delirium habendum erit, ut cum intellectus noster, qui princeps est in nobis, curam habeat tum corporis sui, tum pecudum, tum subditorum, tum filiorum; ille ex adverso, qui Universorum Princeps est ac Rector, ac velut munerarius certaminis, nullam mundi habeat curam? Non ne id potius majori ratione statuendum est?

In viventis natura profecto datur cogitatio prudens, omnia exornans, sapientesque motus efficiens. Quare iis qui corpora intuentur[1], manifeste patet in iis, quae sensibiliter operantur, motum dari spiritûs praemoventis, et praevidentis invisibile consilium animae, ut opus instrumentorum operi ipsi inservientium perfectius reddatur[2]. Non alio modo profecto accipiendi sunt et motus illi in orbem terrarum diffusi à Providentia; ita ut vel nescientes providentiae voluntatem, videamus jam evidenter eam peractam fuisse[3]. Etenim fieri nequit, ut haec omnia putentur a nullo aut animo aut voluntate profecta esse, cum et ipsae partes minutissimae, consilio et instinctu providentiae cuncta exequantur.

Quod si partes mundi et partium particulae cum judicio, non vero inconsulto aut temere judicium ferunt in indignos, quomodo non omnino oporteat certum consilium providum, optimamque sapientiam Divinae ipsi Providentiae ante omnia tribuere, ob principatum illum, quo omnem publici judicii

1 Aut, ex ipsis corporibus sub visu cadentibus.

2 Vel, ad opus perfectius agendum ab instrumentis ministralibus.

3 Ad verbum: juxta Providentiae incognitam voluntatem jam evidenter (totum) peractum.

թեամբ, որ զամենայն զատենականն հաստատութիւն և զզօրութիւն ունի։ Ո՞չ գիտեմ ճշմարտութեանն ցանկացօղ դատաստան գոլ։

Այլ հաստատուն ցոյց իմանալեացն զգալիքն։ Վասնզի ոչ պարտ է ասել, իբրու թէ մասունքն ամենայնի իմաստունք են և նախահոգակք, իսկ հօրն և իշխանին ամենայն աշխարհիս՝ բնաւ ամենեւին ոչ ունել նախախնամութիւն։ Իսկ ո՞ զիմաստուն զնախախնամականացն խորհրդոցն, այնմ որ առաքինութեան է ցանկացեալ, ետ։ Յորժամ նախախնամութիւն ոչ գոյր, ընդէ՞ր ոչ արդեօք ըստ անխնամութեան ամենեքին անխորհրդաբար և առանց յառաջագոյն ինչ իմանալոյ՝ զամենայն ինչ գործեմք։

Վասնզի եթէ նախախնամութիւն 'ի բաց բարձեալ է, դադարեսցէ երաժշտականութիւնն, իմաստասիրութիւնն, երկրաչափութիւնն, նաւաստականութիւնն, և ամենայն առաքինի մարթանք հանճարոյ, ըստ բոլորին՝ բնութեան, անզգայի և անշարժի եղելոյ։ Վասնզի ոչ է արժան անհանճար խորհրդով կարծել՝ զամենայնսն մասունս իմաստունս գոլ, և նախահոգականս, իսկ այն՝ որ ընդ բոլորն բնաւորեցաւ նախախնամութիւնն ընդ եղեալսն, անիր և անխոյզ գոլ, մինչ ընդհանուր ամենայնին յարմարութեան և բաղկացութեան եղելոյ։ Վասնզի որ զմիմեանց կախեալ են, ոչ առանց երկաքանչիւր շարժմանց զներգործութիւնն առնուն։ Արդ եղիցին իմաստուն մասունքն՝ 'ի ձեռն ըստ նոցայն արուեստականաց կատարեալ գործոցն՝ ցոյց և յանդիմանութիւն ընդհանրին զամենայն աներեւաբար շարժելով նախախնամութեան։

Ո՞չ է իմաստութիւն՝ պտղոցն

constantiam virtutemque continet? Nescio veritatis desiderio judicium ardere[1].

Porro certissimum argumentum intelligibilium (sunt) sensibilia. Non enim licet asserere, partes universi sapientes esse ac providas; Patrem autem ac Principem totius mundi nullam praeseferre Providentiam. Ecquis consilia prudentis providentiae dedit ei, qui virtutem desiderat? Si non est providentia, cur non et nos absque diligenti cura, inconsulto, et sine praevia notione operamur omnia?

Etenim si providentia tollenda sit, cessabit Musice, Philosophia, Geometria, Nautica, et omnis sapiens intelligentiae adinventio, ac natura totaliter insensata atque immobilis evadat. Neque enim decet insipienti cogitatione partes universi prudentes esse ac providas existimare; eam vero, quae ab initio inest universis, providentiam, inter entia creata otiosam ac incuriosam esse, quum ex una universali harmonia ac compositione sint omnia. Quae enim a se invicem pendent, non sine utriusque motu actum sortiuntur. Itaque partes sapientes per acta perfecta, quae oriuntur ex ipsarum symphonia, argumentum praebent, et declarationem universae Providentiae invisibiliter omnia moventis.

Nonne sapientiam ostendet fructuum

1 Verba id sonant: sensus autem erit, Non video in judicio humano desiderium veritatis; (supple), siquis nolit his cedere: Vel, Non puto quod studioso veritatis judicium immineat: Aut, An nescis veritatis studiosum esse judicium?

ծլարձակութիւն , և աստեղացն գեղեցկադասութիւն, արեգական և լուսնի անքաղքաղելի ընթացքն , ծովու զդիրք օրինաց , լերանց ոչ յոյժ վերամբարձելոյ. միանգամայն ամենեցուն օրինի նախախնամութեան հաւանեցելոցն զգալեացն , ըստ յայտնում՝ զմիշտ անփոփոխելին զդաս կարգին ցուցանելով , իբր յօրինաց նախախնամութենէ զօրէն ոգւոյ զբոլորն շարժելով ։

Վասնզի նախախնամութիւն է , որ ըդհաւանեալսն մատակարարէ , իսկ անհաւանեցելոցն դատաւոր 'ի վերայ բաշխեալ կացուցանէ , և տարագրէ զմարդկան զանհլութիւնն , առաքինութեան հլութեամբ յա̃յ զարդարել ։ Վասնզի 'ի միջոյ բարձեալ լինի նախախնամութիւն՝ զուգաչափութեամբ ամպարշտաց՝ պարգևօք աշխարհիս , զգեղաղէշ ծաղիկն՝ ապականալուծութեան 'ի բաց բարձեցելոյ յարժանաւոր դատաւորէն , երկնի և երկրի անցելոյ ։ Վասնզի ուրախութեանն փափուկ զուարճութեան աշխարհիս վայր՝ 'ի բաց բարձեալ լինիցի , դատող փոխանակավարձութեան անօրէն արանց՝ ըստ անզգամութեան փոխանակ չափելով ։ Վասնզի որ ընտրող արդարութեամբ դատաւոր լինի ա̃ծ , ոչ տայ թոյլ զայնս՝ որ արժանեացն պարտի՝ ամպարշտաց աւելի ստանալ յամենայն ժամանակս ։

Արդ եղիցի աշխարհիս արարչութեան պատճառք՝ արարողին ա̃յ արարչական բնութիւնն . իսկ աշխարհին ապականութիւն և ծախումն՝ առ ատենականին այնորիկ , որ զբոլորն արար ա̃ծ , զուգաչափութեամբ զամենայնն դատողին ։ Վասնզի մտամոլորն չարութիւն , զանզգամացն դեղելով զբնական զբարսն , առ 'ի ճանապարհ ածէ զդատողն՝ առ 'ի վրէժխնդրութիւն հրաւիրելով , արժանաւոր դատաստանն 'ի բաց բառնալով

productio, stellarum mira dispositio, solis ac lunae invariabilis cursus, maris situs secundum legem, montium celsitudo haud modum excedens; denique omnium sensibilium legi providentiae obtemperantium concordia? nonne haec manifeste demonstrant immutabilem prorsus seriem ordinis, ex lege providentiae, ac instar animae, universitatem rerum moventis?

Providentia enim est, quae obedientes regit, super autem inobedientes constituit judices distributos, et exterminat hominum contumaciam, ut virtus per obedientiam decoretur a Deo. De medio enim tollitur providentia, posita aequali distributione donorum mundi, ut iis et impii fruantur: et pulcherrimus flos quasi per corruptionem aufertur justo judici [1] tum, cum caelum et terra transierint. Etenim laetitiae deliciarumque jucundus in mundo locus auferetur, quum judex in retributione justa mensura rependet iniquis hominibus secundum improbitatem eorum. Siquidem qui per distributivam justitiam judicis officium exercet Deus, non permittit, ut ea, quae dignis tribui debent, ea impii amplius possideant per omnia tempora.

Erit ergo causa creationis mundi ipsius Dei Creatoris creatrix natura; corruptio vero mundi ac consumptio referatur oportet ad judiciale jus ejusdem Dei cuncta creantis, quatenus aequa lance judicabit omnia. Quoniam stolida malitia quasi veneno naturales insipientium mores corrumpens, trahit judicem ad vindictam, illum provocans, ut justo judicio decorem suum mundo auferat, atque eo ipsum pertrahat, ut antiquam

1 Vel potius, a justo judice. sc. per justum judicem. Verum tunc aliqua deesse in praemissis dicendum erit.

յաշխարհէ զզարդն , ընդունելն սպասել զայն՝ որ էրն բնական իւր անկերպութիւն ։ Վասնզի այս գեղ նորա հաճոյ բեալ է՝ ապականացու կեանք՝ դժնդակ, և զազիր արանց հեշտ ցանկութիւնս՝ խրատ տալ ։

Վասնզի ոչ առնէ անտես ակն ատենին, հրձիգ լինելով ոգւոյ՝ գէջ և աղտեղի անպարկշտանք ։ Այլ իբր հայր զորդիս յանձանձելով, երկիւղիւ և անչափ պարգևօք, արգելուլ գիտաց զայնոսիկ՝ որ արտաքոյ քան զսահմանս , և անօրէնս գործքն են ։ Իսկ որք թուլացեալքն են վասն ողւոցն պատրեալ 'ի հրամանաց՝ ընրել զնոցա արկածս ոչ կարացեալ . և ապա ամպարիշտ կեանս բռնի վարեցան ։ Իսկ վասն զի ոքա յանձնութեանն բնական մարդկային շնչաւորութեան 'ի նախախնամութենէ 'ի բաց բարձան , յայնցանէ որ և ըստ ամենեցուն տարերցն լինելոց է բարկութիւն՝ և նոքա ընդ նոսա վայելելով, դադարեցելոյն ընդհանուր արարչին գեղեցկաբար արարութիւնն երկնի և երկրի , 'ի բաց բառնալով զայս նախախնամութեան գործ կատարեալ ։ Իսկ որք ոչ հաւանեցան՝ զարժանաւոր ատենին հատոյց , զորէն զուարճալի ուրախութեանն նոցա զգինարբուսն ա̄ծ 'ի բաց եբարձ ։ Զգործելի անօթ , զգեղաղէշ աշխարհիս տեսիլն՝ լուծումն ապականութեանն առցէ ։ Վասնզի բարուցն արժանաւորութիւն 'ի մարդկանէ կորեաւ յողդողդմամբ խորհրդոց , ըստ որտին վայր՝ չարութեամբ յառաջագոյն ըմբռնեալ ։

Ա՛յլ ինչ և որ 'ի վերայ մնոտի իմաստն իմացեալ յոմանց՝ անխնամութիւն գոլ յայտնապէս ։ Ո՛չ լռեցից , բայց տացից արդ՝ կշռելով ստոյգ խորհրդով , դիւրահաս յայտնելով , զի՛նչ այսոքիկ իցեն մոլեկան ոմանց ձեռնարկութիւնք ։ Զ'ի մի անգիտութեամբ բնական մոլորեալք

illam sibique propriam deformitatem, sibi jam iterum induendam esse certo sciat: quandoquidem decorum illi videtur, si corruptam illam ac infandam scelestorum hominum vitam alat atque cupiditates.

Non enim oculus tribunalis (judicis) incendium animae combustae lascivis immundisque facinoribus negligit: sed potius, more patris filios instituentis, modo timore, modo donis ingentibus, novit impedire ea opera, quae iniqua sunt, atque exorbitantia. At qui dissoluti omnino sunt mollitie, caducarumque rerum specie decepti, quum nequeant ipsarum damna ferre, hinc in vitam impiam adhuc violentius adducuntur. Sed quoniam isti penitus a divinae providentiae curis super humanae animae originem sese abduxerunt, iram eam, quae universis elementis imminet, et ipsi subibunt: et quoniam perfectissimum hoc opus providentiae subtrahere conati sunt, cessante pulcherrimo hoc summi creatoris opificio, eadem et ipsi calamitate obvolventur. Etenim qui inobedientes extitere, his condignum judicium retribuet, ac compotationem, ut ita dicam, jucundae laetitiae illis Deus adimet; tum ipsum instrumentum operationis, venustam (scilicet) mundi speciem excipiet dissolutio corruptionis; quoniam morum dignitas ab hominibus periit per inconstantiam consilii, praecordiis a malitia jam captivatis.

Superest autem inanis quaedam sententia a quibusdam excogitata, nempe improvidentiam [1] evidenter constare. Non tacebo, sed dicam, ac rebus certo consilio perpensis, ostendam facili declaratione, quam sint insana quorundam argumenta. Ne tamen per ignorantiam

1 Ita vertimus Armenam vocem անխնամութիւն. Graece fortasse erat ἀπρόνοια vel ἀπρονοησία.

'ի ճշմարտութենէ քանոնիցն՝ յառաջադրին Թողցուք ։ Նախ առաջինն աշխարհիս վատթար պատճառքն ասացան գոլ՝ արկածքն յանկարծօրէն ջրոյ՝ 'ի վերայ անշունչ նիւթոյ՝ 'ի շրջեցուցանելոյ եղեալ անձրեւաց ։ Ն՝ երբեմն զի անչափից տուրք, եւ է երբեմն զի սոցա նուազութիւն ։ Կարկուտն 'ի վերայ բուսոյ եւ դալարացեալ երկրի՝ սաստիկ արկածք են ապականութեան ։ Ամենեցունց ծախեցելոց, ամպարշտաց եւ արդարոց զոյգ հապատնամանք պատուհաս կրեցին ։ Եւ զուգաչափութեամբ եւ մահ ընկալցին, 'ի ձեռն պատերազմացն եւ ժանտախտից, եւ սովոյ ։ Արժանաւոր արանց յաղքատութիւն ըմբռնեցելոց. եւ մեծանալ ամպարշտաց 'ի կեանս բարեբախտութեամբ կատարեցան ։

Որոց յօժարութեամբ ասել պարտ է. ուսումնասիրութիւն կամել լաւ է՝ քան զհակառակութիւն ։ Վասնզի որ անգիտութեամբ ախտացեալ են ոգիք, ճշմարտութեան խորհուրդ միայն բժշկել կարէ ։ Արդ զառաջին զհարցուածն քննեալ հարցցուք այսպիսի բանիւ ։ Նախախնամութիւնն զիւր յառաջնոյցելութիւնն 'ի ձեռն անշունչ նիւթոյ, խրատէ մարդկան ազգի, առ 'ի հասումն ըմբռնման ճշմարտութեան կոչելով ։ 'Ի վերայ փայտից եւ քարանց շանթս 'ի վերայ առաքելոյ, ոչ նիւթոյն ցաւեցուցանել կամեցեալ, այլ զիմաստուն նախախնամութեանն խրատ յանշունչ նիւթոյն մարդկան անտեսանելի նախախնամութեամբ իւր 'ի ձեռն տեսանելի գործոյն, զգոյն եւ զէն, 'ի ձեռն որոց գործէրն՝ ազդէր ։

Արդ մանաւանդ եւ որք մշակութեան ոչ անտեղեակ են, յորժամ ցորեան յերկիր ընկեցցեն, զայն որ յօդսն են զնայցք լինելոց նեղութիւնք մշտի՝ յորժամ տեսանեն

forte aberremus a veritatis regula, liceat haec praemittere. Ac primum mala mundo inesse dicuntur. Hujusmodi sunt improvisi aquarum illapsus ex imbrium copia super materiam anima carentem; qui nunc excedunt modum, nunc deficiunt: Grandinis super germen et terram virentem decidentis impetus, quae corruptio est exitiosa. Consumi videntur omnes (vel omnia), impii ac justi aequali calamitate poenam sustinentes, et aequaliter mortem subeuntes saeviente pugna, peste, et fame. Probi viri paupertate pressi, impiis ditescentibus, et vitam feliciter traducentibus.

Quibus ultro dicendum: Eruditionem melius est velle, quam contentionem; animas enim ignorantiae vitio laborantes consilium veritatis solum sanare potest. Primam itaque quaestionem disquirentes, sic procedamus. Providentia suam visitationem prius exercens supra materiam anima carentem, admonet homines, eos excitans ad arripiendam comprehensionem veritatis. In ligna ac saxa fulmina mittit, haud materiam dolore volens afficere: sed prudentem providentiae disciplinam ostendere hominibus; ac in ipsa materia animo carente invisibilem hominibus providentiam tamquam per operationem visibilem demonstrans, ex ipsis factis probat essentiam suam, atque existentiam.

Ecce etiam illi, qui non sunt imperiti agriculturae, quum frumentum in terram immittunt, si viderint atram tempestatem in aëre impendentem [1], aggre-

1 Sic etiam aetate nostra displosis aeneis tormentis saepe imminentem procellam discutere nautae consueverunt.

ցեն, զօդն կոծել ջնօք ձեռնարկեն. ոչ վասն իւր գործել զայս կամեցեալ, քանզի ոչ ունին զցաւելին, բայց արուեստաւոր ձեռնարկութեամբ զվնասակարն սերմանց օդագնաց 'ի բաց հալածել յառաջագոյն կամին։ Նա ոչ զսոցանէն անիմաստութիւն վարկցուք, օդոյ տանջանս 'ի վերայ ածելով առ տեւութիւն սերմանցն։ Քանզի ասացաք և զիմաստուն զայ զնախախնամութիւնն, զշանթիցն զօրս 'ի վերայ անշնչիցն առաքէ, նախախնամութիւն զայս գործել։ Քանզի արձակէ երկիւղ և լինելոցն իմաստուն նախախնամութեամբ խոշտանգանս, 'ի ստոյգ հարցումն այսպէս գործեցելոցն դառնալ։ Քանզի որ երկեաւ 'ի շանթիցն երեւմանէ, ոչ դադարեաց ստոյգ հարցանել, թէ յանշնչութենէ, և յանխնամութենէ ասել 'ի վերայ անշունչ նիւթոյ, և թէ առանց մարդկան նախախնամութեան յաշխարհի գալ յերկնուստ սպառնման չարութիւն։ Իբր ոչ եւս սա խոհեմ խորհրդով տեսցէ զերկրպագելին։

Առանց նախախնամական շարժման ոչ շարժեսցի, յորժամ ոչ է ընդհանուր շարժօղն։ Քանզի ո՞ ասել ունի, աշխարհիս բաղկացութիւն ամենայնի անշունչ եղելոյ՝ շնչաւոր շարժմունք 'ի բնութենէ՝ կատարեալ արարածս։ Եթէ ոչ է հաստատուն, առեալ լիցի աշխարհաքաղաքացիս մարդ. որ իբր փոքր աշխարհ 'ի մեծ աշխարհի եղեալ, ոչ առանց շնչոյ 'ի մարմնոյ զգործս տուրս ներգործութեան կատարել, յորժամ ոչ յառաջագոյն բարեկամի քաջախորհրդութեամբ վարեսցի։ Վասն զի յառաջագոյն տիրեն յոգիս աներեւութեալ խորհրդոյք, տեսաբար զհետ եկեսցէ զգալի անդա-

diuntur aërem flagellis verberare; nec ejus causa id agunt, qui dolore minime afficitur, sed industri studio nocivas semini res (aves) in aëre discurrentes repellere volunt. Neque tamen eos insipientes dicimus, ut qui aërem ad servanda semina torquerunt. Porro id et sapientem Dei providentiam, per fulmina, quae super inanimantia mittit, provide facere dicimus. Quoniam timorem et flagellum super res creatas [1] per sapientem providentiam immittit, ut ad certam indagationem istiusmodi factorum homines redeant. Qui enim timuit apparitionem fulminum, is profecto nequit non indagare, utrum id repeti ab re inanima ac improvida debeat quod fit per materiam inanimam, ac utrum sine providentia aliqua quae hominibus praesit, caelestium minarum furor in mundum irruat. At iste quomodo deinceps non videbit prudenti consilio adorabile (numen)?

Etenim si nec providentia est, nec universalis motor, nihil omnino in mundo moveri poterit. Quis enim dicere potest, totius mundi compositio inanimata cum sit, animatos motus fieri posse in natura perfectae creaturae? Quod si non constat, argumenti loco sit civis hujus mundi homo ipse, qui tamquam parvus mundus [2] in magno mundo factus est, cum sine anima nequeat corpus actiones suas perficere, nisi prius consilio ejus optimo, velut amici cujusdam [3] utatur: quandoquidem postquam praevaluerunt in animo deliberationes invisibiles, visibiliter sequitur sensibilium (vel sensibi-

1 Sive *factas*: id enim supponit hic լինելոցն, tamquam եղելոցն։

2 փոքր աշխարհ, vel փոքրաշխարհ, ut Graec. μικρόκοσμος.

3 Pro բարեկամի քաջախորհրդութեամբ, lego բարեկամաւ քաջախորհրդութեամբ, aut eodem sensu accipio plurale nomen putatum բարեկամի.

մոցն սպառատուրութիւն։ Նմանգի ողւոցն՝ գործականն խորհուրդքն. իսկ զգալեաց գործոցն՝ կատարեալ գործքն յայտնի նշանակ են։

Որդ եթէ աղեղամբ նետ 'ի վերայ թշնամեաց առաքեալ, և նիզակ առեալ թշնամի սպանանիցէ, թէ արժա՞ն է ասել՝ և բանն ունի առանց շնչոյն յանդամոց այսոքիւք գործիլ։ Ապա եթէ անկար իցէ, որպէս անկար է, կայ մնայ ասել, ողւոցն զոլ հոգք այցելութեան, ձեռօք յայտնապէս զայս գործեցելոյ։ Իսկ եթէ կենդանի անասնոց և բանաւոր շնչոց զօլ յարձակմունս ծանեաք զգործեցեալն, ասասցուք և զամենայնին շունչ՝ և զկամս գործել զաշխարհիս մասանց, ոչ 'ի ձեռն անշնչութեան զշարժմունս ունելով։

Զի թէպէտ և խորհուրդքն մտածութեամբ զսուտն սուտ արասցեն, մեք 'ի ձեռն անձանց մերոց զխնտրութիւնս դատաստանօք ասացելոցն ուսումնասիրապէս առեալ քննեսցուք, յորժամ շնչոյ յարձակմունք խորհրդով իմաստութեամբ յառաջագոյն յանձինս սահմանել սովորեցաք, և դարձեալ գործել ըղկամս, ոչ զիշխանականն առաջնորդի հոգւոյն, զիւր խորհուրդս կամացն յառաջագոյն յայտնապէս ցուցանելով, որ 'ի նմանէ զումեքէ 'ի դուրս ելելոն՝ անարգութիւնք. և յառաջագոյն անտեսաբար զնա կարծեցեալք, դարձեալ զզալի կատարածին, իւրաքանչիւր ոք 'ի ձեռն իւր, սուտ գիտաց զոլ իմացեալ առասցա։ Նմանգի եթէ սա իմասցի՝ յառաջ քան զգործսն՝ զխմմոտոմն յառաջագոյն սկսանել, ոչինչ անխորհրդութեամբ գործի ոգւոյ. այլ որ զբոլորն շարժէ զաշխարհիս բանական մասանցն հաւատն 'ի ձեռն իւր տալով։ Նմանգի որք արուեստիւ՝

le) membrorum officium. Animae enim deliberationes practicae, sensibilium vero operationum opera peracta, manifesto argumento sunt.

Si ergo sagitta ex arcu in hostes emissa, aut hasta vibrata, inimicum occiderit, anne conveniens erit dici, quod illa etiam vim habeat rationis sine anima haec operandi per membra? Si autem id fieri nequit, ut revera impossibile est, reliquum est dicere, quód est ista cura attentionis animi per manum haec evidenter operantis. Quod si animalium brutorum, et animalium rationalium actionis vim esse novimus factum[1], dicamus in omnibus mundi partibus animam quandam ac voluntatem (id est providentiam) operari, nec sine anima motum haberi.

Nam etsi cogitationes nostrae per considerationem falsum hoc esse suadere videantur, nos tamen ex nobis ipsis sumentes exemplum, secundum judicium jam dictorum, examinemus studio eruditionis. Quum enim appetitiones animi nostri prius intra nos per consilium prudentiae efformare consueverimus, postea vero exequi nostram voluntatem; profecto si antequam principalis dux [2] anima suum arbitrium manifeste declaret, quis agat, tunc quae ex illo opere oriuntur, absurda erunt; et quae antea praevisa non erant, ea sub finem unusquisque per se testatur falso se credidisse, nec rem animae jam notam fuisse. Quoniam si anima ante rem factam consilium inisset, nihil imprudenter egisset. Pari modo esse aliquem, qui plenitudinem rationalium mundi partium moveat, patet per se: quemadmodum ubi artificiose, artis alicujus opificia per homines

1 Aut. sic vertere liceat: vivum brutorum, et rationalis animae impetum esse novimus factum.

2 Graece fortasse τὸ ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς. h. e. animi pars, sive facultas, quae caeteras regit.

այնք որք իմաստուն արուեստին գործիք եղեն, 'ի ձեռն մարթուչ արանց՝ այնպ ցիկ որք զնոսա տեսանեն՝ է տեսանելի, զի թէպէտ և իմաստուն արուեստագէտն Հեռի իցէ ։ Քանզի յեղելոցն յայտնի գործ ցուցանէ զարարիչն, զի թէպէտ և սա ոչ իցէ մօտ ։ Արդ աՀաւասիկ 'ի պղնձինութեայ երաժշտական արուեստագէտն իմաստուն կազմած արուեստաւոր Հանճարով ժամանակացս զցուցական գործին կատարեալ՝ քաղաքի տայր, որպէս զիարդ ժամանակացն զքանակութիւնս չափովք անջատման բաժանելովք՝ մատուսցէ այնոցիկ, որք կամին զլիութիւնն Հասանելոյն ։ Քանզի բոլորակին արուեստաւոր պարաբերութիւն զերկոտասանաժամեայ տիւն՝ քանոնեցելովք մեկուսութեանցն ածէր ։

Այլ առ այսոքիւք և զայն ևս մանաւանդ պարտ է զարմանալ, յորժամ զանշունչ նիւթ զանազան ձևովք կերպագործեալ՝ Հնչաւոր ձայն սմա տայ՝ ազգի ազգի կենդանեաց յիմաստուն արուեստէ, և ձայն Հնչաւոր կենդանեացս առեալ գործոյն ։ Արուեստաւոր զգործն տեսեալք, ոչ ընդ գործեցեալ կազմածս զարմացեալք 'ի բաց գնացին, անշունչ նիւթ զսա գիտացեալ գոլ՝ ոչ ինքնին ընդերգործութիւնս ունելով. իսկ զերաժշտական զարուեստագէտն գովելով՝ տեսանել կամեցեալք՝ ամենաբարի գործոյ պատաՀեալք ։

Ո՛չ է այնուՀետև վրիպել, յորժամ նախախնամութիւն գոլ ասեմք զշանթեացն առաքմունս 'ի վերայ՝ բանիւ նախախնամութեան կատարեցելոյ, աշխարՀիս մասանց՝ իմաստուն միօք սպասաւոր եղելոյ, զորէն նիւթոյ՝ արարչին Հնանեալք ։ Քանզի ասացաք և զժամանակացն զցուցական գործին՝ յիմաստուն արարչէ արուեստէ սպասաւորական շարժմունս՝ մարդոյն կատարել ։

industrios, elaborata cernuntur, statim haec ipsa videntibus, et si procul artifex sit, esse tamen aliquem aperte patet. Opus siquidem ipsum evidenter demonstrat factorem, quamquam is minime adsit. Ecce ex materia aerea elegans artis peritus artificiosam machinam sollerti ingenio perficiens, instrumentum tempora discriminans dabat civitati, ut temporum quantitatem per mensuras divisionis distributam praestaret iis, qui vellent assequi plenam notitiam ejus rei. Siquidem circuli artificiosus gyrus duodecim horarum diem suggerebat per regulatas distantias [1].

Praeterea illud quoque maxime mirari oportet, quod ars ingeniosa materiam exanimem variis figuris efformans, vocem figuris ipsis indit diversorum animantium, ita ut automa vocem emittat animalium viventium. At qui opus illud artificiosum vident, non ipsam machinam fabricatam mirati abscedunt, quum haud nesciant illam esse materiam exanimem, haud per se habentem actus illos, sed ipsum musicum opificem laudantes, et si opus ejus praeclarum pertractant, illum tamen intueri concupiscunt.

Non ergo decipimur, quum providentiae opus esse dicimus fulminum jactus; ab ea nempe providentia perfectos, cui mundi partes sapienter obsequentur, quemadmodum materia nutui artificis: diximus enim vel ipsum instrumentum temporis indicem ex arte sapientis factoris obsequenter homini motus perficere.

1 Mira descriptio horologii, quam tamen machinam nonnisi Saec. XIV. vel XV. inventam nonnulli arbitrabantur.

Իսկ թէ մարդն, և մասնիկն մասին ամենայն աշխարհիս՝ բանաւոր կենդանի մարդն՝ յատուկ ինքեան առանձնաւորութեամբ, և որ կայ 'ի նմա զօրութիւն՝ միշտ արդիւնական գործս պիտոյից իմաստաւոր խորհրդով գործել, արժան է՝ իբր թէ նախախնամութիւնն աշխարհիս ամենայնի է շունչ, յորմէ և բանաւոր մասունքն զգոյն և զէն զառողկացութիւնն ընկալան, ոչ իւիք գործովք գործականօք՝ 'ի ձեռն նոցունց որ 'ի նմայն կայ՝ գործէ զոր կամի:

Եւ է ո՞չ է կարի համարձակութիւն և յոյժ յանդուգն, հատանել յառաքինի նախախնամութենէն զիմաստուն ձեռնարկածս առ խրատ գործեցելոյ, ուղղել զամենայն կամեցեալ մարդկան զարդ, կամօք զարդարուն բարս 'ի նմա առնել կամեցեալ, ահիւք և պարգևօք, և ուսմամբք 'ի կարգ պատուհրաւիրելով: Որպէս բարւոք դայեկի՝ որդւոյ ամենայն իրօք խնամաբար դարման տանելով, ոչինչ առաւել քան զայն գործելով՝ որ մանկանն 'ի գեղեցկազարդութիւն մատուցանէ. զի թէպէտ և մանուկն նման իցէ մօրն դիմաց՝ զամօթալին 'ի բաց բառնալով. զի թէպէտ և 'ի խեռից է նա, զդարմանն 'ի բաց մերժելով, դայեակն ոչ դադարեսցէ, եւ երբեք և զականջ մանկանն ձգելով, և ե՛ զի տանջելով, և ե՛ երբեք զի բանիւ սպառնալով՝ մարմնոյն զարդ առնուլ. զի թէպէտ և առ 'ի խրատն նա դժուարաբեր իցէ: Վասնզի պարտ է յորդւոց զամօթալի ոսկերսն 'ի ծնողացն ծախել. թէպէտ և ցաւել ոգւոյ թուեսցի, ցաւեսցէ, խրատեսցի և որ սնուցանէ զմանուկն:

Նախախնամութեամբ 'ի վերայ առաքելով կարկտից, շանթից, մարախոց, և զանազան տանջանօք յառաքինութիւն զորդիսն ածելով. քանզի թէպէտ և յանդգամութենէ սոքա խեռիցեն: Վասնզի ոչ էր արժան 'ի նախախնամութենէ թողուլ զմարդիկ իբրու յանխնամութեան:

Quod si homo, rationale animal, idemque pars mundi, et partis pars, potest per se, ac ex virtute sibi indita, semperque officiosa, opera utilia prudenti animo facere; cur Providentia, illa universi mundi anima, a qua rationales etiam partes acceperunt esse et existere, nequeat facere quidquid vult, quin ullis instrumentis utatur, sed intima prorsus virtute sua?

Nonne nimia fiducia, immo extrema audacia est denegare sagaci providentiae sapientem deliberationem operandi ad instructionem, quoties corrigere vult totum hominum genus; intendens ornatos in eo mores efficere, ac per pavorem ac donum disciplinamque ad ordinem decentem invitans? instar nimirum bonae nutricis puero diligentissimam curam adhibentis, nihilque amplius agentis, nisi quod ipsi decorem ferat; nempe ut puer etsi similis sit matri suae, ea quoque auferantur, quae pudori illi esse possunt. Quod si contumax ille reperiatur respuens curas sibi adhibitas, non ideo desistet nutrix, nunc aures puero vellicans, nunc plectens, alias quoque minis perterrefaciens, ut quamvis invitus recipiat honestum corporis habitum. Oportet enim quae in filio velut ossa superflua pudorem afferunt, tolli a parentibus; etsi dolore affici et ipsi videantur: imo licet quandoque doleat ipsa quoque nutrix, atque tristetur.

Itaque providentia immittit grandines, fulmina, locustas, ut variis flagellis ad virtutem filios adducat, etsi isti insipientia ducti contumaces sint: neque enim decet providentiam, relinquere homines velut providentia destitutos. Nam si providentia non esset, nullo dolore

Վասնզի եթէ նախախնամութիւն ոչ էր, ոչ ցաւեցոյց ոգի, ոչ ախտացոյց. իբր այն, ոչ է՝ որ տանջէր։ Այլ եթէ ոչ խրատեսցէ, ոչ գտցէ զառողջութիւն, վասնզի ոչ ունի զխրատօղն։ Իսկ որ անգիտասցէ նախախնամութեան, յախտից ուսցի։ Վասնզի մեռեալ բնութիւն ոչ ցաւէ, յորժամ ոգի ոչ գոյ 'ի նմա։

Աննախախնամութիւն և միայն անօգուտ է, քանզի ոչ աճէ՝ իբր մեռեալ, և ոչ տայ՝ իբր ոչ գոյ։ Իսկ նախախնամութեան առանձինն է զերկոսին տալ. քանզի ծաղկէ իբր կենդանի, բերելով զոր ունին. և տայ իբր խորհելով, և տանջէ բառնալով 'ի բաց։ Վասնզի պատուէ զառաքինութեանն մրցանակ, զարս բերելով զաննախանձ առատութիւն. մրգամ. քանզի խնդայ՝ ընդ առնուն, և տրտմի՝ յորմէ բարձեալ լինի։

Ապա եթէ զնոյն կերպն ոչ տասցէ ըզ-բնութիւնն զայսպիսի միշտ ունել յինքեան, և 'ի նմանէ տալ զոր ունիցն, հարցից զնա այսպիսի ինչ բանիւ. զի եթէ որ առնուն՝ աշխարհի ինչ մասն է, և մասին մասն՝ նախախնամական գոլ երևեալ է, Իբր այն որ զգործեալն մարդկան պարգևս բերէ, ոչ նախախնամական, յորժամ այն որ առնուն, իբր զի 'ի նմանէ՝ նախախնամական գոլ երևեսցի։

Ասասցէ Եպիկուրոս. զոր շարադրութիւնս ինքն արար, 'ի նախախնամութենէ և յիմաստութենէ՞ գրեաց, թէ առանց իմաստութեան։ Զի եթէ առանց նախախնամութեան և իմաստութեան գրեաց, խնդասցէ՞ զի այնք որ 'ի նմանէ ասացան՝ իբր անիմաստք և անխրատելիք են։ Իսկ թէ իմաստուն նախախնամութիւն շարադրեաց, և իբր իմաստուն է այն, որ ոչ յիմաստութենէն է, և կամ նախախնամականք այնք՝ որ ոչ 'ի նախախնամութենէ են։ Վասնզի ոչ իմաստութիւն առանց նախախնամութեան, և ոչ նախախնամութիւն առանց իմաստութեան։

afficeretur animus, neque morbo ullo vexaretur, eo quod nemo esset, qui flagellaret. At si non corripiatur, non acquiret sanitatem mentis; deerit enim ei admonitor. Qui ergo non cognoscit providentiam, cognoscet ex morbis: cum alioquin mortua natura putanda sit, quae non sentit dolorem.

At improvidentia nulli rei apta esse potest, nam quasi mortuum corpus iners est, neque etsi sit, quicquam praestat, sed perinde est ac si non esset. At providentiae proprium est utrumque praestare; siquidem florescit ut viva, afferendo quod habet: dat sicut deliberans, et affligit tollendo. Nam virtutis bravium honestat, praeseferens liberalitatem sine invidia; ita ut congaudeat illi, qui accipit; et ei, a quo aufertur, condoleat.

Quod si quis non hanc esse dixerit ejus naturam, ut haec semper in se habeat, et inde det, unde habet, interrogabo ego eum hoc modo: si qui accipit, cum ipse pars aliqua sit mundi, partisque pars, providus esse videtur, quomodo ille non erit providus, qui creata haec dona hominibus affert; quando vel ipse qui ab illo haec accipit, providus esse cognoscitur?

Dicat mihi Epicurus: quotquot ipse scriptiones edidit, utrum ex providentia sapientiaque scripserit, an sine sapientia? Si enim sine providentia sapientiaque scripsit, an ne sibi gloriae tribuet, quae scripsit hujusmodi esse, ut sapientia, et disciplina destituta esse videantur? Quod si sapienter scripsit, atque prudenter, quomodo sapiens erit, quod non est ex sapientia, aut providum, quod non est ex providentia? Siquidem non (est) sapientia sine providentia, neque providentia sine sapientia.

Ապա եթէ սոքա որպէս սոքա են, խոստովանեսցի նախախնամութիւն՝ որ 'ի նախախնամութենէ է. և ուսուսցէ նախախնամութիւն՝ իբր նախախնամութեան է մասն. քանզի ոչ մասունք առանց բոլորի բաղկանան, և ոչ բոլոր առանց մասանց: Քանզի ո՞ ասասցէ բոլոր առանց մասանց. որոց 'ի բաց բարձեցելոց՝ ոչ է բոլորն: Իսկ ո՞ր անպիտանութիւն և անխնամութիւն, ինքն փութով յառաջ քան զամենայն գործ գիտուն նախախնամեալ: Ապա եթէ գիտութիւն է, և նախախնամական է: Ապա ուրեմն գոյ իմաստութիւն և գիտութիւն, յորմէ և ուսաւ, և է իմաստութիւն իմաստունս վարդապետել: Քանզի ոչ անիմաստ է գիտութիւն: Իսկ եթէ ոչ անիմաստ է, իմաստական է. և եթէ իմաստական է, նախախնամական է. քանզի զգաստութիւն նախախնամութեամբ զամենայն ինչ գործէ: Իսկ վասն այսորիկ դարձեալ ասասցից. Որոյ մասն նախախնամական, հարկ է և բոլորին նախախնամական գոլ: Իսկ որ կամիցին յամենայն բնութենէ զնախախնամութիւնն 'ի բաց հատանել, նախ առաջին զմասանցն նորա զնախախնամութիւն ապատեսցէ. քանզի անուսումն ամենայն ոգի եղիցի՝ յորժամ նախախնամութիւն ոչ գոյ: Քանզի և ոչ զմրջիւն նախահոգական ոք կալցի, և ոչ զմեղու արարչական, և ոչ զծիծառն իմաստուն. քանզի ոչ նախաիմացութեամբ 'ի բնութենէն զայս գիտէ:

Quod si haec ita se habent, fatebitur certe providentiam, qui ex providentia est, et docebit providentiam, quatenus providentiae pars est: quoniam partes sine toto non consistunt, nec totum sine partibus. Quis enim dixerit totum sine partibus; quibus sublatis, non est totum? Quae ergo inutilitas ac improvidentia erit, ubi quisquam ipse ante omne opus comperiatur sapiens ac providus? Si enim scientia est [1], etiam provida est; atqui datur sapientia ac scientia, a qua edoctus fuit: est enim sapientia sapientes edocere; non autem insipiens est scientia. Quod si non est insipiens, sapiens erit; si autem sapiens, provida utique erit: quia pervigil solertia provide omnia agit. Ideoque iterum dicam: Cujus pars provida est, necesse est ut totum quoque providum sit. Qui vero velit ab universa natura tollere providentiam, prius oportet ut partium ejus providentiam irritam reddat: quia indocta erit omnis anima, si non datur providentia; nec formicam quis providam censebit, nec apem ingeniosam, neque hirundinem industria praeditam: non enim praescientia ex natura id novit.

Ապա եթէ պա՛րտ է յանդուգն համարձակագոյն ինչ ասել, դադարեսցէ դատաւոր՝ զանարգանաց դատս 'ի մէջ առնլով. և քաղաքին այցելութիւն մի՛ արասցէ՝ նախախնամութիւն ոչ գիտելով. քանզի ոչ է նախախնամութիւն, զի 'ի նմա ուսցի: Իսկ իբր յորժամ իշխան առաջնորդ 'ի քաղաքի իմաստաբար նա-

Si vero liceat audacius adhuc ac fidenter aliquid dicere, cessabit judex de injuriis quaerere, neque curam geret quisquam civitatis, qui non norit providentiam: quum non detur providentia, a qua haec edoceatur. Quomodo ergo, quando princeps sapienter regens civitatem, providentiam exercet, istius lau-

1 Գիտութիւն passim supponit pro Gr. ἐπιστήμη, aeque accepta ut *scientia*, *peritia*, *ars*, etc.

խախնամութիւն արասցէ, զորս զամենն զիշխանութիւնն՝ իբր իմաստասիրաբար զամենայն ինչ գործեցեալ։ Նաև զմրջիւնն և զմեղու, և թէ դէպ իցէ՝ և զկռունկ, և զայլ ևս զօդագնացս նախահոգականս արարչականս ցուցանեն։ Նաև քաղաքի դատաւոր յորժամ զդատապարտն մահու դատիցի զոք, յորժամ ըստ նմին գործ դայս պահանջէ, ոչ պարսաւեն. իսկ նախախնամութեան շանթից 'ի վերայ առաքմունս և կարկտից տեսանելով 'ի վերայ փայտից և քարանց և ամպարշտաց 'ի վերայ առաքեցեալ, աննախնամութիւն ասեն։

Նաև ոչ կենդանեաց և կամ մահկանացու ազգի մարդկան՝ զհաղորդութիւն նախախնամութեան տալ կամին։ Մեղուագործութիւն յառաջ քան զմեղու՝ յարմարապէս կարգիւն ասացին կատարիլ, և մատակարարապէս և զմրջիւն՝ ունդս 'ի ծակս 'ի ներքս ամբարել. իսկ 'ի նախախնամութեան անգործութիւն ինչ ամենևին թուեն, ոչ տեսանելով՝ ամենեցուն միանգամայն որ յերկրի են՝ զնա ել կենաց պատճառ։

Նաև զի՞նչ աներաժիշտ գործէ նախախնամութիւն՝ ամպարիշտս սակաւս թուով ընդ շանթիւք անկեալ, զի չարքն երկուցեալ՝ զնախախնամութիւն ուսցին. իբր զի 'ի բանական բնութենէն են. զի մի և ծառայից և պատժարանց զօրէն՝ առ անգիտութեան պատժահալածք եղեալք՝ միահամուռ 'ի մահ մատնեսցին, 'ի չարութենէ դադարել ոչ կամեցեալք։ Քանզի ոչինչ՝ զոր է, նախախնամութիւն անտես առնէ։ Նաև մարդասիրութեան ցոյց է՝ և որք 'ի վերայ քարանց և փայտից ընդ ժամանակս ժամանակս լինին շանթիցն արկածք։ Քանզի յաղագս խրատու մատակարարէ նախախնամութիւն՝

dant principatum tamquam omnia prudenter operantis; formicam etiam, ut amplius quid dicam, apem, gruem, caeterosque in aëre volantes providos esse ac solertes probant? Judicem etiam urbis, qui judicio mortis aliquem damnat, quando opus suum id exigit, haud vituperant; Providentiam vero videntes fulmina desuper mittentem grandinesque super ligna, saxa, et impios, improvidentiam appellant?

An nec animalibus, neque mortali hominum generi participationem providentiae volunt tribuere? Mellificium ab ape, [1] apto ordine dixerunt perfici: dispensatoris more formicam noverunt semina inter foramina colligere: et tamen in providentia otium quoddam omnino comminiscuntur, non videntes omnium omnino, quae sunt in terra, eam esse vivendi causam.

Et quid imperite [2] agit providentia, in impios paucos numero fulmine animadvertens, ut mali timore acti providentiam ediscant; quippe qui ex natura sunt rationali: ne servorum more, imo et brutorum, prae inscitia acriter castigati, universim morti tradantur, quum nolint cessare a malitia? Nihil enim est, quod providentia despiciat: et profecto benignitatis est argumentum id quoque, quod super saxa lignaque identidem cadant fulmina; monitionis enim causa ita disponit providentia, nolens penitus delere genus humanum: ac terrorem praebet, suam longanimitatem manifestans

1 Ad verbum, si mendum desit, ita exponitur: *Mellificium ante apem*, vel *ape anterius*: quo dato, fortassis interrogationis nota locum habebit.

2 Աներաժիշտ, veluti digito notat Graecum ἀμούσως, q. d. immusice.

ոչ կատարեալ 'ի բաց բառնալ զխոստացեալ զմարդկան ազգ։ Բայց խրատուիլ ահի տայր զիւր երկայնմտութիւնն յայտնապէս ամպարհաւաճիցն առ արթուն խորհրդականութիւն, յայտնի երեւեցուցանելով 'ի ձեռն այնոցիկ որ կան 'ի նմա 'ի զգալի տարերքն։

Այլ մի երկմտեր ճշմարտասէր առ ասացեալ տեսութեան. որ և 'ի քարանց հուր՝ ոչ քարանց միայն պատճառք առնանց մարդոյ ուրուք լինի, եթէ ոչ ունիցի զայն որ հանիցէն։ Վասնզի պարտ է անշունչ նիւթ բանաւոր կենդանեաց սպասաւոր լինել՝ սարկաւագելով առ նորա կամսն։ Վասնզի որ 'ի նիւթոյ քարանց հուր ցուցանել կամեցեալ, յայնմանէ որ կայ 'ի նմա բնական շարժումն, որ բանիւ տեսանելի է, քարիւ հուր 'ի պիտանի գործս ձգեալ լինի։ Արդ տարերքն կալցին զիւրեանց զբնական հուրն, նախախնամութեանն զշարժումն յենթակայ մարմնոց տալով, որպէս շունչ զզգալի մարմինսն առ յայտնի գործ հրաւիրելով։ Վասնզի աշխարհագոյժ առնէ նախախնամութիւն զանտեսանելի տարերցն հուր յամպարշտաց դատապարտանի ըմբռնեցելոց, քանզի անհնար է 'ի շանթից ըմբռնիլ՝ և արդար. քանզի ընտրութեամբ զամենայն ինչ դատի նախախնամութիւն։

Իսկ պտղոցն ապականութիւն 'ի կարկտէ և յանձրևաց և յայլոց վշտաց աղմկի եղեալ՝ արդարոյն ոչ ցաւեցուցանէ. քանզի ոչ ունի զայն՝ որով զրկեսցէ։ Նա և թէ այս է, ապա ոչ ուրեմն զրկեսցէ զնա։ Վասնզի տրտմեցուցանէ զարդարն և ոչ իւիք, մանաւանդ զայն՝ որ անխռովութեամբ է ամենեւին զարդարեալ. բայց կրթութիւն առցէ սա զեղելումն, անախտութեան բարուց զանբեքելին ունելով։

elatis animo, ac ut vigilantem deliberationem arripiant, evidenter ostendens in visibilibus elementis potentiam suam.

Noli autem dubitare, amator veritatis, de doctrina nuper exposita; quum etiam ex lapide ignis non prodeat, si lapidi aliquis homo non accedat, nec adsit qui eum eliciat. Siquidem debet materia exanimis obsequium praestare animali rationali, hujus voluntati obsequens. Quando enim ex materia lapidis ignem accendere quis vult, ex ipso naturali motu illi insito, qui ratione praeditus est[1], ignis in opera utilia e lapide elicitur. Itaque continent quidem elementa naturalem sibi ignem; at providentia motum praestans, ex subjectis corporibus, ut anima ex corporibus sensibilibus, visibilem effectum producit. Eodem modo per totum mundum dilatabit providentia invisibilem elementorum ignem ad impios judicio obnoxios, quin justus circumdari fulmine debeat[2]; nam cum electione omnia judicat providentia.

Corruptio autem fructuum ex grandine, imbribus, caeterisque calamitatibus obveniens, haud dolore afficit justum; cum enim nihil habeat, quo privetur, non ipsi injuria infertur. Etenim non offendit justum ullo modo, praesertim eum, qui tranquillitate omnino decoratus est: is enim prout assuefactus est, moderate rem accipit[3], animo passione omni carente, minimeque pertur-

1 Vel, ratione cernendus est.

2 Non negare se monstrat Philo justos etiam similia pati, sed instat diverso animo perpeti; ut patebit ex infra dicendis.

3 Aut: pro exercitio, vel probatione accipit.

Ապա եթէ յեղումն արդարն կրէ՝ ստա-ցուածոց 'ի բաց բառնալով, կամ անի-րաւից մահուց 'ի վերայ եկելոց, սա ոչ է արդար։ Վասն զի և վարձուց պա-տուելով զաստուածութիւնն։ Այց հպարտու-թիւն 'ի վերայ ամենեցուն առաքինին (այն) 'ի կիր արկանէ, և ոչ միով օրինա-կաւ ցաւ է ակնկալեալ. այլ և փառաց և գովութեանց, և նորին իսկ բոլորի կենցյ՝ ամբարտաւանութիւն ունի։

Իսկ քան զնախախնամութիւն ո՞ ի-մաստնագոյն է, զի որք 'ի նմանէն եղեն՝ պարսաւեսցէ։ (Ո՞) ոք իմաստունն զբժիշկ յառաջամատոյց օգնականութեամբ վա-րեցեալ՝ արգելուլ զախտ կամեցեալ՝ բամ-բասեսցէ։ Արդ՝ և նախախնամական ա-մենայն աշխարհիս բնութիւն իմաստունն է, 'ի ձեռն անձրևաց և կարկտից՝ ար-դարոց թէպէտ և 'ի բաց հատցէ զբու-սոյն զպտղաբերութիւն, արգելլով զի-տացեալ զայն որ 'ի միւսանգամ յոք լի-նելոց է վնասն, վասն որոյ են սոցա պտո-ղոց առատաբերութիւն։

Ո՞րբ ոչ նախախնամութի՛ իմացեալ և-ղև արարչականքն, այն որ զարարչականն անիրաւութե՛ 'ի պատճառս բաց բառնայ։ Իսկ զի թէպէտ և զայսոսիկ բերիցէ, քան-զի (յաւէժամ) Ճանապարհք ամպարշտաց փոքր յանցուածք լինին։ Իսկ պարտ էր նախախնամութեանն՝ զի իմաստունն է, յառաջորդել օգնականութիւն մատու-ցանել արանց՝ որք արժանաւորութեան վարուք կրթեցան։ Վասնզի մեծ արդա-րոց բերդ է՝ արանց առաքինեաց ոչ սա-կաւ պատճառս անպարապանաց զնա-խախնամութիւնն թողուլ։ Վասնզի յան-դուգն և անգով են առ 'ի վնաս խոր-հուրդք, թէպէտ և արդարոց իցեն։ Արդ

bato. Quod si mutationem animi patiatur justus, vel possessionibus sublatis, vel injusta morte superveniente, jam non est justus; quum donorum, et mercedis gratia divinitatem colat: omniumque superbissimus revera sit hujusmodi justus, qui nullo modo dolores expectat, sed gloriam et laudes, ita ut tota ejus vita superbiam redoleat.

Ecquis providentia ipsa sapientior est, ut vituperet quae ab ea fiunt? Quis sapientum incusabit medicum, qui remediis adhibitis praevenire morbum conetur [1] ? Atqui eodem modo etiam providens universo mundo natura sapientissima est, quamvis immissa pluvia cum justorum etiam detrimento germinum foecunditatem impedit: satis sibi conscia id se impedire, quod ipsa fructuum abundantia, singulis detrimento futura esset.

Quomodo vero providentiam effectricem esse negabimus, cum causam iniquitatis effectricem auferat; cum hoc modo efficiat, ut impiorum minora sint delicta? Etenim oportebat providentiam, quippe quae prudens est, iis qui vitae innocentiam secuti essent, medicinam praestare, quae illos ab animi morbis tutos redderet; quoniam arx magna patet justis, si providentia haud leves exercitationis causas [2] ipsis relinquat: audacia enim consilia, vix laudabilia sunt, imo nociva, etsi a justo profecta. Haud ergo peccat providentia, quando praedicta aufert a justis; solet enim in ae-

1 Huc aspicit illud Ignatii Doctoris Armenii dictum comment. in Luc. c. xv. « Դպիրք և փարիսեցիքն հեղձեալք նախանձու՝ բամբասէին զբժշկին խոնարհութիւն առ ախտացեալս, և զհո-վուին գնալն զհետ կորուսելոյ ոչխարին ||. h.e. » Scribae, et Pharisaei invidia suffocati, accusabant medici humiliationem ad aegrotantes, pastorisque profectionem post ovem perditam «.

2 Անպարապանք aequivocum videtur, ut Gr. ἀσχολία, et Lat. vacatio.

ոչ մեղանչէ նախախնամութիւն, յորժամ զյառաջասացեալսն 'ի բաց բառնայ յարդարոյն, եթէ զի սովոր է արժանապէս պահել զսոցա 'ի բաց բառնալով:

quitate eos servare, haec [1] auferendo.

Բայց անկանի ընդ առաջիկայիւ հարցուածիս և այն ևս՝ որք յոմանց 'ի կախ կան խօսք կրթութեան, որք ասացին. Եթէ երկիւղ արկանէր նախախնամութիւնն մահու արդարոց՝ պատերազմի 'ի վերայ հասելոյ. այլ և նաւաց վրիպել 'ի լայնութեան ծովու՝ արդարոց և անիրաւաց 'ի նմին ժամանակի և 'ի տեղւոջ զոյգ 'ի մահու ընկղմեցելոց: Եւ այլ ևս այսպիսի 'ի վերայ ասեն:

Caeterum in praesentem quaestionem cadit illud etiam, de quo disputant eruditionis gratia nonnulli dicentes. Quomodo mortis pavorem immittit providentia etiam justis praelio imminente? Nec non aberrante navi in vastitate maris, justi ac injusti eodem tempore et loco aeque a morte obruuntur? His et alia similia insuper objiciunt.

Բայց հարցանել զսոսա արժան է, զի՞ արդեօք լիցի ատեան դատաստանի արդարոց և անիրաւաց. քանզի ոչ է դիւրին մարդոյ իմանալ, եթէ զի անյայտք են իւրաքանչիւր բարքն: Ոչ է ոչ զանխմաստն ընդ միտ ածել: Ոչ ընաւ ամենևին հնարանելի զոք չափել և տեսանել զիւրաքանչիւր կեանս վարուց: Բանզի ծածուկ է այն՝ որ առ յոմանց ոչ տեսանելիք եղեալ են անիրաւութիւնք, թէպէտ և նոքա արդարք երևեցին. և թաքչի և ոչինչ՝ միայն 'ի նախախնամութենէ: Ապա եթէ անյայտ մարդկան իւրաքանչիւր ուրուք կեանքն, ոչ է ասել զարդարսն ընդ ամպարշտաս կորուսեալս. քանզի իմաստութեամբ դատաստանի զամենայն գործէ նախախնամութիւն: Բանզի գիտեմք մեք և ոչինչ՝ ո՞ արդեօք լինիցի ամպարիշտ, կամ արդար. բայց նախախնամութիւն կալցի գիտութեան զղղեակն, ստուգել զիւրաքանչիւր ուրուք վարսն ոչ անգիտացեալ: Իսկ եթէ այս որպէս այս է, ոչ իւիք պարսաւեսցէ ոք զնախախնամութիւն, եթէ յանհատութենէ եղելոյ կատարուած. որպէս թէ իւրաքանչիւր ոք 'ի նոցանէն որպէս զիարդ լինելոյն է՝ առնու, անգիտացեալ:

Verum interrogandi sunt, quodnam tribunal sit, quod discernat inter justos, et injustos? Non est enim facile homini id statuere, quum non apparent singulorum mores; non enim licet insipienter de his judicare: neque ullo modo quis potest metiri ac intueri uniuscujusque vitam, quomodo acta sit. Quoniam sunt quaedam occulta, aliisque non visibilia facinora ab ipsis perpetrata; quamquam ipsi justi apparuerint: cum tamen solam providentiam nihil lateat. Si ergo incognita est hominibus vita singulorum, non erit dicendum justos cum impiis perditos fuisse; quandoquidem sapienti judicio omnia operatur providentia. Ac nos quidem ignoramus, quis impius sit, quis justus; providentia tamen tenet arcem scientiae, haud nescia quae sit certissima singulorum vita. His ita se habentibus, nullatenus vituperare quis praesumat providentiam, ac si sine judicio comprehendente unumquemque ad finem adduxerit; quasi vero singulos sine delectu rapiat ignoranter,

Իսկ արդարք թէպէտ և իցեն ընդ

Attamen si etiam justi cum impiis

1 Զսոցա. lego զսոսա, *haec*, vel զսոցայս, *horum res, commoditates* etc.

անիրաւամն կորուսեալք, և զայն ևս կամեսցի ոք վիճել, և ապացոյց հաստատուն նմա ոչ գուցէ, բայց սակայն 'ի մէնջ սա առատապէս յանձանձարար լըսիցէ. ոչ ճախարակեալ ասեմ բանիւք, այլ և ոչ սուտ զարդու սանդճագրեալս, այլ ճշմարիտ և անշուշտ տեսլեամբ խնդրելւոյս զգիւտ՝ այսպէս առեալ։

Նախախնամութիւն յորժամ զարդարն տրտմեցուցանէ, ոչ դատաստանաւ գործէ զաս 'ի նմանէ պարգևեալսն. քանզի ոչ փոխէ զարդարոյն բարս՝ ընդ ակամայ ախտիւք զառաքինին արկանելով։ Արդ եթէ միշտ նոյնպէս ունի առաքինի այրն, զի թէպէտ և պատերազմ հասցէ, յանխռովութեան է միշտ, և տրտմեցուցանէ զսա և ոչինչ, է՞ այսուհետև ասել անխնամութիւն եղեալ զսացս պատերազմին 'ի վերայ եկս, թէպէտ և արդար ընդ անիրաւի սպանանիցի։ Քանզի այն՝ որ առաքինութեանն էր ցանկացեալ, չար ոչ համարէր ընդ անիրաւին մեռանել, իբր զի ոգիքն նորա միշտ յանախտութեան կան մնան։ Արդ եթէ ոչինչ տրտմեցուցանէ զառաքինին, նախախնամութիւնն ոչ ապա ուրեմն զըրկեսցէ զարդարն, թէպէտ և ընդ անիրաւս մեռցի։ Քանզի ոչինչ սա 'ի յիշխան առաջնորդ միտսն ախտ կրեաց։ Իսկ որ յանախտութեան խորհուրդս կայ մնայ, ի՞բր ախտ կրեաց։ Ո՞րպէս սա զնախախնամութիւն ըստգտացէ՝ ոչինչ սորա խորհրդով կրեալ։ Քանզի ակամայ դէպս անցիցն՝ պարտ է զախտս ասել. իսկ յորս ինքնայօժար կամօք, թէպէտ և ընդ այլս չարս թուեսցի, ոչ իւիք զայն՝ որ կրեաց՝ ախտս համարեսցի. թէպէտ և յոյժ ցաւագինք իցեն։

Քանզի մեծ և այս ևս շնորհ արդարոյ է, այն որ յաղագս մահու՝ աներկիւղութիւնն է. և վասն այսորիկ հաստա-

perirent, atque hoc quis tueri velit, licet non habeat prae manibus demonstrationem firmam; nihilominus humaniter nos audiat, multa, nec ea tamen verbis comptis, neque falso ornatu ficta scribentes, sed vera ac indubia argumenta, ex quibus veritatem quaesitam hoc lemate deducere poterit.

Providentia quum plectit justum, non jure judiciali agit, auferendo dona ei data: non enim mutat justi mores, vitiis involuntariis subdens hominem virtute praeditum. Si ergo semper similiter se habet vir generosus; ita ut, etsi in praelium advenerit, in tranquillitate est semper; et nihil eum tristitia afficiat, est ne itaque locus dicendi improvidenter factum fuisse, ut pugna superveniet, etsi occidatur justus cum injusto? Nam qui virtutis ardebat desiderio, vix malum censebat se cum injusto mori, eo quod anima ejus semper remanet in integritate. Si ergo hominem virtute ornatum nullatenus offendit providentia, non utique injuriam facit justo, etsi cum injustis moriatur. Quoniam nullum is vitium praetulit in mente principaliter dominante[1]: qui vero permanet in consilio vitiis carente, quomodo vitium in se ferat? Quomodo iste providentiam accusabit, cum ipse nihil in mente passus fuerit[2]? Quandoquidem quae contra voluntatem accidunt, ea quidem licet passiones dicere; in iis vero, de quibus gaudet quis suapte voluntate, etsi cum malis caeteris passim connumeretur, nullo modo id, quod patitur, passionem putabit, quamquam nimis dolorosum sit.

Siquidem et haec quoque magna est gratia justo, nullo modo mortem timere: ideoque constantem hunc dixerim,

1 Id est, ut Gr. ἐν τῷ ἡγεμονικῷ τοῦ νοῦς.

2 Vel, consulto passus: aut, nihil (mali) passus ejus consilio.

տուն զայս զօր տատացից, 'ի ձեռն որոյ զարդարութիւն և ոչ մահ վրդովել կարէ ։ Վասնզի նախախնամութիւն զսա ոչ եթող ։ Ամպարշտաց և յառաջ քան զպատերազմական, մահ՝ անխնամութիւն ասացեալ ։ Իսկ որ առ յարդարութիւն առաքինի է, և զսորա զճշմարտութեան զգոյնս էառ, ոչ պահանջէ նախախնամութիւն ամպարշտաց՝ ինքն ընդ սոսա մեռանել՝ առ ոչինչ զօլ համարեալ. և անախտ խորհրդով յար միշտ ժուժալ կամի, անխռովութիւն իւր սրտին հանապազ առ թելով ։ Զայս առնուլ կամեցեալ զմեծ շնորհ, գիտէ զանմահ խորհուրդն՝ 'ի ձեռն անախտութեան ըզնախախնամութիւնն ունել պահանջել ։

Արեսցէ ախտ, մեռցի որ զնախախնամութիւն ոչ գիտէ, ցաւեսցէ սմա և մեռցի, մխիթարութիւն նախախնամութեան ոչ ունելով ։ Արդարոյ աներկիւղութեամբ մահ խնդութեամբ ընկալելոյ, յուսոյ նախախնամութեան անախտութիւն օգնոյն ընկալեալ ։ Վասնզի բարեբախտութիւն ոչ է արժան կարծել զպտղոյն և զայլոցն ամենեցուն, և զմարմնոյ զառողջութիւն, և զերևելի փառաց, (որ) առաքինութիւն առանց 'ի բաց մեկնելոյ ընդ նմա ոչ իցէ ։

Զկրիսոս, պակտուղոս՝ ոսկեղէն յորձանս բերելով՝ ոչինչ օգտեաց ։ Պսերքսէս բազմամբոխն ոչ ուրեք գոյ ։ Աղեքսանդրոս մակեդոնացի ո՞չ է մեռեալ ։ Իսկ կիւրոս 'ի կնոջէ անարգապէս, խորհուրդք պատերազմականք ո՞չ արգելին ։ Արդ ո՞ւր են այսքանք խահից և ազգի ազգի հացարարացն դաստապակք՝ նոցա անօգտիցն ։ Ո՞ւր են մարմնոյն զօրութիւնքն. պատմեսցէ Այաս՝ եթէ է. ասասցէ աքիլլես ։ Թէ գո՞յ ուրեք մարմնոցն գեղեցկութիւնք, ասասցէ եղենէ, ծա-

eoquod justitiam (suam) neque mors deturbare potest; quia providentia non ipsum derelinquit. Impii etiam extra praelium mors, improvidentia dicenda est: qui vero secundum justitiam virtutem colit, et ejusdem veritatis colorem sibi adsumit, non exigit a providentia, ne cum impiis moriatur [1], pro nihilo id reputans; sed potius deliberatione vitiis carente illi semper est paratus, tranquillitatem semper suo animo comparando. Hanc optans accipere magnam gratiam, novit immortale consilium, providentiam per integritatem assequi.

Patiatur morbum, et moriatur, qui providentiam non novit; dolore afficietur, et ita morietur; sine consolatione illa, quam praestat providentia. Justus autem fortiter, imo hilariter morte suscepta, providentiae fidens integritatem animae praeseferet. Non enim licet felicitatem constituere in copia fructuum, omniumque reliquarum rerum, et corporis sanitate, visibilique gloria, quum non simul adest virtus.

Croesum Pactolus aureas undas ferens nihil juvavit. Xerxis turba illa ingens jam nullibi est. Alexander Macedo nonne mortuus est? Nonne a muliere turpiter bellicosa Cyri consilia impedita fuere? Ubinam sunt tot et tanta epularum, et diversi generis coquorum ministeria inutilia? Ubi sunt corporum vires? Narret Ajax, si adest; dicat Achilles. Daturne alicubi pulchritudo corporis [2]? Dicat Helena, narret Paris, Amazones referant. Quod si haec animae providen-

1 Sensus est expeditus, sed lectio anceps ամպարշտաց՝ ինքն etc; ita ut in margine notatum erat զոչն : ego vellem զաննմանն, ac si diceretur, *non exigit providentiam dissimilem*.

2 Integra linea a codice deerat, quam ex altero exemplari supplevit aliquis in margine.

նիցէ բերկրիւս, ոմանգոնքն (ամպարշտին) պատմեսցեն։ Արդ եթէ այսորիկ ոգւոյ նախախնամութիւն գործել ոչ զօրեն, բայց հեծէ և հառաչէ 'ի սոցանէ 'ի բաց գնացեալ, իբր այսուհետև տասցուք ամբարշտաց բարեբախտութիւն գոլ ընդ պտղոց զստացուածոց տուրս։ Մեծացի ամպարիշտ հոգի, զի առաւել ախտս կրեսցէ՝ սոցա 'ի բացն բառնալով. իսկ զնաւազնացն՝ նաւականս մեծութիւն 'ի բաց գնացեալ։ Զարդարոյն զխորհուրդս բառնայ թողու յանախտութեան, թէպէտ և սա 'ի բաց գնասցէ։

Ուսցին այսուհետև, և դարձեալ ասեմ՝ ծանիցեն պարսաւասէր ոսոխք, իբր զի արդարն ամենևին ոչինչ կրէ ախտ, զի թէպէտ և կարի յոյժ բազում իցեն մարմնոյն վիշտք նեղութեան, յորժամ ոգիքն յանախտութեան կան մնան։ Զի թէպէտ և անանկութիւն, և սով, և հիւանդութիւն հասցէ. քանզի մատուցանէ նախախնամութիւն արդարոյն անախտ բարուցն զառն արժանոյ փոխեալ զկամս կատարելով. թէպէտ 'ի չարաց ըմբռնեսցի։ Վասնզի նախախնամութեան առանձինն է, իւրաքանչիւր ումեք խնամ տանել։ Վասնզի անզարդ ոգւոց զարդ է նախախնամութիւն, յառաքինութիւն հրաւիրելով։

Վասնզի եթէ բանաւոր կենդանին մարդն, իբր զի մասն է, և մասին մասն ամենայն աշխարհիս, ասացաք նախախնամութիւն ունել անասնոցն, և բանաւոր կենդանեացն. բայց զի՞ է՞ և ոչ առաւել զընդհանուր զօրութիւնն, ամենայն աշխարհիս ընդաւորեալ նախախնամութիւն՝ ամենեցուն դարման տանել։ Թէպէտ և գուցէ բանիւ եղելոցն յոմանց ճողոպրէ։ Արդ եթէ նախախնամութիւն ոչ խրատեսցէ, ոչ սատակեսցէ, ոչ բարի արասցէ, ոչ օրէնսդրեսցէ,

tiam constituere nequeunt, quae gemens suspiransque ab his recedit, quomodo nunc dicamus dona fructuum possessionumque impiis felicitatem afferre? Ditescat impius, ut amplius doleat his sublatis, ut et nauta opibus navalibus deperditis: cum tamen justi animus maneat integer, quamvis haec abierint.

Noscant itaque, iterum dico, noscant adversarii amatores accusationis, quod justus nullam omnino in se patitur passionem, etsi nimium multae sint corporis afflictiones, donec animus permanet in integritate vitiis carente, etsi inopia, et fames, et infirmitas superveniat; quoniam providentia ea praestat justo, quae integris ejus moribus respondeant, alio modo adimplens voluntatem; etsi malis circumdetur. Providentiae siquidem proprium est curam gerere singulorum; cum sit inornatorum animorum ornamentum providentia, ad virtutem invitans.

Porro si rationale illud animal, hominem inquam, eo quod pars sit, et partis pars totius mundi, diximus providentiam habere ad curanda tam bruta animalia, quam rationalia; cur non majori jure virtutem suam universalem exerceat providentia insita universo mundo, cunctorum habens curam; quamvis effectus impediatur quandoque apud nonnullos ratione praeditos [1]. Si autem providentia non corripiat, non puniat, non bona faciat, non leges ferat, qualis illa erit

1 Non puto Philonem his hominis libertatem adeo tueri, ut Providentiae injurius evadat.

և իբր նախախնամութիւն, ասացելոց անգործ և անվճար մնացեալ։

Քանզի հայր զորդի ոչ խրատող եղեալ՝ նմանեսցէ, և ոչ վարդապետի մնասցէ մտերմութեամբ ուսումն ծանօթից մատուցանելով, այլ որպէս արժան է։ Օ՛ն եթէ նոքա դժուարեսցին, դու գիտես զիւրաքանչիւր պարտիս փոխանակ հատուցման։ Այլ ոչինչ ունիս ասել չար ինչ արարեալ, զպիտանացուն իւրաքանչիւր ումեք մատուցանելով։ Ուստի՞ զայս ունելով գործես, աշխարհիս բնութիւն զայս ոչ առաւելացեալ. քանզի անշունչ զսա ասացեալ, և ՚ի նախախնամութենէ անդէլ։ Այլ իբր նախախնամական եղեր առանց նախախնամութեան, և մանաւանդ զի մասն ես ամենայն աշխարհիս. քանզի մասունքն ՚ի բոլորէն առնուն զուսումն։ Արդ եթէ զօրէն իբր յարգանդի՝ յաշխարհիս բնութեան լինելութիւն ընկալար, ամենայն իրօք հարկ է, թէ առ ՚ի սմանէ ունիս և զայն՝ որ կայն ՚ի քեզ՝ նախախնամական բնութիւնն։ Քանզի եթէ որք յարգանդի կենդանաստերին մանկունք, ՚ի նմանէ սնունդ առնու, առանց որոյ զկեանս ունել ոչ կարէ. յորժամ ոչ առ ՚ի նմանէ որ ամենեցուն պարտեցեալ է՝ տացի, իբր դու ասես ունել նախախնամական բնութիւն, բոլոր աշխարհիս բաղկացութեան ոչ նախախնամականի շարժմամբ բաժանեալ։

Արդ եթէ յիշատակարան արարեալ արուեստաւոր բանս հակառակ նախախնամութեանն կռթել կամիս, բառնալ յաշխարհէ զիմաստուն նախախնամութիւն, և վասն այսորիկ ասես, զիա՞րդ արդար հիւանդանայ, և կրէ խոշտանդանս։ Արդ զիա՞րդ արդար, եթէ ոչ ՚ի ձեռն անիրաւ ախտից զաղքատութիւն

providentia, omnibus hisce inutilibus, ac otiosis manentibus?

Atqui tunc patri erit similis, qui filium non instruat, et improvidus sit; aut magistro, qui (haud) fideliter doctrinam praebeat proximis [1]. Sed tu quidem, ut convenit, quamvis moleste alii ferant, scis quae singulis debeas juxta retributionem. Nec ullo modo dicere potes, quod aliquid mali factum sit a te, officium utile singulis debitum adhibente. Unde quaeso haec habens facis? Quando quidem naturae mundi haec ipsa desunt, eoquod exanimem ipsum dixisti, et providentiae expertem. Et quomodo providus fuisti sine providentia? maxime quod pars es totius mundi; partes autem a toto accipiunt disciplinam. Itaque si, quasi in utero, in mundi natura originem sumpsisti, omnino necesse est, ut ab ipso habueris et illam, quae in te est, providam naturam. Quoniam si infans, qui in utero vitaliter producitur, ab ipso nutrimentum accipit, sine quo nequit habere vitam, quomodo, si hoc idem ab illo, qui se omnibus obligavit, non praestatur, tu dicis habere te naturam providam, cum tamen in compagine totius mundi motus providentiae diffusus non est?

Quod si commentitia adstruens verba atque artificiosa, adversus providentiam vis armari, ut tollas de mundo sapientissimam providentiam; et ideo quaeris, quomodo justus infirmatur, patiturque afflictiones? (Ad haec dico.) Quomodo justus erit, nisi paupertatem injuste sibi illatam, velut opulentiam laetabundus

1 Vel ita accipe: *Pater filium minime struens similis erit nec etiam magistro* etc. Aut sic, *Neque magistro cedat, ut proximos edoceat, sicut convenit*. Obscuritatem auget sequens allocutio cum altera persona, sive cum adversario, sine connexione cum praecedentibus. Suspicor itaque aliqua deesse.

եթէ զմեծութիւն խնդութեամբ ընդունի։ Քանզի զայն՝ որ առաքինութեամբն զարդարեալ է, ոչինչ ամենեւին մղեալ հնազանդէ։ Զնախախնամութիւն սա ոչ ըստգտանէ. բայց այնոցիկ՝ որ ըստգտանեն, խնդամ ասացեալ, ինքն և յախտս նախախնամութիւն խոստովանէ։

Երկիր առ տնկագործութիւն՝ ոչ անախտ՝ կայ մնայ հաւատ։ Երկին պահեաց զիւր սահմանս ոչ թողեալ։ Արեգակն և լուսին և այլ ես աստեղք ՚ի վայելչական ընթացիցն ոչ դադարեցին։ Ծով ըստ քանոնս հրամանին ոչ էանց։ Ջրայինք և օդայինք և ցամաքայինքն ՚ի պարտեցեալ պիտոյից ոչ պակասեցան։ Բայց միայն ազատութեամբ հասեալ աշխարհաքաղաքացի մարդն, որում և իշխանական իմն պետութիւն տուաւ, զնախախնամութիւն սա եթող, զօրէնս արդարութեան անտես արար։ Ո՞չ է ո՞չ անիրաւ թուեսցի՝ զնախախնամութիւնն հատանելով, և ինքն իւրոյն նախախնամական զոլ ասելով, զամենայն գործելով հանճարաբար եթէ այր իմաստուն։ Իսկ եթէ սա ոչ է անիրաւ, յուսահատ եղեալ հրաժարելով՝ եթէ ոչ է ընդհանուր նախախնամութիւն. ինքն գիտուն զոլ կամեցեալ, զօրէն ստրկաց ունել կարծեցեալ զայնոսիկ՝ որ իմաստութեան մարթունք են։

Որում ասասցեմք արդեօք. ով իմաստուն, ուստի՞ զառաքինի և զիմաստուն մարթանաս ունիս, եթէ զի որ ծնաւ բնութիւն՝ անհանճար, և որ ընդհանուր նախախնամութիւնն է՝ անգոյ իցէ։ Այլ աւաղ այսպիսի ոմանց (՚է) յանդուգն համարձակութիւն որսացելոց, անշնորհակալութիւնս անբաղայս նախախնամութեան մատուցանել. որպէս զի ինքեանք առանց իւրեանց զբեալք իմաստունք թուեցան։ Բայց ես ոչ անհաւան լինիմ զոլ նախախնամութեան ՚ի

suscipiat? Quando quidem ornatum virtute nihil omnino est quod turbet aut deflectat. Providentiam is non accusat; verum accusatoribus valedicens, vel in ipsis morbis providentiam profitetur.

Terra perpetuo ac patienter easdem producere plantas non cessat [1]. Caelum ordinem suum immutabilem servat. Sol et luna, caeteraeque stellae a decenti cursu non cessant. Mare regulam mandati non excedit. Aquatilia, volatilia et terrestria debitis officiis non desunt. Solus libertate praeditus mundi civis, homo, cui et principatus quidam imperialis concessus fuit, talis inquam providentiam dimisit, legemque justitiae neglexit. Nonne iniquum videtur, rejecta providentia, semetipsum sui provisorem esse dicere; ac molientem omnia ingeniose tamquam vir prudens? Et quomodo non sit iste iniquus, pertinaciter universalem providentiam rejiciens, qui se doctissimum jactat, caeterosque homines prudentiae compotes sibi vult esse subjectos?

Cui dicemus utique: O sapiens, unde habes virtutis et prudentiae facultatem, quum quae te genuit natura, insipiens est, et universalis providentia nulla est? Sed vae hujusmodi hominibus tam audaci praesumptione occupatis! qui tam amenter se ingratos providentiae praebent; quippe qui sibi ipsis immerito sapientes videantur. Ego tamen numquam negabo esse providentiam permanentem inter fines comprehensionis suae; eamque existere, etiam cunctis elementis fa-

1 Vel ita: Terra ad productionem plantarum, non sine passione vitiorum, fidelis perstat.

ներքս սահմանից ըմբռնման հաստատելոյ իւրոյ կալ մնալ։ Իսկ զայս գոլ ասելով և տարերց ամենեցուն զայս խոստովանեցելոց։ Ուէ ո՞չ բան ասասցէ ասել՝ արուեստական գործն ոչ ինքնին լինել, այլ ՚ի հանճարէ մարթանաց իմաստուն գործն զկատարելութիւն ընդունիցին։

Արդ ահա զառնապատկեր տեսանելով զառնապատկերագործն ՚ի միտ առնուցումք. և կերպարան գեղաղեշաբար գրեալ տեսեալ՝ ընդ սորա գրողն հրաշանամք. և նաւ արուեստաւ հանճարով կազմեալ տեսեալք՝ զնաւակառուցն գովեմք։ Արդ եթէ մեք զարուեստական զգործն տեսանելով՝ զերաժշտական զարուեստադէտն ճանաչեմք, զիա՞րդ ոչ առաւել զամենեցուն զիմաստուն զնախախնամութիւնն հասմամբ ըմբռնութեան կալցէ աչք մտաց՝ վասն տարրացելոց աշխարհիս մասանց հանճարաբար կարգելոց։

Իսկ չարն կարծ յոյժ յոռի այր՝ անազդամկ է յաղագս նախախնամութեան։ Ի պտղոց կորստեան անձրևաց և կարկտի զ՚ի վերայ եկս ՚ի ջրոց՝ լուտալով, աշխարհիս մատակարարութեան նախախնամութիւն ոչ գոլ ասելով, պտղոց ինքն պակասութիւն ընկալեալ, և զեղեալ վնասն գիտաց, և սիրտն խայթեցաւ։ Իսկ որ ՚ի նմանէն գործեցան չարեաց գործք՝ ոչ տեսանէ։ Ո՛չ ի նախ անձին իւրում լուտասցի՝ զանիրաւսն գործողի։ Բայց ուսցի ՚ի ձեռն որոց ինքն ՚ի նախախնամութենէն պատիժ կրեաց, և զայնոսիկ որք ՚ի նմանէն անօրինաբար զրկեալ եղեն՝ սիրտն ցաւել։ Բայց պարտ է զսա անիրաւ համարել, վասն զի ոչ զոյգ պատիժ կրել ՚ի նախախնամութենէ կամի, զոր ինչ ինքն՝ և ոչ զորս կրեաց զրկանս, անիրաւ ՚ի վերայ ածէ։

Իսկ մեծ ամպարշտանքն նորա, զի և

tentibus. Nonne et ratio asserit opus artificiosum esse non posse, nisi ab ingenio quodam, quod opus ipsum moliatur, suscipiat perfectionem suam?

Ecce enim statuam videntes, statuarium intelligimus; et imaginem venuste pictam cernentes, pictorem ipsum admiramur; atque navem ingeniose fabricatam intuentes, architectum navis laudibus celebramus. Si ergo artificiosum opus videntes, artificem ipsum sollertem [1] adnoscimus, quomodo non magis universorum sapientem providentiam per comprehensionem perceptionis concipiat oculus animi propter constantes mundi partes sapienter ordinatas.

Malus autem homo, stulte nimis sibi persuadet non esse providentiam. In perditione fructuum aquarum copiam ex pluviis grandinibusque cadentem culpat, negatque providentiam mundi dispensatricem, eoquod ipse fructuum diminutionem passus fuerit: quoniam damnum sibi illatum novit, et cor ejus vulneratum est: quae vero facinora ab ipso (corde, vel homine) patrata fuerint, non videt, ut prius se ipsum damnet iniqua operantem. Discat tamen per ea, quae ipse a providentia passus est, dolere ex corde super iis, quos ipse injuste injuria affecit. Verum enim vero iniquum istum oportet reputare; quoniam suis factis paria non vult pati a providentia, et tamen quas ipse non est passus injurias, inique aliis infert.

Major autem ejus impietas ea est,

1 Երաժշտական, interim supponit in Gr. μουσικός. non pro musico, sed industrioso, eleganti, perito, ut patet ex conjunctis terminis.

այսպէս տեսեալ զխնամոցութ զնորա զմշակութիւն յայլոցն աղէտս, զանմիտս սուտցեալ հեշտի խոստովանեսցէ։ Եւ զայս պատուէ՝ ընտրութեամբ դատաստանի գործելով և ոչինչ, բայց ցանկութեամբ զյարձակմանն կատարելով, զօրէն պաճարաց զնիւթս ճարակելով, 'ի վերկոյս զխորհուրդս ոչ ունելով՝ զնախախնամութիւն քննութեամբ տեսանել, այլ զառ երկրաւս զամենայն ինչ տեսանելով։

Եւ զծովընթաց նաւն տեսանելով 'ի նաւահանգիստ անկեալ, սա զնաւաստին գովէ․ քանզի անգէտ և ոչ իւիք է՝ իմաստուն նաւաստուոյ զսա քեղացեալ․ ընդ նաւաստապետին միայն ընդ գեղեցկութիւն հրաշացեալ է, ոչ ընդ գործն։ Քանզի անշունչն ոչ փառս զայնոցիկ որ լինելոցն է՝ առնու․ բայց իմաստուն հանճարով զարուեստն յինքեանս ընկալեալ լինի զգովութիւն նաւին՝ առ այն, որ պիտանացու արուեստիւն 'զղեկին վարէր երթալ։ Արդ եթէ զնաւատորմիղն տեսեալ, խոստովանէ զնաւաստին, և զպաշտաւորսն քաջ գիտէ, ընդէ՞ր ոչ արդեօք զնախախնամութիւն յառաջ քան զաշխարհիս մասունս սա խոստովանեսցէ, 'ի նմանէ ամենայն տարերց քեղացելոց։

Քանզի և ոչինչ քան զնախախնամութիւն իմաստնագոյն ինչ ասել ունիմ, յորմէ տարրացեալք ամենայն մարմինք 'ի հարկէ զդաս կարգի ընկալան, և հնազանդեալք իշխանութեանն՝ ածեալք լինին։ Որ ոչ կամի, նախախնամութիւնն յիւրոց սահմանաց 'ի բաց ոչ գնացեալ։ Եւ օրինակք բնութեան 'ի ձեւն տեսանելոյ նախախնամութիւն գոլ խոստովանին․ քանզի տեսակք և ձեւք բաւական են ծանուցանել զարուեստագէտն․ թէպէտ և բանիւ տարրացեալ մարմինքն՝ լռութիւն բերեն․ քանզի սիրեն՝ որք յումեքէն են կերպարանեալ՝ զճարտարիչն խոստովանել։

quod his non obstamtibus, scimus illum procurare aliorum miseriam, quam pro nihilo ducendam ultro fatetur. Idque pro honore sibi ducit, nihil recto judicio agens, sed tantum cupidini obsequens, effrenique animi motui, ac jumentorum instar qui obvia quaeque depascuntur: nec enim altius attollit cogitationes suas, ut providentiam per indagationem inspiciat: sed quae sunt super terram solum et omnino intuetur.

Quum navem, per mare currentem ad portum appulisse quis viderit, is nauclerum laudat; quoniam nullatenus nescius est a sapiente navarcho eam gubernatam fuisse; ita ut navarchi solius perfectionem miretur, non operis. Etenim quod est inanimatum, non recipit gloriam de factis rebus, sed qui per ingenium industrium praesetulerit artem, meretur laudem navi debitam, eo quod utili artificio moderatus clavum fuerit ad procedendum. Si ergo qui classem cernit, statim agnoscit esse aliquem navarchum principalem, nec ignorat esse et ministros ejus, cur quaeso providentiam ante omnes mundi partes non fateatur, si cuncta elementa ab ipsa gubernantur?

Siquidem nihil quod sit providentia sapientius, possum proferre, a qua cuncta corpora efformata necessariam distributionem suscepere, ejusque potestati subjecta ab ea semper reguntur. Siquis vero nolit (obsequi,) providentia suos fines non transgreditur. Insuper exempla naturae primo intuitu providentiam esse demonstrant; etenim rerum species et formae satis sunt, ut notum faciant artifieem, etsi voce destituta corpora ordinata silere videantur: quando quidem amant formata ab aliquo proprium auctorem confiteri.

Բայց միայն ումեմն մարդոյ դիպաւորեցաւ ոչ խոստովանել, թէ է ամենեցուն արարչական նախախնամութիւն. յայնմանէ որ գոյ 'ի նմա ինքնիշխան ազատութիւն, յառողջամիտ խորհրդոց առաւնցեալ, քան ընդ նախախնամութիւն առաւել ընդ անխնամութիւն զարմացեալ. քանզի 'ի բաց ձգէ նա 'ի նախախնամութենէ զսանձս յատամունս առեալ, առողջ իմաստութեան կեանս 'ի նմանէ առնուլ ոչ համբերեալ. բայց զամենայն ինչ՝ որք գործին 'ի նմա, 'ի ծնունդ և 'ի բախտ ակնարկէ վիճակելով. և զնոյն ինքն զբոլոր զաշխարհիս բնութիւն յաստեղց մատակարարել:

Ոչ լուսափայլ ինձ, և ոչ ճառագայթեալ երևի, բայց մեծ անիրաւանք գոլ՝ շնչորսականս այս ձեռնարկանք, և առ 'ի պատրանս խաբէութեան արուեստիւ հնարեալ, ուր յինքնիշխան ազատութենէ զինքն սա զրկել կամեսցի. և ըդ-պարսաւանս այնոցիկ որ 'ի նմանէն յանդգնաբարն գործեցան անիրաւութիւնք, հայթայթմունս գտանել կամեցեալ: Որասատոյ վէմ հաստատուն գործելով, զայնս որք 'ի վատթարութեան յօժարման նորա եղեն կամք՝ ոչ իւր ուրուք գոլ խորհրդոց ասելով, բայց աստեղացն՝ որ յերկնի շուրջ գան, և զորակ շարժմունս հակաւ յիւրաքանչիւր ոք կատարեն:

Բանզի ո՞չ՝ որ ճշմարտութեանն ցանկացող է, և առաջիկայի հարցուածոյս 'ի գիւտ լինել կամեցեալ, ստոյգ և անշուշտ կամօք՝ լուսաւոր և մտերիմ խորհրդովք՝ եսես արժանի յայտնապէս ըդ-հարցեալսն: Բանզի զանազանապէս կարծեցեալք՝ խորհրդոցն այլափոխութիւնք, յուղղութենէն սխալեալ լինին: Բայց զայն յառաջ քան զամենայն գործ գիտել պարտ է, եթէ ո՞չ վրիպեալ յանցիցէ զինքնիշխանութիւն մարդոյն 'ի բաց

At est homo solus inter homines, qui fateri nolit, dari universorum providentiam effectricem, ex illa audacior evadens quae ipsi inest libertas arbitrio praedita: hinc enim ex sana mente in delirium venit, miratus improvidentiam potius quam providentiam. Quoniam rejicit ille fraenum suis dentibus a providentia impositum, non sustinens accipere ab ea sanam sapientiae vitam, sed omnia per eam (vel in se ipso) facta ad genethliaca commenta, fatum, fortunamque reducit; totamque ipsam mundi naturam ab stellis dispensari dictitat.

Enim vero hoc nec clarum, nec luminosum mihi videtur argumentum, sed injuria [1] ingens ab animali homine excogitata, et adinventio artificiosa, quae fallaci illudat deceptione; ita ut se ipsum libero arbitrio privare quis velit, et adversus objurgationes iniquitatum ab ipso patratarum praetextum sibi comparare. Lapis utique repertus durus, eam quae in pravitate praeseferebat voluntatem, haud sui consilii proprii opus dictitans, sed astrorum in caelo circumactorum, quae qualitates motuum necessario in animis singulis perficiant.

At qui veritatem amat[2], et praesentis quaestionis solutionem optat certa constantique voluntate, is lucido ac fideli animo cernit evidenter satisfactum fuisse huic interrogationi. Nam si alio atque alio modo consilia transmutentur, oberrant a rectitudine. Verum illud ante omnia quaerere oportet, an ne errans delinquat ille, qui libertatem hominis abscidens, omnia adscribit genethlialogiae? Id modo multiplici interrogatio-

1 Անիրաւանք prodit Gr. *ἀδίκημα*, injuria, injusta actio, laesio, scelus.

2 Vel, negativum cum interrogatione: *Alioquin, nonne studiosus veritatis* etc.

հատեալ, այլ և աստեղացն ծնունդ զամենայն ինչ անխարկելով. (զոր) հանդերձ բաղում ճշմարիտ հարցուածով մեք հարցաքննեսցուք: Ոչ ի՛ եթէ պարտ է քաղաքաց առաջնորդաց զմահու դատաստանս ՚ի վերայ չարաց հատանել, իբր ոչ ինքնիշխան բարուքն զչար գործեցին. այլ աստեղացն փոփոխմամբ ՚ի չարիսն յարձակման առնել՝ զիւրեանց կեանս ինքեանք անձամբ ուղիղ վարել ոչ զօրեն, ՚ի գռողական աստեղց իշխանութենէ բռնի վարեցեալք:

Իսկ զի՞նչ ինչ այս եղիցի արդարութիւն, զայնոսիկ որ ակամայ մեղան՝ ՚ի պատիժս տալ. զոր գործս ոչ կամաւ գործեցին, իւրեանց բարուց ինքեանք իշխանութիւն ոչ ունելով: Ո՞ր օրէնք զոգիս ունել կարեն զգործոց զչար ընտրութիւնս կամաց, յորժամ ինքնիշխանն ՚ի նմա ոչ իցէ: Ո՞րք կուսել կարասցէ առ ՚ի ծնունդ ոգւոց, յորմէ և ակամայ վարի: Իսկ ում ումեք իցեն ազատութեան օրէնք՝ հրամայեսցեն զոր կամին. քանզի ունին բարքն զինքնիշխանն գործել ըզկամս, և ոչ յումեքէ արգելեալք: Իսկ որ ամենայնիւն յազատ բարուց ոգի զըրկեալ է, ասել գոյ առ դատաւորն, թէ պէտ և արդար իցէ սա. Թոյծ, ազատեա ՚ի կապոյ ծննդեանն, և տուր օրէնս՝ զոր դու կամիս. և յինէն յորժամ ոչ գործել վճարեսցին, ած ՚ի վերայ խոշտանգանս տանջանաց՝ ազգի ազգի կապանօք. և մահու սատակեա, եթէ ոչ առնեմ զդատողիդ կամս:

Ապ եթէ մարտնչի աստեղցն ծնունդ առ իւրաքանչիւր ուրուք կամս, զի՞արդ ոք արդեօք ըստգտցէ զայր յերկնայինն աստեղաց ՚ի չար բռնի ձգեցեալ: Իսկ ոչ՝ եթէ ինքն ած օրինադրեսցէ. քանզի ունի սա և այ ասել, Թոյծ ՚ի ծննդենէ զոգիս, և առ զօրէնացն զգործաւոր: Ո՞ հայրասպանն և մայրասպանն դատաստանս

ne indagabimus. An scilicet rectores civitatum oporteat sententia mortis animadvertere in malos; quippe qui non libero arbitrio mala fecerunt, sed stellis mutatis in mala ruentes, vitam propriam ipsi per se recte ducere nequiverunt, ex tyrannica astrorum potentia per vim ducti?

Nam quae illa est justitia, eos qui inviti peccarunt, poenis tradere; quum ea facinora non voluntarie peregerint, haud habentes ipsi potestatem supra mores proprios? Quae lex potest detinere animum, ne in operibus imitetur pravam electionem voluntatis, si nulla sit in ipso libertas? Quomodo potest obstare fato, a quo vel invitus abducitur? Quicumque libertate donati sunt [1], illis quod libuerit lex imperet; habent enim mores eorum voluntatem libere agentem, a nemine impediti. At cui animus omnino destitutus sit libertate, huic licebit dicere judici etsi justo: Dissolve, libera me a vinculo natalitiorum, et postea da mihi legem, quae tibi placet: quando vero non mandetur a me executioni, inducito super me vexationes tormentorum, varia vincula; et morte ipsa deperdito, nisi faciam judicis mei placitum.

Sin autem obstant natalitia sidera voluntati uniuscujusque, quis reprehendat hominem a caelestibus astris in malum per vim tractum? Non sane Deus ipse, si legem ferat; potest enim subditus iste dicere Deo quoque: Solve animum meum a natalitiis, et habebis legis observatorem. Quis parricida ac matricida jure

1 Aut: cuicumque insit (vel praesit) libertatis lex.

յերաւի կրեսցէ՝ յաստեղաց ակամայ 'ի սատակումն քուսողաց եկեալ։ Եւ կամ ո՞ զայս շուն կին ըստգտանել ումիցի որ՝ առ անօրէն խառնակութիւնս յաստեղաց բռնի մղեալ։ Եւ տեսանելով ամենաքաղում ինչ՝ զորս յերկիր յումանց գործեցեալ, ըստգտանել սա զիա՞րդ ունի՝ զօրէն պաձարաց 'ի ծննդենէ հարկաւոր վարեալ։ Վասնզի նըստգտանէ զնոսա ամենայն մարդկան անփախչելի աստեղցն ծնունդ ։

Արդ եթէ 'ի ծննդենէ ամենայն ինչ մատակարարեալ լինի, դադարեալ լռեսցեն օրէնք, արժանաւորութիւն, արդարութիւն, դատաւորաց դատաստանքն, քանզի ոչ ազատ է մարդկան կամք, որ ինչ կայ առաջի իւր՝ կատարել։ Վասնզի 'ի բաց բարձեալ ինքնիշխանութիւն բարուցն, ծննդոց զամենայն ինչ գործեալ, ըստ որում ոչ փառք առաքինութեան, ոչ պարսաւանք չարութեան, ոչ արութիւն, ոչ առողջմտութիւն ասասցի, ակամայ զամենայն ինչ գործելով։ Եւ էր տեսանել ընդունայն դատաւորաց բանտս, քանզի (կամ չէ) ատեանքն դատաստանի և բեմաց՝ անիրաւութիւնս։ Վասնզի ընդէ՞ր իսկ բնաւ դատիմք մահու դատաստան, որ ոչ յինքենէ յանցանէ։ Եւ ե՞րբ ոչ զուր չարք ընդ կապանօք անկանին արգելեալք, 'ի չար իշխանականագոյն ծննդենէն ընդ հարկաւոր կապանօք անկեալք ։

Ապա եթէ զչարարարաց զչարութիւն լուծանել դատաւորք երկիւղիւ կարեն, ոչ ևս այնուհետև ծնունդք ամենեցուն իշխել կարեն ։ Վասնզի չարքն 'ի խոշտանգանաց երկուցեալ՝ ցած և խաղաղ կեանս ընտրեցին, սարսեալք յերկիւղէ

subjiciatur sententiae judicii, qui ab astris coactus tractus fuerit ad internecionem parentum? Aut quis talem mulierem adulteram accusare velit, per vim sane astrorum impulsam ad iniquas coitiones? Quamplurima alia in terra a quibusdam indigne facta qui viderit, quomodo is poterit inculpare[1] eos, qui brutorum more a natalitiis necessarie abducuntur? Eos enim excusant natalitia astrorum universis hominibus inevitabilia.

Quod si a natalitiis omnia disponuntur, cessabunt tacebuntque lex, jus[2], justitia, judicum sententiae; haud enim libera est voluntas hominum ad agendum, quod est sibi propositum. Itaque sublato libero arbitrio, ac natalitiis cuncta operantibus, deinceps nec gloria debetur virtuti, neque malitiae vituperatio; non generositas, nec integritas animi aliquid esse dicetur, quum animus omnia agat invitus. Deinde aut inanes videbuntur carceres judicum; aut dicendum erit, quod tribunalia injusta sunt. Cur enim, quaeso, sententia mortis dicatur in eum, qui non ex se delinquit? Et quomodo non perperam mali vinculis ac carceribus coërceantur, quum a fato, pessimo principe, subjecti fuerint vinculis necessitatis?

Quod si malefactorum malitiam destruere judices per timorem possunt, non ergo natalitia singulis imperant. Nam scelesti veriti tormenta, modestam ac pacatam eligunt sibi vitam, trepidantes ex metu mortis, aut in deserta loca

1 Ըստգտանել, si accipiatur ut passivum ըստգտանիլ, tunc vertendum erit, *inculpari is poterit, qui* etc. In sequentibus lego cum negativo, չըստգտանէ, vel si posset dici, անստգտանէ, sc. անստգիւտ առնէ, *excusat*. Gr. fuit, ni fallor, ἀκαταγνώστους ποιεῖν.

2 Arm. արժանաւորութիւն, *dignitas*, locum habet Gr. ἀξίωμα, quod variis gaudet significationibus: hic vero est aut *auctoritas*, aut *enunciatio juridica*.

մահու. և (կամ) վասն այսորիկ յանապատ շրջեալ դարձան, և գործել զչարիս կամին, ինքեանց յարձակմամբք շարժեցեալ. և 'ի չարչարութենէ տանջանաց երկուցեալք՝ 'ի չար իրաց խորշին: Քանզի կայ 'ի նոսա բարուցն անձնիշխանութիւն յայն կոյս խոտորել՝ յոր ուրաքանչիւր ոք կամի: Քանզի ազատութեան է բնութիւն՝ կարօղ գործել զամենայն ինչ զոր կամի:

Ո՞չ և հրեայք օրէնս թլփատութեան անձնիշխան բարուք ընտրեցին. զոր ոչ թողուն, և փոխանորդութեամբ և յետոյ որդւոց ընձեռեցին. զոր և ոչ ծնունդք կարացին 'ի բաց բառնալ, և ոչ աստեղք պար. քանզի օրէնք մտաց տիրեն նոցա, ոչ ծնունդք: Բայց դուլ 'ի գործոց յեօթներորդ աւուրն առնուն, զոր և շաբաթն կոչեն: Բայց 'ի մսոց և այնոցիկ որ ոչ են հրամայեալ յօրինացն՝ զայս հրաժարեցուցանեն: Եւ ոչ է ասել մի և զնոյն ամենեցունց զօլ ծնունդ, յորմէ բռնի վարեալք լինին գործել զայն, զոր մովսէսի Ա̄ծն հրամայեաց: Արդ եթէ 'ի զանազան ժամանակս և 'ի ժամս և յաւուրս հրէայք բերեն զ'ի յարգանդի ծնունդ, և մի է նոցա կեանք և կարգ և օրինացն ուսումն, ապա զամենայն մարդիկ զօլ (ընդ) ծննդեանն ասասցուք:

Յորժամ սկիւթացւոց ազգն՝ ըստ հրէիցն սովորութեան (մինչեւ,) առանձինն իւր ինքեանց վարին օրինօք և ուսմամբք, և խառնակութիւնս մարց անարինաբար նոցա կալեալ ընտրեցին. և նոքա զչար ուսումն զայս ընկալեալ սկիւթացիք, սերմանց փոխանորդութեամբք զայսոսիկ ընձեռեցին, 'ի բազում ժամանակն նոցա անօրէն օրէնս 'ի նոսա հաստատեաց, ո՞ւր է կենդանական բոլորակն, ո՞ւր է աստեղացն ընթացք: Զի ոչ է նոցա նոյնպէս ծննդեան, մի կեանս վարուց նոցա ստացեալ:

Եւ զո՞ր ինչ ոք աստեղաց ծնունդ ետ

demigrantes oberrant, si quidem malum facere juxta impetum motûs proprii adhuc volunt: ac ut ut sit, vexationem tormentorum timentes, mala abhorrent. Datur enim in eis liberum arbitrium eò declinandi, quò unusquisque velit. Quoniam libertatis natura ad omnia, quae sibi placent agenda, expedita est.

Nonne et Judaei legem circumcisionis libero arbitrio elegerunt, quam nusquam dimisere, sed potius per successionem posteris suis praebuere: ita ut nec natalitia, neque constellationes potuerint eam tollere? Lex enim mentis imperat eis, non genethlialogia. Eodem modo cessant ab operibus die septima, quam Sabbatum ipsi appellant. Necnon ab illis carnibus, quas lex non permisit, abstinent. Nequit autem dici, quod unum ac idem omnibus contigerit natalitium, quo adigantur per vim id servare quod Moysi Deus in mandatis dedit. Si ergo diversis temporibus, horis, ac diebus Judaei praeseferunt ex utero natalitium, et nihilominus una est illis ratio vitae, ac ordo, legisque disciplina, quomodo universos homines dicamus genethlialogiae esse subjectos?

Quum Scytharum gentes praeter mores Judaeorum propria sibi lege disciplinaque utantur, turpemque commixtionem cum matre adoptaverint; idque filiis suis ac posteris Scythae tradiderint, ita ut processu temporis consuetudo illa vim legis obtinuerit; ubi est jam circulus Zodiaci, ubi astrorum cursus? Quum enim non simile omnium sit natalitium, unam tamen vitae rationem omnes sibi adscivere.

Quae autem genethlialogia dedit Ae-

եգիպտացւոցն զայսպիսի ուսմանս, աղտեղի պաշտամամբք նուիրել զանձինս ։ Եգիպտոս միայն՞ ունի զայսպիսի աստեղսն, որպէս զի յեգիպտացիս միայն այնպիսի սովորութիւն լիցի ։ Իսկ եթէ այլափոխեալ աւուրբք և ժամուք սոցա էր ծնունդն, ընդէ՞ր և ոչ այլափոխեալ բարուք ոքա վարին ։ Քանզի որոց աւուրն և ժամն այլափոխեալ է, եղիցի և վարքն և գործքն նոյնք ։ Նա և որք 'ի միում և 'ի նմին ժամանակի՝ զոյգ իմաստութիւն ընկալելոց ։

Իսկ յաղթութիւն քաղաքի, միահամուռ ըմբռնեցաւ՝ պատերազմ 'ի վերայ հասելոյ. թէ պարտ է ասացից և զնոյն ծնունդ գոլ ամենեցուն ։ Իսկ ժանտ ախտի 'ի վերայ հասելոյ, և միոյ, և 'ի վերայ ամենեցուն ոչ որոշեալ, իբր զանթիւ բազմութիւնս ըստ նմին ժամանակի ապականել 'ի դէպ եղև ։ Ո՞ւր է ծնընդեանն անփոփոխելք անունն. և ո՞ գտանել կարէ զհաստատութիւն մարդկան ծնընդեանն, անյայտ սերմանցն սերմանեցելոյ ։ Քանզի ոչ է ասել կարգեալ ինչ ժամանակ՝ յորոց գիտացեալ լինի մանկանցն ծնունդ, որպէս զի որք կոչին աստեղաբանականքն՝ զժամն 'ի նոցանէ առնուլ գտանիցեն ։ Այլ որք յայս եղեալ են աստեղաբաշխք, զպանդխտութիւնն մղել ձեռն արկեն. խոստանալ կամին գտանել գոլ յերկրորդ ծննդենէն զառաջին սերմանցն սերմանումն ։ Իսկ անհնար է գտանել 'ի ձեռն յայտնի ծնընդեանն զանյայտն. քանզի ո՞ կարէ բռնուհարկանել զաներևոյթ իրաց. մանաւանդ որ անգիւտ է, ո՞ւր իւրաքանչիւր ոք աստղն գոլ պատահէր սերմանց սերմանելոյ ։ Քանզի ասացին որք յայտնիկ բաւական իմաստունք էին, արագագոյն գոլ և յոյժ փոյթ զծննդեանն շրջաբերութիւն, և խուսափել 'ի ստոյգ ընթացէն և զայնոցիկ որ յոյժ տեղեակն էին ։

Զի մի իւրաքանչիւր ուրուք ազատ խորհուրդքն ընդ ծառայութեամբ ծնըն-

gyptiis hujusmodi disciplinam; ut sordidis cultibus sese dedicarent? Aegyptus ne sola habet tales stellas, ut apud solos Aegyptios sit talis consuetudo? Quod si variis diebus horisque contigit horum omnium nativitas, quare non etiam variis moribus utantur? quorum enim dies ac hora diversae sunt, sint quoque vita ac opera (diversa) itidem necesse est. Sicut etiam qui uno eodemque tempore nati sunt, aequam sortiri debebant sapientiam.

Si civitas universa debellata fuit, ac capta, praelio superveniente, debeone dicere nativitatem quoque eandem esse civium cunctorum? Si pestis grassata est, nec jam unum, aut plures tantum occidit; cur innumeram multitudinem eodem contigit tempore corrumpi? Ubi est natalitiorum nomen immutabile? Et quis invenire potest certum tempus generationis hominum, cum incertum sit tempus seminati seminis? Nequit enim dici stabilitum aliquod esse tempus, unde dignoscatur generatio puerorum; ut pote ii, qui astrologi nuncupantur, inde horam desumpsisse comperiantur. Sed qui ob hoc constituti sunt astrologi, argumentum sustinere aggrediuntur: volunt enim promittere invenire se posse ex secundo natali primam seminis seminationem. Attamen fieri non potest, ut per manifestam nativitatem inveniatur incerta altera: quis enim potest ingerere se rei invisibili; praesertim cum nequeat inveniri ubinam uniuscujusque stellam existere accidat, semine seminato? Siquidem dixerunt qui satis periti istarum rerum erant, velocissimam esse ac nimis festinantem natalium circulationem; ita ut fugiat eruditissimos quoque certus cursus.

Ne ergo cujusque liberum arbitrium sub servitute natalium cadat, animad-

դեանն անկցին, խորհուրդ առնուլ և կրթել պարտ է առաքինի բանիւք, կրթութիւն բարի համարելով՝ երկոսեք հոգւոյ զգիւտ խնդրելոյն առնուլ. բայց զաստեղացն շարժումն ոչ տիրել մարդկան թոյլ տացուք: Արդ ուր կոչեն կենդանական շրջանակ, 'ի նմին խօսքն 'ի նախախնամութենէն բանս 'ի վերինն կարգեալ ասացաք: Ապա թէ աստեղօք երկեցուցանէ նախախնամութիւնն, զայն կատարեսցեն որ եղեն: Իսկ այնք՝ որ առնեն, յայլմէ առնուն գոլ զծննդեան պատճառս: Իսկ նախախնամութիւն ամենայնի պատճառք բոլորեցուն: Եւ ծնունդ, 'ի նմանէ զգոյն և զէն ընկալեալ: Իսկ այնք որք սկիզբն ծննդեան ընկալան, ճանաչեն զարարօղն: Իսկ եթէ կենդանիք են ցամաքայինք, են ջրայինք, և օդագնացք, և որ ինչ միանգամ զգոլ և զլինել սկիզբն ծննդեան ընկալան, ամենայն իրօք հարկ է և բոլոր աշխարհի լինելութիւն խոստովանել, ըստ նմանամասանց՝ և դուզնաքեայ մասանց ծննդեան պատճառս ընկալելոց: Քանզի ասացաք և 'ի վերին բանսն. որոյ մասն սկիզբն ծննդեան ունի, և բոլորն սկիզբն ծննդեան ունի. և որոյ մասն ընդ ապականութեամբ անկանի, ամենայն իրօք հարկ է և բոլորին ընդ ապականութեամբ անկանել:

Քանզի մարդկային բնութիւն 'ի նախախնամութենէ աւերակ և ամայի եղեն՝ դժնդակ վարս ընտրեալ, և վասն այսորիկ ընդհանուր մարդկային ճնչածնութեանն յառաջինն զնախախնամութիւնն 'ի բաց բառնալ, արժան է՝ ըստ ամենայնի տարերցն՝ որ լինելոց է լուծումն: Քանզի այս է նախախնամութեան կատարումն՝ արարածոց, որք ոչ հաւանին՝ զարժանաւոր իրաւարար 'ի վերայ ամպարշտաց դատաւոր կացուցանել, զայն որ իբր զբարեկենդանութեան գինարբուսն նոցա կատարեալ՝ 'ի բաց բառնալ: Փախիցեն այսուհետև տա

vertendum est, oportere virtuosis verbis quemque excitari: id exercitationis optimum genus censendo, ut unusquisque per laborem animi accipiat inventionem quaesiti; stellarum autem motum nemo dominari in homines putet. Quem ergo circulum Zodiaci vocant, illum ab ipsa providentia conditum superius diximus. Quod si astris terrificat (homines) providentia, id agunt astra propter quod facta sunt; quae vero aguntur, ab alio accipiunt ut sint causa generationis. Et providentia universalis est omnium causa; generatio vero ab ipsa accipit essentiam ac existentiam. Quae vero initium accepere generationis, cognoscunt Creatorem. Quod si animalia terrestria, aquatilia, et in aëre volantia, cunctaque entia initium generationis acceperunt ut essent extarentque, omnino necesse est et totum mundum generatum (sive creatum) fateri; cum partes ejus, ac minimae quoque particulae causam habeant generationis suae. Nam ut diximus, cujus pars originem habet generationis, totum quoque habet originem generationis; et cujus pars corruptioni obnoxia est, omnino necesse est totum etiam subjacere corruptioni.

Quando quidem vero humana natura a providentia declinans, ut desolata ac destructa, improbam sibi vitam ascivit, ita ut ab universali humanae animae origine abstulerit providentiam, aequissima erit totalis dissolutio elementorum aliquando futura. Haec est enim providentiae summa vindicta in creaturas rebelles, condignum justumque judicem impiis praeponi; ut nempe ab iis ea auferat, in quae veluti in quoddam perfectae felicitatis convivium ferebantur. Fugiant itaque elementa, abscedant, quae providentiae minas justas nequie-

րերք, 'ի բաց գնացէ՝ զնախախնամութեան զարժանաւոր սպառնումն բառնալ ոչ կարացեալք. իսկ գործքն եղեալ գեղաղէշ աշխարհիս տեսակս՝ լուծումն ապականութեան ընկալցին. զի բարուց արժանաւորութիւն 'ի մարդկանէ կորեաւ. և յողդողդմամբ խառնակութեան սրտին խորհրդոց վայր՝ բնակութեան չարութեան յառաջագոյն ըմբռնեալ:

Արդ՝ եթէ այս՝ որպէս այս, զիա՞րդ և այլ ևս անկագործութիւն ունել աշխարհ յօրինաց կամեսցի, նախախնամութիւն զերկայնմտութիւն բազում ժամանակօք ցուցեալ: Ակամենեալ սոսկասցէ այսուհետև, սոսկասցէ տարերց ազնուութիւն, զբարկութիւն նախախնամութեան տեսեալ. և աշխարհիս պահպանապետք զսա լքեալ թողցեն յարժանաւոր դատաստանէ ըմբռնեալ: Ոչ է 'ի նմա փառաւոր տեսիլ տարերց. գեղեցկութիւնք 'ի բաց բարձեալ են, տխմար անկերպութեամբ ամենայն ինչ զգածաւ: Նիւթ՝ անտեսանալ սա ձեռալի լինել: Կորեաւ ընդ նմա աշխարհաքաղաքացի մարդն: 'Ի չարութենէ սա պարտեալ, զառաքինութիւն անտես արարեալ, զնախախնամութիւն ոչ գիտացեալ. պարկեշտ և ամբողջ խորհուրդք 'ի նմանէ 'ի բաց ծորեցան: Զնախախնամութիւն գիտել ոչ կամեցեալ, ոչ ետես զսորա զամենագեղեցիկ գործն, ոչ իմացաւ զիմաստուն զնախախնամութեանն կատարեալ գործս:

Ուստի՞ առաքինի այր, ով իմաստուն, յորժամ ոչ է առաքինութիւն. և արդարոյ ո՞ եղիցի ստեղծիչ, յորժամ արդարութիւն 'ի բաց բարձեալ լինի. Նախախնամութեան իմաստնոյ ոչ եղելոյ, ո՞ իմաստուն գործոց արարիչ: Աւանդի ոչ աստի և 'ի ձահ, և կամ անարգ և վատթար գոյ լինել, յորժամ պատճառք ոչ

runt ferre; quaeque instrumenta erant varietatis mundi pulcherrimi, dissolutionem corruptionis sortiantur: quoniam dignitas morum ab hominibus evanuit, inconstantiaque praevaluit in perturbatis animi praecordiis, malitia praeoccupante ejusdem mansionem.

Quae cum ita sint, ut dictum est, quo jure Mundus ulteriorem durationem habere voluerit, cum providentia longanimitatem suam jam per multa tempora demonstraverit? Invitus licet, deinceps terrore afficietur, et trepidabit elementorum nobilitas, providentiae ira conspecta: et praepositi mundo custodes [1], illum derelinquent prehensum a condigno judicio. Non est jam in eo venusta species elementorum: ablatum decus est: tristi deformitate universa affecta sunt: materia formam exuere properat: una cum eo periit civis mundi homo, a malitia sane superatus, virtutem negligens, providentiam nesciens; quia honesta ac sana consilia ab ipso abierunt; quippe qui providentiam noscere nolens, non vidit ejusdem effectum pulcherrimum, neque intellexit sapientissimae providentiae opera perfecta.

Unde vir probus [2] (detur), ô sapiens, quando non datur virtus? Et justi quis sit factor, quum justitia tollitur? Et si providentia sapiens nulla est, quis operum actor sapientum? Quandoquidem neque perinde convenit dicere esse aliquid vile aut malum, si causa nulla exstet, cujus viribus peragantur effectus.

1 Angeli, videlicet, quos Platonicorum Daemoniorum loco asserit Philo huic ministerio additos; satis enim peritus erat doctrinae sacrarum literarum. 2 Ad verbum, *virtuosus*.

կան 'ի միջի, յորոյ զօրութեանց ար-
դիւնքն կատարին ։ Քանզի ոչ առանց նախախնամութեան նախախնամական լինի, և ոչ արդար առանց արդարութեան, և ոչ իմաստուն առանց իմաստութեան ։ Իսկ զիա՞րդ իցէ չար այր առանց չարութեան ։

Quoniam vero nec sine providentia aliquid provisum sapienter esse potest, nec justum sine justitia, neque sapiens sine sapientia, quomodo erit malus homo sine malitia?

Արդ եթէ սոքա՝ որպէս սոքա են, ոչ է չարութիւն 'ի նախախնամութենէ, քանզի գեղեցիկ և լաւ է նախախնամութիւն ։ Իսկ լաւն 'ի նախախնամութենէ զլաւն ունի ․ քանզի չարութիւնն ընդդէմ է առաքինութեան ․ և չարութեանց քակտիչ է առաքինութիւն, յանձնիշխան բարուցն զքակտումն առնուլ կարացեալ ։

Quae quum ita sint, non est malitia a providentia; pulchra enim optimaque est providentia: et bonus a providentia bonum habet; quoniam malitia opponitur virtuti, et malitiae expultrix est virtus, ex libero arbitrio sumere potens destructionem.

ՓԻԼՈՆԻ
ՅԱՂԱԳՍ ՆԱԽԱԽՆԱՄՈՒԹԵԱՆ
(ԱՌ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍ)

PHILONIS
DE PROVIDENTIA
(AD ALEXANDRUM)

ԲԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ.

(ՓԻԼՈՆ։)

Այգ դեռևս խորին է, մինչ միայն ճանաչել զայնոսիկ՝ որ պատահեմն սիրելիք և ազգայինք։ Ճշմարտագոյն իմն տեսանեմ աչօք տարածեալ՝ բացափայլ իմն նշոյլք լուսոյ մտերմութեանք։ Քանզի ես զայլսն ոչ կարի քաջ տեսանել կարացեալ, զԱղեքսանդրոս յոյժ՝ի հեռաստանէ ստոյգ տեսանեմ, և գայ առ մեզ՝ թերևս՝ի մնացելոցն յաղագս նախախնամութեան յայցելութիւն։ Զայլ զինչ պարտ է ընդ միտ ածել, քանզի բերեալ մատուցանէ պյրն, իբրու զի առհանդէն իսկ ազդելով՝ յոր փութայն։ Բայց որ ՚ի սովորութեան է այնոցիկ՝ որ պատահեն միանգամայն՝ ընդ մերում ընդունելութիւն է, և ինձ գործելի է, զԱղեքսանդրոս կարի շատ ուրախ լինել։ Զայլ զի՞ այդչափ խնդալի յօժարութեամբ հասեր։

SERMO SECUNDUS.

(PHILO.)

Diluculum adhuc est altum, ita ut amici solos amicos ac consanguineos cognoscant, quos sibi obvios adesse cernunt. Ego tamen nunc video oculis apertis ipsos amicitiae radios quasi emicantes. Etenim alios vix cernere potens, Alexandrum meum ex longinquo certe discerno; qui venit ad nos fortassis, ut audiat, quae de Providentia dicenda supersunt. Quid enim aliud oportet cogitare, quum speciem ipse praeseferat tamquam id jam praemonentem, ad quod festinat? Itaque quod qui sibi invicem occurrunt facere solent, nempe ut sese excipiant amiciter, id mihi quoque agendum est. (Itaque) Alexander mi, ave magnopere! Sed utquid tantum desiderium jucundum attulisti?

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍ:

Խոցոտեն զիս, ով Փիլոն, յաղագս տացայցն հոգք ոչ սակաւ, 'ի քուն մտանել ոչ տալով թոյլ: Քանզի եւ՝ սակաւ ինչ պակաս ասել, եթէ զգիշերն ամենայն արթնութեամբ վախճանեցի, զասացեալսն յերկոցունց 'ի մէնջ ընդ միտ ածելով: Քանզի դեռ եւս նորոգ 'ի լսելիսդ հնչէր, եւ յայլոցն ձգեալ, զորս մինչեւ յոյժ միտքս երկնելով հաստատ գիտել, զի եթէ բեղնաւոր է, եւ եթէ անարժան կերակրոյ: Արդ հարցանելով խուզմամբք յաղագս իւրաքանչիւր ուրուք 'ի նոցանէ իբրեւ իմ պատրաստեալ, կամ առ 'ի լսումն եւ առ 'ի քննութիւն ճշմարտութեան: Քանզի եւ յերէկ խոստովանեալսն կալ մնալ հարկաւոր է, զորս խոստովանեցաք. յաղագս ոչ թողլոյ զխնդիրս անկատար. եւ համայն սկսայց՝ ուստի վայելնէն վայելուչ է:

ALEXANDER.

Feriunt me, o Philo, de his rebus sollicitudines non paucae, quae me somnum capere haud sinunt. Siquidem parum abest quin dicam, totam me noctem vigilem transegisse, quae a nobis ambobus dicta sunt [1], ruminantem. Nam et continenter ea mihi videbantur insonare auribus meis, et ab aliis etiam cogitationibus distrahebar, quarum noscendarum desiderio vehementer incendebar, sive proficuae mihi futurae sint, sive indignae quibus pascar. De quibus curiose interrogans singillatim, paratum me praestabo ad auditum scrutationemque veritatis. Quandoquidem in iis etiam quae heri confessi sumus, immanendum est, ut in concessis a nobis. Ne tamen imperfecta relinquatur quaestio, jam jam unde decet incipere, exordium ducam,

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍ:

Նախախնամութիւն դու ասես յայսչափ իրաց խռովութեան եւ վրդովման. քանզի զի՞նչ յայնցանէ՝ որ ըստ մարդկային կենացս է՝ օրինաւոր կարգեալ է. եւ զի՞նչ ոչ անկարգութեամբ դասեալ լի է եւ ապականութեամբ: Թէ դու միայն ոչ գիտես, զի չարացն եւ անզգամացն առատութեամբ ամենայն բարիք զեղա-

(Idem) ALEXANDER.

Providentiamne [2] esse dicis in tanta rerum perturbatione et confusione? quid enim eorum, quae secundum humanam sunt vitam, legitime ordinatum est? imo quid non est inordinatis actis refertum ac corruptione? Tune solus nescius es, quod malis et sceleratis copiose bona omnia affluunt, divitiae, o-

ΠΡΟΝΟΙΑΝ *εἶναι λέγεις ἐν τοσαύτῃ τῶν πραγμάτων ταραχῇ καὶ συγχύσει; τί γὰρ τῶν κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον διατέτακται; τί μὲν οὖν οὐκ ἀταξίας γέμει καὶ φθορᾶς; ἢ μόνος ἀγνοεῖς, ὅτι τοῖς μὲν κακίστοις, καὶ πονηροτάτοις ἄφθονα ἐπικωμάζει τὰ ἀγαθά, πλοῦτος, εὐ-*

1 Anteriorem namque sermonem a Philone in sua praesentia sermocinatum supponit Alexander.

2 Hinc initium ducit fragmentum Graecum satis longum occurrens apud Eusebium in Praep. Evang. L. VIII. c. 14. p. 386. quamquam passim interruptum, ut videbis in serie: nam Eusebius ipse, qui illum profert, dixerat, *plura concidendo describere statui*. Sic porro se habet. *Προνοίαν εἶναι λέγεις ἐν τοσαύτῃ τῶν πραγμάτων ταραχῇ* . . . .

նին. մեծութիւնք, քաջափառութիւնք, պատիւք, բազում իշխանութիւնք. և դարձեալ առողջութիւնք, քաջազգայութիւնք, գեղեցկութիւն, զօրութիւն. վայելչութիւն հեշտ ցանկութեանց անարգել՝ վասն պատրաստութեանց մեծութեանցն, և վասն խաղաղական մարմնոյն մասանց: Իսկ որք միանգամ խորհրդոյ իմաստութեան և առաքինութեան ամենայնի ցանկացօղք և ուսօղք՝ ամենեքին են, սակաւ ինչ պիտի ցուցանել, աղքա՛տք, ցակամնեալք, տարակուսեալք, աներևոյթք, անփառք, նուաստք, և անստածք. մարմնային մասունք լիք. առ զգայութիւնս ոչ բախտաւորք: ոտիւք, ձեռօք, և այլ ևս մասամբք աղցաւորացն՝ հաշմեալք, հիւանդոտք, դեղնիք, տռճնդերք, ջրգողեալք. յանսուաղութենէ աչք տրեալք, երեսք ժանտք և թախծագինք: Արդ այսոքիկ եղելոց, ո՞չ արդեօք մոլեգնութեան առաւելութիւն է ասել գոլ նախախնամութիւն: Նա եթէ ոք օրէնսդիր ձեռնարկեսցէ գրել օրէն, չարացն և վատացն պատիւս, և լաւացն պատիժս պատուհասի, զի՞նչ կրեսցէ 'ի լսողացն: Ինձ թուի քարկոծ առնել, դա՛ռն հատուցանել դատապարտան. փոխանակ զի իշխեաց զբնութեան զարդարն և զբարին, զօրէն այնոցիկ որ զդահեկանն հատանեն՝ տա-

ptima fama, honores, multiplex principatus; item valetudo prospera, sensus perfecti, pulchritudo, robur, fruitio voluptatum semper parata, ob copiam opum, pacatamque corporis constitutionem? Qui vero consilii sapientiae, et omnis virtutis studiosi atque amantes sunt, universi fere pauperes sunt, egentes, inglorii, humiles [1], alimento carentes, infirmi toto corpore, sensibus hebetes: pedibus, manibus, caeterisque partibus commodis, languentes, morbosi, lividi, intestinis tumentibus, hydropici, prae esurie oculis dejecti, vultu aspero tristique. His vero positis, nonne summae dementiae est dicere providentiam dari? Etenim si legislator aliquis aggrediatur legem scribere, qua malis ac ignavis honores tribuantur, et probis supplicia, quid illum putas ab iis, qui audiant, passurum? Mihi lapidandus videbitur, atque poena acerba mulctandus, qui praesumpserit justum bonumque repertum in natura rerum, proscribere; sicut falsarius nummorum. Adde, nonne velut quaedam civitas totus mundus scatet hujusmodi injuriis? Quum ii, qui in omnes invehuntur (vel in omnibus rei sunt) [2], tam verbo, quam consilio et factis, praemia magna adipiscantur; qui

δοξία, τιμαὶ παρὰ τοῖς πλήθεσιν· ἡγεμονία, πάλιν ὑγεία, εὐαισθησία, κάλλος, ἰσχὺς, ἀπόλαυσις ἡδονῶν ἀκώλυτος, διάτε παρασκευῶν περιουσίαν, καὶ διὰ τὴν εἰρηνικωτάτην σώματος εὐμοιρίαν; οἱ δὲ φρονήσεως καὶ ἀρετῆς ἁπάσης ἐρασταί τε καὶ ἀσκηταὶ, πάντες εἰσὶν, ὀλίγου δέω φάναι, πένητες, ἀφανεῖς, ἄδοξοι, ταπεινοί; . . . .

1 Hic interrumpitur Gr. textus, postmodum iterum continuandus, ut vides in sequentibus; quare consulto Eusebius hoc loco haec notaverat: » Quae quidem ille, ac sexcenta id genus alia refutandi animo et voluntate complexus, tum illa omnia, quae hoc in genere pugnare videbantur, ita dissolvit «. Ubi editor minime advertens hanc periocham non Philonis esse, sed Eusebii, prosequitur commatibus eo modo, quo edit ipsa Philonis verba citata, tam in Gr. quam in Lat.

2 Պարտեալք. Aequivocum; *victores*, aut *victi*, etc. ita ut etiam vertere liceat, *injuriosi*, sive *debitores*; vel melius, *rei sunt*.

րադձեալ ։ Նոյն աղա՝ ո՞չ իբր մի քաղաք՝ ամենայն աշխարհս լի՛ պյապխսի անկրաւութեամբ է. այնոցիկ՝ որ յամենեսին և՛ բանիւք և՛ խորհրդովք, և՛ գործովք պարտեալք, մրցանակ մեծ առացելոց. իսկ այնոցիկ որ 'ի սոսայն վճարեն կին, անարգութիւն և զամօթալի թշնամանս և զվնասս կրեսցեն ։

vero illis subsunt [1], opprobrium et improperia pudore plena, ac damna perpetuo patiantur.

Ամպարշտագոյն՝ զուպարաբարգիր, և կամ առիթ լինել ցուցանել մարտին այնպիսւոյն զա̃ծ, յորում այնոքիկ՝ որք յաղթեցինն՝ անպսակք են, և որք պարտեցանն՝ պսակեալք են և քարոզեն ։ Քանզի յաղթեցին այնոքիկ՝ որք զառաքինութեանն նահատակութիւնն նահատակեցան, առ ճշմարտութեան յատենի դատեցեալք, զպարսպաւորութիւն չար ախտիցն և չարեացն քաջապէս քակելով ։ Նոյն պարտեալք են, զորս կամ սրտմտութիւն վայրենացոյց, կամ տրտմութիւն ամփոփեաց, կամ ցանկութիւն հեռաւորաց պատրեաց, կամ թաւալութիւն խառնակաց հեշտ ցանկութե ։ Արդ զի՞նչ լինէ՞ կամ սոցա վնասակար, և կամ նոցա օգտակար պատահեաց. և զի՞նչ՝ ոչ սոցա օգտակար և նոցա վնասակար, որպէս ասացի, է ։

Iniquum esse dixerim, putare Deum praesidem aut auctorem esse hujuscemodi certaminis, in quo victores privantur corona, et victi coronantur celebranturque. Victores enim illi sunt, qui virtutis agonem feliciter exercuerunt, propter veritatem in judicio damnati, moenia vitiorum pravorum malorumque viriliter diruentes; victi vero, quos aut indignatio in furorem egit, aut tristitia subegit, aut cupiditas remotorum decepit, aut lasciviae libido perturbavit. Et quid his damnosum, vel illis utile accedit? imo quid non istis utile, et illis damnosum, ut dixi?

Եթէ ո՞չ պողիկրատէսն զոռոզ 'ի վերայ ամենայնիւ մեծամեծաց և փոքունց, զորէն գազանի կատաղեալ, և ոչինչ 'ի խակութեան գործոց թողեալ, ոչ միայն յայնցանէ՝ որք ասէին աստուածք մարդկան խնամ տանել, այլ և 'ի նոցունց իսկ յաստուածոցն՝ և բազում, ոչ սակաւս 'ի սպասաւորացն պատարագս մատուցեալ. և 'ի նոյն ինքն յարգանդէ հերձեալս իբր զպաճառս՝ խաղալիկ առնելով. և ոչ յայնցանէ միայն որք ասէին, թէ աստուածք մարդկան խնամ տանին, այլ և 'ի նոյն ինքն յաստուածոցն, մեծութեամբ և փառօք և պատ-

Nonne Polycrates tyrannus super omnes majores ac minores ferarum more furens, nihilque remittens ex operibus insipientiae, non solum ex numero eorum, qui dicebant Deos providere hominibus, verum etiam ex ipsorum Deorum ministris non parvos, imo plures mactavit: atque vel ipsos pueros ab utero modo egressos [2], velut bestias pro ludibrio habuit: et nihilominus non tantum a dicentibus Deos curam gerere hominum, sed etiam a Diis ipsis donatus est opibus, gloria, honore, corporis valetudine, et integritate appetitus ciborum;

1 Vel, *persolvunt*. 2 Vel, in utero adhuc degentes.

ուժով, և առողջութեամբ մարմնոյ, և առողջութեամբ ախորժակացն կերակրոյ, և հեշտ ևս ցանկութեանցն բազմաւն վայելեաց։

Իսկ Դիոնիսիոս ծերունին՝ զբազումս 'ի սիրելեացն և յազգայնոցն կոտորեալ, և զբազումս 'ի քարահատոսն ողորմելի սատակմամբ 'ի նդոյ ապականեալ, յորմէ և վայրն նորա անուանեցաւ. և երկերիւր առ հազարօք 'ի մեհենիցն քանքարազերծեալ, և բազումս 'ի խաղ առնել բանս հակառակ մեհենիցն ասացեալ. իբր ձեռնահաս իմն և հզօր իմն է՝ ոչ իմիք է կարօտեալ, իբր թէ այնր որ շուրջոյն կայ ոսկի՝ լաւագոյն 'ի զգեստ ծիրանիք, որպէս 'ի բազմապատիկ պսակաց ախորժագոյնք ա̄ծայինք են. իբր թէ 'ի պատկերացն և 'ի դրօշելոցն բարեպաշտ է թեթևացուցանել 'ի ծանրութենէ ճնշելոյ։ Նահատակ անարժանագործութեան՝ եգիտ զմեծամեծս 'ի մարդկանէն բարեաց. իշխանութիւն, առաւել մեծութիւն, զօրութիւն հոգւոյ և մարմնոց, բազմամանկութիւն, քաջամանկութիւն, ծերութիւն բարեբախտիւ, և հեշտ և ցանկալի զկենացն վախճան։ Քանզի երկուս զմեծամեծսն և զբուն զլաւսն, 'ի ցամաքէ զիտալիա, 'ի կղզեաց զսիկիլիա կալաւ. և պայծառ և երևելի յայնցանէ որք առ նորա ժամանակաւն էին՝ իշխան եղեալ. նաև քան զամենեսին որք 'ի զօրութիւն՝ յիւրմէ առաւելաստացուածութենէ ձեռնհաս եղեալ՝ յամենայնի կամս վայելեաց, և մարմնոյն հեշտ ցանկութիւն շնորհեալ։ Իսկ էր 'ի հեռաւոր տեղւոջ, և եկն, ոչինչ սխալեալ. և յայսչափ բարեմանկութեան և յապահովութեան կեանս վախճանեցաւ, մինչ զի երկուս կանայս էած, զմինն սիրակուսիայ, և զմիւսն զղոկրիդիայ։ Իսկ 'ի սիրակուսէն ծնաւ զհիպարինոն, նաւսէոն, զառաքինութիւն, զպարկեշտութիւն. իսկ 'ի ղոկրիդացն զհերմոկրիտոն, զդիոնիսոն, զարդարու-

idemque voluptatibus plurimis usus est?

Dionysius autem senior postquam amicorum propinquorumque plures occidisset, multosque in lapicidinis misera deperditione corrupisset, unde et situs latomia dictus, adhaec ducenta super mille ex delubris talenta sacrilege eripuisset, atque multa derisionis verba adversum templa dixisset, nempe divinitatem praevalentem potentemque nihilo indigere, et aureis vestibus meliores ad indumentum purpureas esse, sicut inter multiplices coronas magis gratae (frondeae) ut divinae habentur; ideoque ab imaginibus simulacrisque pium opus esse demere aurum, velut aggravatis pondere. Is tamen athleta facinorum assecutus est, quae maxima habentur ex bonis humanis; ut principatum, amplas divitias, vigorem animi corporisque, liberorum multitudinem, adolescentiam florescentem, senectutem fortunatam, atque placidam optabilemque vitae finem. Duas enim ditiones valde porrectas optimasque, ex continente Italiam, ex insulis Siciliam obtinuit; atque maxime clarus ac insignis inter eos, qui sua aetate principes erant, factus; necnon omnes in fortitudine ob opum copiam superans, omnem suam voluntatem exercuit, corporis etiam libidini indulgens. Rediit etiam securus ex longis peregrinationibus; et juventute ita felici, ac vitae securitate usus est, ut duas mulieres sibi duxerit, unam Syracusiam, alteram Locrensem. Ex Syracusia procreavit Hyparinum, Nauseon, Aretem, (Virtutem,) et Sophrosynam (Sobrietatem,) ex Locrensi vero Hermocritum, Dionysium, turpiter contaminans Virtutum (Dicaeosynωn) nomina, qui-

թիւն. յամօթ առնելով զարդարու-
թեանցն անուանս, որովք նայն գործէր
ընդհակառակն: Այլ առ այնոքիկ եւս՝ առ-
ոչ տեսանել զմանկանց վախճան, 'ի քա-
ջածերութեան վիճակ բարեբախտու-
թեանն, եւ մանկանց մանկունս հասունս
հասակօք կարաց տեսանել: Այլ զայլն
ինչ անցանեմ բանիւ. քանզի այնոցիկ
որ 'ի քաղաքին էին՝ յաղթեցեալ եղեն
այս երգչացն, եւ զտախտակսն. պայծառ
եւ զուարթ սրտիւ խնդութիւն 'ի բա-
զումաւուրս ուրախ եղեալ, եւ մարմ-
նով եւ հոգւով, յիւրն անտաժան ան-
դրէն դարձաւ, զքաջածերութեանն 'ի
կենացն եւ 'ի գինեբրբուաց ըստ նմին ժա-
մանակի:

Այլ որդին նորա, ասասցէ ոք թե-
րեւս, անկեալ՝ ոչ միայն յիշխանութենէ,
այլ եւ յամենայն սիկիլիայ թափառա-
կան 'ի կորնթոս փախեաւ, եւ ոչ հետ
կամ շուք 'ի վերայ բերելով՝ ոչ ինչ որ յա-
ռաջ սակաւ մի՝ մեծութեանն եւ զե-
րեւելի պայծառութեան զբարեբախտու-
թիւն: եւ ապա զի մի 'ի սովոյ կորիցէ, գնով
զկորնթացւոց մանկտին ուսուցանէր, եւ
երգս 'ի վարձու զվարձակս զդժնդակ
կարօտութիւնն ակամայ առնէր. եւ այ-
սոցիկ ո՞ ոք արդեօք իցէ առիթ. քանզի
զԱծ ոչ արժան իցէ ասել: Քանզի ոչ
չափաւոր այր՝ զզրկօղսն թողեալ, քի-
նայցէ 'ի նոցայսն, զպատիժսն պատու-
հասից 'ի բաց բարձեալ 'ի պարտողացն՝
յոչն մեղուցեալ ամբարիցէ: Ո որ ո՞ ոք
երբէք ուրեք վարդապետաց ծանրա-
ցեալ ընդ ծանօթից դժուարուսուցմու-
թիւն, զայնոսիկ որք ազգին սոցի իցեն,
փոխանակ նոցա տանջել ձեռնարկիցէ. եւ
ոչ իւիք: Նայց զի բժիշկ այրել եւ կամ հա-
տանել փոխանակ հօր կամ մօր հիւան-
դացելոցն զորդի ողջ բեր ձեռնարկել,
իսկ ո՞չ արդեօք, կամ մոլեգնել, եւ կամ
խորել վնասու դէմյանդիման թուեսցի:
եւ ի՞բր ոչ վատթար անտեղի է, այս ինչ՝
որ ոչ եւ 'ի վերայ մարդկան վայելէ, զայ-

bus ipse contraria operabatur. Ad haec autem nec vidit mortem prolis vel in ipsa fortunata sorte provectae senectutis, immo filios filiorum adultos aetate videre potuit. Praetereo alia quaeque commemorare, quae Syracusiorum cantorum vires superarunt, tabulasque (pictorum.) Ita sane jucundo hilarique animo multis annis in laetitia peractis, corpore animoque felix ad sua redux fuit sine fastidio, optima senectute fruens ac conviviis pro tempore.

Attamen filius ejus, quis fortasse dixerit, non modo excidit a principatu, sed etiam tota Sicilia expulsus, Corinthum fugit, nullum praeseferens vestigium dignitatis, aut felicitatis prioris, nullum opulentiae prioris, insignisque claritatis: ita ut deinde ne fame periret, mercede conductus Corinthiorum juventutem litteras doceret, et cantum cantatrices, vel invitus satis facturus dirae egestati: porro quis in causa ejus rei fuit? nam Deum dicere nefas. Nec enim homo moderatus, iis omissis qui injuriam faciunt, in proximos eorum odio fertur; ita ut omissis poenis in obnoxios, in innocentem cumulet vindictam. Quis umquam magistrorum graviter ferens tarditatem discipulorum, eorum cognatos pro ipsis castigandos accipiat? Nemo unquam. Si medicus urere vel secare pro patre vel matre aegrotantibus filium sanum aggrederetur, nonne aut furere, aut exitiale quid moliri evidenter censeretur? Quantum ergo absurdius erit, id quod neque de hominibus dici potest, id de Diis credere? Mihi certe nullatenus hoc sapienter actum creditur, sed potius qui injuriam fecit, hunc poenas

տոսիկ 'ի վերայ աստուածոցն կարծել գոլ ։ Վասնզի ինձ ոչ իւիք իմաստուն այս, այլ որ զրկեաց՝ և հատուցանել պատիժս դատաստանի յիրաւի է, և օրէն իմաստագոյն ։

Այլ սակայն մեզ բազումք իմն՝ որ ընդ ոտս անկանի, խափան առնի յելս ճանապարհի, տկարութիւն, տարակուսանք, ժամանակի անպարապութիւնք․ դարձեալ՝ ընկերութիւնք, ազգականութիւնք, աղաչանք, պատրանք, կաշառք, յոյս օգտի, այլ և սոյնօրինակ համանմանք։ Ած յայսմ ամենայնէ անընդունակ է ։ Արդ՝ ով, որպէս Եսքեղոսն ասէ,

> զԱրամազդ՝ չարագործացն յազգէն հանէ,
> և 'ի զրկողէն՝ օրէնք 'ի բաց․

պարտ էր ընդդէմ 'ի զրկողացն գոլ․ իսկ այս ոչ այսպէս ունի ։ Վասնզի սոկրատէս՝ որ արմանալի եղև իմաստութեամբ, և մինչ ցայսօր զայնոսիկ որ 'ի տիեզերս երկրի են՝ առ միշտ յիշելի գովութեամբ անուանն իւրոյ փառս շրջեալ դարձոյց, և խորեալ 'ի խենեշ և 'ի վատթար մարդոյ սատակեցաւ, և զոք 'ի քաղաքէ ոչ զփոքր և ոչ զմեծ սպանեալ․ յորում գտանեա մեղանչել թուեցեալ, թերևս գտանեա մատուցանել չարակամացն պատճառս յամբաստանութիւն ։

Վասնզի ունի հասարակաց խնամք այցելութեան՝ միտս դարմանոց, և ընդ տեսիլս և ընդ կրթութիւնս բնութեան պարապեցուցեալ զինքն, և զայնոսիկ՝ որք կամէին 'ի մանկութոյ օգուտ գտանել յարուցանելով․ որոց և զպատմողի և հօր մատուցանէին զարդարակ, ուսուցանելով առատութեամբ առանց նախանձու, և ոչինչ յայնցանէ որ 'ի խրատուէ թաքուցանելով․ որպէս այժմ յա-

luere judicii fas est lege prorsus sapientissima.

Nobis quidem plurima obstacula pedibus objecta, impedimento sunt in itinere, imbecillitas, dubia, defectus temporis; item societas, consanguinitas, preces, deceptiones, dona, spes utilitatis, caeteraque his similia: Deus tamen immunis est ab his omnibus. Itaque si [1], ut Æschylus dicit,

> *Jovem ex sceleratorum genere eximit,*
> *et ab injustis lex.*

oporteret contrarium esse illum ex injustis [2]; non ita tamen res se habet. Siquidem Socrates, qui mirabilis fuit sapientia, et in hodiernam usque diem orbem terrarum ad celebrandum perpetuo memorabile nomen suum laude gloriae impellit, insidiis ab obscoeno pravoque homine deperditus est, qui neminem ex civitate nec minorem, nec majorem interfecerat, quo peccasse crederetur [3], nec ullam occasionem malignis ad accusandum se praebuerat.

Etenim invisa esse solet communis curae attentio, dum in theoriis exercitiisque naturae se occupat, et eos qui proficere cupiunt a pueritia coërcet: quibus et monitoris et patris adhibet aequitatem, docens copiose sine invidia; et nihil, quod ad disciplinam pertinet, occultans; quemadmodum nunc Sophistarum invidia ac livore tumens gens agit: siquidem (Socrates) universos hor-

1 Arm. *ով*, *o!* aut redundat, aut supponit, pro, *o amice*. In sequentibus, Արամազդ՝ չարագործացն յազգէն, lege, vel intellige, զԱրամազդ 'ի չարագործացն ազգէն ։

2 Sive, in numero injustorum.

3 Ita suppletur in marg. juxta alterum, ut patet, codicem.

չաղկատ և նախանձոտ իմաստակաց գոռ-
ծէ ազգ ։ և յորդորէր՝ ոչ միայն զձևոս
օրինաց ուսանել, այլ և գովելի գործով
ձեռնարկել յարմարութիւն բանի և
կենաց ։

Նոյն զենոն եղեացի՝ վասն զի զբռնաւոր ոմն
սպանանել 'ի վերայ յարձակեալ ժողո-
վրդասիրամբ գործովք՝ վրիպեաց, տան-
ջանս կրելով, և անուանելով յաղագս
զեկուցանելոյ զգիտակիցսն, տանջանս
քաղաքացեացն ծանրագոյնս՝ և աղէտս
դժնդակագոյնս իբր 'ի խակամտիրտ զբռ-
նաւորէ, որ մահու վրէժս խնդրէր՝ արգել-
լով ։ Նոյն կասեալ 'ի զօրութէն՝ ուտել
յօժարեաց թերևս զլեզուն, զի մի ա-
կամայ 'ի վեր հանցէ, և զգործակիցն
իւր մատնեսցէ 'ի տանջանս, ընկէց ա-
ռաջի ։ Նոյն ապա որ արգել զամենայն
արութեամբ, նաև խորհրդովքն զօրա-
ցեալ՝ 'ի մեծ առաքինութեանն սա վայե-
լեաց ։

Իսկ զի՞նչ անաքսարքոս, զոր Նիկո-
կրիոն կիպրացւոց զոռաւորն իբր հատս ցո-
րենոյ և կամ գարւոյ փեճոկել հրամայ-
եաց. այլ և սա սա՛ 'ի բարւոյ երևման-
նէ յափշտակեալ արհամարհեաց զմարմ-
նոյն ցաւս. մինչ զի ասաց՝ զանաքսար-
քեայ զտիկն խորտակել, ոչ իբր զմարդոյ
մասն միացեալ, այլ իբր անշունչ և ան-
զգալի ամանն այլոյ ուրուք ։ Ո՛չ է բնա-
ւորեալ տանջանս կրել ամենայնին արժա-
նի եղեալ մասին. և որ 'ի վերայ քան
զամենայնն կայ մարդկայնոյ դաւանոց ։
Ունիմ և այլ ևս բազումս հանդերձ,
որք յիմաստութեան արք կատարեցան,
որոց զի (Ա) կեանքն թշուառութեամբ
եղեն ։ այլ վասն ցուցի՝ բաւական են ա-
ռացեալքս ։

tabatur non solum disciplinae leges ediscere, verum etiam laudabili executione studere politiae verbi vitaeque.

Zeno autem Eleates, quia tyrannum quendam invadens ut illum occideret, dum hoc amore populi perficere tentabat, manu aberraverat, suppliciis tentatus, ut nominaret ac revelaret complices, ultro accepit tormenta gravissima amator civitatis, ut calamitates saevissimas impediret imminentes ab ignaro nimirum tyranno, qui vindictam intentatae sibi mortis exigebat. Quum itaque viribus destitutus esset, maluit linguam manducare propriam, ne forte invitus rem panderet, complicemque suppliciis subjiceret, atque ita decisam ante tyrannum abjecit (linguam). Sic ergo impediens omnia viriliter, constansque repertus in consilio, magnam virtutis laudem adeptus est.

Quid autem Anaxarchus? Quem Nicocreon Cypriorum tyrannus velut granum frumenti aut hordei excorticandum tundi jussit (in pila). Quoniam is quoque in optima sententia persistens contempsit corporis dolorem; ita ut dixerit, Anaxarchi follem tundi, non quasi hominis partem unitam, sed tamquam exanime ac insensibile vas alicujus alterius. Non enim potuit affligi is, qui divinae partis dignus est factus, excellitque omne humanum machinamentum. Habeo alios quoque complures recensere homines in sapientia perfectos, quorum vita per miseriam acta fuit; verum satis ad rei confirmationem hactenus dicta sufficiunt.

ՓԻԼՈՆ։

Դու ով աղեքսանդրոս, զայնոցիկ որ ակամայ թշուառացան՝ զաղէտսն պատմեցեր։ Բայց ես քեզ և այլս ասացից, որք յաղքատութեան և յանփառութեան և յետին պատճառս՝ կամաւոր բարուք եղեն։ Անաքսագորաս բազում, որպէս ասեն, ժառանգութեան հասցելոյ եղեալ տէր, զամենայնիւ քամահեաց, միոյ գեղեցիկ ստացուածոյ առաքինութեան փոխանակ տուեալ բազում անշունչս. քանզի զանասնոցն նախիրս եհարձ եթող ընդ վայր արածել իսկ մինչ 'ի վախճան։ կամ ոչ էր բնաւորեալ խաշնարած երբէք լինել, դիւցազնաբար տածեաց։

Իսկ դիմոկրիտոս, զի թէ և այլ ոք ընչեղ և բազմաստացուած էր, իբրու երևելի տան եղեալ, ցանկութեամբ իմաստութեան անօտարի պատաղեալ, զկոյրն և զանտեսանելի և որ առ վատթարսն և առ անարգսն գայ սովորեալ է մեծութիւն, արգել։ իսկ զայն որ տեսանէր՝ և զհաստատունն, վասն զի միայն ընդ բարիսն խնդայր, ստացաւ։ Այս վասն այսորիկ զբոլոր զգաւառին՝ որ կան օրէնքն՝ շարժել թուեցաւ գոլ, և չարադև ոմն։ Որքև վտանգեալ և ոչ գերեզմանի արժանի առնել, վասն յաբդերացիս օրինացն՝ որ անթաղ հրամայէր բառնալ ընկենուլ զայն՝ որ ոչն պահեաց զգաւառին օրէնս։ Այս այս անցեալ լինէր ընդ դիմոկրիտոս, եթէ ոչ էր ընկալեալ գութ ողորմանաց յաղետաէն՝ որ անց ընդնա հիպոկրատէս կովացի. ուր նախանձորդք միմեանց իմաստութեանն եղեալ էին։ Զմի 'ի շարագրածացն իւրոց, այն որ կոչի մեծ արամազդաշխարհ, հարիւր՝ որպէս ոմանք ասեն, և այլ ես աւելի քան զյատտիկեցի (կամ, տան ղքրեթհարեւր տաղէնէթ) քանքարսն՝ յարգոյն համարեցաւ։

PHILO.

Tu, o Alexander, eorum qui nolentes miseri facti sunt, aerumnas mihi retulisti; at ego tibi alios etiam dicam, qui volentes in paupertate, dedecore, ultimisque discriminibus fuerunt. Anaxagoras quippe, copiosae, ut dicitur, possessionis haeres effectus, totam contempsit, unicae pulcherrimae possessionis amore, virtutis scilicet, dimittens multa animo carentia: et boum quidem armenta dimisit, ut suopte ingenio per spatia locorum pascerentur pro lubito; ideoque licet pastoralis officii ignarus heroice nutrivit.

Democritus autem, alter opulentus et possessor multorum, eo quod ortus esset ex illustri familia, desiderio sapientiae familiarissimae deditus, caecam invisamque opulentiam, quae pravis et vilibus tribui consuevit, inhibuit; eam vero, quae haud caeca est, ac constans, eo quod cum bonis solis assuescat, acquisivit. Propterea universas patriae leges dimovere visus est, et quasi malus genius reputatus; ita ut periclitatus fuerit, ne sepulcro ipso privaretur, ob legem apud Abderitas vigentem, quae insepultum projiciendum statuebat, qui patrias leges non observasset. Id sane subeundum erat Democrito, nisi misericordiam sortitus esset benignitate, quam erga eum habuit Hippocrates Cous; aemulatores enim sapientiae inter se erant. Porro ex suis operibus celebratis, quod appellatur Magnus Diacosmus (sc. ornatus, ordo: ubi Arm. interp. legit *Diocosmus*. h. e. *magnus Jovis mundus*) centum, ut nonnulli dicunt, adhuc amplius, Atticis talentis ccc. aestimatum fuit.

Բայց և թերևս թուեցայց ծաղր առնելիք՝ զընդդէմ իմն պատմելով, զոր բարւոք էր լուռ լինել, և եթէ ասէր այլ ոք՝ ծածկել: Բայց արժանապէս յիշեցի զսոսա 'ի ցոյց յանդիմանութեան աղցաւոր իրաց, զոր արդ իսկ նշանակեցից ; յառաջագոյն զայն զեկուցեալ՝ որովք ստորերցին որք յաղագս ճշմարտութեան մարտնչին՝ վարիլ:

«Քանզի ասեն, թէ ոչ իբրև զգոռոզ՝ ա̃ծ, խստութիւն և բռնութիւն, և որչափ տէր ոք վայրենի և անընտանի իշխանութեան գործ գործէ. այլ՝ թագաւոր ընտանի և օրինաւոր առեալ զիւրեաւ իշխանութեան դատաստանաւ. այն որ առհասարակ զամենայն երկիր (յն. երկինս) և զաշխարհ վարել 'ի յաղթութիւն առիթ լինելով: Եւ թագաւորի ոչ է ողջոյն անուանն ընտանեգոյն, այլ և հօր. քանզի որ կինչ յազգակցութեան առ որդիսն ծնօղքն, զայս թագաւոր առ քաղաք, և առ աշխարհ ա̃ծ: Վասն որոյ և առ փորձին և գովեցելոյ քերթողացն հոմերոսի, Հայր արանց և աստուածոց կոչեցեալ է արամազդ, զերկուս զգոյն գեղեցիկսն բնութեան՝ անշարժ օրինօք յանքակ միաւորութիւն յարմարեալ, զիշխանականն ընդ խնամականին: «Քանզի որպէս զանապաւոր

Verum fortasse risu dignus censeor, proferens quae mihi contraria sunt, et quae melius esset tacere; aut si alius dixisset, obvelare. Condigne tamen memoravi haec, ut argumento sint rerum urgentium, quod mox significabo; ea praemittendo, quibus uti solent veritatis impugnatores.

Dicunt enim [1]: Non est Deus sicut tyrannus, qui crudelitatem violentiamque, et quotquot dominus aliquis agrestis ac duri principatus opera exerceat: sed Rex humanus, et legitimus praeseferens principatum cum justitia; quippe qui communiter totum caelum (cod. Arm. *terram* [2],) et mundum in finem felicem dirigit. Et Regi nullum nomen est magis familiare quam patris: quam enim relationem per consanguinitatem ad filios ferunt patres, eam rex ad civitatem, et ad mundum Deus. Quam ob rem [3], apud probatissimum laudatissimumque Poetarum Homerum, Pater virorum et Deorum vocatus fuit, Juppiter; duas res omnino pulcherrimas naturae illi immobili quasi lege, ac indissolubili unione coaptans, Principatum simul et Providentiam. Nam sicut de-

. . . . Οὐ τύραννος ὁ Θεὸς, ὠμότητα καὶ βίαν, καὶ ὅσα δεσπότης ἀνημέρου ἀρχῆς ἔργα ἐπιτετηδευκώς, ἀλλὰ Βασιλεὺς ἥμερον καὶ νόμιμον ἀνημμένος ἡγεμονίαν, μετὰ δικαιοσύνης τὸν σύμπαντα οὐρανόν τε καὶ κόσμον βραβεύει. Βασιλεῖ δὲ οὐκ ἔστι πρόστρησις οἰκειοτέρα πατρός. ὃ γὰρ ἐν ταῖς συγγενείαις πρὸς τέκνα γονεῖς, τοῦτο Βασιλεὺς μὲν πρὸς πόλιν, πρὸς δὲ κόσμον ὁ Θεός, (...) δύο κάλλιστα φύσεως θεσμοῖς ἀκινήτοις, ἀδιαλύτῳ ἑνώσει ἁρμοσάμενος, τὸ ἡγε-

1 Denuo excipit Gr. fragmentum apud Euseb. in Praep. Evang. L. VIII. c. 14. p. 386. conceptis verbis: Οὐ τύραννος ὁ Θεός . . . .

2 Facile confunduntur in Arm. voces istae, unica littera distantes, երկին, *caelum*, երկիր, *terra*. In sequentibus pro Gr. βραβεύει, interp. Arm. ad verb. dixit, *dirigit in victoriam:* alii exprimunt, *moderatur*.

3 Citatio Homeri omittitur apud Eusebium, quare Gr. textus detruncatus comperitur, post pauca resarciendus. Verum et Hesiodus passim, θεῶν πατερ ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν: vel πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε.

որդիսն ոչ անտես առնեն ծնօղքն, այլ զթշուառութիւնն 'ի գութ առեալ՝ խընամ տանին և տածեն, կարծելով թէ ոխնուէր և անհամբոյր թշնամեաց գործ է՝ 'ի վերայ թշուառութեան ելանել ոտնհար լինելով. իսկ սիրելեաց և ազգականաց՝ թեթևացուցանել զգայթմունսն. բազում անգամ դէպ է՝ զի սոցա առաւել քան համեստ պարկեշտիցն առատք եղեալ որոշեն զբաժինն, հաւաստի գիտացեալք, զի նոցա շատ և մեծ 'ի պատճառանս կենաց պատճառք են պարկեշտութիւնն. իսկ սոցա յոյս՝ մի միայն է ծնօղքն, յորմէ եթէ զրկեսցին՝ 'ի տարակոյս մտանին հարկաւորացն: Նոյնպէս և ա՟ծ, վասն զի բանական բնութեանս հայր է, ամենեցուն այնոցիկ՝ որ խորհրդոցն հասեալ են, խնամ տանի. և հոգայ և այնոցիկ որ պարտաւորապէսն կեան, միանգամայն ժամանակ յուղղութիւն տուեալ նոցա, և միանգամայն և ըստ հաշտական բնութեանն իւր ոչ անցանելով, որում հետևի առաքինութիւն և մարդասիրութիւն. և եղև բարեկարգութիւն զա՟ծային տանն զալ շուրջ:

Արդ մի բան զայս յոգի ընկալ 'ի քում յաւանդի. և միւս ես այլ՝ միա-

speratos filios non deserunt parentes; sed miseria ipsa miserationem provocante curam adhibent, et alunt, arbitrantes infensorum ac implacabilium inimicorum proprium esse, miseriam quasi pedibus conculcare; amicorum vero et affinium, allevare lapsum: quo fit, ut istis saepe [1], magis, quam modestis sobriis largiores fiant, ac multa concedant, satis conscii, quod illis validum ac magnum subsidium vitae est temperantia; istis vero spes una parentes sunt: qua si priventur, haesitant de necessariis. Sic Deus quoque, quia rationalis naturae pater est, cunctorum illorum qui rationem sortiti sunt, curam habet; et fovet illos quoque, qui reorum instar vivunt, simul et tempus ad correctionem eis concedit, nec a propitia sua natura recedit, quam sequuntur virtus, et in homines benignitas: isque optimus illi ordo est, perlustrare divinam domum (suam.)

Unum itaque verbum hoc, in animum [2] accipe, ac corde tuo reconde:

μονικὸν μετὰ τοῦ κηδεμονικοῦ. Καθάπερ οὖν τῶν ἀσώτων υἱέων οὐ περιορῶσιν οἱ τοκέες, ἀλλὰ τῆς ἀτυχίας οἶκτον λαμβάνοντες περιέπουσι καὶ τημελοῦσι, νομίζοντες ἐχθρῶν ἀσπόνδων ἔργον εἶναι, κακοπραγίαις ἐπεμβαίνειν, φίλων δὲ καὶ συγγενῶν, ἐπελαφρίζειν τὰ πταίσματα. πολλάκις δὲ καὶ τούτοις μᾶλλον ἢ τοῖς σώφροσιν ἐπιδαψιλευόμενοι χαρίζονται, σαφῶς εἰδότες, ὡς ἐκείνοις μὲν ἄφθονος εἰς εὐπορίαν ἀφορμὴ πάρεστιν ἡ σωφροσύνη· τοῖς δ᾽ ἐλπὶς μία, οἱ γονεῖς, ἧς εἰσφαλεῖεν, ἀπορήσουσι καὶ τῶν ἀναγκαίων. τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Θεὸς, λογικῆς συνέσεως πατὴρ ὢν, ἁπάντων μὲν τῶν λογικοῦ μεμοιραμένων κήδεται, προμηθεῖται δὲ καὶ τῶν ὑπαιτίως ζώντων, ἅμα μὲν καιρὸν εἰς ἐπανόρθωσιν αὐτοῖς διδοὺς, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἵλεων φύσιν αὐτοῦ μὴ ὑπερβαίνων, ἧς ὀπαδὸς ἀρετὴ καὶ φιλανθρωπία γέγονεν ἐπαξία τὸν θεῖον περιπολεῖν κόσμον. Ἕνα μὲν δὴ λόγον τοῦτον, ὦ ψυχὴ, δέξαι τέως αὐτοῦ παρακα-

1 Aut, allevare lapsum saepe convenit.

2 Gr. o anima!

բան սմա և յարմարական, այսպիսի։ Մի՛ այնչափ երբէք սուտ ասիցես 'ի ճըշմարտութենէն Աղեքսանդրէ, մինչ զի բարեբախտիկ զոք 'ի Թշուառականացն գոլ կարծել. զի Թէպէտ և մեծատունագոյն ոք իցէ քան զԿրիսոս, և քան ըզԼինգեւս սրատեսագոյն, և երկայնակեցագոյն քան զամենտիլով. և գեղեցկագոյն քան զգանիւմեդէս, Զոր և առեալ յափշտակեցին աստուածք՝ որմըզդի գինեմատոյց լինել՝ վասն իւրոյ գեղեցկութեանն։ Բայց սակայն քանզի Թէ զիւր դևն, այսինքն առեալ զիւր միտսն, բազմաց և ոչ սակաւուց տերանց ծառայեցուցեալ, տռփանաց, ցանկութեան, հեշտ բաղձանաց, ահի, տրտմութեան, անարգել ցանկութեան, երկիւղի, անիրաւութեան, ո՛չ երբէք կարասցէ բարեբախտ գոլ. Թէպէտ և բազումք մոլեպեալք 'ի ճշմարտութենէն՝ կարծեսցեն, կաշառեալք 'ի չարէն երկուորեակ, ամպարհաւանութեամբ, և 'ի սնոտի կարծեաց. 'ի դժնդակաց մոլեալ և խաբեալ զանհաստատ ոգիսն, յաղագս որոյ հոգայ աւելի ազգ մարդկան։

Ո՛ր եթէ բացեալ էջէ և զոգւոցն աչս

tum alterum quoque ipsi consonum atque conveniens. Ne adeo umquam mendaciter proferas de veritate, Alexander, ut felicem quemquam malignorum esse putes; etsi opulentior sit Croeso, et Lynceo acutior visu, ac longaevior Amentilone [1], pulchriorque Ganymede,

Quem et assumentes rapuere Dei,
ut Jovi vinum administraret,
Propter suam pulchritudinem.

Verum enim vero siquis suum daemonem, videlicet mentem suam, plurimis, non paucis, dominis in servitutem dederit, amori, cupiditati, voluptati, timori, moerori, liberae libidini, formidini, injustitiae, nunquam poterit felix esse: etsi multi aberrantes a veritate ita credant, quasi dono corrupti a geminis malis illis, fastu et inani aestimatione (sive vana gloria,) saevis istis vitiis irritantibus seducentibusque inconstantes animos; de quibus rebus solicita est ut plurimum gens hominum.

Quod si oculos animi quasi aperiens [2],

ταθήκην, ἕτερον δὲ συνῳδὸν καὶ ἐναρμόνιον αὐτῷ τοιόνδε. μὴ τοσοῦτόν ποτε ψευσθείσης τῆς ἀληθείας, (...) ὡς εὐδαίμονά τινα τῶν φαύλων εἶναι νομίσαι, κἂν πλουσιώτερος μὲν ᾖ Κροίσου, Λυγκέως δ' ὀξυωπέστερος, ἀνδρειότερος δὲ τοῦ Κροτωνιάτου Μίλωνος, καλλίων δὲ Γανυμήδους,

Ον (vel, τὸν) καὶ ἀνηρείψαντο θεοὶ, Διὶ οἰνοχοεύειν,
Κάλλεος εἵνεκα οἷο. (Homer. Il. xx. 234.)

Τὸν γοῦν ἴδιον δαίμονα, λέγω δὲ τὸν ἑαυτοῦ νοῦν, μυρίων ὅσων δεσποτῶν δοῦλον ἀποφύνας, ἔρωτα, ἐπιθυμίας, ἡδονῆς, φόβου, λύπης, ἀφροσύνης, ἀκολασίας, δειλίας, ἀδικίας, οὐκ ἂν εἶναί ποτε δύναιτο εὐδαίμων, κἂν οἱ πολλοὶ σφαλλόμενοι κρίσεως ἀληθοῦς, νομίζωσι, δεκασθέντες ὑπὸ κακοῦ διδύμου, τύφου, καὶ κενῆς δόξης, δεῖν παρασαλεῦσαι καὶ παραγαγεῖν ἀνερματίστους ψυχὰς περὶ ἃ κηραίνει γένος τὸ πλεῖστον ἀνθρώπων. Εἰ μέντοι τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα τείνας, βουληθείης περιαθρῆ-

1 In Gr. habetur. *virilior Crotoniate Milone*.

2 Lectio confusa erat, maxime in vocibus էջէ ... զոգւոցն, quoniam Interp. Arm. legebat in Gr. *τινάς*, *quosdam*, ubi Gr. communis habet melius, *τείνας*, *tendens*.

զմտանս, կամեցիս տեսանել զնոյն միտսն, որպէս գոյ հնար մարդկային խորհրդովք, հաստատագոյն և ճշմարիտ զայն որ առ ճշմարտութիւն բարւոյ է ընկալեալ զերևումն, ծաղր արասցես զմերն՝ որպէս զայն որ զարմացարն: Քանզի միշտ մեկուսութեամբ վեհիցն՝ պատուեալ լինի վատթարն, զնոցայն ժառանգելով զդաս: երևեցելոցն՝ կործանեալ ամփոփի, երկրորդ մրցանակօքն շատեալ:

Արդ պակուցեալ հիացմամբ զա՛ծատեսիլն զայն բարի և լաւ ամենայն իրօք՝ ընդ միտ ածցես, զի առ յա՛յ յասացելոցն յառաջագոյն ոչ ինչ ինքն ըստ ինքեան առանձինն բարւոյ մասին արժանի եղեալ է: Վասն որոյ այն որ արծաթոյն բովքն են և ոսկւոյ՝ երկրի է վատթարագոյն մասն. առ խոտոյն թողեալ ծնունդս բոլորին և ամենայնիւ մնացեալ: Քանզի ոչ է նման կերակրոյ՝ առանց որոյ կեալ անհնար է, ձեռնհասութիւն ստացուածոց: Մի է սոցա փորձութիւն քննութեան յայտնի և հաստատուն, սով. որով առ ՚ի ճշմարտութիւնն հարկաւորն և պիտանացուն փորձեալ լիցի: Իսկ զգանձս որ ամենայն ուրեք՝ զամենայն փոխանակ տացէ ոք ընդ դոյզն կերակրոյ խնդութեամբ: Իսկ

velis videre mentem (seu providentiam) Dei, quatenus fieri potest humana cogitatione, solidiorem ac veram, quae ad veritatem est, boni recipiens notionem, ridebis ea, quae apud nos sunt, eo modo quo antea miratus es. Semper enim ob absentiam optimorum, honorantur deteriora, quae illorum tenent locum: apparentibus autem illis, prostrata ac depressa, secundariis praemiis contenta sunt.

Admiratione itaque obstupescens illud divinae speciei bonum honestumque, omnino intelligas, quod apud Deum nihil ex illis antea dictis per se proprii boni loco dignum habitum sit. Quapropter metalla illa argenti aurique, terrae sunt partes deteriores, producendis herbis servata tota parte residua. Non est enim similis cibo, sine quo non vivitur, opum possessio. Una est istorum probatio decisiva, evidens et constans, fames; quo necessarium ac utile pro veritate exploratur: facile enim thesauros universos commutabit homo pro exiguo cibo. Quando vero abundantia copiosa rerum necessariarum multiplici proventu omnino redundans per civitates fluxerit, tum nos naturae bonis

σαι Θεοῦ πρόνοιαν, ὡς ἔνεστιν ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ, τρανωτέραν τὴν τοῦ πρὸς ἀλήθειαν ἀγαθοῦ λαβὼν φαντασίαν, γελάσῃ τὰ παρ᾽ ἡμῖν, ἃ τέως ἐθαύμαζες. ἀεὶ γὰρ ἀπουσίᾳ τῶν κρειττόνων, τιμᾶται τὰ χείρονα, τὴν ἐκείνων κληρονομοῦντα τάξιν. ἐπιφανέντα δὲ, ὑποστέλλει, δευτερείοις ἄθλων ἀρκούμενα. Καταπλαγεὶς οὖν τὸ θεοειδὲς ἐκεῖνο ἀγαθόν τε καὶ καλὸν, πάντως ἐννοήσεις, ὅτι παρὰ Θεῷ, τῶν εἰρημένων πρότερον οὐδὲν, καθ᾽ ἑαυτὸ, τῆς ἀγαθῆς μοίρας ἠξίωται. διότι τὰ μὲν ἀργύρου μέταλλα καὶ χρυσοῦ, γῆς ἐστὶ ἡ φαυλοτάτη μοῖρα, τῆς πρὸς καρπῶν ἀνειμένης γένεσιν ὅλῳ καὶ τῷ παντὶ λειπομένη. οὐ γὰρ ἐσθ᾽ ὅμοιον τροφῆς, ἧς ἄνευ ζῆν ἀδύνατον, εὐπορία χρημάτων. Μία τούτων ἐστὶ βάσανος ἐναργεστάτη, λιμὸς, ᾧ τὸ πρὸς ἀλήθειαν ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον δοκιμάζεται. θησαυροὺς γὰρ τοὺς πανταχοῦ πάντας ἀντικαταλλάξαιτ᾽ ἄν τις βραχείας ποτὲ τροφῆς ἄσμενος. ὅταν δὲ ἡ τῶν ἀναγκαίων ἀφθονία, μυρίῳ φθορᾶς ἀκατασχέτῳ πλήθει ῥυεῖσα, κατὰ πόλεις ἀναχέηται, τοῖς

յորժամ հարկաւորացն առատութիւն շատութեան՝ բազում բերս անարգել բազմութեամբ յորդեալ ըստ քաղաքս քաղաքս տարածեալ՝ սփռեսցի, ընդու-թեամբ բարութեամբ ուրախ եղեալք, յայնոսիկ միայն ոչ արժանի համարիմք կալ մնալ, այլ և զշուայտութիւն և զան-յագուրդ թշնամանօղ և առաջնորդ կե-նաց արարեալք, արծաթոյ և ոսկւոյ ստացուածոց 'ի ներքս ընկղմեալք ամե-նայնիւ. որոց փոխանակ շահել յուսա-ցեալք մարտնչիմք՝ և զօրէն կուրաց, ոչ ևս մտօք տեսանելով յարծաթսիրու-թենէն, զի յերկրի են խանչմունք, յա-ղագս որոց՝ որ և 'ի խաղաղութեան ստէպ ստէպ և անընդհատ պատերազմ։

Եւ զգեստք յոչխարաց՝ են, որպէս քերթողքն ուրեմն ասացին, ծաղիկք, ըստ արարչական արուեստին անկչաց գովութիւն։

Եթէ ոք փառօք մեծամեծս ինչ խորհիցի, զի 'ի վատթարացն ընդունե-լութիւն խնդութեամբ ընկալեալ, գի-տասցէ և ինքն՝ զի վատթար է. քանզի նմանն խնդայ ընդ նմանն։ Բայց յա-ղօթս կացցէ մաքրութեան հասանել, բժշկել զլսելիս՝ 'ի ձեռն որոյ ոգւոցն մե-ծամեծ հիւանդութիւնքն հասանեն։

Եւ ուսցին և որք միանգամ 'ի զօրու-թիւն ուժգնութեան փքան, մի բար-

gestientes, non in iis solis aequum ducimus persistere, verum etiam crapulam et edacitatem, quamquam pessimam, nobis ducem facientes, argenti aurique possessionibus immergimur omnino. Quorum vice [1], lucrari aliquid sperantes, altercamur etiam caecorum instar; nec jam amplius mente videntes ob pecuniarum amorem, quod in terra sunt fastus (vel terrae sunt tumores,) quorum causa vel in ipsa pace frequens, et continuum bellum.

Vestes vero ex ovibus sunt, ut poëtae jam dixerunt, flores: secundum autem operativam artem, textorum laus.

Quod si per gloriam quis magna de se cogitabit, quippe qui ab improbis acceptationem laetam consecutus fuerit, sciat quod et ipse improbus est: simile enim simili gaudet. Verum oret ut munditiam attingat, sanando aures, per quas animis graves morbi contingunt.

Discant etiam quicumque viribus validis superbiunt, ne cervices extollant,

τῆς φύσεως ἀγαθοῖς ἐντρυφῶντες, ἐπ' αὐτῶν μόνων οὐκ ἀξιοῦμεν ἵστασθαι, κόρον ὑβριστὴν ἡγεμόνα τοῦ βίου ποιησάμενοι· ἀργύρου τε καὶ χρυσοῦ κτήσεσιν ἐπαποδύντες, ἅπασι, παρ' ὧν ἄν τι κερδανεῖν ἐπελπίσωμεν, κοινώμεθα καθάπερ τυφλοὶ, μηκέτι τῇ διανοίᾳ βλέποντες, ὑπὸ φιλαργυρίας, ὅτι γῆς εἰσὶν ὄγκοι. περὶ ὧν, ἐκ μὲν εἰρήνης συνεχὴς καὶ ἀδιάστατος πόλεμος. Ἐσθῆτές γε μὴν, προβάτων εἰσὶν, ὡς οἱ ποιηταί πού φασιν, ἄνθος, κατὰ δὲ τὴν δημιουργὸν τέχνην, ὑφαντῶν ἔπαινος. Εἰ δέ τις ἐπὶ δόξῃ μέγα φρονεῖ, τὴν παρὰ τῶν φαύλων ἀποδοχὴν ἀσπαζόμενος, ἴστω μὲν καὶ αὐτὸς φαῦλος ὤν· τὸ γὰρ ὅμοιον χαίρει τῷ ὁμοίῳ. εὐχέσθω δὲ καθαρσίων μεταλαχὼν, ἰαθῆναι τὰ ὦτα, δι' ὧν αἱ μεγάλαι ψυχῇ νόσοι κατασκήπτουσι. Μαθέτωσαν δὲ καὶ ὅσοι ἐπ' εὐτονίᾳ πεφύ-

1 Legit itaque Arm. ἀντί, pro. ubi Gr. fert ἄν τι, *si aliquid*.

Ձրավիղք լինել, հայելով յընդելեաց և յանձեռնընդելից յանասնոց յանբաւկոյսս. յորս զօրութիւն և կար 'ի միասին ծնեալ է: Քանզի յանտեղեաց շարին է, այն՝ որ 'ի գազանսն է, և զայս յաջողեալ կենօք, և 'ի նոցանէն մարդ պարծել:

Եւ ընդէ՞ր ոք՝ որ զբարին խորհիցի, 'ի վերայ մարմնոյս գեղեցկութեան ցընծասցէ. զոր դոյզն ինչ ժամանակ շիջոյց յառաջ քան զյերկարն ծաղկել, զպատրելի զհասարակականն՝ որ նուազեցուցեալ թարշամեցոյց: Եւ զայս տեսանելով և յանշունչս և 'ի մարգս, զգեղեցկութեան նկարագրաց գործս և ստեղծչաց, և այլոց արուեստագիտացն 'ի կենդանագրութեան և 'ի պատկերս, և 'ի նկարակերտութեան զանազանմունսն՝ յելլադա և 'ի խուժադուժ ազգացն ըստ քաղաքի քաղաքի, որք բարգաւաճեցան և քաջք եղեն:

Արդ սոցա՝ զորս ասացին, ոչինչ յԱյ 'ի բարի տեղւոյն տուեալ է արժանաւորութիւն: Եւ զի՞ զարմանամք, եթէ ոչ յԱյ. քանզի և ոչ 'ի մարդկանէ Ածասիրացն, առ որս այն՝ որ 'ի ճշմարտութիւն բարիքն և լաւքն (է,) պատուեալ է: Ի բնութեամբ բարեմասին հասեալ են, և կրթութեամբ զբնութիւնն զարդարեցին. որոց անօտար և բուն ի-

intuentes cicurum, et agrestium ac indomitorum animalium catervas infinitas, quibus vis et robur congenitum est. Etenim ex absurdissimorum serie est, de illis quae belluis insunt vires, eaeque magis expeditae in vita, hominem gloriari,

Et quare, qui optime sentit, de corporis pulchritudine exultabit; quam breve tempus extinguit, antequam diutius floruerit, fallacem communiter (vel fallentem oculos vulgi) deficere ac marcescere faciens? Et hoc praecipue, postquam id viderit etiam in rebus inanimatis, et pratis, in pulchris operibus pictorum fictorumque, ac in caeterorum artificum vivis picturis, et imaginibus (sive statuis), atque in tincturae texturaeque varietatibus apud Graecos et barbaros secundum varias civitates vigentibus celebratisque.

Porro istorum, quae dixi, nullum apud Deum boni alicujus loco haberi dignum fuit. Et quid miramur, si non apud Deum? Siquidem neque apud amatores Dei inter homines; apud quos, quae ad veritatem spectant, ea ut bona honestaque in pretio sunt. Nam eam ex natura fortunae partem nacti sunt, et per exercitium naturam exornarunt;

σηνται, μὴ ὑψαυχεῖν, ἀπιδόντες εἰς τὰς τῶν ἡμέρων καὶ ἀτιθάσων ζώων ἀμυθήτους ἀγέλας, αἷς ἰσχὺς καὶ ῥώμη συγγεγένηται. τῶν γὰρ ἀτοπωτάτων ἐστὶν, ἐπὶ θηρίων ἀρεταῖς, καὶ ταῦτα παρευημερούμενον ὑπ' αὐτῶν ἄνθρωπον ὄντα, σεμνύνεσθαι. Διὰ τί δ' ἄν τις εὐφρονῶν, ἐπὶ σώματος εὐμορφίᾳ ἀγάλλοιτο, ἣν βραχὺς καιρὸς ἔσβεσε, πρὶν ἐπὶ μήκιστον ἀνθῆσαι, τὴν ἀπατηλὴν αὐτῆς ἀκμὴν ἀμαυρώσας; καὶ ταῦθ', ὁρῶν ἐν ἀψύχοις περιμάχητα καλλιγράφων ἔργα καὶ πλαστῶν, καὶ ἄλλων τεχνιτῶν, ἔν τε ζωγραφήμασι, καὶ ἀνδριάσι, καὶ ὑφασμάτων ποικιλίαις, ἐν Ἑλλάδι καὶ Βαρβάρῳ κατὰ πόλιν ἑκάστην εὐδοκιμοῦντα. Τούτων οὖν, ὅπερ ἔφην, οὐδὲν παρὰ Θεῷ τῆς ἀγαθῆς μοίρας ἠξίωται. καὶ τί θαυμάζομεν, εἰ μὴ παρὰ Θεῷ; οὐδὲ γὰρ παρὰ ἀνθρώποις τοῖς θεοφιλέσι, παρ' οἷς τὰ πρὸς ἀλήθειαν ἀγαθὰ καὶ καλὰ τετίμηται, φύσεως μὲν εὐμοίρου λαχοῦσι, μελέτῃ δὲ μετ' ἀσκήσεως τὴν φύσιν ἐπικοσμήσασιν, ὧν

մաստասիրութիւն գործակ է: Իսկ որք օտարոտի խրատու խնամօղք եղեն, և ոչ բժշկաց նմանեցին, զծառայ ոգւոցն զմարմինն բժշկելով, որք զտիկինն անձն բժշկել: Քանզի նոքա յորժամ'ի բախտաւորութեան ոք հիւանդանայցէ, զի եթէ և մեծն իցէ թագաւոր, զամենեքումբք զանց արարեալ, զյարկօք, ըզհրապարակօք, զսենեկօք, զնկարօք, ըզպատկերօք, զարծաթ, զոսկի, եթէ աննշան և եթէ նշանաւոր՝ բաժակաց, անկուածոց զբազմութիւն, զայլ զկեանս զարքունեացն զքանչելի զարդ. և այլ ևս զծառայական բազմութիւնն, և զսիրելեացն և զազգականացն, և զհնազանդ նախարարաց զսպասաւորութիւնս, զորս թողեալ'ի ձեռն մարմնապահացն մինչև յանկողինս հասեալք, և առ նոյն իսկ մարմինն՝ արհամարհելով, ոչ զի զահոյսն ականակապք, և բոլոր ոսկեղէնքն են՝

quorum genuina ac propria philosophia opifex est. Qui vero adulterinae disciplinae studiosi sunt, haud illi medicos imitantur, famulum animae corpus sanantes, licet ipsi dominam ipsam curare se se jactare soleant. Nam illi (medici) [1], quando quis fortuna dotatus aegrotabit, etiamsi magnus erit rex, omnia praetereuntes, tecta, forum, cellas, picturas, imagines, argentum, aurum, tum ignobilium, quam nobilium poculorum, (et vestium) contextorum copiam, caetera quoque regiae mira ornamenta, nec non famulatum numerosum, atque dilectorum et affinium, subjectorumque satraparum ministeria; haec inquam praetereuntes, per custodes corporis usque ad lectum pervenientes, et ea ipsa quae juxta corpus sunt, contemnentes, non quod cubile gemmis di-

ἡ ἄνοθος φιλοσοφία δημιουργός. ὅσοι δὲ νόθου παιδείας ἐπεμελήθησαν, οὐδὲ τοὺς ἰατροὺς ἐμιμήσαντο, τὸ δοῦλον ψυχῆς σῶμα θεραπεύοντας, οἱ τὴν δέσποιναν ἐπιφάσκοντες ἰᾶσθαι. Ἐκεῖνοι μὲν γάρ, ἐπειδάν τις εὐτυχὴς νοσήσῃ, κἂν ὁ μέγας ᾖ βασιλεύς, πάνθ' ὑπερβάντες τὰ περίστωα, τοὺς ἀνδρῶνας, τὰς γυναικωνίτιδας, γραφάς, ἄργυρον, χρυσόν, ἄσημον, ἐπίσημον, ἐκπωμάτων, ἢ ὑφασμάτων πλῆθος, τὸν ἄλλον τῶν βασιλέων ἀοίδιμον κόσμον, ἔτι δὲ τὸν οἰκετικὸν ὄχλον, καὶ τὴν φίλων ἢ συγγενῶν, ὑπηκόων τῶν ἐντέλει θεραπείαν ἄξαντες, τῶν σωματοφυλάκων, ἄχρι τῆς εὐνῆς ἀφικόμενοι, καὶ τῶν περὶ αὐτὸ τὸ σῶμα ἀλογήσαντες,

1 Huc refertur illa, quam in Praefatione memoravimus, imitatio Philonis adoptata a S. Leontio Presbytero Martyre apud B. Elisaeum cap. VIII. Satis erit Armeniaca sola ejus verba hic repetere, prolata nimirum Anno Domini 454. in tribunali Persarum. « Այլ երանի թէ և դուք ըստ բժշկական արուեստին բերէիք զնմանութիւն. զի ոչ փոքր է ճշմարտութիւն նոցա բժշկութեանն. քանզի յորժամ տեսանեն նոքա զոք հիւանդացեալ, ոչ յապաղեն երթալ առ նոսա, այլ փութացեալ հնարին մատուցանել զառողջութիւնն: Մանաւանդ եթէ (և) յարքունիս մի ոք 'ի սիրելեաց թագաւորին ախտանայցէ, և հասեալ 'ի մեծ հրապարակն՝ տեսանիցէ զբազմութիւն սպասաւորացն, և զառողջութիւն գեղեցիկ երիտասարդացն. և ևս մտտուցեալ 'ի սրահն արքունի՝ և անդ տեսանիցէ զամենայն զսպասաւորացն զչքնաղ և զզքանչելի տեսիլն, ոչինչ զարմանայր ընդ հրաշակերտ տեսիլն: Նաև եթէ գահոյք ականակապք իցեն և համակ ոսկեղէնք, յորոյ վերայ հիւանդն անկեալ գնիցի, չէ ինչ նմա փոյթ զայնմ ամենայնէ. այլ 'ի բաց հրամայէ առնուլ զոսկեհուռ վերարկուն, և ձեռն 'ի ներքս տարեալ՝ զննէ զամենայն մարմինն, եթէ ջերմ իցէ բնութիւնն, և եթէ սիրտն 'ի տեղւոջն հանդարտ կայցէ. և կամ եթէ լեարդն կակուղ իցէ, և եթէ շարք երակացն յարմար իցեն. և ըստ նմին զդարման բժշկութեանն առնիցէ՝ շնորհելով նմա զառողջութիւն . . . Որչափ ևս առաւել ձեզ արժան էր . . . նախ զհոգիս բժշկել յամենայն ախտից մոլորութեանց աշխարհիս. ». և այլն:

զարմանան. և ոչ զի հիւսն սարդից բարակ անկեալ է քարագիր խշտիքն, և ոչ զի հանդերձիցն բազմատեսիլք՝ գեղեցկութեամբ և բազմութեամբ զանազանեալք. այլ առ այսու ևս՝ և զայն որ զնովաւ հանդերձն արկեալ է, հպին ձեռօք, և զերակսն պնդեն. ստոյգ նկատեն զթնդմունսն, թէ փրկակա՞նք են։ Բազում անգամ և զներքնակ պատմուճանսն 'ի վեր քարշելով, եթէ որովայնն ուռո՞յց է՝ հարցափորձեն։ եթէ ջե՞րմ է լանջքն կամ հով. եթէ սիրտն վազէ՞. և ապա զիւրեանց զբժշկութիւնսն մատուցանեն։

Բայց պարտ էր և իմաստասիրաց՝ բժշկականն խոստովանելով հնարել գործ՝ ընկեր թագաւորականի ոգւոյն, քամահել զամենայնքումբք միանգամ՝ զորս ունոտի փառք կուրաստեղծեն. և 'ի ներքս մտանել բուռն հարկանել զնոյն իսկ զմտացն, եթէ յանզոյգ բարկութենէն արագ և փոյթ և արտաքոյ քան զբնութիւն շարժեսցին թնդմունք։ Բուռն հարկանել և զլեզուէ, թէ խոշոր և վատախօս, և եթէ յեղեալ 'ի մի կողմն, և անպահապան։ Բուռն հարկանել և զորովայնէ, եթէ անյագ ընդարձակութեամբն այտուցեալ է, և միանգամայն

stinctum, totumque aureum sit, admirantur, nec quod aranearum more subtiliter textum fuerit stragulum lapillis descriptum, neque quod vestes sint diversae speciei, pulcritudine ac multitudine distinctae; adhaec seposito etiam vestimento illi immisso, tangunt manibus, et venas premunt, diligenter explorant vibrationes (sive pulsus,) salutares ne sint: saepius etiam interiores tunicas relevantes, alvusne tumidus sit, explorant; fervidumne pectus, an quietum; cor ne resiliat; postea autem suam curationem adhibent.

Porro oporteret [1], philosophos, qui medicum opus aggredi se dicunt, ut animae, quae regia vere est, opitularentur, despicere omnia, quae inanis gloria caecorum more confingit: et interius subeuntes, mentem ipsam attentare, an ab inaequali ira celeriter ac praepropere ac praeter naturam in ea agitentur vibrationes: attentare et linguam, an sit asperior, et maliloqua, vel detorta in unam partem, ac carens custode: attentare et ventrem, an insatiabili laxitate intumuerit; omnes denique omnino morbos aegritudinesque, si mixturam a-

οὐδ᾽ ὅτι κλίναι λιθοκόλλητοι καὶ ὁλόχρυσοι θαυμάσαντες, οὐδ᾽ ὅτι ἀραχνοϋφεῖς ἢ λίθῳ γεγραφημέναι στρωμναί. οὐδ᾽ ὅτι ἐσθημάτων ἰδέαι διάφοροι· προσέτι δὲ τὰς περὶ αὐτὸν χλαίνας ἀπαμφιέσαντες, ἅπτονται χειρῶν, καὶ τὰς φλέβας προσπιεζοῦντες, ἀκριβοῦσι τοὺς παλμούς, εἰ σωτήριοι. πολλάκις δὲ καὶ τοὺς χιτῶνας ἀναστείλαντες, εἰ περιπληθὴς ἐσθ᾽ ἡ γαστὴρ ἐξετάζουσιν· εἰ πεπυρωμένος ὁ θώραξ, εἰ ἄτακτα ἡ καρδία πηδᾷ. κἄπειτα τὴν οἰκείαν προσφέρουσι θεραπείαν. Ἔδει δὲ καὶ τοὺς φιλοσόφους ἰατρικὴν ὁμολογοῦντας ἐπιτηδεύειν τῆς φύσει βασιλίδος ψυχῆς, καταφρονεῖν μὲν ἁπάντων, ὅσα αἱ κεναὶ δόξαι τυφοπλαστοῦσιν· εἴσω δὲ προσιόντας ἅπτεσθαι διανοίας αὐτῆς, εἰ ὑπ᾽ ὀργῆς ἀνισοταχεῖς καὶ παρὰ φύσιν κεκινημένοι παλμοί· ἅπτεσθαι καὶ γλώττης, εἰ τραχεῖα καὶ κακήγορος, εἰ πεπορνευκυῖα καὶ ἀταμίευτος. ἅπτεσθαι καὶ γαστρός, εἰ ἀπλήστῳ σχήματι ἐπιθυμίας διῴδηκε· καὶ

1 Pro պարտ էրև, lego secundum Gr. immo et B. Elisaeum, minima mutatione, պա՛րտ էր և։

առհասարակ զամենայն ախտից և հիւանդութեանց, եթէ խառնուած ինչ ընկալեալ թուեսցի, քննել զիւրաքանչիւր ոք. զի մի վրիպեսցի յախմանէ՝ որ դէպ լիցի նոցա փրկութիւն։ Իսկ այժմ արտաքնոյս ճառագայթիւք լուսաւորեալք պայծառութեամբ, զիմանալի լոյսն տեսանել ոչ կարեն՝ մոլորեալք յածմամբքն ընդ վայր վախճանեցին ըզկեանս իւրեանց. առ թագաւորին խորհուրդն հասանել ոչ կարացեալք, բայց մինչև ի պաշտպամ դրաց հազիւ հազիւ հասեալք. և զախտսիկ որ առ դուրս առաքինութեանց մեծութիւնն է, և ըզփառս և զառողջութիւն, և որ ազգակից է սոցա՝ զարմացեալք երկիր պագանեն։ Այլ սակայն իբրև առաւելութեամբ մոլութեան, քանզի զախտսիկ՝ որ ստացուածոց (յն. գունոց) են ընտրողք, դատաւորք վարիչք կուրաց, և կամ խլաց՝ այն որ ըստ երաժշտականութեան է բարբառոցն։ Այսպէս և վատթար արանց՝ յայնցանէ որ առ ճըշմարտութիւն բարիքն են։ Վասնզի սոքա բունք տիրապետմանն 'ի նոսա մտօք կուրացեալ են, զորով խոր խաւար անգգամութիւնն 'ի վերայ եհեղ։

Իսկ այժմ և զարմանամք ևս, թէ Սոկրատէս, և այս պնոսն՝ և այն անոսն

liquam admisisse videantur (animae,) scrutari, ne priventur sanitate ipsis conveniente. Nunc autem exteriorum radiorum illuminati claritate, intelligibile lumen videre non possunt, atque ita oberrantes frustra insumunt vitam suam, regium conclave attingere haud valentes; sed usque ad vestibulum portae aegre pervenientes, quae pro virtutis foribus sint opes, gloriam, sanitatem, affiniaque istis mirati adorant. Verum tamen sicut major excessus est dementiae, ad electionem rerum visibilium [1], caecos judices adhibere, aut surdos pro tonis secundum musicen: sic etiam improbos homines ubi agitur de veritate bonorum; quoniam isti proprie dominatrice in eos mente obcaecati sunt, super quam tenebras profundas insipientia offudit.

Quid itaque miramur adhuc, si Socrates, et alii hujusmodi justi homines

συνόλως παθῶν καὶ νοσημάτων καὶ ἀῤῥωστημάτων, εἰ κεκρᾶσθαι δοκεῖ, διερευνᾶν ἕκαστον, ἵνα μὴ διαμαρτάνωσι τῶν προσφόρων εἰς τὸ σώζειν. Νυνὶ δὲ ὑπὸ τῆς τῶν ἔξω περιαυγασθέντες λαμπρότητος, ἅτε νοητὸν φῶς ἰδεῖν ἀδυνατοῦντες, πλαζόμενοι διετέλεσαν τὸν αἰῶνα, πρὸς μὲν τὸν βασιλέα λογισμὸν φθάσαι μὴ δυνηθέντες, ἄχρι δὲ τῶν προπυλαίων μόλις ἀφικνούμενοι, καὶ τοὺς ἐπὶ θύραις ἀρετῆς πλοῦτόν τε καὶ δόξαν καὶ ὑγείαν, καὶ τὰ συγγενῆ τεθαυμακότες, προσεκύνουν. Ἀλλὰ γὰρ ὡς ὑπερβολὴ μανίας, χρωμάτων κριταῖς χρῆσθαι τυφλοῖς, ἢ κωφοῖς τῶν κατὰ μουσικὴν φθόγγων· οὕτω καὶ φαύλοις ἀνδράσι τῶν πρὸς ἀλήθειαν ἀγαθῶν. καὶ γὰρ οὗτοι τὸ κυριώτατον τῶν ἐν αὐτοῖς, διάνοιαν πεπήρωνται, ἧς βαθὺ σκότος ἀφροσύνη κατέχειν. Εἶτα νῦν θαυμάζομεν, εἰ

1 Arm. ad syllabas; *possessionum;* unde patet legisse in codice suo Graeco, *χρημάτων*: sed melius legendum fuit *χρωμάτων*, *colorum*.

առաքինիք յաղքատութեան վախճանեցան. մարդիկ՝ որ ոչինչ երբեք ուրեք 'ի շահ օգտի հնարեցան ինչ գործել. այլ և ոչ որ ինչ միանգամ էր, կամ 'ի սիրելեաց ընչեղաց և 'ի բազմաստացուածոց, կամ զթագաւորաց պարգևս մեծամեծս՝ առնուլ արժանի համարեցան. վասն զի միայն բարի և լաւ զառաքինութեան ստացուածս համարեցան. յորում ջան վաստակոց արարեալք՝ զամենայն բարեօքն քամահէին: Բայց ո՞ ոչ արհամարհէ զօտար զեկամուտն յաղագս յառաջգիտութեան խնամոյ: (Մարմնոյ) մահկանացուի հասեալք, և մարդկայնոյն աղէտիւք լի եմք. և այսչափ բազմութեամբ անիրաւութեան կեամք, զորոց և ոչ զթիւն գտանել դիւրին է: և եթէ դէպ եղև՝ և փոսս կրեցին՝ դաւեալք, ըստգտանեմք (զբնութիւն). Իբրու զի պարտ էր զայնոսիկ՝ որ զոր 'ի վերայ չոգան՝ աղարտել, և չար ասել զխակութիւնն: Նա քանզի եթէ յօդս եղեալ էին ժանտական, ամենայն իրօք պարտ էր՝ թէ ախտանային. քան զհաստատութիւն ժանտականի՝ առաւել քան եթէ նուազ ապականութիւն գործէ չարութիւնն: Որպէս թէ յորժամ անձրևէ, հարկ է իմաստնոյն՝ թէ արտաքոյ ուրեք շրջել, թանալ. և օդ հիւսիսոյ թէ շնչիցէ ցրտագոյն, սարսուռ,

in paupertate decesserunt? Homines, qui nihil umquam utilitatis suae causa moliti sunt, verum etiam si quid oblatum fuisset ab amicis opulentis plurima possidentibus; ipsaque regum dona magna, id quoque respuere aequum duxerunt: quoniam solam virtutis possessionem arbitrati sunt, bonum esse et honestum; cui studium laboris impendentes, cuncta bona despiciebant. Et sane quis non contemnit quod adulterinum est, ac alienum; et quod verum est et genuinum, assequi non avet? Mortale corpus sortiti, pleni sumus humanis aerumnis, et in tanta multitudine injuriarum vivimus, quarum neque numerum comperire facile sit. Quod si contigerit, ut damnum tulerint insidiis obsessi (justi,) num accusare liceat (naturam ipsam): quum nempe oporteret injuriosos ipsos invasionem facientes vituperare, et malam dicere immanitatem istorum? Etenim si in aëre fuissent pestilenti, omnino necesse erat, ut morbo laborassent: atqui conditione sane aëris pestifera adhuc deteriorem corruptionem importat malitia. Quemadmodum quando pluit, necesse est sapientem, si sub dio versabitur, imbui; aut si aër borealis frigidus spiret, frigore tremere, con-

Σωκράτης, καὶ ὁ δεῖνα, ἢ ὁ δεῖνα τῶν σπουδαίων ἐν πενίᾳ διετέλεσαν, ἄνθρωποι μηδὲν πώποτε τῶν εἰς πορισμὸν ἐπιτηδεύσαντες, ἀλλὰ μηδ' ὅσα ἢ παρὰ φίλων πολυχρημάτων, ἢ παρὰ βασιλέων δωρεὰς μεγάλας προτεινόντων, παρῆν, λαβεῖν ἀξιώσαντες, ἕνεκα τοῦ μόνον ἀγαθὸν καὶ καλὸν τὴν τῆς ἀρετῆς κτῆσιν ἡγεῖσθαι, περὶ ἣν πονούμενοι, τῶν ἄλλων ἀγαθῶν πάντων ἠλόγουν. τίς δ' οὐκ ἂν ἀλογήσαι νόθων, ἕνεκα προνοίας τῶν γνησίων; Εἰ δὲ σώματος θνητοῦ μεταλαχόντες, καὶ κηρῶν γέμοντες ἀνθρωπίνων, καὶ μετὰ τοσούτου πλήθους ἀδίκων ζῶντες, ὧν οὐδ' ἀριθμὸν εὑρεῖν εὔπορον, ἐπεβουλεύθησαν, τί τὴν φύσιν αἰτιώμεθα, δέον τὴν τῶν ἐπιθεμένων κακίζειν ὠμότητα; Καὶ γὰρ εἰ ἐν ἀέρι γεγένητο λοιμικῷ, πάντως ὤφειλον νοσῆσαι· καταστάσεως δὲ λοιμικῆς μᾶλλον, ἢ οὐχ' ἧττον, φθοροποιός ἐστιν ἡ κακία. ὡς δ' ὑπόταν ὑετοῦ μὲν ὄντος, ἀνάγκη τὸν σοφὸν, εἰ ἐν ὑπαίθρῳ διάγει, καταβρέχεσθαι. βορέου δὲ

կարկաչել՝ կրկտել, և ցրտալ. իսկ ամառն յորժամ հասեալ է, ջեռնուլ. քանզի տարեորական շրջմամբքն, մարմնոյն ընդ նմին ախտանալ բնաւորեալ է: Նոյն օրինակ այնոքիկ որ յայսպիսի վայրս բնակեալ են՝ ուր սպանմունք գործին և այլ սովորութիւնք հեթանոսաց, առնուլ յինքն զայսպիսեացն պատիժս հարկաւոր է:

Արդ ոչինչ արժան է այնոցիկ՝ որ յառաջ սակաւ մի ասացեալ եղեն, երևելի փառքն, որոց բախտաւորութիւն բազում ժամանակս ունի. յորս (Պողիկրատէս) արժանի որովք ամպարշտեաց և անիրաւեաց՝ առիթ և վերակացու, պատահեաց վատթար կենաց թշուառութեան: և առաջագրութեամբ 'ի մեծ թագաւորէն յարաժամ տանջեալ լինէր, և բևեռեալ, դժնեայ կատարեալ. իսկ նորա թողին զնա՝ ոչ յառաջ բազում ժամուք տեսող փառաց, յառաջ քան զարեգակն օծանել, և լոգանալ յարամազդայ: Քանզի որ 'ի ձեռն առակաւոր նշանացս այսոցիկ յայտնութիւնք ճառիցդ որ լինին, այն որ յառաջ 'ի ձեռն գործոցն զյայտնագոյն ընդ-

trahi, ac algore rigere; aestate vero superveniente aestuare; secundum enim annuas mutationes corpus simul pati naturaliter consuevit. Eodem modo, qui in hujusmodi locis habitant, ubi caedes aliaeque hujusmodi pravae gentium consuetudines vigent, in se recipere istiusmodi rerum poenas necesse est.

Nullatenus ergo decet eos felices putare, qui paulo ante memorati sunt (tyranni,) etsi fortuna juvare eos videatur. *Polycrates* [1], condigne iis quae patraverat inique impieque ut eorum promotor et auctor, sortitus est deterioris vitae infortunium; atque jussu magni regis diu tortus, et clavis confixus crudeliter consummatus est. Illa vero (phantasmata sua, sive oracula) dimiserunt eum, quae non multis ante horis gloriae speciem ferebant, ante solem ungi, et lavari a Jove [2]. Quae enim per aenigmatica ista symbola manifestationes antea factae fuerant, per opera manifestiorem acceperunt fidem; non sub fine tantum, sed etiam ab initio; cum tamen

„ ψυχροῦ καταπνέοντος, ῥίγει πεσθῆναι καὶ ψύχει· θέρους δ᾽ ἀκμάζοντος ἀλεαίνεσθαι· ταῖς γὰρ ἐτησίοις τροπαῖς τὰ σώματα συμπάσχειν νόμος φύσεως. τὸν αὐτὸν τρόπον τὸν ἐν τοῖς τοιούτοις χωρίοις ἐνοικοῦντα, ἔνθα φόνοι τε λιμοί τε, καὶ ἄλλων ἔθνεα κηρῶν, ἐναλλάττεσθαι τὰς ἀπὸ τῶν τοιούτων τιμὰς ἀναγκαῖον (...) Ἐπεὶ Πολυκράτει γε, ἐφ᾽ οἷς δεινοῖς ἠδίκησε καὶ ἠσέβησε, χορηγὸς ἀπήντησε, χείρων μὲν ἡ τοῦ βίου βαρυδαιμονία· πρόσθες δ᾽ ὡς ὑπὸ μεγάλου Βασιλέως ἐκολάζετο, καὶ προσηλοῦτο, χρησμὸν ἐκπιπλὰς, οἶδα, ἐφῆκα ἐμαυτὸν οὐ πρὸ πολλοῦ θεωρῆσαι δέξαντα, ὑπὸ μὲν Ἡλίου ἀλείφεσθαι, λούεσθαι δ᾽ ὑπὸ Διός. αἱ γὰρ διὰ συμβόλων αἰνιγματώδεις αὗται φάσεις, ἀδηλούμεναι τὸ πάλαι, τὴν διὰ τῶν ἔργων ἀριδηλοτάτην ἐλάμβανον πίστιν. οὐκ ἐπὶ τέλει

1 Linea una vel altera desideratur in Gr. ac vice versa deest in Arm. nomen *Polycrates* explicite: vereor, ne pro ἐπεὶ Πολυκράτει γε, habuerit in autographo suo, ἐπεὶ πολὺ κράτει γε, et consequenter reddiderit, բազում ժամանակս ունի, *per multum temporis tenet*. Fatendum quod etiam sequentia in nostra lectione obscuritatem praeseferunt, quae quodam modo ex hodierno Graeco potest declarare sapiens lector.

2 Id fortasse in somnis viderat paullo ante Polycrates, et fausta sibi ominari arbitratus fuerat.

ունէին հաւատ, և ունէին՝ ոչ 'ի վախճանի միայն, այլ առ ամենայն 'ի սկզբանէն. որովք անգիտացեալ լինէր՝ յառաջ քան զմարմին՝ զոգին կախեալ: Քանզի միշտ զարհուրելով և երկնչելով 'ի բազմութենէն որ 'ի վերայն յարձակեցան՝ խուճապեալ լինէր, հաւաստի գիտացեալ՝ զի մտերիմ և բարեկամ ոչ ոք է. և թշնամիք ամենեքեան, դարանամուտք չարի, թշուառութեան, աղքատութեան՝ անհամբոյրք:

Իսկ յաճախ և անվճար երկիւղածութեանն վկայք՝ որ զսիկիլականն շարագրեցին. որք ասացին՝ զի և զսրտահաճոյն կեղակարծելի ունէր զկինն. և նշանակ, 'ի սենեակն մտի՝ ընդ որ երթալն կամէր, առ ինցմն հրամայեաց յարկանել տախտակօք, զի մի անգիտացի երբեք առ նա մտանելով. բայց զարգափմամբ տախտակայն և ճայթմամբ և թնդմամբ 'ի վերայ կոխելոյ յառաջագոյն զեկուցանէ զգալուստն. և ապա՝ ոչ միայն անհանդերձ, այլ և ամենայն մասամբ մերկ, որ ոչ էր արժան յարանցն տեսիլ, անցանել առաջի: Այլ առ այսու քիկ մի ընդ մի յարեալ յարկանէին ընդճանապարհի գյատակի զփոս, 'ի միջակականի լայնութիւն և 'ի խորութիւն հատանել առ երկիւղի, զի մի ինչ ընդ դաւմանց յանտեսիլս աներևոյթ թաքու-

ille ignoraret magis, quam corpus, animam sibi esse jam suspensam. Quandoquidem semper metuens ac tremens multitudinem invasorum agitabatur, certe conscius, quod nemo erat amicus, qui fideliter bene illi vellet, sed omnes inimici, insidiatores mali in calamitate summae inopiae.

Frequentis vero ac assiduae anxietatis testes sunt, qui Siculas res conscripserunt, dicentes, quod etiam cordi suo gratissimam conjugem suspectam habebat: cujus rei signum erat, quod transitum introitus in cellam, quo eam vellet ad se venire, jussit sterni tabulato, ne ignoraretur, quando (illa) ad se intraret, sed crepitu tabularum sonituque nuper conculcantis prius proderet adventum: ad haec non solum sine vestibus, verum etiam detectis iis partibus, quas non licebat a viris videri, in conspectum suum venire jusserat. Praeterea continuo circum excavatae erant viae pavimenti in rusticae fossae latitudinem profunditatemque concisae, ob metum, ne quis pro insidiis lateret inobservatus; qui sane aut saltibus, aut lon-

δὲ μόνον, ἀλλὰ παρὰ πάντα τὸν ἐξ ἀρχῆς βίον, ἐλελήθει πρὸ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν κρεμάμενος. ἀεὶ γὰρ φοβούμενος καὶ τρέμων τὸ πλῆθος τῶν ἐπιτιθεμένων ἐπτόητο, σαφῶς ἐξεπιστάμενος, ὅτι εὔνους μὲν ἦν οὐδεὶς, ἐχθροὶ δὲ πάντες δυσπραξίᾳ ἀμείλικτοι. Τῆς δὲ ἀνηνύτου καὶ συνεχοῦς εὐλαβείας, μάρτυρες οἱ τὰ Σικελικὰ συγγράψαντες, οἵ φασιν, ὅτι καὶ τὴν θυμηρεστάτην ὕποπτον εἶχε γυναῖκα. σημεῖον δέ· τὴν εἰς τὸ δωμάτιον εἴσοδον, δι' ἧς φοιτήσειν ἔμελλεν ὡς αὐτὸν, ἐκέλευσε στορεσθῆναι σανίσιν, ἵνα μὴ λάθῃ ποτὲ παρεισερπύσασα· ψόφῳ δὲ καὶ κτύπῳ τῆς ἐπιβάσεως προμηνύῃ τὴν ἄφιξιν. εἶτ' οὐκ ἀνείμονα μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς μέρεσι γυμνὴν, ἃ μὴ θέμις ὑπ' ἀνδρῶν ὁρᾶσθαι, παρέρχεσθαι. Πρὸς δὲ τούτοις, τὸ συνεχὲς τοῦ κατὰ τὴν ὁδὸν ἐδάφους, εἰς τάφρον γεωργικῆς εὖρος καὶ βάθος διακοπῆναι, κατὰ δέος μή τι πρὸς ἐπιβουλὴν ἀφανῶς ἐπικρύπτηται, ὅπερ ἢ ἅλμασιν ἢ

ցեալ ոք, որ կամ վազիւք, կամ երկայն անցիւք համադերձեալ էր յանդիմանիլ։ Իսկ քանի՞ արդեօք չարեաց՝ որ զայսոսիկ զգուշանայր, և սպասէր, և հնարս առնէր առ կինն, որում յառաջ քան այլոց պարտ էր հաւատալ։ Մի ևս սակայն երևի (նման նոցա, որք կամին) 'ի ձեռն խոռոչի լերինն զերկնի զբնութիւնս յայտնագոյնս տեսանել, ընդ անձաւս գնան. որք հազիւ ժամանեալ մինչ 'ի վեր ամբարձեալ և յառաջացեալ յուսոյն, և ոչ անցանել գնալ ևս կարող են՝ առ որ կայն ևս բարձրութիւն կասեալ, ոչ իջանել համարձակին առ տեսիլս խոռերաց խելագարեալք ցնորիւք։ Վասնզի ցանկացեալ իբրու ածային իրաց, և 'ի վերայ կռուել 'ի գոռոզութեանն, ոչ կալ մնալ, և ոչ փախչել հաստատուն զօլ կարծէր։ Վասնզի եթէ կայր մնայր, 'ի միմեանց վերայ հոսէին չարիքն անբաւք 'ի ներքս. և կամեցելոց 'ի բաց փախչել՝ որ յաղագս կենաց էր վտանգ, կախեալ լինէր՝ զինեցելոցն, թէ և ոչ մարմնոցն այսպիսի, միտք խորհրդով՝ հակառակ նմա։

Այս յայտնէ և գործն, որով առ այն՝ որ երանելի համարի զգոռոզացն զկեանս, ասեն ուրեք (Դիոնիսիոս). քանզի կոչեցեալ զնա 'ի պայծառ և յերևելի և 'ի բազմապատիկ ճաշոյ պատրաստու-

giori transitu deprehendendus foret. Quot putas mala, qui haec praecavebat, expectasse, quum haec moliebatur pro uxore quoque, cui prae caeteris fidem habere debuisset? Porro videtur unus eorum fuisse, qui volentes per abrupta montis, caeli naturam apertius cernere, per speluncam vadunt: qui vixdum pervenerint usque ad prominentes scopulos, nec ultra progredi possunt, de residua celsitudine retracti, neque descendere praesumunt, ob visos hiatus, ipsis phantasmatibus mente capti. Optans enim tamquam divinam rem tyrannidem, eamdemque acquirere molitus contentione, nec (in ea) permanere, neque subterfugere (eam) tutum esse credebat. Si enim permaneret, super se invicem effluebant mala immensa interius; si autem deponere vellet, periculum imminebat vitae ab armatis, sin minus corpore, animo saltem et consilio, adversum se.

Quod probat et factum ipsum, quo usum aliquando dicunt (Dionysium) erga eum, qui beatos putabat tyrannos. Nam vocans eum ad lautum opiparumque convivii apparatum, tenuissimo filo

μακραῖς διαβάσεσιν ἔμελλε διελέγχεσθαι. πόσων ἄρα κακῶν ὁ ταῦτα παρατηρῶν καὶ τεχνάζων ἐπὶ γυναικὸς, ἣ πρὸ τῶν ἄλλων ὤφειλε πιστεύειν, μεστὸς ἦν; ἀλλὰ γὰρ ἐῴκει τοῖς διʼ ἀπορρῶγος ὄρους, ἐπὶ τῷ τὰς ἐν οὐρανῷ φύσεις ἀριδηλοτέρας κατανοῆσαι, κρημνοβατοῦσιν, οἳ μόλις φθάνοντες ἄχρι προνενευκότος αὐχένος, οὔτʼ ἀναχωρεῖν ἔτι δύνανται, πρὸς τὸ λειπόμενον ὕψος ἀπειρηκότες, οὔτε καταβαίνειν θαῤῥοῦσι, πρὸς τὴν ὄψιν τῶν χασμάτων ἰλιγγιῶντες. Ἐρασθεὶς γὰρ, ὡς θείου πράγματος καὶ προμαχήτου, τυραννίδος, οὔτε μένειν, οὔτε ἀποδιδράσκειν ἀσφαλὲς εἶναι ὑπελάμβανε. μένοντι μὲν γὰρ ἀλλεπάλληλα ἐπέῤῥει κακὰ ἀμύθητα· βουλομένῳ δʼ ἀποδιδράσκειν, ὁ περὶ τοῦ ζῆν ἐπεκρέματο κίνδυνος, ὡπλισμένων, εἰ καὶ μὴ τοῖς σώμασιν, ἀλλά τοι ταῖς διανοίαις κατʼ αὐτοῦ. Δηλοῖ δὲ καὶ τὸ ἔργον, ᾧ πρὸς τὸν μακαρίζοντα τὸν τῶν Τυράννων βίον φασὶ χρήσασθαι Διονύσιον. καλέσας γὰρ αὐτὸν ἐπὶ

թիւն, զբրիչ սրոյժ զնրբոյն հրամայեաց տապար սրեալ 'ի վերայ կախել: Իսկ իբրև ընկողմանեալ ետես յանկարծօրէն, ոչ յառնել իշխեաց, և ոչ վայելել յիմեքէ յանցանէ՝ որ յաղագս գոռոզին պատրաստեալ էին յերկիւղէ: իբր զի որպիսի ոք էր, զառատ և զմեծ հեշտ ցանկութիւնս արհամարհեաց, 'ի վեր համբարձեալ զվիզն և զերեսն՝ ակն ունէր իւրում սատակմանն: Օյսն իմացեալ դիոնիսոս, իսկ արդեօք հայիս տեսանել ասէ՝ զցանկալի և զմիշտ յիշելի և զանմնչալի զկեանս մեր. քանզի այսպիսի է, թէ ոչ կամեսցի ոք զինքն պատրել, նա ծաղր առնէ: Վասնզի ունի յինքեանս բազմայեղց տուչութիւնս, և վայելչութիւնս և ոչ միոյ իրիք բարւոյ, և արհաւիրս 'ի միմեանց վերայ բազումս և վտանգս և ախտս անբոյժս, ուռձի և մաշարայի դժնդակագոյն. որ առանց բժշկութեան միշտ բերէ 'ի սատակումն: Իսկ բազումք յանցեցն 'ի պայծառ յայտնութենէ խաբեալք, նոյն անցք անցին ընդ նոսա՝ որ և կարթիւդ իսկ որպէս որսան (կամ որս են) ժանտատեսիլ բո-

jussit securim peracutam suspendi supra eum. Quum ergo accumbens illam repente vidisset, nec surgere ausus est, neque frui ullo ex praeparatis a Tyranno ob timorem; quisquis enim erat [1], abundantem magnamque voluptatem contempsit, et elevata cervice ac vultu, interitum expectabat. Quod intelligens Dionysius: videsne ait exoptandam, semperque memorandam nostram vitam? Talis certe est, ut si quis nolit se se decipere, eamdem irrideat omnino. Habet enim in se copiosa dona, possessionem vero decentem nullius boni, sed potius terrores unum super alterum multos, et pericula, morbumque incurabilem cancro ac tabe diriorem, qui sine remedio semper ducit ad exitium. At plerique stolidorum illustri specie delusi, eundem passi sunt casum cum illis, quos lenocinio suo capiunt veluti hamo quodam tetrae meretrices; quae damnum deformitatis vestitu, auro, vultusque medicamentis obtegentes, eoquod genuina familiarique pulchritudine destitutae sint,

λαμπροτάτου καὶ πολυτελεστάτου δείπνου παρασκευήν, ἐκ μηρίνθου πάνυ λεπτῆς προσέταξεν ἠκονημένον ὑπεραιωρηθῆναι πέλεκυν. ἐπὶ δὲ κατακλιθεὶς εἶδεν αἰφνίδιον, οὔτ' ἐξαναστῆναι θαῤῥῶν διὰ τὸν τύραννον, οὔτ' ἀπολαῦσαί τινος τῶν παρεσκευασμένων διὰ δέος οἷός τε ὤν, ἀφθόνων καὶ πλουσίων ἀλογήσας ἡδονῶν, ἀνατείνας τὸν αὐχένα καὶ τὰς ὄψεις, ἐκαραδόκει τὸν οἰκεῖον ὄλεθρον. Συνεὶς δ' ὁ Διονύσιος, ἆρ' ἤδη κατανοεῖς, ἔφη, τὸν ἀοίδιμον καὶ περιμάχητον ἡμῶν βίον; ἔστι γὰρ τοιοῦτος, εἰ μή βούλοιτό τις ἑαυτὸν φενακίζειν· ἐπειδὴ περιέχει παμπληθεῖς μὲν χορηγίας, ἀπόλαυσιν δ' οὐδενὸς χρηστοῦ· φόβους δ' ἐπαλλήλους, καὶ κινδύνους ἀνηκέστους, καὶ νόσον ἑρπηνώδους, καὶ φθινώδους χαλεπωτέραν, ἀθεράπευτον ἀεὶ φέρουσαν ὄλεθρον. Οἱ δὲ πολλοὶ τῶν ἀνεξετάστων ὑπὸ τῆς λαμπρᾶς φανερότητος ἀπατώμενοι, ταὐτὸν πεπόνθασι τοῖς ἀγκιστρευομένοις ὑπὸ τῶν εἰδεχθῶν ἑταιριδίων, ἃ τὴν δυσμορφίαν ἐσθῆτι καὶ χρυσῷ, καὶ ταῖς τῆς ὄψεως ὑπογραφαῖς ἐπι-

1 Is fuit Damocles: confer cum scriptis a Cicer. L. V. Quaest. Tuscul. c. 21. et Perseo Flacco, etc. Nescio unde hauserit Glossator Arm. illud, quod margini codicis mandavit. *Plato erat;* nisi quod iste Siciliam adesse dicitur ad tyrannum instruendum.

զկերպ, զարդեալ նկարու, զգծագրութիւն, դդեստու և ոսկւով, և երեսացն պաճուճանօքն ծաղկելով, 'ի հարազատ և յընտանի գեղեցկութենէն զրկեալք, զօտարոտին դարմանեցուցանեն, յըմբռնումն անեսողացն գործեն: Այսպիսի լինել (ըստ ես) չարաղէտութեամբք, որք յոյժ բարեբախտքն են: զորոյ զառաւելութիւնն իւրեանք դատելով առ իւրեանս՝ ոչ ժուժկն: այլ որպէս որք զանճառսն և զանտեղլին 'ի հարկէ 'ի վեր հանեն, արձակեն յախտէն զանշուշտ և զանստուտ ձայնսն յընդունելութիւն պատուհասից. և որ անդր գան, և ակն ունին կենաց՝ զօրէն պաճարացդ, որ 'ի պատարագս պարարեալ լինին. քանզի և սոքա բազում դարմանոյ 'ի խողխողել հասանեն վասն բազմամսութեան ուրախութեանն:

Այլ են՝ որք և անդէն վաղվաղակի յանմպարշտացն ոչ անյայտս, այլ յայտնիս հատուցին դատաստանս. որոց զբազմութիւնն մի ըստ միոջէ համարել աւելորդ է ջան, բայց շատ է մի գործ ցոյցս ամենեցուն կացուցանել: Արդ ասի յայնցանէ՝ որ 'ի միասինն գրեցին զմեծ զահագին և զնծայլին պատերազմն 'ի փոկկիդայ. օրէնք կային՝ զմեհենազերծն կամ 'ի վախէ արկանել, կամ ընկղմել, կամ այրել: Երեք զերծին որ 'ի դել-

spuriam insidiis moliuntur, ad captandos spectatores. Pleni sunt malo hoc genio, qui nimis fortunati sunt; cujus excessus ipsi inter se judicantes, nequeunt ferre; sed sicut illi, qui arcana quae silere vellent, tamen coacti tormentis exponunt, emittunt ex passione certas verasque voces ob congressum suppliciorum praesentis ac expectatae vitae; pecudum instar, quae ad sacrificium saginantur: nam et isti (vel istae) multa foventur cura pro mactatione in epulum multis carnibus praeparatum.

Sunt etiam, qui illico impietatis non occultas, sed potius manifestas poenas luant; quorum multitudinem singillatim recensere supervacaneum est: satis ergo erit unum factum pro argumento omnium apponere. Dicitur itaque ab illis, qui conscripserunt magnum illud, immane ac sacrum bellum in Phocide factum, quod lex erat statuta, sacrilegum aut dari praecipitem, aut demergi, aut cremari. Tres illi, qui templum

σκιάζοντα, γνησίου κάλλους ἀπορίᾳ, νόθον ἐπ' ἐνέδρᾳ τῶν θεωμένων δημιουργεῖ. τοιαύτης γέμουσι βαρυδαιμονίας, οἱ λίαν εὐτυχεῖς, ἧς τὰς ὑπερβολὰς αὐτοὶ δικάσαντες παρ' ἑαυτοῖς οὐ στέγουσιν. ἀλλ' ὥσπερ οἱ τὰ ἄρρητα ὑπ' ἀνάγκης ἐκλαλοῦντες, ἀφιᾶσι τὰς ἐκ πάθους ἀψευδεστάτας φωνάς, ἐπὶ συνουσίᾳ τιμωριῶν καὶ παρουσῶν καὶ προσδοκωμένων ζῶντες, καθάπερ τῶν θρεμμάτων τὰ πρὸς ἱερουργίαν πιαινόμενα. καὶ γὰρ ταῦτα τῆς πλείστης ἐπιμελείας ἐπὶ τῷ σφαγῆναι τυγχάνει, διὰ πολύκρεων εὐωχίαν. Εἰσὶ δ' οἳ καὶ περὶ χρημάτων ἀσεβῶν οὐκ ἀδήλους, ἀλλὰ φανερὰς ἔδοσαν δίκας, ὧν τὰ πλήθη καταλέγεσθαι, περιττὸς πόνος, ἀπόχρη δ' ἓν ἔργον παράδειγμα πάντων ἐστάναι. λέγεται τοίνυν ὑπὸ τῶν ἀναγεγραφότων τὸν ἱερὸν πόλεμον τὸν ἐν Φωκίδι, νόμου κειμένου, τὸν ἱερόσυλον κατακρημνίζεσθαι, ἢ καταποντοῦσθαι, ἢ καταπίμπρασθαι· τρεῖς συλήσαντας τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερόν, Φιλόμηλον

փիայ մեհեանն էր, փիլոմելոս, և անոմարքոս, և փիլլոս. բաշխեալ ընկալան զպատուհասն: Վասնզի զմինն 'ի խիստ զահէ և 'ի քարուտ վիմէ պատառեցելոյ արկին 'ի վայր, և քարկոծեցին: Իսկ զմիւսն՝ ձին ստահակեալ որ տանէրն, և մինչև 'ի ծով իջեալ, 'ի ծով կոյս յարձակեալ, 'ի վիհ անդնդային հանդերձ ձիովն անկեալ քարշեցաւ: Իսկ զփիլլոս մաշարական ախտիւ, քանզի կրկին է յաղագս նորա բան, ջերանեալ հիւծմամբ, կամ զի յարայ մեհենին կորնչել այրելով: Վասնզի այսոքիկ հակառակագոյն ասել դէպ եղև անցանել ընդ նոսա ըստ պատահի: Վասնզի եթէ ոմանք, կամ յայլում և յայլում ժամանակս, և կամ այլովք պատուհասիւք տանջեալք եղեն, դէպ էր և զանհաստատութիւն պատահմանցն պատճառել: Իսկ արդ ամենեցուն միանգամայն 'ի միում ժամանակի, և ոչ այլ և այլ պատուհասիւք, այլ որ կայր յօրէնսն՝ հատուցեալք տանջանս, 'ի դէպ և 'ի ճա՛հ է ասել՝ թէ այ̄ դատաւորութեամբն ըմբռնեցան:

Իսկ եթէ ոմանք 'ի մնացելոց բռնութեանցն, և որք 'ի վերայ բազմութեանն յարեան, և 'ի ծառայութիւն արկին՝

quod in Delphis erat, spoliaverunt, Philomelus, Anomarchus, et Phyllus, distributa receperunt supplicia. Unum enim per durum praecipitium saxosamque petram ac disruptam jecerunt deorsum, et lapidarunt. Alterum equus ipse, quo vehebatur, habenis excussis, usque ad mare deduxit; ubi impetu facto in pelagus, ac in immensam abyssum ipsum sibi insidentem detraxit. Phyllum autem, aut tabe, (duplex enim, de eo sermo est,) fervente consumptum fuisse, aut in Arae [1] templo periisse concrematum tradunt. Haec sane contentiosus solus vir potest dicere casu contigisse eis. Quoniam si quidam variis temporibus, aut aliis suppliciis castigati fuissent, conveniens erat inconstantiam quoque casus praetexere: nunc autem cunctis simul eodem tempore, neque alias, quam quae in lege statutae erant, poenas luentibus, convenit omnino fateri, quod Dei judicio prehensi sunt.

Quod si nonnulli ex tyrannis reliquis, iique supra multitudinem insurgentes, inque servitutem redigentes non solum

καὶ Ονόμαρχον, καὶ Φαΰλλον, διανείμασθαι τὰς τιμωρίας. τὸν μὲν γὰρ διὰ λόφου τραχέως καὶ λιθώδους, ῥαγείσης πέτρας κατακρημνισθῆναί τε καὶ καταλευσθῆναι· τὸν δὲ, ἀφηνιάσαντος τοῦ κομίζοντος ἵππου, καὶ μέχρι θαλάσσης καταβάντος, ἐπιδραμόντος τοῦ πελάγους, εἰς ἀχανῆ βυθὸν αὐτῷ ζώῳ καταδῦναι· Φαΰλλον δὲ φθινώδει νόσῳ, διττὸς γὰρ ὁ περὶ αὐτοῦ λόγος, συντακῆναι. ἢ ἐν τῷ ἐν Ἄβαις ἱερῷ συνεμπρησθέντα ἀπολέσθαι. Ταῦτα γὰρ φιλονεικότατον λέγειν ἀποβῦναι κατὰ τύχην. εἰ μὲν γάρ τινες, ἢ ἐν διαφέρουσι καιροῖς, ἢ ἑτέραις ἐκολάσθησαν τιμωρίαις, εἰκὸς ἦν τὸ ἄστατον τῆς τύχης προφασίζεσθαι· πάντων δ' ἀθρόως, καὶ ὑφ' ἕνα καιρὸν, καὶ μὴ ἑτέραις τιμωρίαις, ἀλλὰ ταῖς περιεχομέναις ἐν τοῖς νόμοις κολασθέντων, εὔλογον φάσκειν, ὅτι Θεοῦ δικάσαντος ἐλάσαν· Εἰ δέ τινες τῶν ὑπολειφθέντων βιαίων, καὶ τοῖς πλήθεσιν ἐπαναστάντων, καὶ δουλωσαμένων οὐ μόνον δήμους ἑτέρους,

1 Pro քանզի. facile lego cum Gr. կամ զի. at intactum servavi nomen յԱրայ մեհենին. ubi Gr. habet յԱվայ մեհենին, in templo quod in *Abais* (vel *Abibus*) *erat*.

ոչ միայն զայլ ժողովուրդս, այլ և զիւրեանց գաւառս, և առանց պատուհասի կատարեցան, ոչինչ է զարմանալի։ Զի նախ առաջին՝ ոչ նոյնպէս մարդ դատի և Աճ. քանզի զյայտնիսն մեք քննեմք. իսկ (նա) որ մինչ յանդունդս և 'ի ներքին այս ոգւոցն է, 'ի ներքս մտեալ անխռովս, իբր յարեւու յայտնապէս զմիտս լուսաւորէ՝ մերկանալով զպատրուակսն, որովք ըմբռնեալն է, և մերկ տեսանելով զխորհուրդս կամացն և ճանաչելով անդէն զանարգն խոտանն՝ և զփորձ ընտիր։

Արդ՝ մի ոք զիւր դատաստանն քան զԱծոյն յարգումք համարեալ, անշուշտ և անսուտ մեա և քաջախորհագոյն և հաստատուն գոլ ասասցուք. վասն զի ոչ է արժան և հաճոյ (կամ. օրէ)։ Քանզի յորում բազում է՝ որ սխալեցուցանեն և յանցցուցանեն, պատրող զգայութիւնք, ախտք, դաւանք չարեաց, և որ ծանրագոյն է՝ համբարտակք։ Յորում ոչինչ յայնցանէ որ 'ի պատրանս խաբէութեան է, այլ արդարութիւն և ճշմարտութիւն. որովք իւրաքանչիւր ոք առիթն լինելով գովութեամբ ուղղութիւն վճարել ընտաւորեալ է։

Այլ ապա ով քաջ, մի կարծեր անօգուտ 'ի ժամանակս ժամանակս գոլ գո-

populos alienos, verum etiam regiones proprias, sine suppliciis finem habuerint, nihil est mirum. Primum enim non similiter ac homo, judicat Deus; quia manifesta nos exploramus, ille vero usque ad abyssum adytumque internum animae penetrans sine ullo strepitu, perinde ac in sole clarissime mentem perlustrat, subductis velaminibus, quibus tegebatur, et nuda cernens consilia voluntatis, et noscens illico quid ignobile ac vile, et quid probatum electumque.

Nullo modo itaque nostrum judicium divino anteponamus, ita ut certum illud ac infallibile, optime cogitatum ac constans esse dicamus. Non est enim id licitum, nec sacrum. In hoc enim multa sunt, quae in errorem trahunt et delictum, sensus fallaces, passiones, insidiae malitiae, et quod gravius est, superbia. In illo vero nihil ex iis, quae deceptionis sunt fallaciae; sed justitia et veritas, quibus quicumque in certamine usus fuerit, laude rectitudinis ornari consuevit [1].

Deinde, o generose vir, noli inutile putare identidem tyrannidem esse; nec

ἀλλὰ καὶ πατρίδας τὰς ἑαυτῶν, ἀτιμώρητοι διετέλεσαν, θαυμαστὸν οὐδέν. πρῶτον μὲν γὰρ οὐχ ὁμοίως ἄνθρωπος δικάζει καὶ Θεός· διότι τὰ μὲν φανερὰ ἡμεῖς ἐρευνῶμεν, ὁ δὲ, ἄχρι μυχῶν ψυχῆς εἰσδυόμενος ἀψοφητὶ, καθάπερ ἐν ἡλίῳ, λαμπρὰν διάνοιαν αὐγάζει, ἀπαμπίσχων μὲν τὰ περίαπτα, οἷς ἐγκεκάλυπται, γυμνὰ δὲ περιαθρῶν τὰ βουλήματα, καὶ διαγινώσκων εὐθὺς τά τε παράσημα καὶ δόκιμα. Μηδέποτ' οὖν τὸ οἰκεῖον δικαστήριον τοῦ θείου προκρίναντες, ἀψευδέστερον αὐτὸ καὶ εὐβουλότερον εἶναι φῶμεν. οὐ γὰρ ὅσιον. ἐν ᾧ μὲν γὰρ πολλὰ τὰ σφάλλοντα, ἀπατηλαὶ αἰσθήσεις, πάθη ἐπίβουλα, κακιῶν ὁ βαρύτατος ἐπιτειχισμός· ἐν ᾧ δὲ, οὐδὲν μὲν τῶν ἐπ' ἐξαπάτῃ, δικαιότης δὲ καὶ ἀλήθεια, αἷς ἕκαστον βραβευόμενον ἐπαινετῶς ἐξορθοῦσθαι πέφυκεν. Ἔπειτ', ὦ γενναῖε, μὴ νομίσῃς ἀλυσιτελὲς ἐπίκαιρον εἶναι τυραννί-

1 Vel, qui usus fuerit laudabiliter, rectitudinis praemium sortiri solet.

ւորութիւն. քանզի և ոչ պատուհասն անօգուտ է, այլ պատուոյն որք տուեալ լինին բարեացն՝ կամ օգտակարագոյն է, և կամ ոչինչ է նուազեալ. վասն որոյ յամենեսին (որ) ուղիղ գրեցան օրէնք՝ գրեալ է 'ի նոսա, իսկ որք գրեցին՝ յամենեցունց գովին. քանզի որպէս 'ի ժողովրդեանն բռնող, այսպէս յօրէնս պատուհասք. Իսկ յորժամ կարօտութիւն և նուազութիւն անհնարին հասցէ 'ի վերայ քաղաքաց՝ առաքինութեան, մեծութեամբ առատութեան անզգամութիւն 'ի վերայ հասցէ, այնուհետև ա̃ծ զօրէն յորձանաց ուխից զարկածս չարութեանն ընդ այլ ուրուս արձակել ցանկացեալ, զի սրբեսցէ զազգ մեր, զօրութիւն և կարողութիւն տայ մարմնականացս զընութիւնս. Քանզի առանց խակ ոգւոց՝ ոչ յղկեալ մաքրի չարութիւնն. Իսկ զորօրինակ քաղաքք 'ի վերայ այրասպանաց, և մատնչաց դաղաքս, և ա̃ծաղերծից՝ սպանօղս կերակրեն, ոչ զբարս ընդունելով զարանցն, այլ սպասաւորութեանն զպիտանացուն հատուցանելով. նոյնօրինակ և մեծաքաղաքիս աշխարհիս այսորիկ իշխանիչն,

enim punitio inutilis est, sed ipsis honoribus (ubi legit interpres *τιμαῖς*, pro *τιμωρίας*,) aut utilior probis viris est, aut non ita minor: quapropter poena omnibus, quae rectae conscriptae fuerunt leges, adjecta est; qui vero scripserunt, ab universis laude celebrantur; sicut enim in populo tyrannus, sic in lege punitio. Verum enim vero quando virtutis egestas ac penuria summa supervenit civitatibus, ac magna copia insipientiae pervadit (eas), tunc demum Deus velut gurgitem quemdam torrentis, deflectere colluviem malitiae alias cupiens, ut purificet genus nostrum, ipse robur et potestatem praestat istis ex natura praevalentibus [1]: siquidem sine crudis animis non expurgatur malitia. Et quemadmodum civitates ob homicidas, proditores, et sacrilegos [2], carnifices alunt, non mores horum hominum approbantes, sed officii utilitatem recognoscentes; simili modo magnae hujus mundanae civitatis moderator tamquam populi carnifices praeficit tyrannos iis civitatibus, in quibus sentiat violentiam, impie-

δα. οὐδὲ γὰρ ἡ κόλασις ἀλυσιτελὲς, ἀλλὰ τιμωρίας διδόναι, τοῖς ἀγαθοῖς ἢ ὠφελιμώτερον, ἢ οὐκ ἀποδέον. οὗ χάριν, ἐν ἅπασι μὲν τοῖς ὀρθῶς γραφεῖσι παρείληπται νόμοις· οἱ δὲ γράψαντες, ὑπὸ πάντων ἐπαινοῦνται. ὅπερ γὰρ ἐν δήμῳ τύραννος, τοῦτ' ἐν νόμῳ κόλασις. Ἐπειδὰν δὺν ἔνδεια μὲν καὶ σπάνις δεινὴ καταλάβῃ τὰς πόλεις ἀρετῆς, ἀφθονία δ' ἀφροσύνης ἐπιπολάσῃ, τηνικαῦτα ὁ Θεὸς, ὥσπερ ῥεῦμα χειμάρρου, τὴν φορὰν τῆς κακίας ἀποχετεῦσαι γλιχόμενος, ἵνα καθάρῃ τὸ γένος ἡμῶν, ἰσχὺν καὶ κράτος δίδωσι τοῖς τὰς φύσεις ἀρχικοῖς. ὠμῆς γὰρ δίχα ψυχῆς οὐ καθαίρεται κακία. Καὶ ὅνπερ τρόπον αἱ πόλεις ἐπ' ἀνδροφόνοις, καὶ προδόταις, καὶ θεοσύλοις δημίους ἀνατρέφουσιν, οὐ τὴν γνώμην ἀποδεχόμεναι τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ τὸ τῆς ὑπηρεσίας χρήσιμον ἐξετάζουσαι· τὸν αὐτὸν τρόπον, καὶ ὁ τῆς μεγαλοπόλεως τοῦδε τοῦ κόσμου

1 Arm. sonat, *naturam corpulentis;* legebat ergo in Gr. *τοῖς φύσεις σαρκικοῖς*: ubi tamen nunc habetur, *τοῖς τὰς φύσεις ἀρχικοῖς*, quod magis ad rem facere nemo inficiabitur.

2 Accurate se invicem exprimunt Gr. *θεοσύλοις*, et Arm. ա̃ծաղերծից. i. e. *deorum*, vel *divinorum spoliatoribus*.

իւր ժողովրդապետս 'ի վերայ կացուցանէ զգոռոզսն 'ի քաղաքացն, յորս ըզգացէ բռնութիւն, ամպարշտութիւն, անիրաւութիւն, և զայլ ևս չարիսն բազմացեալս. որպէս՝ զի արդ ահա դադարեալ յապահովացի, յայնժամ և որք պատճառք էին, եթէ զի ոչ յառողջ բարուց, այլ դժուարամաքուր և յանողորմ ոգւոց սպասաւորք եղեալ, 'ի վերայ կացուցանէ իւր զգլխաւորս ոմանս արժանի համարի անցանել:

Քանզի որպէս հրոյ զօրութիւն յորժամ զ'ի նա անկեալ նիւթ ծախեսցէ, զնա իբր լիզէ, և ինքն շիջեալ աներևոյթ լինի. սոյնպէս և որք 'ի բազմութեան բռնաւորութիւնս ընկալան, յորժամ ծախեսցեն և թափուր յարանց գործեսցեն, զյաղագս ամենեցունց հատուցանելով զպատուհաս դատաստանի՝ յետոյ ապականին: Իսկ զի՞ զարմանամք, եթէ ('ի ձեռն) գոռոզացն ած զչարութիւնս տարածեալ 'ի քաղաքս և 'ի գաւառս և յազգինս՝ յինքենէ առաքէր: Քանզի բազում անգամ ձեռն վարի այլոց սպասաւորօք, 'ի ձեռն ինքեան զայն գործէ, սով 'ի վերայ ածելով, և ժանտ ախտ, և շարժումն. և կամ որքան միանգամ այլ

tatem, injurias, aliasque malitias multiplicatas. Ubi vero mox cessando saniores redditae sunt, tum demum et illos, qui in causa fuerunt, quoniam non sano consilio, sed immundo ac crudeli animo ministri extitere, prae aliis velut principales quosdam aequum ducit visitare (suppliciis)[1].

Sicut enim ignis vis, postquam immissam in eum materiam consumpserit tamquam absorbendo, deinde et ipsa extincta tollitur: ita et qui supra multitudinem violentam potentiam assecuti sunt, quum consumpserint (civitates,) et vacuas ab hominibus effecerint, poenas ipsi denique luentes universorum, jure pereunt. Et quid miramur, si per tyrannos Deus malitiam propagatam in civitates et regiones nationesque a se amoveat? quum passim sine aliis ministris per se id faciat, famem inducendo, pestilentiamque, et motum (terrae,) vel alia quaeque divinitus immissa: quibus copia magna et ingens hominum quoti-

κηδεμὼν, οἷα δημίους κοινοὺς ἐφίστησι τοὺς τυράννους ταῖς πόλεσιν, ἐν αἷς ἂν αἴσθηται βίαν, ἀδικίαν, ἀσέβειαν, τὰ ἄλλα κακὰ πλημμύροντα, ὅπως ἤδη ποτὲ στάντα λωφήσῃ. τηνικαῦτα καὶ τοὺς αἰτίους, ὡς ἐκ δυσκαθάρτου καὶ ἀνηλεοῦς ψυχῆς ὑπηρετήσαντας, ἐφ' ἅπασιν, ὥσπερ τινὰς κορυφαίους ἀξιοῖ μετέρχεσθαι. Καθάπερ γὰρ ἡ τοῦ πυρὸς δύναμις, ὅταν παραβληθεῖσαν ὕλην ἀναλώσῃ, τελευταῖον αὐτὴν ἐπινέμεται· τοῦτον τὸν τρόπον καὶ οἱ ἐπὶ τοῖς πλήθεσι δυναστείας εἰληφότες, ὅταν δαπανήσαντες τὰς πόλεις, κενὰς ἀνδρῶν ἐργάσωνται, τὰς ὑπὲρ ἁπάντων τίνοντες δίκας ἐπιδιαφθείρονται. Καὶ τί θαυμάζομεν, εἰ διὰ τυράννων ὁ Θεὸς κακίαν ἀναχυθεῖσαν ἐν πόλεσι, καὶ χώραις, καὶ ἔθνεσιν ἀποδιοπομπεῖται; πολλάκις γὰρ μὴ χρώμενος ὑπηρέταις ἄλλοις, αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ τοῦτ' ἐργάζεται, λιμὸν ἐπάγων, ἢ λοιμὸν, ἢ σεισμὸν, καὶ ὅσα ἄλλα θεήλατα, οἷς ὅμιλοι μεγάλοι καὶ πολυάνθρωποι καθ' ἑκάστην ἡμέ-

1 Aut: *super istos constituit alios ad vindictam capiendam*. Quod si constet, aliqua deesse in Gr. hodierno dixeris.

լինչ ա̃ծառայք. յորոց ժողովք մեծամեծք և բազմամարդիկ հանապազօր կորնչին. և բազում մասն աշխարհիս ապականեալ լինի՝ յաղագս յառաջախնամութեան առաքինութեան։

Արդ բաւական յառաջիկայս, յաղագս մի՛ չար ոք և զանզգամ՝ բարեբախտ (համարել), և մի՛ դարձեալ հակառակ անդրէն զառաքինեացն ոք՝ թշուառական, որպէս կարծեմ ասացեալ է. 'ի ձեռն որոյ մանաւանդ կայ 'ի մէջ հաստատութեամբ գո՛լ յառաջախնամութիւն։ Ապա եթէ չե՛ւս ես հաւանեալ, զե՛ւն տնպահ երկմտութիւն ասա՛ համարձակ. քանզի երկոքին՝ ո՛ր զճշմարտութիւնն ունի, 'ի միասին ջանալով՝ գիտասցուք։

die perit, et magna pars mundi corrumpitur, ut virtuti provideatur.

Satis itaque impraesentiarum dictum, ut nempe nec malum ac nequam quemquam fortunatum, neque ex adverso [1], justum quemquam infortunatum esse credamus: quum hinc potius constet esse Providentiam. Si tamen necdum acquiescere vis, adhuc magis et diligentius dubium tuum dic fidenter; ut quis nostrum veritatem teneat, simul laborantes, sciamus [2].

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՒ.

Տարաբանագոյն, ո՛վ փիլոն, այն երեւի ինձ, բայց կարծեմ, թէ՝ և քե՛զ և ամենեցուն թուեսցի. Քանզի զոր և ո՛չ դուզնաքեայ ոք մարդ կամեսցի գործել, զայս ա̃ծ ըստ յառաջախնամելոյն, որ ասէն, գործել ո՛չ յապաղէ։ Քանզի երեւեսցի՝ զայնոցիկ որ պարսաւեն և ամբաստանեն զնմանէ, բարի արարեալ. և զայնոսիկ որ գովեն և բարին խօսին, չարեա՛ց։ Քանզի եսիոդոս ո՛չինչ թողեալ՝ որ յամպարշտութիւն և 'ի հայհոյութի՛ դիւա՛ց է, ընչեաց քերթուածս,

ALEXANDER [3].

Illud praeter rationem, o Philo, mihi videtur, imo puto tibi quoque et cunctis ita videri; quod quae nimirum neque vilis quis homo vellet facere, ea Deus secundum providentiam suam, ut dicitur, facere non moretur; apparere videlicet, bene facere vituperantibus accusantibusque se, et male facere laudantibus se, et benedicentibus. Hesiodus enim nihil omittens eorum, quae spectant ad impietatem ac blasphemiam daemonum, spiravit poëmata, in quibus

ραν ἀπόλλυνται, καὶ πολλὴ μοῖρα τῆς οἰκουμένης ἐρημοῦται, διὰ προμήθειαν ἀρετῆς. Ἱκανῶς μὲν ὄυν εἴς γε τὰ παρέντα, περὶ τοῦ μή τινα τῶν φαύλων εὐδαιμονεῖν, ὡς οἶμαι, λέλεκται· (...) δι' ὧν μάλιστα παρίσταται τὸ εἶναι πρόνοιαν. Εἰ δὲ μηδέ πω πέπεισαι, τὸν ἔθ' ὑποικουροῦντα ἐνδοιασμὸν εἰπὲ θαῤῥῶν· ἀμφότεροι γὰρ ᾗ τ' ἀληθὲς ἔχει συνδιαπονήσαντες εἰσόμεθα.....

1 Deest in Graeco hodierno pars periodi sermonis secunda, eaque necessaria.

2 Plura deinceps praeterit Eusebius eclogarius, dicens. p. 394. καὶ μεθ' ἕτερα πάλιν φησίν. Ἀνέμων καὶ ὑετῶν etc. *Et post caetera iterum dicit: Ventorum et imbrium* etc. quae inferius tibi occurrant, post alterum nempe fragmentum interjectum.

3 Arm. hic in genitivo dixit casu, *Alexandri:* sed facile credi potest pro ս, exaratum fuisse ու.

յորս գրէ այսպիսիս, 'ի ձեռն որոց իշխեաց ասել. Իբր թէ՝

Երկնի զրուանն որդի է. ուստի զքա-րր ծնընդականսն, բարի շնորհ հատուցմանն փոխանակ ծննդեանն հատուցանելով հօրն։ Իսկ արամազդ 'ի զրուանայ 'ի բաց հանեալ զթագաւորութիւնն, 'ի տարտարոս եարկ զնա. և որ այլ ևս այսմ նմանն։

Վասն որոյ և հրաշացեալք ընդ գովութիւն նորա երաժիշտքն աստուածքն զգեղեցիկ երգսն ուսուցին.

Գառինս արածէր յեղիկոնայ յաստուածնակ լերինն։

Իսկ հոմերոսի սակայն զկատարելագոյն ծայրիցն քերթողականութեան պարգևէին. վասն որոյ. զի զհեփեստոս կաղ պատմեաց, և 'ի բաց ձգեալ զոտանէն՝ յաստուածային սեմոցն։ և զափրոդիտէս 'ի մարդոյ խոցեալ, և 'ի խակագոյն։ և յորոց վերայ ոչ էր արժան, զարամազդ՝ իբր զքոյր, միանգամայն և զկին, երկուս մեծամեծս ածեալ յանլոյծ խշտի, ոչ յամեաց իբր զխեղդամնէ կախեալ։ Իբր զի պարտ է որոց անգամ մի յառաջագոյն տեղի տուեալ, վրիպեայց դադարել։ Իբր զի կարի յոյժ կարացեալ՝ ինչ վճարել, պանծալի իմն պատմէ, ասելով.

Ոչէ ոչ յիշես, յորժամ կախելով էիր
'ի բարձու զոտանէ,
և սալս երկուս արկի զոտիցդ, և 'ի
ձեռսդ կապանս արկի
ոսկիս առանց հատանելոյ. իսկ դու
յարփիւն և յամպս
կախեալ կայիր, և աղաչէին աստ-
ուածք յերկայնն յողիմպոսի,
և լուծանել ոչ կարէին։

scribit ea, quae praesumpsit hoc pacto proferre:

Caeli Saturnus filius est, et illum pro beneficio generationis virilia resecuisse patri. Jovem vero, adempto Saturno imperio, in tartarum eum immisisse; et his similia.

Quare vatis encomium Dii admirati carmina pulchra illum docuere.

Agnos [1] pascebat in Helicone monte a Diis habitato.

Homero tamen perfectiorem poëtices apicem tribuere. Quam ob rem? Quoniam Vulcanum claudum retulit, et pede prehenso projectum ex divinis liminibus [2]. Atque Venerem ab homine vulneratam, et quidem crude. Et Jovem praeter eam, quam habebat, quamvis nefas erat, sororem simul et conjugem, duas praeterea adduxisse ad insolubile cubile; ideo accidit eum tamquam ex laqueo suspendi: quippe quod per necessum, quibus quis antea cesserit, nequeat cessare; quasi vero magnum quoddam potuerit perficere, jactabunde narrat, dicens [3]:

An non meministi, quando pependisti ab alto de pedibus,
Et incudes duos demisi de pedibus tuis, et in manus vincula misi,
Aurea vix frangibilia. Tu vero in ae-there et nubibus.
Pendens stabas: Supplicabantur autem Dii per longum Olympum;
Solvere autem non poterant.

1 Hesiod. Deorum gen. 23. Ἄρνας ποιμαίνονθ' Ἑλικῶνος ὑπὸ ζαθέοιο.

2 Homer. Iliad. I. 590. etc.

3 Homer. Iliad. XV. 18.
Ἦ οὐ μέμνῃ, ὅτε τ' ἐκρέμω ὕψοθεν, ἐκ δὲ ποδοῖιν
Ἄκμονας ἧκα δύω, περὶ χερσὶ δὲ δεσμὸν ἴηλα
Χρύσεον, ἄῤῥηκτον; σὺ δ' ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλῃσιν
Ἐκρέμω, ἠλάστεον δὲ θεοὶ κατὰ μακρὸν Ὄλυμπον·
Λῦσαι δ' οὐκ ἐδύναντο . . .

Իսկ զի՞ ևս մի ըստ միոջէ յաստուածս 'ի նմանէ ասացելոց պղծաբարբառ թըւել պիտի, զի լի է քերթուածք նորա առատ հայհոյութեամբք: Արդ. արդեօք ո՞չ արդարագոյն էր, Թրակացւոյն Թամիւրայ, զի ոչ՝ ընդ երաժիշտս յաղագս երգոց հակառակեաց՝ կուրանալ, քան թէ զայնոսիկ՝ որ առ հասարակ զամենայն աստուածոց զաղգէ վատ խօսեցան, ոչ միայն զքերթուածս, այլ և զլեզուն՝ թէ պատրաստ է ասել, 'ի բաց հատանել: Իսկ արդ այժմ 'ի գեղեցկութենէ անուանաքերթութեան առաւելեցելոյ՝ քաղցրաձայնութեամբ ծածկէ զմիտսն՝ զուարճացուցանելով զլսելիս: վասն որոյ 'ի մանկութենէ մինչև ցծերութիւն առանց դադարելոյ զնա ընթեռնլով խաբեալ լինիմք, զվնասն համարելով օգտութիւն: Այսմ որոյ ամենեցուն անարժանագործացն 'ի բաց գնալ մոռացեալ լինի՝ սքանչելի և յաւէտ յիշել քերթողացն յաղագս աստուածոցն շատախօսութիւնք:

Quid plura singillatim recensere oportet ab illo adversus Deos obscoene dicta? Plena sunt enim poëmata ejus abundantibus blasphemiis. Non ne itaque justius esset, non tam Thamyren Thracem cum Musis de cantu certantem, oculis mulctari, quam eos omnes, qui de Diis omnibus oblocuti sunt, puniri, non poëmatibus solis, verum etiam linguis abscissis? Nunc autem venustas poëtici nominis mira cum melodia operit sententiam, dum oblectat aures: quapropter a juventute usque ad senium incessanter eam legentes fallimur, damnum pro utilitate ducentes. Ideo caeteris cunctis sceleratis in oblivionem datis, attamen mirabilium semperque memorabilium Poëtarum de Diis loquacitas perpetuo durat.

Քանզի գողոց հերմէս է ամուր ապաւէնի, և շնոց՝ արէս, և ամենեցուն առաջնորդ՝ արամազդ. և սուտ են ամենեքեան. քանզի ճշմարիտ խօսի առ քերթողսն և ոչ մի ոք յաստուածոցն: քանզի միշտ որ համանմանս զրկութիւնս առնեն, աղերս ապաքանութեան է նոցա վեհքն և լաւքն: Այլ և ոչ քսենոփանէս, և կամ պարմենիդէս, և կամ եմպեդոկլէս, կամ որք միանգամ այլք ա̄ծաբանք, ըմբռնեցան 'ի քերթողականութենէ ա̄ծարեալք. այլ սակայն տեսութիւն զբնութեանս խնդութեամբ ընկալեալք, և առ հասարակ զամենայն իւրեանց կեանսն 'ի բարեպաշտութիւն և 'ի գովութիւն ա̄ծոցն նուիրեալք՝ բարի արք եղեն, բայց քերթողք ոչ բախտաւորք: զորս պարտ էր 'ի վերուստ շունչ ընկալեալ շնորհ 'ի յերկնէ, չափս, նուագս, մատունս երկնաւոր և ա̄ծային, իբր ճշմարիտ քերթուածս թողուլ՝

Furum enim Mercurius refugium est tutissimum, adulterorum Mars; omnium vero dux Juppiter: et omnes sunt mendaces; quandoquidem vera de Diis Poëtarum nemo dicit: quia semper qui consimiles perpetrant injurias, apologiae loco eadem referunt de supremo quoque atque optimo. Non ita tamen Xenophanes, aut Parmenides, aut Empedocles, sive alii, quicumque theologi a poësi capti sunt divini viri, sed potius theoriam naturae jucunde sibi accommodantes, et vitam omnem ad pietatem laudemque Deorum dedicantes, optimi quidem viri comperti sunt, poëtae tamen non felices: quos oportebat divinitus spiritum sortiri, gratiamque de caelo, metrum, carmen, digitumque caelestem ac divinum, ut poëmata vera relinquerent velut prototypum libri perfectum: et pulchrum cunctis exemplar

իբր սկզբնատիպ զորոյն կատարեալ, և գեղեցիկ ցոյց այլոցն եղեալ։ (sive indicium, argumentum).

ՓԻԼՈՆԻ։

Ո՛չ գիտացեր, ով սիրելի իմաստութեան, 'ի ձեռն սոցա ամենայն մարդկան ազգի առհա զանարամութենէն ամբաստան լինելով, զի՛ արդ ոչ այսպիսի է։ Զի եթէ եհաս փառքն մինչ 'ի տիեզերս երկրի եսիոդեին և հոմերոսեին, զայն որ յիրս միտքն են 'ի պատճառի դնել։ Որոյ պատմողքն բազումք եղեն, զարմանալեաց յայնցանէ՝ որ ըստ նոցա ժամանակեին եղեն, մինչև ցայսօր զարմանալի են։ Իսկ առկայս՝ զի եթէ էր ինչ զոր թուեցան նոքա յանցանել, վասն այսորիկ ոչ էր պարտ պարսաւել. բայց վասն բազում իրաց՝ զորս ուղղեցին ուղղութեամբ, որովք կենաց օգուտ արարին, գովել։ Նաև զաշխարհ արժան է գովել, ոչ 'ի վատթարսն որ յերկրի են հայելով՝ 'ի կառաճուղս, կամ 'ի մրջիւնս, կամ 'ի լուս, և կամ յայլ ինչ համանմանս, այլ զերկնիս զբնութիւնն քննելով, զարեգական պտղոյտս, զլուսնոյ ձեւս աճմանն, զծովու տարածմունս, զպարոյս գետոց, զօդոց զփոփոխմունս, տարեւորացն զփոխանորդութիս զժամանակաց, զծնունդս կենդանեաց, զտնկոց յատկութիւնս, պտղոց զբերս. այլ ևս բազում, որոց իւրաքանչիւրոք աստուածային արարեալ արուեստիւ հրաշալի է գեղեցիկ։ Իսկ այլ ևս՝ որ ոչ և այս, զոր առկայս մի յառաջագոյն յիշեցեր, ոչ հայհոյութեամբ ասեալ է 'ի ներքս աստուածոց, այլ է նշանակ ծածկեցելոյ բնախօսութեան, զոր ոչ է արժան՝ որ ոչ են իւղագլուխք, զխորհուրդն հանել 'ի վեր։ Բայց կա-

PHILO, [1]

Nescis, o sapientiae amator, per ista dicta (vel per dictos poëtas) interim insipientiae accusans totum genus humanum, non ita rem se habere. Si enim pervenit usque in orbem terrarum gloria Hesiodi et Homeri, in causa fuere sententiae sub rebus comprehensae; quorum enarratores quamplures sunt cum admiratione, et ab ipsis eorum temporibus, ad hodiernam usque diem admirationi sunt. Si tamen in nonnullis rebus deliquisse visi sunt, non ideo oportebat illos vituperare; sed potius propter plura recte peracta, quibus vitae utilitati profuerunt, laudibus celebrare. Etenim et mundum ipsum convenit laudare, nec quae vilia in terra sunt, attendere, ut scarabaeos, vel formicas, aut pulices, et alia consimilia, sed caeli naturam contemplari, solis circuitus, lunae formas in crescendo, maris extensiones, elationes fluminum, aëris mutationes, annuas tempestatum vicissitudines, generationes animalium, plantarum proprietates, fructuum proventum, aliaque quam plurima, quorum unumquodque divina factum arte mire pulcherrimum est. Omitto quod neque illud paulo ante a te memoratum, blasphemiam includit de Diis, sed est indicium inclusae physiologiae; cujus non licet apud illos, quorum capita minime sunt uncta [2], patefacere mysteria. Verum obiter tibi specimen aliquorum ve-

1 Hic quoque Arm. in secundo casu dixit, *Philonis*.

2 Ut Mystici, mysteriorum ministri; vel teletargi, initiati, etc. Verum ad praesentem locum potest referri illud. S. Jo. Damasceni dictum, quod notatur inter fragm. Philonis, Gr. Lat. Tom. II. p. 651. οὐ θέμις τὰ ἱερὰ μυστήρια ἐκλαλεῖν ἀμυήτοις.

ուոյց կարկատան քեզ զօմանց տեսլեանեն իբր օրինակաւ ցուցից, որպէս հնար է զկարծիս հաստատել ըստ օրինաց. ըստ որում օրինաց հրաժարեցուցեալ է, խորհուրդս որ ոչ են ընկալեալ՝ խորհրդոց հանել 'ի վեր :

Եթէ զայն որ ըստ Հեփեստոսին է առասպելեօք պատմեալք, տարեալ հանցես 'ի հուր. իսկ որ ըստ Երային՝ յօդոյ բնութիւն. իսկ որ ըստ Հերմային՝ 'ի բան. և զայլոցն յիւրեանցն աստուածաբանութեանն հետովք կարգի: Նոյնժամ զորոց սակաւ մի յառաջագոյն ամբաստանէիր ըզքերթողաց, գովօղ, իբր զի միայն արժանավայելչապէս զաստուածութիւնն գովեցին, եղիցես : Ապա թէ ոչ կանոնս այլաբանութեանց կամ կարծեաց ոչ ընդունէիր, նոյն անցք անցցին ընդ քեզ այնուցիկ՝ որ յոյժ տղայք են, որք վասն անտեղեկութեան զապելլականաւն զանց արարեալ նկարուք տաստակացն[1], առ այնոցիկ որ ընդ փշտին գրեն՝ անցեալ կան, զարմանալով ընդ այն՝ որ ծաղուն արժանին է, և աղարտելով զայն՝ որ ամենայն ընդունելութեան արժանի է :

Արդ ընդէ՞ր Եմպեդոկլէս, և Պարմենիդէս, և Քսենոփանէս, և հոմանմանախանձորդք նոցա պարք, ոչ ընկալան հոգի երաժշտաց՝ աստուածաբանելով: Վասն զի՝ ով քաջ, զի ոչ էր արժան մարդոյն լինել աստուած, իբր թէ զամենայն ամբողջ համբարեալ յինքն, այլ կալ մնալ մարդ՝ կցորդութիւն ունելով մարդկանացու ազգին, որոյ սխալանք և յանցանք ազգակից են: Արդ պարտ էր սիրել գոնեա 'ի վերջէ հասանել լաւացն, իսկ առ այն՝ առ որ ոչն էին բնաւորեալ, ոչ բռնադատել հասանել: Նա բարիոք արդեօք խորհեցեալ էր յաղագս իւրեանց՝ և յաղագս իմաստասիրութեան, թէ 'ի քերթողութենէ 'ի բաց կացեալք՝ տրամաբանական բանս,

lut per exemplum indicabo, quatenus nempe quis poterit, sententiam confirmare secundum legem; siquidem vetat lex mysteria iis, qui inhabiles sunt ad mysterium, exponere.

Si quae de Vulcano fabulose referuntur, reducas in ignem; et quod de Junone, ad aëris naturam: quod autem de Mercurio, ad rationem; sicut etiam caetera, quae cuique propria sunt, ad ordinem juxta vestigium theologiae, tunc profecto poëtarum a te paulo ante accusatorum, laudator eris, utpote qui vere decenterque laudibus celebrarint divinitatem. Quod si regulas allegoriae aut sententiarum non admittas, eadem patieris cum pueris, qui ob imperitiam, Apellis praetermittentes picturas genuinas[1], adhaerent eis, quae in nummulo expressae sunt, imaginibus: admirantes quod est ridiculum, et quod condignum est omni acceptione, spernentes.

At quare Empedocles, Parmenides, Xenophanes, aemulatorque istorum chorus non sortiti sunt spiritum Musarum, quum theologiam exercuerunt? Ideo scilicet, o vir optime, quia non decebat hominem Deum esse, quasi omnia integre in se condentem, sed remanere hominem participem generis humani, cui error et deliquium cognata sunt. Oportebat itaque eos ultimo loco in veri investigatione contentos esse: ad illud autem, ad quod non erant ex natura destinati, minime satagere pervenire. Et melius quidem tum sibi, tum philosophiae consuluissent, si omissa poësi, disputationes, aut dialogicas con-

1 Տաստակաց, ut դաստակաց, opus erit *manus propriae:* ut autem դաստառակաց, pictura *in mappa*. Տախտակ demum, *tabula* est.

և կամ տրամաբանակս շարադասութիւնս թողուին ։ Որ ամենայնիւ մեծն պղատոնն էր արար ․ վասն զի տուեալ զինքն քերթողականութեան՝ կարի քան զյօժարութիւն կամացն պակասեալ լինէր ․ առ որս մանաւանդ գնա բնութիւնն կոչէր՝ շրջեալ յայնմանէ, Հարցմունս և պատասխանիս՝ զսոկրատականսն, և զևս հնագոյն զպիթագորեանն իմաստութիւն 'ի տրամաբանսն իւրում գրեաց ։ Որք գեղեցկութեան անուան սակս, և այլոյ բարձրաբանութեան՝ քերթողական մեծութեանն ոչինչ են ընդհատ ։ Բայց սակայն սաստէ և այնոցիկ՝ որ ոչ են քերթողականք բնութեամբ, յորժամ գրիցեն ինչ, ասելով ։

« Որ ոք առանց մոլութեան երաժշտաց 'ի քերթողական դուրս հասցէ, հաւանեալ, իբրու թէ արդեօք յարուեստէ բաւական քերթող լինել, անկատար ինքն, և քերթողութիւնն՝ 'ի մոլելոցն խանգարեցաւ » ։

Նոյնպէս եթէ ոք խռպոտ և պառուտ և արտանուագ ձայն ունելով՝ երգել ձեռնարկիցէ, կրկին աներաժշտութեան ցուցանելով տեսիլ, զայն որ 'ի գործիսն, և կարի յառաջագոյն զայն՝ որ 'ի բարսն է ։ Քանզի ծածկել զամօթալին արժան է՝ քան թէ 'ի մէջ բերել ։ Արդ մի զարմանար, թէ այր արդար ընթանալ ոչ գիտացեալ՝ յանիրաւ սուրհանդակէ յաղթեսցի ․ քանզի ոչ իմաստութեան գործ է արագութիւն, և ոչ որպէս դուքդ՝ քերթողութիւն ։

scriptiones secuti fuissent; quod omnino magnus Plato effecit. Nam licet deditus poësi, ab ea deficiebat plus quam vellet, ad ea potius ad quae natura ipsum vocabat, deflectens, interrogationes responsaque, Socratica, et adhuc vetustiorem Pythagoricam sapientiam in suis Dialogis descripsit; quae venustatis titulo, aut sublimitate sermonis minime distant a poëtica majestate. Imo increpat etiam illos, qui cum non sint natura ad poësin apti, poëtice scribant aliquid, dicens [1].

« Qui sine furore Musarum, ad poëticas fores accedit, persuasus, quasi vero ex arte sufficienter poëtam se evasurum, imperfectus ipse (comperitur,) et poësis a sobriis profecta longe inferior illa, quae a furentibus componitur ».

Similiter si quis raucisonus, horrisonus, ac melodiae expers praesumat canere, duplicis inelegantiae in musica praebet specimen, tum quoad instrumenta, tum maxime quoad mores: quoniam tegere turpia expedit potius, quam exponere [2]. Noli ergo mirari, si vir justus qui nescit currere, superetur ab injusto cursore; non enim sapientiae opus est velocitas; neque, ut a vobis putatur, poësis.

1 Plato in Phaedro. pag. 245. Ὃς δ' ἂν ἄνευ μανίας Μουσῶν ἐπὶ ποιητικὰς θύρας ἀφίκηται, πεισθεὶς ὡς ἄρα ἐκ τέχνης ἱκανῶς ποιητὴς ἐσόμενος, ἀτελὴς αὐτός τε καὶ ἡ ποίησις ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἡ τοῦ σωφρονοῦντος ἠφανίσθη.

2 Hinc B. Chosroes pater Sancti Gregorii Naricensis Saec. x. in comment. divini officii. Զգարշելին ծածկելն է բարւոք, քան թէ յայտնելն. Idem axioma passim occurrit et apud alios scriptores.

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍ:

Ներեցի և այլոցն յանձն առնուլ. մի՛ թէ և այս ոչ բարւոք է անհնարացեալ:

ALEXANDER.

Esto, caetera admittantur: at illud ne etiam haud bene inter impossibilia reputatum sit?

ՓԻԼՈՆ:

Ո՞ր:

PHILO.

Quidnam?

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍ:

Կամ ասել ծնանելի է աշխարհս, բընութիւնն առ հասարակ ամենեցուն է ծնանելի. քանզի նախ առաջին ոչինչ առաջացեալն բաժանումն տանի: Իսկ եթէ անլինելի է, ոչ նա ըստ նախախնամութեան, և ոչ այլ ինչ որ ՚ի նմանէ եղեալ՝ կատարեցաւ. իսկ կենդանեաց ազգք և տնկոց ինքնամանն: Վասն զի ծնունդք՝ տնկողաց հարկ է նմանութիւն բերել, և ոչ լինողքն:

Նախ առաջին, զիա՞րդ յոչնչէ ինչ լինիցի: Ապա՝ թէ ՚ի ժամանակէ իմիք՝ ոչ նախախնամութիւն եղեւ, արամազդ ոչ մշտնջենաւոր երևի: Ո՞րն զօր զի՞նչ աք կարծեսցէ անաստուածագոյն: Իսկ այլևս՝ եթէ լինելի գոլ բնութեանս դէպ եղև, արժան է զննել յաղագս ըստ նորայն քանակութեան. քանզի ընդէ՞ր ոչ նուազ և ոչ աւելի եղև: Նուազ իւիք ոչ ուրուք ընդ ոտս արկեալ առ այն, որոց վայելուչ էր լինել խառնուածք բնութեանն և մատակարարութեանն: Իսկ ընդէ՞ր չորս տարերս զայս միայն իբր հիմունս իմն ՚ի ներքոյ եդ. կամ սակաւուք կամ աւելեօք, այն որ զբոլորից մատակարարէր բնութիւն, ո՞չ կարէր զաշխարհս առնել:

ALEXANDER.

Aut natum dicere mundum oportet, quatenus communis omnium natura nata est: nihil enim aliud anterius suffert divisio proposita. Aut si natus non est, non ergo ille juxta Providentiam peractus fuit, neque aliud quidpiam in eo factum, sed animalium ac plantarum genera per se efficiuntur: quoniam nata plantatorum naturam praeseferant necesse est, non vero facta [1].

Et primum, quomodo ex nihilo aliquid fiet? Deinde si aliquando providentia non habeatur [2], jam Juppiter ipse non sempiternus apparebit; et quid erit quod magis atheismum redoleat? Praeterea si proprium est naturae ipsius τὸ esse factam, convenit explorare rationem quantitatis ejus: cur enim nec minor, nec major, facta fuerit? Quum nihil impedimento esset iis, quae si essent, decentius temperamentum naturae et dispensationis suae habuissent. Cur quatuor haec tantum elementa velut fundamenta existunt? Num per pauciora, vel ampliora dispensator ille naturae universorum non poterat mundum creare?

1 Vel junctim cum sequenti adverbio: *non primum facta*.

2 Neque enim habetur providentia, si mundus, aut natura non est. Locus tamen est obscurus in Arm. ita ut punctis mutatis, diversae elici possunt sententiae.

ՓԻԼՈՆ.

Վահ մեծ արդեօք, ո՞չ իրազեկագոյն խուզումն է մարդոյ միտք, և առ այսու քննօղ և վճռագոյն. տես որչափ 'ի վերայ ել, և շուրջ հայեցեալ տեսանէ զվերնայինն բնութիւնն զամենայն երկնի՝ խնդրել զանորակն և զանտեսակն, և զտեսակս զամենայն, և զամենայն որակութիւնս ընդունել կարացեալ: Այլ ով այդ, ոչ մնացից 'ի քէն՝ թէպէտ և ընթանաս. այլ մի ոգի զօրէն՝ որ կշռէն՝ ընթացայց առնուլ զյաղթանակն նախախնամութեան ասուեալ. զորս և յաղագս սոցա ունիմ խօսել:

Արդ մեկ դու ընդ իս յայց լիցուք, քանզի ամենայն է անծին և մշտնջենաւոր, որպէս այն որ քաջ իմաստասիրեցելոցն զեկուցանէ բան. որպէս գրեն 'ի միասին պարմենիդէս, եմպեդոկլէս, զենոն, կղէանթէս, այլ քաղուածք ա͞ծազանք իբր ճշմարիտք և տէրունի սուրբ ժողով: Իսկ յանեղ նիւթոյ զի՞նչ զարմանամք եթէ մասնաւորն ծնանի և ապականի. է ինչ որ նախախնամութեամբ ա͞յ, և է ինչ որ ըստ կարգի: Վասն զի և յայլոցն իւրաքանչիւր ոք յարուեստագիտացն նիւթ ծնանել ոչ ընտանեցաւ. իսկ զոր առնու, ձևէ, և արդէ, և զարուեստին հրամանս դնէ 'ի նմա: Ոչ պատկերագործդ ո՞չ տեսանես, զի պղինձ ոչ առնելով՝ պատկերս կազմէ. քանզի նոցա է արարիչ. իսկ պղինձ յերկրէ հանելով՝ մասն երկրի է: Վասն որոյ զայսօրինակ, ա͞ծ զառաջինն նիւթն ոչ ծնաւ մշտնջե-

PHILO.

Papae! nonne indagatrix curiosa est mens humana, atque ratiocinatrix? Viden', quantum elevata est? Ita ut circumspiciens contempletur supernam naturam totius caeli, quaerens quod careat qualitate et specie; et tamen species omnes, omnesque qualitates percipere sufficiens. Verum, o Sophe, non retro me relinques, quamquam curras; sed velut uno eodemque animo aequaliter curram, ut bravium de existentia Providentiae arripiam per ea, quae mihi dicenda restant de his.

Age, interim ponamus inter nos, universum ingenitum ac sempiternum, juxta illud quod suggerit sermo celeberrimorum philosophantium, sicut conscribunt Parmenides, Empedocles, Zeno, Cleanthes, aliique divi homines, ac velut verus quidam proprieque sacer coetus. Atqui ex ingenita materia, quid miramur, si pars aliqua generetur, aut corrumpatur, partim per Providentiam Dei, partim ob rerum ordinem? Namque et caeterorum artificum unusquisque materiem generare haud solet, sed quam sibi sumit, eam figurat formatque, et artis ordinem ei imponit. An non vides statuarium? Non enim ipsum aes creans, simulacra conficit. Istorum quidem ipse est factor; aes autem ex terra effossum pars est terrae. Quare juxta hujusmodi hypothesin [1], Deus materiam primam

1 Contra insanam hanc doctrinam antiquorum paganorum apposite praefigitur SS. Bibliis Arm. in praemissis ad Genesim, talis glossa: * Իսկ պատճառն ծննդոց գրոցս է այս. զի մոլորեալ մարդկան յայս, ոմանք ասացին՝ ոչ բնաւ գոլ ա͞ծ, և այլք զտարերս ա͞ծս ասացին. և զաշխարհս ոմանք ինքնեղ ասացին. և այլք զնիւթն մշտնջենաւոր և անսկզբնակից ա͞յ. ուստի առեալ, ասեն, ա͞յ՝ արար զաշխարհս. ուրացան և զնախախնամութիւն ա͞յ զաշխարհս՝ ասելով, թէ ըստ պատահման բերի ամենայն: Զայսպիսի մոլորութիւնս ուղղել կամելով՝ գրեաց (նախամարգարէն մովսէս) 'ի գիրս յայս, թէ եղական է աշխարհս և սկզբնաւոր. և թէ ա͞ծ արար զաշխարհս՝ ոչ 'ի հիւլէէ, այլ բանիւ յոչէից գոյացոյց զերկինս և զերկիր և զայլն ամենայն ||:

հաւոր. իսկ նիւթ 'ի պէտս առեալ՝ նովաւ զերկին և զերկիր և զկենդանեաց և զտնկոց տեսակս և զամենայն գործեր վերակացութբ̄ և խնամով, իբր ծննդոց՝ հարց, և արուեստագիտացն՝ արարելոցն, յիրաւի նմա նուիրեալ դնէ: Նայց արգելու և ոչինչ գոլ յառաջախնամութիւն. զի թէպէտ և հանդերձ նիւթով աշխարհս անլինելի իցէ:

Ընդէ՞ր: Զի ոչ միայն առնել և ածել 'ի նիւթ՝ առանձնաւորութիւն է նախախնամութեանն, այլ և պինդ ունել և մատակարարել զէն: Այլ նմանի 'ի վերայ ակնածուացն իշխանութե առ ղակեդեմոնացիս, քանզի սա զքաղաքավարութիւնս ոչ կարգեաց: Այլ վասն զի մեծ և հզօր, շուրջ գալով յականէ, ոչ ինչ մասն թողեալ նորա անզննին: Արդ այսպէս զմեծաքաղաքս զայս ած իբրու ակնածու միշտ յականէ: Այլ զկարգն յորում իւրաքանչիւր ոք կարգեալ է, իբրև զամենաբարի և զգովելի ընդունի, և պինդ պահէ, խնամ տանելով սոցա: Արդ բաւական են այսքիկ:

Իսկ յաղագս քանակի նիւթոյն տեսակքեղէն, արդարև այս ասելի է: Կշռեաց ած առ աշխարհիս լինելութիւն նիւթ բաւական. զի մի պակասեսցէ, և մի աւ

non generavit sempiterne, sed materia ad usum sumpta, per eam caelum et terram, atque species animalium plantarumque, et omnia fecit, inspectione ac cura habita, tamquam pater proli suae, et artifex operi suo officium praestans: quod nihilominus nullatenus impedit esse providentiam: etsi unà cum materia mundus ingenitus supponatur.

Quomodo? Quia non solum creare et edere materiam, proprium est Providentiae, verum etiam conservare moderarique, quod est factum. Qua in re similis censeretur Ephoro apud Lacedaemones; is enim non constituit politiam: quoniam vero magnus est et potens, perlustranti oculo proprio, nulla pars ejus (politiae) relinquitur sine inquisitione. Similiter itaque magnam hanc civitatem Deus tamquam Ephorus semper oculatim intuetur, et ordinem in quo unusquisque constitutus sit, velut optimum laudabilemque admittit et conservat, curam adhibens eis. Haec ergo satis.

De quantitate [1] autem materiae specialiter factae, id profecto dicendum est. Expendit Deus ad mundi facturam materiam sufficientem, nihil ut deesset,

Περὶ δὲ τοῦ ποσοῦ τῆς οὐσίας, εἰ δὴ γέγονεν ὄντως ἐκεῖνο λεκτέον. ἐστοχάσατο πρὸς τὴν τοῦ κόσμου γένεσιν ὁ Θεὸς αὐταρκεστάτης ὕλης,

h. e. « Ratio autem libri Geneseos est, quia hominum a Deo aberrantium nonnulli dixerunt nullatenus Deum esse; alii elementa deos dictitarunt: quidam mundum a seipso exstitisse asseruere; alii vero materiam sempiternam Deoque aequalem, sicut carentem principio; unde sumens, inquiunt, Deus mundum fecit. Ad haec negarunt, quod Deus per providentiam procuret mundum, dicentes omnia ferri per accidens. Hujusmodi ergo errores corrigere volens scripsit (Moyses protopropheta) in hoc libro, quod mundus est creatura facta, et habens principium; atque quod Deus fecit mundum non ex hyle (materia), sed verbo ex nihilo creavit caelum et terram cum caeteris universis ».

1 Huc pertinet alterum Gr. fragmentum apud Eusebium Praep. Evang. Lib. VII. c. XXI. p. 336. ubi dixit eclogarius: Καὶ ὁ Ἑβραῖος δὲ Φίλων ἐν τῷ περὶ τῆς προνοίας, ταῦτα περὶ τῆς ὕλης διέξεισι. *Hebraeus autem ille Philo in libro de Providentia, haec de materia refert*. ubi sub initio, pro τῆς οὐσίας, εἰ δὴ, Arm. legit, τῆς ὕλης εἶδος.

ռաւելեալ. քանզի անտեղի յիմարութեան էր. զի եթէ մասնաւոր արուեստագէտքն՝ յորժամ ինչ առնիցեն, և մանաւանդ յայնցանէ որ բազմապատիկքն են, զնիւթն զբաւականագոյնն կշռեն. իսկ այն որ թիւս, և չափս, և զայնոսիկ որ 'ի սոսա զուգաւորութիւնքն են՝ նախ եգիտ, ոչինչ հոգալ ընդ բաւականն: Եւ տացից համարձակութեամբ. զի ոչ դուզնաքեայ և ոչ աւելւոյ նիւթոյ պէտք էին աշխարհի առ կազմութիւն. ապա եթէ ոչ, ոչ էր եղեալն կատարեալ, և ոչ ամենայն մասամբքն ամբողջ՝ գեղեցկապէս արարեալ կատարեցաւ: Քանզի ամենիմաստի է զարուեստն իւր՝ յառաջ քան սկսանել զիմեքէ կազմածէ՝ զբաւականն գիտել նիւթ:

Քանզի մարդն՝ թէպէտ և յայլոցն համաճարոյ արուեստիւ առաւելեալ է, ոչ կարացեալ համօրէն ձողոպրել յազգակից մահկանացուաց մոլար վրիպանաց՝ խաբեսցի թերևս 'ի քանակութիւն նիւթոյն. իբրու թէ յորժամ արուեստաւ ինչ գործիցէ, է երբէք զի նուազ է՝ յաւելուլ, և է յորժամ աւելի ինչ՝ 'ի բաց հատանել: Իսկ նա՝ իբրու զի աղբիւր է համաճարոյ, նուազ կամ յաւելեալ ոչինչ էր առարկանել: Իբրու զի չափովք բաւականութեան վարէր 'ի ստուգութիւն առաւել քան զբնութիւն, 'ի գործ անկելոց ամենեցուն գովութեամբք: Իսկ

neque redundasset (vel amplius esset): aliàs absurdae amentiae esset, particulares artifices quum aliquid faciant, praesertim ex iis, quae multum pretiosa sint, materiam omnino sufficientem expendere: illum vero qui numeros et mensuras, atque aequalitates in illis occurrentes primus adinvenit, nihil curasse de sufficientia. Dicam autem fidenter, quod nec minoris, nec amplioris materiae opus erat ad mundi fabricationem; alioquin factum ipsum non fuisset perfectum, neque cunctis partibus integrum, pulcherrimum opus perficeretur. Sapientissimi enim est in arte propria, antequam incipiat aliquod opificium, sufficientem nosse materiam.

Verum enim vero homo etsi caeteris praestet intelligentia ingeniosa, cum tamen nequeat omnino se eximere cognato mortalibus errore, deluditur fortasse circa quantitatem materiae: ita ut cum per artem aliquid facit, nunc quod deest, superaddat, nunc autem quod redundat, detrahat. At ille, qui fons est intelligentiae, nihil minus vel amplius apponit, mensuris nimirum sufficientiae usus, diligentia naturam ipsam superante, et in opus insumptis omnibus quam laudabiliter. Qui vero velit aliter nugari, nunquam finem faciet, et cun-

ὡς μήτ' ἐνδέοι, μήθ' ὑπερβάλλοι. καὶ γὰρ ἄτοπον ἦν, τοῖς μὲν κατὰ μέρος τεχνίταις, ὁπότε τι δημιουργοῖεν, καὶ μάλιστα τῶν πολυτελῶν, τὸ ἐν ὕλαις αὔταρκες σταθμήσασθαι· τὸν δ' ἀριθμοὺς, καὶ μέτρα, καὶ τὰς ἐν τούτοις ἰσότητας ἀνευρηκότα, μὴ φροντίσαι τοῦ ἱκανοῦ. Λέξω δὴ μετὰ παῤῥησίας, ὅτι οὔτ' ἐλάττονος, οὔτε πλείονος οὐσίας ἔδει τῷ κόσμῳ πρὸς κατασκευήν. ἐπεὶ οὐκ ἂν ἐγεγένητο τέλειος, οὐδ' ἐν πᾶσι τοῖς μέρεσιν ὁλόκληρος, εὖ δεδημιουργημένος, ἐκ τελείας οὐσίας ἀποτετέλεσται. πανσόφου γὰρ τὴν τέχνην ἴδιον, πρὶν ἄρξασθαί τινος κατασκευῆς, τὴν ἱκανὴν ἰδεῖν ὕλην. Ἄνθρωπος μὲν οὖν κἂν εἰ τῶν ἄλλων τὴν ἐπιστήμην διαφέροι, μὴ δυνάμενος κατὰ τὸ παντελὲς ἐκφυγεῖν τὴν συγγενῆ τῶν θνητῶν πλάνην, ἀπατῷτο ἂν ἴσως περὶ τὴν ποσότητα τῆς ὕλης, ὁπότε τεχνιτεύοι· τοτὲ μὲν, ὡς ἔλαττον προστιθέναι, τοτὲ δὲ, ὡς περιττῆς,

Digitized by Google

որք կամին այլազգ շատախօսել, ոչ երբեք ժամանեսցէ, և զամենեցունն գործ արուեստագիտացն պատճառս դնելով. իբրու թէ լաւին կազմածի հասեալք՝ յաւելուածովք իմն նշանակեսցէ զայնասիկ որ 'ի նիւթսն։ Իմաստակի իմաստակութեան գործ է բանագիւտ լինել. իսկ իմաստութեան՝ զիւրաքանչիւրսն քննել, որք 'ի բնութեան, պարկեշտ պատկառանօք և յարմարական ընդունելութեամբ։

ctorum opera artificum accusabit; perinde ac si quis opificium nactus bonum, velit notare quidquam, ut superfluum de iis quae in materiis discernuntur. Sophismatis enim opus est verba excogitare; sapientiae vero singula examinare, quae in natura occurrunt[1], honesta modestia, et congrua perceptione (aut acceptatione.)

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍ։

ALEXANDER.

Երևիս սաստել ինձ ով Փիլոն, իբրու թէ յաղագս այսչափ մեծամեծաց զայրացելոյ։ Բայց ընտաւորեալ եմ ոչ 'ի մարդկան հայել փառս, որպէս ասէն Պղատոն, այլ զերևելիս ասել առանց ողոքանաց։ Վասն զի և այժմ ոչինչ նուազ հնչէր իմն ինձ մօտ հակառակ նախախնամութեան ընդդիմամարտութիւն. զոր լռել լինել ոչ կարացից։ Քանզի ահա հաս մինչ 'ի լեզուս և 'ի բերան. զի ոգի առեալ 'ի դուրս բերել վասն այսորիկ։

Videris arguere me, o Philo, tamquam indigne ferentem haec et tanta: ego tamen haud soleo hominum rationem habere, ut dicit Plato, sed quae videntur mihi perspicua, dicere sine assentatione. Quare nunc etiam quoniam me valde increpitat animadversio contra providentiam, tacere omnino non possum: ecce enim pervenit usque in linguam, et os, ut respirando proferam sequentia.

Անբաւն ունայն՝ նորագոյնս ասեն ոմանք, է, և ըստ մտաց չափ ելեալ. արդ յայտ է՝ եթէ ոչ է եղեալ ըստ նախախնամութեան, որպէս և ոչ տեղի։ Քանզի է, որպէս և որք ժողովելով ասեն, ունայն, տեղի՝ նոր 'ի մարմնոյ ըմբռնելեալ։ Ապա թէ՝ ոչ տեղի, և ոչ երեսութիւն, ապա ուրեմն և ոչ ձև աշխարհիս ըստ նախախնամութեան 'ի ստոյգ գունդն

Immensum vacuum, ut novissime nonnulli dicunt, datur, idque excedens mentem; patet autem, quod non est factum secundum Providentiam, sicut neque locus. Est enim, quemadmodum Syllogistae dicunt, vacuum, locus mox a corpore occupandus. Atqui si nec locus, neque superficies, ergo neque figura mundi secundum providentiam in verum

ἀφαιρεῖν. ὁ δὲ πηγή τις ὢν ἐπιστημῶν, ἐνδέον ἢ περιττεῦον οὐδὲν ἔμελλεν ὑποβάλλεσθαι, μέτροις ἅτε χρώμενος εἰς ἀκρίβειαν ὑπερφυῶς πεπονημένοις ἅπασιν ἐπαινετοῖς. Ὁ δὲ βουλόμενος ἄλλως ὑθλεῖν, οὐκ ἂν φθάνοι, καὶ τὰ πάντων ἔργα τῶν τεχνιτῶν αἴτια τιθέμενος, ὡς ἄμεινον τῆς κατασκευῆς ἐπιλαχόντα προσθέσει τινὸς ἢ μειώσει τῶν ἐν ὕλαις. ἀλλὰ γὰρ σοφιστείας μὲν ἔργον εὑρεσιλογεῖν, σοφίας δὲ, ἕκαστα διερευνᾶν τῶν ἐν τῇ φύσει....

1 Hic explicit fragm. Gr. praesens.

յղկեալ է։ Արդ զհետ սորա գայ՝ և այլն ամենայն առանց վերակացութեան եղեալ, և առանց այցելութեան գոլ։ Արդ աւելայն ժամանակ անբաւ է, ոչ ասասցի յիրաւի նախախնամութեամբն այ լինել։ Ապա եթէ այդպէս է, և ոչ ժամանակին հատուածք, աւուրք, և գիշերք, և ամիսք ևս, և տարիք, և բոլորն շրջագայութիւն։

Արդ որովհետև միանգամայն և յանմարմնոցն ելաք բան, և ոչ զտրամաբանականութեանն (կամ տրամաբանութեան) թողլի է զհարցուածս։ Քանզի զհարցուածս զայս, զասացելոցն ինքնակատարից անուանս, հոլովս, և շաղկապս, և որ ինչ միանգամ նմանօրինակ է, նախախնամութեամբ լինել ասել անհնարին խելայեղութիւն է, առանց առհասարակ զամենայն զանմարմնոցն զնիւթ՝ անլինելի առնուլ մեծաւ։ Արդ զհետ երթայ՝ և ոչ տեսիլքն արուեստից, և ոչ արուեստքն և հանճարք յայ լինել։ Արդ՝ եթէ ոչ ունայն, ոչ ժամանակ, և ոչ տեղի, ոչ եզերք, ոչ ձևք, և ոչ հատուածք, և որ ինչ միանգամ 'ի ձայնիցն նշանակեալք սովորութիւն է կոչել, ասել՝ աստուածային եղև հանճարով, զի՞նչ ինչ յայլոցն արժան է ասել։

globum polita est. Sequitur ergo etiam caetera omnia sine praesidentia [1], facta fuisse, et visitatione [2] carere. Quin imo et tempus est infinitum; neque ergo jure dicitur per Providentiam Dei esse. Quod si ita se habet, ergo neque temporis sectiones, dies et noctes, mensesque, atque anni, et tota circumactio.

Quandoquidem vero ad incorporeorum quoque ascendimus rationem, nec ea praetermittenda sunt, unde dialecticae quaestiones et ideae constant: quoniam quaestiones istas de absolutis nominatis, speciesque, casus et conjunctiones, et quidquid consimile sit, per providentiam fieri asserere, summa est amentia; nisi prius constituatur, omnium omnino incorporeorum materiam vi naturae suae vacatam esse oportere: unde sequitur neque species artium, neque artes ingeniaque ex Deo esse. Si ergo nec vacuum, nec tempus, nec termini, nec figurae, neque sectiones, aut quaecumque per voces significata soleant appellari, queant dici, divino ingenio facta fuisse, quid aliud de residuis liceat dicere?

ՓԻԼՈՆ։

Լուր ով զարմանալի. քանզի հարցողին պատասխանի առնել բարիոք է. և որում և ոչ ոք ստէպ ստէպ հարցանէ, նմա տուցանել աննախանձ առատութեամբ վայելուչ է՝ վարդապետութիւն։ Քանզի նորոգ, որպէս ասես, այ ոչ գործէր տեղի, վասն զի և մարմին առնէր։ Բայց ուսցիս, զոր ասեմ, հաւաստագոյն՝ 'ի քաղաքս հայելով. քանզի 'ի սոցանէ իւրաքանչիւրոք հաստեաց յառաջին իշխանացն. Թեսևս՝ զաթէնս յատտիկէ, և

PHILO.

Audi, o vir admirabilis; interroganti enim respondere expedit: imo, et illum quoque quem nemo passim interrogat, hunc decet adhibere liberaliter et sine invidia doctrinam. Dicis, Deum locum novum non condere, ideoque neque corpus creasse. Disce tamen, quod dico tibi, certius, civitates aspiciendo; istas enim singuli principes antiqui condidere: Theseus Athenas in Attica, et Laconica (regione?) et Alexander Macedo

1 h. e. Sine mente praeside, vel modum statuente.

2 id est: Providentiae cura.

՚յղակոնիկէ. և մակեդոնացի աղեքսանդրոս զանուանի աղեքսանդրիա՝ առ եգիպտոսի։ Այլ սակայն և ոչ Թեսևս զատտիկէ, և ոչ զլակոնիկէն, և ոչ աղեքսանդրոս զեգիպտոս, և կամ զլիբիէ. այլ գործ բնութեան 'ի պատրաստի գտեալ զգաւառսն, 'ի բաց զատուցեալ վայրս ոմանս, շուրջ փակեցին պարիսպս, և զայլ ևս շինուածս զյատուկս, և զժողովրդական կազմեալ, անուանիս ցուցին զքաղաքսն։ Այսպէս և ած, նորոգ ինչ ոչ գործեցեալ, 'ի նորում զմեծաքաղաքս զաշխարհս առնէր, ծնուցանելով ընդ նմա միանգամայն և տեղի։ Քանզի 'ի մարմնոյն լրութիւն, ունայնին, որպէս և դու արժանի առնէիր վարկիլ, ոչինչ է՝ որ ոչ է տեղի։ Յայտնապէս և յաղագս ունայնոյն և տեղւոյն այսչափ բաւական յարդեան իրս։

Իսկ ձև աշխարհիս՝ որպէս և ինքն իսկ աշխարհս, ով սիրելութիւն, եղև նախախնամութեամբ գնդաձև։ Նախ առաջին՝ վասն զի քան զամենայն ձև երագաշարժագոյն է. և ապա՝ զի էր հարկաւորագոյն, զի մի՛ թուլացեալ 'ի վայր բերցի առ անբաւ ունայնութիւն, մասունքն ամենայն խոնարհելով 'ի միջոցն նորա։ Քանզի միայն այսպէս համդերձեալ էր կայանալ, 'ի միմեանս բերելով առ միջոցն զոյգ բոլորականն։ Իսկ գովողքն հրաշապէս 'ի պղատոնայ 'ի տիմէոսի՝ բոլորակագոյն ձևն, առ որ եղեն պիտանացու, միանգամայն ստորագրելով՝ իբրու թէ ոչ միոյ իմիք ոչ է կարօտեալ յաւելուածի այնոցիկ որ 'ի գովութենէ։

Այլ վասն զի և զժամանակն զայն, որ առանց վերակացուի և առանց ակնածուի զկազմութիւնն ածնուիր 'ի մէջ, քաջ գիտել պարտ է, զի զանբաւն և զանմարմին ժամանակն ած ոչ առնէր. այլ աւուրս, և ամիս, և տարիս, արեգակամբ և լուսնիւ վարեցեալ 'ի չափս յայս, և այլովք ևս մոլորականցն շրջագայութեամբ, կենդանեաց սակս և պտու-

nominatissimam Alexandriam juxta Aegyptum. Attamen nec Theseus Atticam Laconicamque, neque Alexander Aegyptum, vel Libyam (formarunt,) sed opus naturae praeparatum reperientes, hoc est eas regiones, certa quaedam spatia circumdederunt moenibus, caeteraque privata et publica aedificia construentes, nominatas ediderunt urbes. Similiter et Deus, quin novum quidpiam elaborasset, de novo magnam istam urbem mundum creavit, ac una cum eo locum etiam oriri fecit. Quoniam plenitudine corporis data, spatii, sicut et tu existimare aequum duxisti, nulla pars erit, quae non sit locus. Evidenter itaque de vacuo locoque haec interim satis dicta sint.

Figura autem mundi, sicut et mundus ipse, amice mi, per providentiam globi in formam facta fuit. Primum, quia omni figura velocius mobilis est; et deinde magis necessaria, ne forte remissus (mundus) deorsum ferretur ad immensam vacuitatem, cunctis partibus in suum medium inclinantibus: sic enim solummodo consistentiam habiturus erat, erga se invicem ad medium tendente aequali orbe (vel sphaera.) Occurrunt autem in Timaeo Platonis, qui mirifice laudent figuram perfecte sphaericam cum sua utilitate, atque commendent, ita ut nullo praeterea indigeat laudis additamento.

Quod vero attinet ad tempus illud confictum sine praeposito inspectore, quod adducebas in medium, bene advertendum est, quod infinitum, incorporeumque tempus Deus minime creavit, sed dies mensesque annosque, sole et luna usus in hac mensura, atque reliquorum planetarum periodis propter animalia, generationemque fructuum;

զոցն ծննդեան, զոր անհնար է առանց տարեւոր ժամանակացն բաղկանալ: Խակձն (՚Ի ոչն) կարգեալ ՚ի մի վայր գոլութիւնք, և մեկնութիւնք արեգականն ծնանել բնաւորեցան: Արեգակն և առհասարակ ամենայն երկին և աշխարհ, որպէս և ահա ցուցեալ է՝ Նախախնամութեամբ մատակարարին:

Որդ այսուհետև կարծեմ զասացելոցն զոր ՚ի տրամախօսութենէ առնուիր ՚ի մէջ, ոչ իբրու զարժանիս ՚ի վարկէ և զայլսն զասելիսն զԱյ կարգելով ՚ի տեսակս, և ոգւոց՝ որք մտանգամն ուսմանց են հռչակեալ՝ արժանի առնելով: Նայց զի՞նչ դէպ եղև գոլ տեսակ՝ թէ ոչ ընդհանրի իմն հասումն ըմբռնումն. իսկ մտաց ընդհանուր զի՞նչ այլ՝ զոր ոչ Ած յառաջագոյն գործեաց՝ միտք սերմանեալ քաջաբուսութիւն, որ շարժել կարի քաջ ՚ի ճահ, հանդիպողութեամբ ՚ի ձեռն նշանացս, և յառաջագոյն ըմբռնեցելոց զիւրաքանչիւր ոք ըստ բնութեանցն զհետ վարեալ. զայնս որ առանց գոչման բանի հաստատագոյն գործովք ճշմարտութեան հաստատեալք ցոյցս առնուլ:

quae nequeunt sine annuis tempestatibus consistere. Ad hoc dirigi cumulatim [1], ortus et occasus solis consueverunt: quod nempe sol, et totum universim caelum, ac mundus, quemadmodum ecce demonstratum fuit, per Providentiam regantur,

Post haec, ut mihi videtur, de rebus dialecticis sermonem inducebas, quasi vero non sint Deo digna juxta sententiam (tuam) tum reliqua, tum dicta de speciebus; neque iis qui in studio claruere, conveniant. Quid tamen, quaeso, sit umquam species, nisi universalis alicujus comprehensio? Et intellectui quid occurrat universale aliud, quod Deus prius non fecerit, menti inserens foecunditatem, quae optime est apta ad admovendum sibi singula, occurrentibus signis vel antea conceptis, pro naturis inquirendis; ita ut ea, quae sine clamore sermonis firmiore facto veritatis constant, pro certo argumento possint sumi?

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍ:

Դիւրագոյն էր, քա՛ջ գիտեա, առ իւրաքանչիւր ոք ընդդիմանալ յասացելոցն. այլ զի մի բան ընդ բանի յեռլով յաղագս նոցունց՝ երկայնաբանել թուեցիմք, առ այնս որ յետ այսոցիկն՝ անցցուք ՚ի պարտս: Քանզի պահանջեսցուք յառաջամարտկացն նախապատուութեան զձեզ զպատճառս:

Յաղագս որո՞ց իբրաց ՚ի բա՛ց ՚ի միջոցի ամենայնի հաստատեալ կառոյց զերկիր, և ՚ի վերայ իւր ունել զծովս: Եւ երկրորդ տուեալ երկրի վայր, զօդ ՚ի վերայ ջուրց ՚ի վեր ամբարձեալ՝ ՚ի վեր կոյս

ALEXANDER.

Facile quidem erat, (quod scias velim,) singulis resistere dictis; ne tamen verbum verbo annectentes iisdem de rebus, prolixiores in sermone videamur, ad sequentia transferamur. Exigamus nimirum antesignanorum a te rationes.

Quam ob rem vasto in medio universorum conditam erexit terram, supra se habentem maria: et concedens terrae spatium secundum, aërem super aquas elevans, eum sursum delatum usque ad

1 Dubia est lectio in Arm. vocibus, Խակձն ... գոլութիւնք:

բարձեալ մինչ յարփին ձգտեաց ։ Իսկ զոր խնդրէք 'ի մէնջ լսել՝ առ ձեռն պատրաստ է բան. հարկաւորութեամբ իմն բնականին թեթեւագոյնքն 'ի ծանրագունիցն 'ի վեր կոյս մղեալ դէպ եղեւ լինել ։ Այլ աներեւութիցն հաւաստի հաւատ՝ յայտնիքս. սափոր թէ առեալ ոք ջրով լի, իւղ 'ի վերայ հեղուլ եւ աւազ կամեսցի, աւազն 'ի վայր գնասցէ, իսկ ձէթն 'ի վերայ կայ մնայ, եւ ջուրն զմիջասահմանն վայրն կալցի, վասն թեթեւագոյն գոլոյ քան զհողեղէն նիւթն՝ յորմէ 'ի վեր կոյս մղեալ ոստուցանի. իսկ քան զձէթն ծանրագոյն էր, թեթեւին ի ներքոյ տարածիլ բռնադատեալ էր ։ Հաւասար նմին՝ սակայն եւ մասունքն աշխարհիս կրել երեւին, որպէս ասէ Եմպեդոկլէս ։ Վասնզի իբրեւ մեկնեալ յարփւոյն թռուցեալ էր հողմոյ եւ հրոյ, եւ էր որ եղեւ՝ երկնին լայն մեծ 'ի վերայ շուրջ պատեալ. իսկ հուր սակաւ մի 'ի յերկնէ 'ի ներքս մնացեալ, եւ սա յարեգական ճառագայթս աճեցաւ ։ 'ի մի վայր ընթացեալ եւ հոծեալ հարկիւ իմն երկիր երեւեալ 'ի մէջ կայր մնայր ։ Այլ շուրջ զնովաւ ամենայն ուստեք՝ քանզի իբրու փոքրագոյն էր, յուզի անխլիրտ արփի ։ Այլ ապա սմա կալոյ մնալոյ պատճառք ա՜ծ, եւ ոչ շրջանակօք 'ի միմեանց վերայ բազմօք եղեալ ։ Որոյ շրջաբերութիւնքն բոլորակօք ճախարակեցին զձեւ ։ Վասնզի շուրջ զնովաւ արգելեալ փակեցաւ լամբար իմն շրջանակ սքանչելի. զի մեծ եւ բազում տեսլեան զօրութիւն, վասն որոյ ոչ յայսկոյս եւ ոչ յայնկոյս անկեալ սորա ։

aetherem extendit? Quod vero a nobis (fortasse) audire vultis, praesto est responsum; necessitate videlicet quadam naturae leviora a gravioribus sursum pelli contigit. Occultis autem certam faciunt fidem haec, quae sunt manifesta. Situlam si quis aqua plenam sumens, oleum ei superfundere arenamque velit, arena inferius abit; oleum autem supra perstat, aqua vero medium obtinet spatium. Etenim aqua eo quod levior sit terrena materia, sursum acta resilit: quoniam vero gravior oleo est, sub leviori cogitur subsidere. Eodem modo et mundi partes affici videntur, ut dicit Empedocles. Discedentibus enim ab aethere vento et igne, atque volantibus, tum caelo latissime expanso, ac desuper circumducto, ignis qui paulo inferior caelo manserat, ipse quoque in radios solis adauctus est: terra vero concurrens in unum spatium, et necessario condensata apparens, in medio stat. Porro circa eam undique, quoniam nimis levior erat, volvitur absque dimotione aether. Quietis autem exinde ratio datur per Deum, non vero per sphaeras multas super se invicem positas, quarum circumrotationes poliverunt figuram [1]. Quia circa eam coarctata fuit sphaera ignis mirabilis; magnae enim et multiplicis theoriae [2] vim habet: ideo nec hunc, nec illuc cadit ista.

Այլ ապա յաղագս ծովուն պատճառս ասելով՝ ասէ, պնդեցելոյ այնր որ ըմբռնեցեալ յանկութիւնն էր սափչին, մանաւանդ կարկուտքն 'ի վեր մղեալք աղտաղտուկ ջուր ։ Վասնզի որ միանգամ յերկրի խոնաւութիւն է՝ 'ի նուաստ եւ

Deinde ratiocinatus de mari, ait: Concreta est extremitas orae, maxime in grandinis morem resiliente aqua limosa: quae enim in terra humiditas passim est, in demissis depressisque ejus locis amat frequenti ventorum impulsu impelli, flu-

1 Id est, in speciem sphaerae mundum conglobavere. 2 Vel speciei, formae.

'ի հովտագոյն տեղիսն նորա սիրեաց՝ 'ի միմեանց վերայ ստէպ ստէպ հողմոցն շրջանակօք զօրէն կապոց իմն հզօրագունից ձնշեցեալ ։ Քանզի անտեղի է ասել ըստ նախախնամութեան այսչափ բազմութեան ջուրց գոլ՝ որ ոչ ըմպին ։ Քանզի ծովք ոչ սակաւք են 'ի ներքս արգելեալ՝ քան զհերակլեան զարձանսն. իսկ զմեծ ծովուն տարածեցելոյ արտաքս քան զօրէն բնութեանն հարկի ։ Որ յերկրէ ծորեալ խոնաւութիւնն՝ ջուր եղև. նոյնօրինակ և օդ 'ի ջրոյ և յերկրէ 'ի վեր գոլոշի, որպէս 'ի բաղանիս սովորեալ է լինել. քանզի անօսրեալ ջերմութեամբ ջրոյ, ըստ առ 'ի միմեանս տարերցն հարկաւոր փոփոխմանն ։

ctu uno alterum sustinente more nexuum quorumdam fortissimorum. Absurdum autem est dicere, juxta providentiam esse tantam multitudinem aquarum, quae minime bibuntur. Quandoquidem maria sunt non pauca inclusa intra Herculeas columnas: magnum autem mare extenditur praeter legem naturae debitam. Itaque quae ex terra defluit humiditas, aqua est facta: similiter et aër vapor exhalatus ab aqua terraque, sicut in balneis solet esse, ubi aqua extenuatur per calorem, secundum necessariam elementorum ad se invicem commutationem.

ՓԻԼՈՆ.

Բարիոք զբանսդ գումարեսցես ա՛ղեքսանդրէ, որպէս որք յապաւեն զծառս մշակք դարմանօք, եթէ մասն է պտուղ տնկոյն, և որք առնուն զնա 'ի պէտս՝ օգտակար է ։ Քննեա՛, 'ի ծանրագունիցն ասես 'ի վեր կայս ձնշեալ թեթևագունին ։ Քանզի ոչ եթէ ամենայն, ով քաջ, մարմին ունին ծանրութիւն, զայն ինչ՝ որ ամենայնիւ անծանր եղև բնականին ասել՝ ըստ առ ծանր հակառակադրութեան ։ Վասն զի մեծ զօրութիւն ընկալաւ ընդդիմացն բաղկացութիւն, յորոց աշխարհս արարեալ է ։ Այլ ընդունայն թերևս է այն, որ յաղագս ծանուն և թեթևին է խնդիր, յաւելուածս առնել արդեան այցելութեան ։ Բայց սակայն շատ է այսչափ ասել, զի օդ և հուր բնական ունելով զվերին շարժումն անկցորդ ծանրութեան, ոչ յերկրէ և ոչ 'ի ջրոյ 'ի վեր ձնշին ։ Այլ եղև տարերցն տարածումն նախախնամութեամբ արարչին և հօր ։ Այլ երկիր հասեալ ընկալաւ զմիջին վայրն ։ Օ 'ի նախ առաջին, զի մի 'ի բաց սողոսկեալ ուրեք 'ի կիտէն արտաքս բերցի. զի կայան

PHILO.

Adverte, ut optime verba tua colligas, Alexander, sicut qui amputant arbores agricolae accurate; quia fructus pars est plantae, et qui rite utuntur eo, proficiunt. Perpende, quod dicis, a gravioribus sursum agi leviora. Quoniam non omne, o vir optime, corpus pondere gaudet, ita ut quaedam omnino non gravia dici apud Physicum expediat, velut opposita gravibus: magnam enim vim habet contrariorum compositio, ex quibus mundus est factus. Inane utique erit quaestioni de gravi levique aliquid addere in praesenti inquisitione, sed sufficiet tantum dicere, quod aër et ignis naturaliter habentes motum in sursum absque gravitate, nec a terra, neque ab aqua sursum premuntur. Fuit autem elementorum extensio per providentiam opus Creatoris Patrisque. Et terra occupavit medium, primum quidem, ne abrepta aliquatenus a centro dimoveatur: nam ejus nisus ac statio in centrum tendit; iterum autem, ut ita circumcirca habitetur: in quantum enim

առ 'ի կենտն նորա թաւալումն է: Նաւ ապա՝ որպէս զի շուրջ բնակիցն. քանզի մինչդեռ կայ ուղիղ՝ ամենեքեան 'ի վերայ նորա կացեալ լինին, և թաւալելով 'ի մէջն: Ընդ որում ցուցանի և այն՝ որ յաղագս ձևոյն է, զի նախախնամութեամբ եղև գնդաձև. քանզի զայլ զասացեալն շուրջ զբնակութիւն ոչ ընդունի, որպէս յայնս՝ որ 'ի ձևսն է, և 'ի բնակութիւնս առանձինն իմաստասիրակեալ լինի: Քանզի ոչինչ անպատճառ լինել տացի և 'ի մէնջ. այլ ոչ սակայն վասն այսորիկ արժան է՝ որ ոչ միաբանէ ընդ ճշմարտութեանն՝ խնդրել պատճառս, այլ որ յար են:

perstat, recte omnia super eam stant, cum et ipsa in centrum ferantur. Quo probatur et figuram ejus per Providentiam factam fuisse globosam; quia jam dictam circumhabitationem non patitur alia figura, quod patet ex iis quae Philosophice considerantur de figuris habitationibusque: nihil enim sine ratione esse conceditur a nobis: at non proinde licebit quaerere rationem, quae non concordet cum veritate, sed eas quae congruentes comperiantur.

Քանզի նման են, որպէս թէ ոք 'ի կրթարան մտեալ, և գունդս, և զսնեղէն գնդսն տեսեալ, զոր 'ի պէտս սպասու մանկտւոյ վարժապետն պատրաստեաց: Նաւ ասեմ, այն՝ տեսակ նախախնամութեան արուեստագիտին լինել: Վասն որոյ զգունդսն յաղագս թեթևութեան ձևոյ՝ իբրու զի դիւրաշարժք են, դէպ եղև առնել, 'ի ճահ և 'ի դէպ ունել առ 'ի կրթութիւն մանկտւոյն: Իսկ զսնեղէն գնդսն վասն շրջանակութեան առ 'ի դիւր քերել: Քանզի ուսուցանէ ոք 'ի մէջ անցեալ, թէ ոչ ինքնէակ բնութեամբ, այլ արուեստիւ և խնամով արարչացն առ 'ի պիտանացուն լինել կատարած, որ հաստուցին, այսոքիկ եղեն: Վասն որոյ մի ոք՝ որ բարի խոկհեցի, հայելով յաշխարհիս մասունս և որք 'ի սոսա զանազանութիւնք են, բնական հարկաւորութիւն իւրաքանչիւր ումեք 'ի նոցանէ բաղկացութեան պատճառս դիցէ. բայց զիշխանն զարուեստագէտն ընդ միտ ածելով գովեսցէ վասն իմաստութեան հանճարոյ, ըստ որում դասիւ ինն յարմարականաւ զիւրաքանչիւր ոք 'ի նոցանէ կարգեաց:

Id vero idem est ac siquis Gymnasium ingrediens videat globos, et vacuos discos, quae omnia ad usum exercitationis puerorum magister praeparaverit, quae certe speciem aliquam exhibent providentiae artis periti: diceret globos ob levitatem figurae, quippe qui facile mobiles sunt, necessario factos fuisse, ut magis aptos ad exercitationem corporis juventutis; vacuos vero discos ob circulationem, ut nullo negotio jaciantur. Statim enim aliquis in medium accedens, doceret, non suapte natura, sed per artem studiumque experientia firmatum pro utili fine haec facta fuisse. Quamobrem nemo, qui bene sentit, contemplans mundi partes, differentiasque in istis occurrentes, naturalem necessitatem singularum compositioni causam fuisse putet, sed solummodo Principem opificem considerans illum laudibus celebret propter sapientiam intelligentiae, quatenus ordine quodam harmonico singulas earum ordinaverit.

Այլ տարակուսեալ էիր, թէ էրո՞ւմ այսչափ՝ որ ոչ է ըմպելի, ջուր՝ տարածեալ է: Աւելորդ ինչ ոչ գտցես զբնու-

Tu autem haesitabas, quare nimirum tanta vis non potabilis aquae diffusa sit? Superfluam nullam invenias natu-

Թեան մասն, ով Աղեքսանդրէ, եթէ կամեսցիս դու քեզէն զհետ վարել. քանզի 'ի հանդիպող մտաց ոչ ես անբաժ, զոր և 'ի գիտողաց ուսեալ եղեր, զորէն որոումնն որ անցին զճանապարհ իմաստութեան: Զորոց և մեք ուսաք 'ի սովորելոց ունել բանս առ անհաստատսն: Բայց անսպակասաբար իբրու յաղբերէ զիմաստութեանն հանելով՝ լսելեաց որք զգաստացեալ ուսանել՝ 'ի փութոյն սակս ուսանել սոքա, զմեծամեծացն և զմիմեանց բուռն հարելոց իրաց: Ասեն այսորիկ ասեն տարածեալ զծով մարդկային և ա̃ծայինս: Քանզի ա̃ծայինքն վասն այսորիկ զարդարիլ ասեն: Արեգակն՝ զոր ոմանք առաջնորդական ասացին գոլ, վասն որոյ մատուցանէ զպէտս՝ 'ի ծովէ ասեն սնանի. ամենայն որ ինչ միանգամ մաքրագոյն ինչ՝ 'ի խոնաւութենէն յինքն ձգեալ ծծէ: Այս նշանակ է 'ի բազում այլոցն, և վասն զի ընդ յեղանակօքն հակառակ ձգտեալ լինի, որ է սահմանն արեգակնային գնացիցն. ամարանի խեցգետունոյն, և ձմերանի ըստ այծեղջիւրն. քանզի շուրջ գալով արեգակն՝ յաւիտենականն զասացեալ սահմանսն ոչ անցանէ: Այս սնուցող իսկ և անմոլարքն՝ և օդքս սնանին զառ 'ի զօդոյն զմաքրումնն յինքեանս ձգելով խոնաւութիւն. և բազում (յայտ) է այսպէս. զի սակաւ մի նորա ոչինչ ընդ նմա խառնեալ կարգի: Ընդ աշալուշն յաւէտ իմն զովացեալ յերկիր առաքեալ՝ եղեալ ջրագոյն, զոր ցօղ անուանել սովորութիւն է:

Այս որպէս զիարդ մեծ օգուտ յամենայնի երկնի տևութիւն է ծով, այսպէս և առ մարդկան կեանս. քանզի ցամաքայնոց՝ առ որս 'ի կղզիս բնակեալ

rae partem, o Alexander, si velis per te ipsum investigare. Quando quidem diligentis intellectus non es expers, et ab aliis edoctus, ad instar eorum qui perlustrarunt viam sapientiae: quos et nos sequimur, assueti habere verba ad infirmos *(inconstantes)*. Verum inexhausta quodammodo ex fonte sapientiae hauriendo, auditoribus discendi studio ardentibus istis satisfacere procurantes, majora aggressi sunt negotia inter se invicem connexa. Ideo dicunt extensum mare hominum deorumque commodo. Diis enim ita fere adornari dicunt: Sol quem nonnulli rectorem esse dixerunt, eo quod largitur necessaria, ex mari, inquiunt, nutritur; quippe purgatissimas partes humidi elementi ad se trahens sorbet. Pro indicio sit praeter alia, quod per anni tempestates in contrarium tendit cursus solaris, aestate per Cancrum, et hyeme per Capricornum. Nam circumambulans Sol, aeternos illos terminos haud transgreditur. Et ipsae quoque nutrices Fixae (stellae) nutriuntur, ex aëre purgatam ad se trahentes humiditatem: quod ita probant [1]; etenim paululum ipsius humoris nullo modo permixtum constanti lege, sub aurora jugiter frigens in terram remittitur, aquae colore accepto, quod ros nominare mos est.

Sicut autem [2] magnae utilitatis est in totius caeli sustentationem mare, ita quoque ad hominum vitam. Quoniam incolarum terrae cum habitantibus in

1 Cod. primum habuit exaratum, բազում է. *multum est*. Sed postmodum aliena manu reductum in յայտ է, vel յայտնէ. *manifestum est*, aut *manifestat*.

2 Inter Fragmenta Damascena de Mari. edit. Philonis Gr. Lat. Tom. II. pag. 651. haec inseruntur, quae praeferunt sensum solummodo: « Mare admirari operae pretium est, cujus beneficio terrae regiones sibi invicem commutationes bonorum pendunt, atque tum ea quibus carent, accipiunt, tum ea quibus abundant, remittunt ».

են, և կղզւայնոցն առ ցամաքայինսն ոչ լինէին առ միմեանս խառնք, և ոչ բարեացն փոխանակատուութիւնք, որ ըստ իւրաքանչիւր բուսանի աշխարհ։ Նոյն որպէս զկենդանի ոչինչ բնութիւնս անկարօտ գործեաց յայլոցն, և ոչ աշխարհ բաւական թողու ՚ի տուեալցն նմա ՚ի պէտս. զի է ինչ՝ որ սակաւ ինչ է, և է որ շատ. և անհնար էր առնուլ՝ ոչ տուեալ. վասն զի օգուտն լինել՝ և օգուտ գտանել խնդրէ։ Եւ հաւատ հաւաստագոյն իրացդ է՝ որք ըստ քաղաքի քաղաքի նաւահանգիստքն են, և բազմութիւն նաւաց՝ որ ըստ ամենայն տարւոյ ժամանակաց ծովամուխ լինին, շուրջ զաշխարհաւ գան, զհարկաւոր զսպասաւորութիւնն կատարելով. ՚ի ձեռն որոյ միաբան մարդկան ազգի երկուց բեակ բարի միաբանութեամբ օգտակարութեան հաստատի։

Զայս ծածկեալ ոմանք՝ որք ոչ անսատար իմաստութեամբ խօսեցան, զամբաստանող լեզուն կարի շատ անսանձելի արձակ թողլին, հայհոյել զմասունս բնութեանս իշխեցին. որք իբրու թէ աւելորդ ինչ և երկրի քրտունս զծովն ցուցին, զասացեալ օգուտսն մատուցանելով երկնի և երկրի, և այնոցիկ որ հասին վիճակի երկաքանչիւր աշխարհ։ Եւ պատճառ ամպարշտութեանն է հեշտ ցանկութիւնք, քանզի որ ոչն սնուցանէ և որովայնին սպասաւորէ ցանկութեանց՝ իբրու ոչ հարկաւոր ինչ բաղբաղեցին։ Եւ համայն ծովային ջուրն՝ վասն զի ըմպելի ոչ է, պատճառք թշնամանականացն և ստախօսիցն տայ առ ՚ի բասրել։

Իսկ ՚ի յերկրէն գոլորշիք յինչ պէտս։ Ով սքանչելի, յօդոյ որոշեալ բաղկացութիւն, եթէ ոչ է կենդանականագոյն. և ոչ միայն կենդանեաց, այլ և տնկոց։ Այլ եթէ պարտ է և յառաջ ևս մատչելով ասել, և որ հաստատուն բնութեամբ ընդ միմեանս խառնեալ են՝ յա

insulis, et insulanorum ad terricolas nulla fuisset mutua communicatio; neque bonorum commutatio in singulis regionibus nascentium. Itaque quemadmodum natura nullum animal effecit haud indigum aliis, sic neque regionem ullam permittit ea omnia habere, quae in usum proprium sunt necessaria; quaedam enim deficiunt, quaedam vero abundant; ita ut nequeat fieri, ut quis accipiat, quin det; vult enim ut simul stent et prodesse, et proficere. Argumentum autem firmissimum harum rerum sint qui in variis civitatibus sunt portus, et multitudo navium, quae qualibet anni tempestate ingrediuntur mare, circumaguntur per mundum, necessarium peragendo officium: quo universo generi humano geminum bonum concordantis utilitatis constet.

Haec obducentes nonnulli, qui prorsus aliena a sapientia loquebantur, linguam accusatricem nimis effraenam relaxando, praesumpserunt blasphemare partes naturae; quippe qui tamquam supervacaneum, ac quasi sudorem terrae, mare dixerunt, licet praedictas utilitates suppeditet caelo et terrae, et iis qui sortiti sunt habitationem utriusque partis mundi. Causa autem impietatis voluptas est; ea enim quae non nutriunt, neque serviunt ventris cupidinibus, velut minime necessaria incusarunt. Universa enim aqua marina quum non sit potabilis, ansam praebet vituperationis hostilem animum habentibus amantibusque rixas.

At ex terra vapores ad quid utiles? O mirabilis vir, ex aëre distincta compositio an non est salutifera, non animalibus tantum, verum etiam plantis? Immo, si oporteat adhuc procedendo asserere, iis quoque qui solida natura secum invicem commixta sunt, causa est

րութեան պատճառք։ Շնչաւորացն նախ առաջին կերակուր է. և կերակրոց և ըմպելեաց յաճախագոյն։ Քանզի յայնցանէ ոչ որք անյագք են և զօրէն եթիւաց՝ ձկանց պէս կեան, միշտ կարեն օգտել. վասն այնր որ 'ի մարմին ընդունելութիւնք են սահման ոչ ունելով, և վասն լքման և լուծման ցանկութեանց. որոց զի թէպէտ և ոչ յագուրդ, այլ սակայն լինի 'ի նոսա վաստակ, և պարտասին։ Իսկ որ 'ի ձեռն օդոյն կերակուրն՝ և՛ որ արթուն էր և՛ 'ի քուն՝ երթայ զհետ պարգև բնութեանն, անընդհատ 'ի մանկութենէ 'ի ծերութիւն մինչ 'ի վախճան ընդ նմա լծեալ։ Վասն որոյ եթէ դուզնաքոյ ինչ հասցէ գժուարախառնուածոյ, զժանտախտն առնէ։

Արդ մի ինչ զձեզ 'ի վերայ այսպիսի մեծամեծաց և յոյժ օգտակարաց հաւանեցուսցեն անպարշտաբար ինչ խորհել, որք զիւրեանց թեթևութիւն շրջել յաստուածութիւնն խիզախեն։ Որոց պարտ էր ըստ անմահիցն առ մահկանացուս զհակառակորդութիւնս ճանաչել հաւաստի։ Զի ամենայն՝ որ ինչ միանգամ ընդվայր և անհաստատ և սխալ է, յերկնէ 'ի բաց հալածեալ է, և 'ի ներքոյ լուսնոյս յածեալ շրջի վայրս։

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍ։

Յերկնէ ասես՝ սխալեալն և աւելայանցն հալածեալ է։ Քանզի ո՞ւր առաւել՝ քան անդ յայտնապէս տեսանին։ Զայսքան տարածումն զանմոլարացն աստեղաց ոչ տեսանես. սա քեզ թուի զա՞ս ինչ կարգի մատուցանել։ Իսկ եղիցի՞ արդեօք կարգ յանբաւութեան, և 'ի բազմութեան և յառաւելութեան, որոց մտացս չափք և թուոց բնութիւնք նուազին տկարացեալք։ Իսկ այլք զօ-

ut stent. Animantium imprimis esca est, et ciborum omnium potuumque frequentissima: iis enim qui non sunt insatiabiles, adinstarque mergorum piscibus viventium, semper prodesse potest. Nam quae in corpus recipiuntur, ea tum ob nauseam tum ob dissolutionem cupiditatum, licet insatiabilium, innumeris fastidium et fatigatio subit[1]: Quod autem per aërem alimentum est, tam vigilem, quam dormientem sequitur donum naturae, continuo a juventute usque ad senium perpetuo connexum; quapropter si aliquantisper corrumpatur, pestilentiam efficit.

Nullatenus ergo vos post tot et tanta quae ita utilia sunt, alliciant ad impie sentiendum ii, qui levitatem suam praesumunt in Divinitatem ipsam retorquere: quos oporteret inter immortales mortalesque oppositionem certo modo cognoscere; omne enim, quodcumque supervacaneum, inconstans, erroneumque est, a caelo longe expulsum est, et in sublunari pervagatur spatio.

ALEXANDER.

De caelo, inquis, detrusus est error, et superfluum. Ubinam tamen, plusquam inibi evidenter patet? Tantam extensionem stellarum minime erraticarum non vides? putas ne illas ordinem quemquam exhibere? Fierine poterit ordo in immensitate, in multitudine, inque amplitudine rerum, ad quas mensura mentis, naturaque numerorum deficiunt omnino? Alter est ex adverso ad normam

1 Verba obscura sic se habent: *quibus etsi non (est) satietas, verumtamen fit in illis labor, et defatigantur.*

ըէն զօրու ընդդէմ դասք՝ աստեղաց մո-
լորակացն կարգեալ է ։ Նախ առաջին
աննզուգութեամբ ։ Վասնզի ոչ եթէ վասն
զի միայն եօթն աստղեալ՝ այսչափ անա-
քառութեան հակառակ անմոլորացն փո-
խանակ միտել. քան զոր զինչ այլ ինչ
լիցի անտեղադրդոյն յիմարութիւն ։ Նա-
պա սոցա և յինքեանս վիճել մանաւանդ
զանազանութեամբ ։ Վասնզի երկուքն
զուգընթացք են միշտ ընդ արեգական,
փայլելոյ և արուսեկի. զմին հերմես, և
զմիւսն ափրոդիտեայ կոչեն ։ Իսկ այլոցն
աննզոյգ են արագութիւնքն շրջագայու-
թեանն. քանզի երեսնեմենիւ հազիւ
երևին (Երևակն) զիւրեանց շրջանակն
գալով. արեգական՝ զամիս երկոտասան,
և հրաւորին՝ յերկեմս, և լուսնի՝ աւուրս
սա միայն՝ նուազ քան երեսնիւք ։ Արդ՝
Իբր արդեօք յայսչափ ժամանակաց անա-
հաւասարութիւնս, յորս յամրութիւնք և
արագութիւնք անմիաբանք՝ որ շարժմանն
արարեալ կատարին, եղիցի արդեօք
կարգ գովելի դասի ։

Իսկ լուսնի նշոյլ ո՞չ արդեօք ընդու-
նայն կարծեալ է, թէ յարեգականէ ըստ
նախախնամութեան իմն առեալ լինի
զլոյսն, այլ ոչ որպէս 'ի հայելւոյ՝ որ
առանկանի 'ի նմա՝ բնաւորեցաւ կեր-
պարան ընդունել ։ Ըստ որում Եմպե-
դոկլէս, Լոյս ընկալեալ՝ լուսնային բո-
լորն մեծ և լայն, վաղվաղակի դարձեալ
անդրէն շրջեցաւ հասեալ յերկինս ըն-
թանալով ։ Բայց զինչ արդեօք և արե-
մուտք աստեղաց, վասն մերոյ օգտի՞ ե-
ղեն, քան թէ հարկի շրջաբերութեանն
պատեալք ընդ բոլորին ։ Վասնզի է որ
ծագէ, և է որ մտանէ, շրջանակ յաւի-
տենական փոխելով, բաց յայնցանէ՝ որ
սայլին են. քանզի միշտ աղքա յայտնիք ։

Զգիշերաց զկանկութիւն և զտուըն-

exercitus cujusdam ordinatus eorum chorus, qui planetae dicti sunt; et imprimis inaequaliter. Quandoquidem nullo modo septem illi soli sic nominati aequipondio possunt esse contra immensam multitudinem non erraticarum: quid enim esset hac amentia absurdius? Deinde isti quoque (planetae) inter se adversantur maxime per differentiam. Duo enim cum sole currunt semper, Mercurius et Venus: quorum primus Hermes, alter Aphrodite vocatur. Caeterorum autem impares sunt velocitates periodi; nam aegre xxx annis Saturnus videtur[1] peragrare sphaeras proprias: Sol mensibus duodecim, Mars annis duobus, Luna sola diebus, iisque minus quam triginta. Atqui quomodo, tot temporum inter inaequalitates, quibus morae dispares velocitatesque motorum corporum constant, potest esse ordo laudabilis chori?

Lunae vero lumen nonne inepte putatur, a sole juxta Providentiam desumere lucem, cum potius instar speculi casu in se incidentem formam recipiat? quemadmodum Empedocles (dixit): lumen accipiens lunaris globus magnum largumque, mox illico reversus est, ut currens caelum attingeret. Quid autem et occasus stellarum? numquid in nostram utilitatem comparatae sunt, et non potius necessitati periodi serviunt, circumactae cum universo? Nam aliae oriuntur, aliae occidunt, periodum aeternum commutantes, praeter eas, quae Plaustri sunt; istae enim semper perspicuae sunt.

Noctis terminationem, dieique magni-

1 Quoniam Armeniis *Saturnus* dicitur *Jerevag*, quasi dixeris *Visibilis*, amanuensis lapsu scriptum fuit tantum verbum *Jerevin*, *videntur:* maxime quod casûs secundi locus erat, Երևակին, pro quo facile irrepsit Երևին ։

ջեանց զմեծութիւն ասել՝ մարդկան յաղագս դարմանոյ եղեալ, եթէ ոչ ինքնասիրութիւն անհնարին է։ Քանզի սոցա զպատճառս ունին և ցուցանեն ամառնայինն և ձմեռնայինն՝ ընդ որս բերեալ լինի արեգականն շրջանակք այլափոփոխք անզոյգ հատածովք յորոշողէն, որք զիւրաքանչիւրոք 'ի կիսագնդացն ձևելով։ Այլ վկայեն կարի յոյժ զայն՝ որ առանց խնամոյն է բնական հարկն, արեգական պակասութիւնք, լուսոյն լուսնի։ Քանզի սոքա օգտութիւն մերում ազգիս մատուցանեն. քանզի լինին կարի շատ զանազանութեամբք պատճառանաց։ Քանզի արեգակն նուաղէ՝ լուսնոյ ընդ նովաւ մտեալ ժամանակօք միաբանութեան ըստ ունայնին և նորոյ։ Այլ լուսնին ծածկեալ ընդ ստուերաւ երկրի, յորժամ երեքին գունդքն առ միմեանս եղիցին տրամագծին։

tudinem dicere in commodum hominum factas fuisse nonne superbientis nimium animi est? Rationem enim istarum praeseferunt indicantque aestiva hiemalisque per quas Sol fertur, sphaerae variabiles, imparibus sectionibus, horizonte definiente utrumque hemisphaerium. Testantur autem magnopere providentia destitutam necessitatem, eclipsis Solis, defectioque luminis Lunae: nam istae utilitatemne afferunt generi nostro? quum adsint multiplices causae adducendae. Sol enim deficit, Luna sub eo intrante conjunctionis tempore, cum advenit interlunium vel novilunium; eclipsis vero Lunae latentis sub umbra terrae, quando tres illi globi ad invicem sunt ex diametro.

ՓԻԼՈՆ։

Կա՛լ դքեզ. քանզի ոչ անգէտ եմ այսորիկ, զի այնոցիկ որ սիրեն բամբասանել՝ առատութեամբ զերկնայինն մատուցանէ յաղագս ամբաստանութեան դժուարափաստաբանին։ Իսկ զմարդկայինն ըզտկարութիւնն խարիսխ առնել յա̃ծութիւնն բանսարկութեան՝ քան զամենայն ամպարշտագոյն է։ Քանզի ա̃յ իբրև արարչի և հօր զիւրաքանչիւր ուրուք ըզճշմարիտ պատճառն վայելուչ է գիտել. իսկ մահկանացուաց և ոչ ումեք բնախօսութիւն. վասն զի և այս վայելչականին է. առ որս հանդիպութեամբ հաւանութեան տասցուք առ 'ի սպրդեալն արդի ամբաստանութիւնն, նախ առաջին յաղագս անմոլարիցն, քանզի 'ի նոցանէ և դու երևեցար սկսանել։

Արդ պարտ է գիտել, զի և արարիչք զառ 'ի յօդսն քաջախառնութեան անմոլարքն են. քանզի բնութեամբ ցուրտ են բաղկացեալ՝ յինքեանց հալեն և սփռ-

PHILO.

Sustine, non enim nescius sum, quod iis, qui amant obloqui, abundantes caelestia exhibent accusationis causas, ac difficiles ad tuendum. Verum tamen ex humana imbecillitate ansam capere accusandae Divinitatis maxime iniquum est. Deum enim sicut Creatorem Patremque decet scire singulorum rationem veram: mortalium vero neminem assequi physiologiam; quoniam et istud ad ordinem spectat. Itaque probabilitatem attingentes, respondebimus subreptitiae huic accusationi; et primum de non erraticis (astris), ex quibus nempe et tu initium ducere visus es.

Notandum ergo, quod Fixae in causa sunt etiam temperantiae aëris; quia natura sunt frigida compositae, de se liquefacta diffundunt; et iste (aër) di-

ունն ։ Նաև սա անօսրացեալ՝ պատճառք լինի կենդանեաց՝ լինելութեան ծննդոց ։ Նաև պատճառք լինի և եղելոցն շնչառնելոյ ․ զի 'ի նրբութիւն գործակից լինի բազմութիւնն ․ իսկ առ յոչ մասն՝ այլ ամենայնն՝ անօսրանալ օդոյն , շուրջն պարաբերութիւն ։ Նաև զատմանցն՝ և որ 'ի բազմութիւն չափաբերութիւն է , մեզ անյայտ ․ որ արարն՝ ամենայն իրօք հանդիպեցոյց ։ Քանզի որք զքաղաքս կազմեն , ոչ երիս կամ չորս կազմել տունս համարին , այլ բազում թուով ըստ մեծութեան բակին բազմութիւն տանց աճեցուցանելով ։

Միանգամայն անաշխատ և անխոնջ է նոցա պարաբերութիւնն ․ նախ առաջին՝ վասն մօտային բնութեանն հասանելոյ ․ և ապա դարձեալ՝ և վասն հրոյն զօրութեան , զոր անհնար է ածելի ժառանգութեանն կերակրոյ տկարանալ ․ քանզի ժամանակաւ ոչ վաստակէ ։ Նաև վասն անմոլարակացն շատ իսկ է ։ Իսկ մոլորակացն յօգուտ եղև ամենայնին ։ Նայց որ պարապ կարեն տանել՝ է մարդկան՝ զ'ի յիւրաքանչիւր յումեքէ զօգտակարն թուել ․ և զայսոսիկ գիտացեալք՝ ոչ բանիւ միայն , այլ և զգայութեամբ , առանց այնր որ 'ի նախախնամութիւնն է ։ Ըստ որում ասէ քրիսիպոս և կլէանթոս , ոչինչ թողուլ յանձնանէ որ անկն է 'ի ստուգագոյն և յօգտակարագոյն մատակարարութիւն ։ զի թէ այլազգ գոյր լաւ մատակարարել զայն որ յաշխարհի , ըստ այնմ օրինակի առնուլ զբաղկացութիւնն՝ յաղագս ոչինչ խափան գոլ այ̃ որ արգելուն ։

Արդ եթէ ոք խնդրեսցէ , եթէ ընդէ՞ր երկու սայլք եղեն , և արեգակունք ոչ , և որք միանգամ այսպէս արարեալ օրինակք են , ընդ ասացեալն հայեցեալ ուսցի ․ և ուսեալ՝ զի այլազգ ոչ էր հնար լաւագոյն կատարելագործել այ̃ երիցագոյն խորհրդով ․ որոյ՝ մարդկայինն խորհուրդս զօրէն բազմակի առ արեգակ-

latatus, causa efficitur animalibus generationis faciendae; sicut etiam jam factis (natis) respirationis causa comperitur: ad subtilitatem enim cooperatur multitudo; at ad illud, quod non ex parte, sed totus dilatetur aër, circumlatio periodica. Distantiarum vero in tanta siderum multitudine apta proportio nos latet. Ille qui fecit, omnino id accommodavit. Siquidem et qui urbes condunt, non tres vel quatuor domus aedificandas sibi ducunt, sed numero majore, respondentem circumferentiae adaugent domuum multitudinem.

Item sine labore ac defatigatione est eorum circumactio, primum utique ob proximitatem ad divinam naturam; ac deinde etiam propter ignis virtutem, quae nequit debilitari, eo quod optima esca instructa sit, neque tempore lassari. De non erraticis ergo satis dictum sit. Numerus autem planetarum prodest universo; verum hominum est otio praeditorum dinumerare singulorum utilitatem. Haec autem nota sunt non solum ratione, verum etiam sensu, ita movente Providentia; quae, ut dicit Chrysippus et Cleanthes, nihil praetermisit pertinentium ad certiorem utilioremque dispensationem. Quod si aliter melius esset dispensari res mundi, eo modo sumpsisset compositionem, quatenus nihil occurreret ad impediendum Deum.

Si itaque quis quaerat, cur duplex factum sit Plaustrum, Sol autem minime, ac quaecumque sic facta sunt exempla, is supradicta contemplans edocebitur; discens nimirum, quod aliter nequiebat melius esse, quam quod perfecit Deus summo consilio; ante quod nostrum consilium humanum tamquam

նայլին ճառագայթիւքն՝ դոյզն նշոյլ է տարածելոյ ճառագայթիցն աղօտացեալ։ Իսկ սայլքն միշտ յայտնի եղեն՝ վասն այլոցն օգտութեանցն, և վասն առ 'ի դիւրաւ 'ի ծովու գնալ։ Քանզի օրէնակ իմն առաջնորդեն սոքա 'ի ծովուցս ճանապարհի անմոլար կազմելով, որք ծովեն ընդ լայնութիւն նորա, և յուղարկեն մինչև 'ի նաւահանգիստն՝ յոր ճեպեն։ Արդ նաւարկութիւն վասն զի սքանչելի գործ է, և համարեալ է ցամաքայնոցս համարձակութիւն՝ իշխել անջատուածն բնութեանս բաշխեալ եա ([illegible]) ջրայնոցն անցանել իշխեցեալ, հարկաւոր էր աստուածային առաջնորդօք վարիլ նոցա։ Իսկ այսպէս ճանապարհի և աստուածոց յայտնեաց՝ միշտ գոլ ծածկանք՝ անճանապարհորդութեան էր պատճառք։ Իսկ նշանակ յայտնագոյն արեգականդ, և առաւել սայլքդ զեկուցանեն ճանապարհս այնոցիկ՝ որ նաւուգնան։ Քանզի 'ի տուէ յածի նաւն. և 'ի գիշերի ապա յուղիղ ճանապարհն էլանէ առաջնորդութեամբ սոցա, նաւաստական տեղեկութեամբ զհետ երթեալ։ Այսքան և յաղագս սոցա շատ էր։

Իսկ ճառագայթք լուսնի՝ որ ոչ ըստ նախախնամականն, այլ ըստ ընդունելոյ լուսոյ, և ըստ վերստին դառնալոյ արեգակնային լուսոյն, յորմէ բաղկանալ է։ Բայց ես ընդդէմ, զեկուցանեմ աստուածային խնամոյն գոլ զնեմ։ Քանզի նախ առաջին՝ զամսոցն շրջանակս լուսին կարգեալ յարմարեաց, և սոքա են արեգակնային չափք գնացից։ Իսկ ապա յաճման անդ և 'ի կատարելն յաճմանէն՝ յեղյեղմունս և փոփոխմունս յօգուտ ամենայնին գործէ։ Իսկ հաւաստի հաւատ՝ որ յօդոյդ կայք հաստատութեան են, պարզք, անհողմութիւնք, ամպք, բռնութիւնք հողմոց, և որ միանգամայն նոցա նմանօրէն է։ Իսկ դարձեալ լայն ծովուց անհարթութիւնք. քանզի է երբեմն՝ զի 'ի վայր ծծի. և է զի՝ դարձեալ յորձանօք 'ի վերայ

lucernae ad comparationem solarium radiorum, exiguum lumen est, obscurandum a diffuso splendore solis. Itaque Plaustra semper patent, ut praeter alia emolumenta, facile maris iter redderent: etenim quodammodo ista ducunt in transitu marium via comparata infallibili eos, qui navigant per vastitatem ejus; et perducunt usque ad portum, quo properant. Quoniam igitur navigatio opus est mirabile, et audax nimis opus putaretur terricolas istos praesumere transmeare provinciam a natura datam aquatilibus, necesse erat eos uti divinis ducibus: alioquin hujusmodi itineris, Diis solis noti, perpetua ignoratio in causa esset, ut nemo iter faceret. Praeter enim solis evidentissimam indicationem, Plaustra magis indicant viam navigantibus. Die enim pervagatur navis, et nocte postea ad rectam dirigitur viam his ducibus, adhibita navali peritia. De his ergo satis.

At jubar Lunae, inquiebas, non secundum providentiam esse, sed secundum perceptionem et redintegrationem lucis solaris, a quo componitur. Ego tamen ex adverso, argumentum id divinae Providentiae esse assero. In primis enim mensium periodos Luna apposite coaptavit, quae totidem sunt mensurae cursûs Solaris. Deinde per incrementum, et diminutionem variationes commutationesque pro emolumento universi facit. Fidem faciunt certam quae in aëre sunt conditiones statûs, serenitates, ventorum cessationes, nubes, violentiae ventorum, et his similia: praeterea vastissimi maris refluxus; nunc enim deorsum absorbetur, nunc iterum fluctibus resilit. Maxime vero anima-

ընթանալ։ Նաեւ կենդանեաց ոմանց այլափոփոխմունք մեծամեծք՝ լցելոց, թափելոց, որպէս խեցեմորթացդ բան ունի, և այլքն ինչ որ սքանչելի են, և անհաւատալիք անցս կրեն, որոյ իւրաքանչիւր ոք առ բոլորին գործակից լինի յարութիւն։ Քանզի թէպէտ և մեք փաստաբանել անկար եմք, բայց սա է յայտնագոյն։ Նաեւ զայս եւս ասացեալ՝ 'ի յայլ մասն դարձայց ապաբանութեան։

Լուսնոյ ձեւովք՝ մանաւանդ պտուղք 'ի գիշերի իբրու հասանել թուին. քանզի տկար և իգագոյն առաքելով նշոյլս, և յայսր վերայ եւս ցօղաւոր՝ կարի քաջ դիեցուցանէ՝ սնուցանելով և աճեցուցանելով։ Քանզի ուժգին և բռնաւոր ջերմութիւն ցամաքեցուցեալ գօսացուցանէ. իսկ որ առանց խարշելոյն է՝ հեզիկ և հանդարտ ջեռուցանելով բնաւորեալ է կատարել։

Նաեւ զտուընջեանց և զգիշերաց զանզուգութիւնս արեգակն ծնանի, զանզոյգս և զանհարթս շուրջ գալով, և առ մերձեանս գալով և մեկնելով՝ ամառունս և ձմեռունս և զուգաւորութիւնս կատարելով. որք են տարեւորական ժամանակք, լինելոյ՝ աճելոյ՝ կատարելութեան ամենեցուն, որք զերկնաւս են, պատճառք։

Իսկ զպակասութիւնս լուսոյ, զի թէպէտ և դիցէ ոք՝ ոչ նախ առաջոյ գոլ գործ այ, և (սակայն) նախ առաջոյ եղելոյ զհետ երթեալ ամենայն իրօք. քանզի է որ խոստովանեսցէ առ քաջալերութիւն գործակից լինել։ Քանզի զպատճառն ստուգեալ քո, որովք այսոքիկ կատարին, մեծ և աւելի գործ գտցես առ 'ի զուարթութիւն ոգւոց զանհասանելի քաջալերութիւնն։

Տեսանես որքանւոյ ընդոստմամբ զանխմաստասիրելին լի արար, այն որ նուա-

lium quorundam variationes adimpletorum evacuatorumque, sicut testaceorum ratio habet, et reliqua, quae mira incredibiliaque in se probant; quorum singula ad totius statum cooperantur: quamvis enim nos nequeamus rite apologiam construere, res tamen ipsa evidentissima est. Hoc dicto, in alteram transferar apologiae partem.

Lunae phasibus speciatim fructus nocte quodam modo maturescere videntur; debiles namque et magis foemineos emittens splendores, necnon serenos (aut rore praeditos) optime lactat enutriendo et adaugendo. Quandoquidem nimius violentusque calor exsiccando arescere facit; qui vero absque exustione est, leniter ac paulatim calefaciendo solet perficere.

Dierum autem noctiumque inaequalitatem Sol producit, inaequaliter ac varia lege circumactus; et per accessum secessumque aestates, hyemes, et aequinoctia [1] peragens: quae sunt tempora annua, nascendi, crescendi, perfectionis omnium sub caelo causa.

Eclipses vero luminis etsi supponat quis haud primarium esse Dei opus, primarii tamen consequentiam omnino esse non dubitabit; fateatur enim necesse est cooperari ad universi firmitatem: si enim causam explorabis, qua haec aguntur, magnum amplumque opus invenies, quod incomprehensibili constantia animum possit exhilarare.

Vide, quam bene expergefaciat abhorrentem a philosophia, lyricorum

1 Ջուգաւորութիւն, melius զուգաւորութիւն, sive զուգօրութիւն (ut alibi non semel habetur); id est Gr. ἰσημερία.

զաւառ մեատանց արարիչն եղե՛ քաջն պինդարոս, զպակասութիւն լուսոյ արեգականն տեսեալ: «Քանզի Ճառագայթ արեգական համբակ բազմադիտելեա, մի տար զքեզ թոյլ մարմնայոյն աչաց. աստղ գեր 'ի վերագոյն տուընջեան կոչեցեալ՝ զոր եդիր թագաւոր զօրութիւն: Զայնր զոր և իմաստութեան Ճանապարհի խաւար անհետ եղեալ՝ վարել իմն մանկագոյն քան թէ յառաջն: Այլ զքեզ յարամազդայ ձի ա՛ծ աղաչեմ անվնաս 'ի բարեխառնութիւն իմն յեղմունք: Զո՞ր երգեցից ով պանծալի պարկեշտ ամենահասարակ արուեստ »:

Եւ այսպիսեացն գիտութիւն յահէ և յերկիւղ դիւութենէ չարեացն նշանակ թափէ: Արդ որ առ իւրաքանչիւրն ողջ է՝ ասացեալ եղև: Բայց պարտ է և յաղագս ամենեցուն միանգամայն զայն ճանաչել:

Քանզի նախախնամութեամբ ասի մատակարարիլ աշխարհս. ո՛չ վասն զի ամենեցուն պատճառ է ա՛ծ: Քանզի ո՛չ չարեացն և ո՛չ որ արտաքս քան զբնութիւնն է, և ո՛չ այնց՝ որք և ո՛չ մի ինչ ոչ մատուցանեն օգտութեան դէպս. այլ որպէս առաքինի քաղաք օրինօք ասի մատակարարիլ, վասն զի առելիքն ինչ 'ի նմա, և հարկաւորք սորա, խորհուրդս, իշխանս, դատաւորս, գովութիւն և պատիւս բարեաց, պարսաւանս և պատիժս պատուհասի անիրաւաց, որքան միանգամ այլ ինչ յայս գայ առ 'ի բարեզարդութիւն հասարակ՝ բարւոք կարգեալ է. իսկ բռնութեան և յափշտակութեան, և նմանօրինացն, ո՛չ օրէնքն պատճառք են, այլ տարօրէնութիւն բնակչացն: Նոյն օրինակ նախախնամութեամբ ասեն մատակարարիլ աշխարհիս, ո՛չ վասն զի ամենեցուն խնամ տանի ա՛ծ, այլ վասն զի արժանեացն նորա. բնութեանն այս է՝ ամենայն իրօք բարի, պիտանացու

poëtarum optimus Pindarus, eclipsin intuitus lucis Solis. Dicit enim:

Radium Solis, tyro, multum intueri,
Ne nimis concedas tuis oculis corporeis.
Sidus superexcellens diem vocatum, quod regem constituisti,
Virtutem ejus, quo et sapientiae viae evanescunt tenebrae,
Regere juveniliter, quam anterius.
Verum te in curru Jovis eque Deus (aut in Jovis equo Deus,) rogo
Indemnes ad temperantiam sint commutationes.
Quam cantabo, o gloriosa modesta aequissima (vel communissima) ars!

Istarum autem rerum scientia a metu malorum daemonum ac terrore indicio suo eximit. De his ergo, quae ad singula spectabant, dictum est; oportet tamen et de cunctis simul id noscere.

Per providentiam nimirum dicitur mundus regi, non quod omnium causa Deus sit: nec enim malorum, neque eorum quae extra naturam fiunt, neque eorum, quae nullum praestant usum utilitatis, (causa per se comperitur Deus); sed quemadmodum urbs virtuosa per legem dicitur regi, quatenus abundantia in ea, et res necessariae, consilia, principes, judices, laudes honoresque bonis, reprehensiones et supplicia poenarum injustis, et quaecumque ad haec referuntur optimae constitutiones, bene ordinata sunt; violentiae vero et rapinae ac consimilium non lex in causa est, sed iniquitas incolarum legem contemnentium. Similiter per Providentiam regi mundus dicitur, non quod omnia procuret Deus, sed quia dignitas ejus naturae est, ut omnino bona utilissimaque sit; contraria vero, vel materiae, vel malitiae naturae immoderatae erro-

օգտակար. իսկ հակառակքն՝ կամ նախանձու թոյ՝ կամ չարութեան անկարգ՝ բնութեան՝ պատահմանց ծնունդք են, որոց ա̃ծ չեն պատճառք։

ris sunt foetus; quorum Deus non est causa.

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍ։

Բանքս ողոքանք են այսպիսիք, 'ի ձեռն որոց ոմանք կարծեն զա̃ծ հնազանդել, որպէս այնոքիկ որ ընդ ողոքանօք խնդան մարդիկ։ Վասնզի թէ անշուշտ և ճշմարիտ էր նախախնամութիւն, ընդէ՞ր ոչ արդեօք առ հասարակ ամենայն երկիր զօրէն միոյ քաղաքի բնակեալ էր։ արդ այժմ հինգ մասանց երկուս հազիւ ընկալան մարդիկ, համօրէն այլովքն ամենեքումբք որք միանգամ ազգք կենդանեաց։ և անբնակք մնացին երեքն. ոմանք 'ի նոցանէն բազմօքն համօրէն յաղագս ստէպ ստէպ սառսռալի ցրտութեան. և է որ բուն 'ի միջոցին է՝ վասն արեգականային խարշմանն ջեռեալ, և վասն դրացւոյ ծովուս տարածման։

ALEXANDER.

Verba hujusmodi assentationes sunt, quibus putant aliqui allicere Deum adinstar hominum, qui delectantur adulatione. Alioquin, si certa veraque esset Providentia, cur, quaeso, non tota terra universim habitanda fuisset, ad normam unius civitatis? Nunc tamen ex quinque partibus duae aegre incolas habent homines, additis cunctis animalium generibus; tres autem residuae inhabitabiles remanserunt; quaedam earum praeter alia ob frequens frigus rigidum, quaedam vero medio in spatio ob solaris aestûs combustionem, atque vicini maris extensionem,

ՓԻԼՈՆ։

Կարծես թերեւս զմեզ յաղագս աշխարհիս, այլ ոչ զաշխարհս 'ի մեր սակս լինել։ Վասնզի ոչ զայս խորհելով ընդ միտ ածեր ապաքէն. քանզի թէ ուղիղ կարգեալ երկրիս հատած առ 'ի բնակութիւն մարդկան, և առ աստուածոց վայրս պիտոյից զգալեաց։ Վասնզի մեզ բաշխեալ տուեալ մասունքն առ 'ի նմին բնակել բաւականագոյնք են. բայց պարտ էր և աստեղց զյարմարական կազմել կերակուր. և կերակրելն 'ի մեծ ծովէ։ Նաև անօգտագոյն էր 'ի բոլորումն բնակել երկրի։ Ընդէ՞ր, ասասցէ ոք թերեւս։ Վասն զի ըստ իւրաքանչիւր տարւոյ ապականեալ լինէին կենդանեաց և տնկոց. կամ վասն յոյժ անչափ բքոյ ցրտութեան, և կամ վասն առաւել տօթոյ՝ որ անչափ էր։ Վասնզի եթէ

PHILO.

An tu putas nos propter mundum, et non potius mundum propter nos factum fuisse? nam minime id considerans ruminasti, quod rite disposita sit sectio terrae pro habitatione hominum, proque spatio ad usum Deorum respectu sensibilium. Nobis enim per distributionem concessae partes plusquam satis sunt pro habitatione; oportebat tamen et sideribus convenientem praeparare escam, nutriendis nempe ex mari magno. Praeterea inutile esset totam habitare terram. Quare, forsan quis dixerit? Quoniam quotannis corruptio contingeret animalibus plantisque, tam ob nimium ac immoderatum frigus, quam ob aestum excessivum. Si enim transgressus Zodiacum pergeret Sol per Coluros (*vel*

ըստ կենդանաբերն 'ի դուրս ելեալ արե-գակն գնայ ընդ ծիրմն, յորժամ եղիցի առ այգն և կամ առ միջօրեայն՝ ցրտա-ցուցանելով երկայն հեռաւորութեամբն զհիւսիսայինն կողմն ապականեաց: Իսկ յորժամ առ սայլն, կողմն հարաւոյ լե-ցի: ապա թէ դարձեալ հանդէպ ուղիղ 'ի վերայ գագաթանն, բազում և միան-գամայն բոցս սերմանելով: Իսկ արդ այժմ մինչև յեղականսն (յեղանակսն) շարժեալ՝ ինքն սնեալ լինի, և մատուցա-նէ մասանց երկրիս բաւական քաղցրա-խառնութիւն օդոց, յորս բնակեալն հա-սաք:

ultra tropicum,) dum est in oriente, deflectens ad meridiem, tunc frigefaciens per longam distantiam laederet partem septentrionalem; quando vero Plaustrum versus flecteret, pars australis laederetur (frigore); et iterum ex conspectu directe versans super verticem, multas simul flammas disseminaret. Nunc autem usque ad tempestatum puncta[1] motus, ipse nutritur, praestatque partibus terrae sufficiens temperamentum aëris, ubicumque habitatio nostra extenditur.

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍ:

Մի եւս՝ որպէս երեւեցաւ՝ հակառա-կեմք, նմանելով այնոցիկ՝ որ աղանդա-մարտն գիտեն լինել: Քանզի ահա եհաս ինձ վասն բանից զօրութեան, զորս 'ի կիր արկեր, թուալն առ քոյդ օրէնս կամաց: Բայց կամիմ յաներկբայ իմաստութեան հաստատութիւն, և որ-քան միանգամ այլ ինչ 'ի խաղաղուն տնտեսական առնէ՝ ոչ լռել լինել: որոց 'ի բաց բարձելոց՝ զգեղապէշ մրցա-նակն համբարեսցուք մտերմութիւն:

ALEXANDER.

Ne ultra, ut videtur, altercemur eorum more, qui sectas oppugnare solent. Jam enim vi verborum, quae usurpasti, declino ad legem sententiae tuae. Nihilominus volo ad indubiam sapientiae confirmationem, caetera, quaecumque ad tranquillam oeconomiam faciunt, minime subticere; quibus sublatis, venusti bravii loco consensionem lucrabimur.

ՓԻԼՈՆ:

Ասա՛ քաջալերեալ, զի թերեւս ոչ տա-րակուսեսցուք հարկաւոր լուծմանն:

PHILO.

Dic fidenter, haud enim dubitamus sane de necessaria solutione.

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍ:

Ասացից քո հրամանաւ, ոչ դանդա-ղեալ՝ թէև ոչ էր յորդորեալ, վասն ոչ ամենեցուն գրեթէ յայլոցն գովեալ. բայց այդոքիկ գրեթէ միայն ինձ իմն թուի՝ ամբաստանութեան արժանի է:

ALEXANDER.

Dicam, tua licentia, incunctanter, etsi non esses hortatus; non de universis pene apud alios laudatis, sed de his rebus, quae mihi soli accusationem mereri videntur.

1 Յեղականսն, aut lege յեղանակսն, aut eo sensu accipe, ut derivatum a Յեղումն, *mutatio*; non vero a Եղական, *creatus*.

Հողմոց բռնութիւնք յո՞յր սակս եղեն ապա, թէ ամենայն ինչ կատարի ըստ նախախնամութեան: և եթէ վասն զի ալիք լիցին 'ի ծովու, զի որք գնան 'ի նմա ընկղմեսցին. և կամ մեծաւ աշխատութեամբ և հազիւ ապրեսցին: և ոչ զերազ դիւրանաւարկելոյ զգացեալք: և նուազութեամբ որ յերկրի են վարեցեալք հարկաւորացն՝ սովով ձնշին: Վասնզի թօթափեալ սերմանեցելոցն և ծառոցն ամենայն պտուղք՝ որ 'ի վեր բուսանին. և բազում անգամ դէպ լինի, զի գօսացեալ ցամաքեալ յոյր ապականի ջերմ հողմով. որպէս առ գարնանային ժամանակաւն՝ բոցագոյն հարաւ սովորեաց 'ի վերայ անկանել:

Բայց զի և զանձրևացն 'ի միմեանց վերայ զեկս՝ ո՞չ չամբշութեան ասել՝ խնամ դարմանոյ յոյ բաղկանալ: Վասն զի տեղայ 'ի լայնութիւն ծովուդ՝ յոչինչ օգուտ. և տեղացեալ լինի և յերկրիս անապատագոյնս և անպտղագոյնս: Բազում անգամ դէպ լինի և ոչ 'ի ժամու, մեծապէս վնասարար, ձմեռանց գարնանացելոց, և ամառայնոյ ձմեռնացելոյ: Եւ այլ՝ անձրևք թերևս օգուտ առնեն, բայց կարկուտք և ձիւնք զի՞նչ օգուտ կամ կենդանեաց կամ տնկոց մատուցանեն: Եւ ոչ շատ են այսոքիկ. այլ առ այսոքիւք և այլ ես ասացեալ լինին ողբալիք առաւել՝ քան զհիացումն, իբրու թէ ընդունելոյ և պակուցանելոյ եղեալ, ձայնք որոտմանց, փայլատակմունք փայլատականց, շանթից արկածք ներքոյ արեգականս կամ զարեգակամբքդ: Այլ իբրու սակաւք են սոքա, բայց ստէպ ստէպ զլուսնաւդ յաճախ՝ գերանաց, վարսաւոր լամպարաց, և նմանօրէն այլոց աստեղաց, և կամ աստեղաբորբոքմունք ցոլմանց որ լինին: Արդ լաւ է զսոցա պատճառս

Ventorum violentiae ad quid factae sunt, si vere omnia aguntur secundum Providentiam? Num ideo, ut undis fluctuet mare, et qui iter illac faciunt, mergantur, aut saltem multo cum labore aegreque salventur? Ii autem, quibus ignota est facilitas navigationis [1], in ipsa terra penuria rerum necessariarum laborantes, fame opprimuntur; quandoquidem (vento) percussi excidunt seminum arborumque omnes fructus producti: passim vero accidit omnia totali arefactione corrumpi ex vento calido, quemadmodum sub vernali tempore auster flammeus solet supervenire.

Itidem pluviarum frequentiam nonne insaniae est dicere pro favore provisam esse a Deo. Quoniam pluit super vastitatem maris ad nullum emolumentum: pluit et super terrae situs magis desertos infructuososque. Saepe etiam tempore minime opportuno cadens pluvia, valde perniciosa probatur, hyeme in ver conversâ, et aestate in hyemem mutatâ. Caeterum pluviae prodesse forsan dicentur: at grando, ac nix quid emolumenti afferunt, sive animalibus, sive plantis? Nec ista sufficiunt, verum ad haec alia adduntur deplorabilia potius, quam stupenda; ut sunt ad perceptionem vel ad formidinem facti, crepitus tonitruum, fulguraque fulminum igneorum sub sole, vel circa solem. Sed quasi pauca haec sint, occurrunt identidem circa Lunam varia phaenomena, ut trabes, cometae, lampades, ad similitudinem aliorum astrorum, sive stellae ardentes fervoribus. Expedit porro istorum causam adscribere elementis, mutationibusque eorum; ex rarefactione enim et conden-

1 Verba haec produnt: *neque somnum,* vel juxta marg. յերազ, *in somno, facilem navigationem sentientes*.

դնել տարերց, և սոցա փոփոխմանց. քանզի յանօսրութենէ, և 'ի հոծութենէ շատ լինել յասացելոցն սովորեաց դէպ լինել:

Իսկ յարդագողին ծիր յո՞յր սակս եղև: զի թէ որ ընդ վերամբարձսն զեռեալք են, հեռք նախանձու եղեցին, և հակառակութիւնք դիպեսցին. մի զայսոսիկ յաղագս նոցունց կարծեսցեն: Քանզի ոմանք կարծեն ցոլ լուսոյ աղամողումն, զոր աստեղքն փայլակեն: Իսկ ոմանք ընդ միմեանս բախութիւն լինի ամենայն երկնի, ըստ որում յարմարին կիսագունդքն: և ոմանք Ճանապարհ հին առ րեգականն 'ի սկզբանէ. և ոմանք զգերիոնայ զանդուացն զՃանապարհ, ընդ որ երակլէս ած: և այլք' 'ի գաղակտացւոց (այսինքն կաթնալից) երայ տարածեցելոց ստեանցն, զոր և յերատոսթենէս կարծեաց: Սակս որոյ ասէ. զարմանամ, եթէ ձեռնարկեցից արամազդայ զտէրունեան զսուրբ զատոտսն. զոր եղջիւր կոչէ մինչև ցայժմ, և կամար' շրջ թափ արագընթաց յարդագողի: Իսկ սոցա զանհաւան բանադատութիւնս' որ կռուով մրցմամբ 'ի մէջ անցեալ ասացին, անցել վայել է, զի հրոյ է այս թաղկումն յարփւոյն' բաղկացելոյ հարկաւոր բնութիւնք, և ոչ նախախնամութեամբ:

Իսկ այլք ոմանք ունի՞ն 'ի նախախնամութիւն դէպ բանս պատճառի, որք միանգամ 'ի վնաս մարդկան բնաւորեցան բաղկանալ: Յանկարծօրէն շարժմունք բազում անգամ 'ի միում ժամու զաշխարհս սասանեցին: Է յորժամ և վիհք երկրի մեծամեծք բացեալ է' ընդարձակ բոլորովին զքաղաքս 'ի ներքս ընկալեալ ապականեցին: և զայլ քա

satione multa ex memoratis evenire consuevere.

Circulus tamen lacteus ad quid est? Etenim qui de Meteoris agunt, ita inter se dimicant, ut dissimilia de illo sentiant[1]. Siquidem nonnulli arbitrantur luminis esse revibrationem, ex stellis refulgentibus; quidam vero commissuram totius caeli, ubi coaptantur hemisphaeria; aliqui antiquam ab initio viam solis; alii Geryonis pecudum viam, per quam eas duxit Hercules; alii vero ex γαλακτικοῖς. sc. lacte plenis, Junonis uberibus; quod etiam Heratosthenes sensit: quare dicit, Miror, si aggrediar Jovis sacra vestigia pedis, quod cornu appellat hucusque, et circulum festinantis velocisque suffurantis paleas[2]. Praetermissis itaque istorum adinventionibus minus probandis, quae ardore dimicandi sunt prolatae, convenit dicere, quod ignis est ista glomeratio ab aethere causata naturali necessitate, non providentia.

Caetera vero habentne Providentiae congruentem rationem, quae videlicet in damnum hominum solent coalescere? Subitanei motus terrae saepe una hora mundum concusserunt; aliquando etiam hiatus terrae immanes aperti integras civitates deglutientes perdidere. Aliàs civitates pestilentiae supra laetitiam cadentes repente vacuas ab hominibus red-

1 Vel ad verbum: *num ideo, ut apud sublimia lustrantes invidia moveatur, et contradictiones occurrant? ne haec de illis putent.*

2 *Via lactea* Latinis dicta Graeco more, Armeniis est *Hartacol*, vel *Hartcogh*, *paleae fur*, qui nempe in fuga sua paleam portandam vel invitus sparserit huc illuc. Nescimus, an sensum solum expresserit hac voce Interp. Arm. an legerit in Gr. aliquid simile, ut ἀχυροφώρ, vel ἀχυροκλέπτης, aut ἀχυρῶν, etc?

ղալքս ժամու հարուածովք՝ ի խնդութենէ յանկարծօրէն թափմունք արարին յարանց : Նաև սաստիկ անձրևօք և հեղեղօք՝ և խորշակ և արկած հրոյ սաստկութեան՝ զկենդանական զօդս խարշելով, ամենայն ոչ կենդանիք միայն, այլ և տունկք ապականեին . զոր բոլորագոյն Եսքիլոս ասէ .

« Նաև ժանտապատուհասն զընդունայն զժողովրդակեր զկզակն շուրջ արկեալ լնու՝ մեռելոց մարմինս թաղելով » :

Նաև ոչ եթէ մահ դժնեայ է, այլ որք լինին 'ի վերայ հիւանդութիւնք և աննարժուար հիւանդութիւնք, թթու և կծու 'ի վերայ հասանեն և անբոյժ մարմնոցս ցաւք : Նաև հոգւոյ դառնագոյնս և անմխիթար ցաւս, և հատեալ յոյս, և ուսանել գործօք մի՛ երբեք լիցի, բայց բանիւ դիւրին է : Քանզի որ 'ի պելոպոնէսական պատերազմին ժանտախտն եղև, և զոր Թուկիդեսն պատմեաց . և բազումս որ ոչն յիշեցան երբեք լինել՝ ախտից տեսիլս նորագործաց . առ որս պէոնիոսն հրաժարեալ 'ի բաց եկաց ; բժշկութիւն այնոցիկ որ 'ի բժշկութիւն գային : որ ոչ կարէին 'ի բաց հատանել, այլ ծանրութեամբք յափշտակեալ լինէին 'ի չարէն, որպէս ասեն 'ի հերակլեան քարէն զերկաթ : Բայց սակայն ոչ բնաւորեցաւ մինչև ցայսվայր դադար առնուլ չարն, այլ երթայ և առաւել ևս յաճախումն անվախճան անորոշ :

Քանզի այսպիսի՞ է մեր խնամիչն և ակնածուն . Մեծատունն թշուառական լինել՝ 'ի բազում որչափ գործեցեալ պատճառաց : քանզի 'ի վերայ ումանց արջս, կամ վարազս, կամ առիւծս, կամ որք միանգամ այլ ինչ վայրենի գազանք լինէին : և ապա նմա խոկալ դէպ եղև, նաև առաւել ազգիս մերում : Լաւ է ոչ՝ արամազդամ, հայել արժան է յայնոսիկ՝ որք յանզգայութենէ կարծեն, եթէ սոքա յառաջակրթութիւնս բնութիւնս

didere. Imbres autem fortes, inundationesque, aestus et casus ardoris, ignis instar, vitalem istum aërem combusserunt, ita ut non animalia sola, sed plantae quoque laederentur; quod plenius Aeschylus asserit dicens:

« Dira lues vacuam maxillam voracem in populos circumferens, adimplet, mortuorum corpora sepeliendo ».

Nec tamen mors dira est, sed quae adduntur infirmitates, et morbi difficillimi ac acerbi, tum qui superveniunt dolores corporum diri ac irremediabiles. Animae vero amarissimos, et solatio carentes dolores desperationesque quis referat, quamvis verbotenus facile videatur? Nota est, quae sub bello Peloponnesiaco pestis fuit, quaeque a Thucydide refertur; tum plures vix memorandae umquam morborum species novitatem redolentes; quas Poeonius haud tentavit curare in iis, qui concurrebant ad eum: quique nequiebant sese abducere, sed gravitate rapiebantur a malo, sicut dicitur, a lapide Herculiano (magnete) ferrum. Verum tamen nec hucusque solet acquiescere malum, sed procedit magis ac magis in augmentum infinitum indeterminatumque.

Talisne sit curator noster ac inspector? Dives miser evadit ex multiplicibus causis concurrentibus: sicut nonnullos ursi invadunt, aut apri, aut leones, aut aliae ferae sylvestres; et post haec illum putabimus cogitare maxime de nostro genere? Melius profecto per Jovem, illis attendere liceat, qui ex insipientia arbitrantur, haec animantia pro exercitatione hominum naturam procreasse, ut firmarentur robore; quando-

մարդկան ծնաւ, զի սերեսցին առ զօրութեամբն. վասն որոյ որոց են յառաջ Ջանկրթակք՝ 'ի սոցանէ երկնչին, և 'ի բաց փախչին, որք յորսս և 'ի պատահել հրաւիրեն։ Իսկ որ մշակութեան և խաղաղ կենօք աշխարհիս սովորեալ են վարել, և ոչ եթէ կարի ինչ լինիցի՝ թոյլ տան՝ յայսպիսի մարտս վտանգի, 'ի վերայ յարձակին և գաւեն։

Բայց ասէ ընդ գայլս և վարազս և առիւծս, զմարզողաց դասս փոխանակ ընկալեալ՝ կրթեալ կամ առ 'ի զօրութիւն զմարմինս մեր։ միթէ և իժք և քարբք և կարիճք, և այլ ամենայն։ Որանզի զի՞նչ կարիճ պահէ 'ի վիմի, և որքան միանգամ այլ թունաւորաբերացն անբաւ ազգքն են՝ 'ի կրթելո՞յ սակս եղեն։ Որանզի զայն որ յառաջն էր, ոչ զզօրութիւն միայն, այլ և զառողջութիւն քակտէ հանէ։ Տեւեա առաւել զնոյն ինքն զկեանն 'ի բաց հատանէ, դժուարաբերմամբք և դժնեայ ցաւս 'ի վերայ հասուցանելով։ Նաւ այլ ևս դարձեալ՝ որ է հոգ մարդկան, ո՞չ էր պարտ զվնասակարն հեռի 'ի բաց ընկեցուցանել, և զօգտակարսն միայն ընտանեկից լինել։ Նաւ համայն ընդդէմ տեսանել է. քանզի այծեմունք և եղջերուք և նապաստակք հեռի 'ի քաղաքաց հալածեալ են. իսկ թունաւորքն և մահկանացու դեղոց՝ խճողեալ են, ըստ տան իւրաքանչիւր օրջացեալք, 'ի ներքս 'ի սենեակս, և 'ի նոյն ինքն յալս տաճարաց դարանամուտք են։ Նաւ զհաւաստարանն է տեսանել և 'ի վերայ թռչնոց, քանզի կիքռնս, աղաւնիք, և հաւփալք, և կաքաւք, և սագացն և խորդոց ազգք յանապատս փախչին. իսկ ծիծառունք և ագռաւք որ ինչ ոչ են օգտի, 'ի բնակութիւնս մարդկան բոյնս դնել և 'ի քաղաքս։ Բայց այն որ հրաշագոյնն է, որ միանգամայն մարդկան սպանումն սպառնայ՝ մնանալով 'ի սողնոց, առանց տառապանաց ունի զկերակուրն կազմեալ

quidem quos praevia exercitatione instructos vident, ipsos timent aufugiuntque, quam in venatione et in obviatione occurrunt. In eos vero qui solent agros colere, et tranquillam vitam exercere, neque majoribus student rebus, in hujusmodi certamine periculoso, irruunt et insidiantur.

Sint tamen, agedum, lupi, apri et leones instructores hominum, exercitabunt ad robur corpora nostra; num etiam viperae et basilisci scorpionesque, et caetera hujusmodi? quid enim praestat scorpio sub lapide? et quae alia veneniferorum innumera sunt genera, pro exercitatione facta ne sunt? quandoquidem non ipsum praeexistens robur solum, verum etiam valetudinem destruunt exploduntque; immo amplius ipsam vitam abscindunt, molestos ac saevos dolores inducendo. Praeterea, quod magis curae esse debet hominibus, nonne oportebat perniciosa longe procul collocare, utilia autem sola vicina nobis esse? Attamen omnino contrarium cernitur; quia capreae, cervi, et lepores procul a civitatibus expulsi sunt; venenifera vero ac exitiosa conferta sunt in singulis domibus, in cellis internis insident, et in ipsis loculis templorum latent. Id ipsum cernitur et in volucribus, quoniam turdi, salami, palumbes, perdices, anserumque gruumque genera in deserta fugiunt; hirundines autem, et corvi, qui nihil prosunt, in habitationibus hominum nidificant, et in civitatibus. Quod autem magis prodigiosum est, quicumque hominibus mortem minatur, inter reptilia potius, sine laboratione habet cibum praeparatum ab ipsa natura; qui vero refertur ad utilia vitae, cooperaturque, ac si supplicio affectus pro utilitate sua, angustam haesitationem pati-

'ի բնութենէն պատրաստականս. իսկ որ միանգամ յարի առ 'ի կեանս պիտանացուաց և գործակից լինի, իբրու պատիժ պատուհասի հատուցանելով փոխանակ օգտելոյն 'ի գայթագղանս տարակուսի անկեալ լինի հարկաւորացն, եթէ ոչ վաղվաղակի մարդն իբրու վարձ փոխանակ հատուցէ խոտ ընտանի:

Իսկ այս և 'ի վերայ տնկոց կարգեալ պահեալ է, առ 'ի յայտնի և հաստատագոյն ազդութիւն՝ որպէս կարծեմ՝ յոյժ և յանմտէն: Քանզի մորենիք, և մոլաթուզք, և մոլաձիթենիք, և կանկառունք, և քուսկք, կարի յոյժ սաստիկ են, և առանց մշակութեան արուեստի բուսանին: Իսկ նռնենիք և խնձորիք, և արմաւենիք, և ձիթենիք, և որթք, դժուն ուրեք, և ոչ ինքնին լինին, կարօտեալք միշտ այնր որ աճեցուցանէն, հազիւ հազ յամի պտուղ ծնանել. մինչ զի բազում անգամ այնոցիկ որ տնկեցինն՝ ոչ ժամանել վայելել, բայց ծննդոց և ժառանգաւորաց այլոց համբարել զվաստակսն՝ առ անիրաւ վայելչութիւնս:

Այլ մահաբեր երկիր խոտս անթիւս ինքնին 'ի վեր տայ. բայց գարիս և ցորենս տառապանօք հոգոց և աշխատութեամբ երկրագործացն ստէպ ստէպ հազիւ հազ աճեցուցանեն: Այլ ոչ իցէ արդեօք դժնեայ, եթէ ամենայն ուրեք հաւասարն դէպ էր լինել. քանզի որ 'ի թշուառութեանն զոյգ, թեթեւագոյն էր չարն, նմանութեամբ 'ի բազմութեանն հասարակութեամբ նուազեալ: Արդ այժմ անաստուածագոյն ազգի կիկղոպեայց առատաբար ինքնին լինին պէտք իւրեանց վասն արգաւանդ երկրին: Էր բաւական, զի թէ՝ և այլ ամենայն աշխարհ թանձրահող և քաջաբեր եղեալ էր, տրտմագին և անբեր աշխարհ պարտ էր

tur de necessariis, nisi properans homo quasi mercedis gratia adhibeat herbam familiarem.

Id sane et in plantis ordinatum observatur, ad evidentem certamque notitiam, ut puto, etiam nimium stupidi. Mori enim, et sicomori, oleastri, tubercula, ervaque [1], valde redundant, et absque agriculturae arte pullulant. Malus tamen punica, pomus, palma, olivae, vitesque raro, neque ex se nascuntur, indigentes semper eo, qui accrescere ea faciat, ut aegre annuatim fructificent: ita ut plerumque qui plantarunt, non eo perveniant, ut iis frui possint, sed posteris suis haeredibusque condant labores suos ad iniquam possessionem.

Item lethales terra herbas innumeras ex se germinat, hordeum vero ac triticum per augustiam curae indefessumque laborem agricultorum aegre nutrit. Nec forsitan durum esset, si ubique idem fieri contingeret: nam in miseria quod commune est malum, levius comperitur, similitudine in multitudine communi diminutum. Nunc tamen magis genti atheae Cyclopum abundanter exhibentur necessaria ob fertilem terram. Satius profecto esset, ut quamvis reliquus totus mundus crassa terra praeditus ac ferax fuisset, illis tristis ac sterilis regio data fuisset. Caeterum providentiam feliciorem putare indignis o-

1 Incerta sunt significata Arm. vocum, կանկառունք, քուսկք, per conjecturam aliquam a nobis expressarum in Lat. *tubercula*, *erva*.

բաշխել տալ. Ո՜ նախախնամութիւն՝ նահատակութեանց զպատուագիրն կարծել անարժանագործութեանց դնել. որ քան զամենայն անիրաւագոյն է :

Իսկ արդ քերթողն ածեալ մուծանէ զվատ վրիպակ ասելով.

« Ի կիկղոպայց յերկիրն յամպար-
հաւանից յանօրինաց յանդատից՝
հասաք. որք յաստուածս պանծա-
ցեալ վստահ են յանմահս,
ոչ տնկեն ձեռօք տունկ և ոչ վարեն.
այլ այնպէս անսերմն, և առանց վա-
րելոյ ամենայն ինչ բուսանէր.
ցորեանք և գարիք, և որթք՝ որ բերեն
գինի քաջողկոյզ, և յանկարծօրէն
անձրև աճեցուցանէ » :

Իսկ ընդդիմակին, եթէ ոչ ինչ մնացեալ լինի յայնցանէ որ 'ի բարեպաշտութիւն : Ամենայն Եղլադա կամ նօսրահող է, և կամ տապօք, և յաճախ անձրևօք, և կամ այլովք խակագործութեամբք անպտղաբեր լինին : Յանդգնագոյն է լսել, օտարական հայթայթանօք 'ի ձեռն արդիւնաբերնաւաց, որոց յամենայն՝ սակաւ ինչ պիտի ասել, թէ խուժադուժ զօրհանապազ սովորեաց առաքել : Քանզի պարտ էր յանխնամութիւն իրաց լաւ ազգն աղքատանալ, իսկ վատթար ազգն առաւել ստացուածոց հաստանել :

Նա այլ ևս այսուհետև կարգս և միտս լուեալ յիմաստակացն բազում անգամ, թէպէտ թէ սակաւապիտութիւնն և կրօնաւորութիւն և ժուժկալութիւնն ածա-

peribus retribuendam fore, iniquissimum est.

Poeta itaque inducit errorem turpem, dicens[1]:

« In Cyclopum terram arrogantium,
lege judicioque carentium
Pervenimus, qui Diis freti immortalibus,
Nec plantant manibus plantam, neque arant,
Sed ita inseminata et inarata omnia nascebantur,
Triticum, et hordea, et vites, quae ferunt
Vinum optimi botri, et repentinus[2] imber crescere facit ».

Ex adverso, nihil fere remanet pietatem colentibus. Tota Hellas aut tenuis terrae est, aut aestu, et pluviis frequentibus, vel aliis damnis haud fertilis evadit. Durius est audire, quod extranea diligentia atque ope navium pene omnia Barbari quotidie illac afferre solent: quippe quod oportebat in improvidentia rerum gentem optimam paupertate laborare, pessimam autem amplam assequi possessionem.

Adhaec autem aliam saepe animadversionem ac sententiam audire liceat a Sophistis, qua dicuntur parsimonia, religiositas, et sobrietas virtutes esse

1 Homer. Odyss. IX. 106 -- 111.

Κυκλώπων δ' ἐς γαῖαν ὑπερφιάλων, ἀθεμίστων,
Ἱκόμεθ', οἵ ῥα θεοῖσι πεποιθότες ἀθανάτοισιν,
Οὔτε φυτεύουσιν χερσὶν φυτὸν, οὔτ' ἀρόωσιν,
Ἀλλὰ τάγ' ἄσπαρτα καὶ ἀνήροτα πάντα φύονται,
Πυροὶ, καὶ κριθαὶ, ἠδ' ἄμπελοι, αἵτε φέρουσιν
Οἶνον ἐριστάφυλον, καί σφιν Διὸς ὄμβρος ἀέξει.

2 Ergo Arm. interp. in suo autographo legebat αἰφνίδιος, pro σφιν Διός.

սէր առաքինութիւնք են։ Իսկ որովայնամոլութիւն, և անյագութիւն, և անտանջութիւն, չարեաց ծայրագոյնքն։ Բայց հիացեալ եմ, զիա՞րդ՝ թէ այսոքիկ են ճշմարիտք, նախախնամութեամբ ասեն աշխարհիս մատակարարիլ։ Քանզի վերակացու խնամողին և դարմանչին վայելուչ էր զտուրս ցանկութեանցն արգելուլ. իսկ որոց 'ի ձեռն՝ իմաստութիւն և հանճար բաղկանայ, տալ աննախանձ առատութիւն։ Իսկ այժմ, այնք որ յայսոսիկն եղեն պատճառք՝ նուաղք են, և մեծք են՝ որք յայնոսիկն և ամենաբազումք։ Քանզի բնութեանն մասունք գրեթէ ամենայն լի են առ 'ի հեշտ ցանկութեանցն վայելչութիւնքն. և հաւուց օդ, և ձկանց ջրաշեղջք և գետք, և ծով. և երկիր յընտանի ցամաքայնոց և 'ի վայրենեաց։ Եւ ոչ միայն որ 'ի կերակուր և յըմպելի, այլ և այն՝ առ որ յոխորտակեաց փափկութիւն. քանզի ահա զանցեալք շուայտեալք փափկութեամբ և զկրկտանօք՝ այն որ 'ի խրախութիւս անուշաբոյր հոտք զանազանք են։ Քանզի մանուշակք, և վարդք, և քրքում, և նարդէս, և որքան միանգամ այլ ինչ 'ի գարնանային ժամանակս 'ի դարաստանս և 'ի բուրաստանս և 'ի մարգս ծաղկազգրի. և դարձեալ զմուռս և կնդրուկս և ազգի ազգի խնկոց բազմութիւնք, անպարոյր զանազանութիւնք յի՞ր սակս եղեն. ո՞չ յաղագս առողջութեան և գեղեցկութեան, և կամ քաջորկորութեան, և կամ ժուժկալութեան բարուց, և այլք խուզակագոյն հեշտ ցանկութեանց. զոր ասացին արաբօղ խոհեմք՝ առողջմտութեան ցանկացօղք քաղաքացի՝ իբրև զհասարակ փրծութիւն 'ի բաց հալածելով, զայն որ յինքեանսն ոչ տեսանելով հնար է։ Քանզի ասեն, իբրև թէ յերանգաներ-

Deo gratissimae: gula vero et aviditas, immunitasque ab angustiis, malorum summa. Miror tamen, quomodo, si ista sunt vera, per providentiam dicatur mundus administrari? Quandoquidem praepositum curatorem nutritoremque decebat dona cupiditatum cohibere; ea vero, quibus sapientia et intelligentia coalescit, praestare largiter absque invidia. Nunc tamen, quae istarum rerum causae sunt, minima sunt; quae vero illarum, maxima et plurima. Partes enim naturae, fere omnes plenae sunt rebus voluptati servientibus, ut aër avibus, piscibus stagna, flumina, et mare; terra autem terrestribus domesticis sylvestribusque. Nec ea sola quae ad usum cibi et potus, sed etiam ad delicias ambitiosas referuntur; excessus enim crapularum, exquisitorumque conviviorum suppetit, tum fragrantia odoris diversi generis. Quia violae, et rosae, crocus nardusque, et quae aliae verno tempore in hortis, viretis, campisque, floris sunt varietates; nec non myrrha, thus, variaque unguentorum copia, et incomprehensibiles differentiae ad quid factae sint? nonne ad sanitatem et venustatem, vel potius ad edacitatem, luxuriem, exquisitasque delicias? quae omnia ab iis esse respuenda dicuntur iis qui prudentiam ac mentis sanitatem sectantur, tamquam vilissima objecta quae omnes corrumpunt, ita ut neque videnda esse, si fieri potest [1]. Dicunt enim, quod ex arte medicamenti, unguenti, similique studio fugam capessere aequum est propter virtutes communi vitae humanae proficuas. Cui tamen commento opponunt se se optima et valde recta consilia, destruendo et im-

1 Obscuritas constructionis in Arm. varie poterat explicari; sed ubi sensus datur integer, nihil curandum de verbis.

կաւթենէ, և յիւղեփեցութենէ, և 'ի նմանցօրէն հանճարոյ, արժան է դատանել ճփախուստ՝ վասն կենցաղօգտի առաքինութեանցն: Ստութեամբն հակառակ անցեալ նստին քաղաքք և յոյժ ուղիղ խորհուրդք, քակտելով և խափան լինելով. և բազում ժողովրդոց զջիլս հարկանելով և զզօրութիւնս: և գովեն զբնութիւնս՝ որ մատուցանէ իւրաքանչիւր արուեստից զանկեալ զնիւթն: Իսկ են ոմանք և արուեստի անկարօտք առ 'ի պատրաստ պէտս, և վայելչութիւն գործեաց: Սակայն զի՞նչ 'ի հանճարոյն օգուտ էր, եթէ ոչ յառաջագոյն 'ի միջի կայինն նիւթք: Քանզի զորօրինակ զբազմախորտիկս զճաշոյ զկազմածս՝ ընդունայն է որ զխահան ամրքեն, յառաջ քան զայնոսիկ որ զծախսն տան՝ դնել. նոյնօրինակ յիմարութեան գործ է ըստգտանել զարուեստս, զտուողս բնութեանն նոցա զանց արարեալ: Զայս անմեղ միտք ծնան:

pediendo, et multorum populorum vim enervando; laudeque celebrant naturam, quae exhibet materias singulis artibus convenientes. Dantur etiam aliqua, quae sicut minime egentia artium, ad usum quotidianum delectationemque faciunt. Quid tamen praestitisset ars, si non prius essent materiae? Nam quemadmodum epularum dapes praeparare frustra esset conditoribus ciborum, ante eos qui impendia fecissent, similiter insaniae esset criminari artes, neglecto datore naturae ipsarum. Haec mens vulneris expers procreavit.

ՓԻԼՈՆ:

Հարկաւորք և որք կարօտ են բժշկութիւն բազում ընդունելոյ, պարտ է բժշկելոյ: Բայց սկսանելի է աստուստ, ուստի և դու սկսար զամբաստանութենէդ:

Հողմոց և անձրևաց բերք ոչ 'ի վնաս՝ որոց 'ի ծովու գնան, որպէս և դու կարծեցեր, և կամ որ երկրագործք են, է, այլ յօգուտ մերոյ ամենայն ազգիս ա͞ծ գործեաց: Քանզի ջուրբք զերկիր մաքրէ, իսկ որ 'ի ներքոյ լուսնիս է՝ զամենայն վայր հողմովք: և երկոքումբք այ-

PHILO.

Urgent haec maximeque indiga, quae accurationem medicam recipiant magnam; (oportet enim diligenter versari in ipsis.) Incipiendum vero inde, unde et tu originem duxisti accusationis.

Ventorum [1] imbriumque productiones non in damnum navigantium per mare, ut tu putasti, neque agricolarum, sed in utilitatem totius nostri generis Deus fecit. Aquis enim terram purgat, totumque quod sub luna est spatium, vento: utroque istorum animantia ac plantas

. . . Ἀνέμων καὶ ὑετῶν φορὰς οὐκ ἐπὶ λύμῃ τῶν πλεόντων, ὡς ἐνόμιζες, ἢ γεωργούντων, ἀλλ' ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ παντὸς ἡμῶν γένους ὁ Θεὸς ἐργάζεται. ὕδασι μὲν γὰρ τὴν γῆν καθαίρει, τὸν δ' ὑπὸ Σελήνην ἅπαντα χῶρον πνεύμασιν· ἀμφοτέροις δὲ

1 Ultima pars Gr. fragmenti apud Eusebium. Praep. Evang. VIII. 14. p. 394.

տղեւք զկենդանիս և զտունկս սնուցանէ և աճեցուցանէ և կատարէ։ Ապա եթէ 'ի ժամանակի զնաւաստս, և զերկրագործս է երբեք՝ զի վնաս առնէ, սքանչելի ինչ ո՛չ է․ քանզի դոցին մասն են սոքա, իսկ խնամն՝ ամենայն ազգի մարդկան է, և աստուածոց։ Արդ որպէս 'ի բաղանիս և 'ի վարժարանի՝ իւղ յօծումն եդեալ լինի յօգտութիւն, բայց բազում անգամ դէպ լինի, զի և 'ի կրթարանի և բաղանապետն՝ յաղագս քաղաքական պիտոյից զսովոր ժամուն փոխեաց ըզկարգն․ վասն որոյ վրիպեցին ոմանք, որք սովոր են զանձինս օծանել։ այսպէս ա̃ծ իբրու քաղաքի՝ ամենայնիս խնամ տանելով աշխարհի, զամառն 'ի ձմեռն անցուցեալ, և զձմեռն 'ի գարնանայն սովորեաց, յամենեցուն առնել յօգուտ, թէպէտ և նաւավարք ոմանք, և կամ երկրի մշակք 'ի սոցա անհարթ յողդողդմանէ դէպ լինիցի վնաս կրել։

Արդ զտարերցդ 'ի միմեանս փոփոխմունս, յորոց աշխարհս կառեաւ և բաղկացաւ՝ գիտացեալ զհարկաւոր գործ, անարգելք մատուցանին։ Իսկ եղեմունք և ձիւնք և որք նմանօրէն, օդոյ զհետ

alit, auget et perficit. Quod si pro tempestate navigantes, colentesque terram aliquando offendit, mirum nihil; exigua enim pars isti sunt, cura vero totius generis est hominum Deorumque [1]. Quemadmodum igitur in Thermis et in Gymnasio oleum pro unctione ponitur ad utilitatem, saepe tamen accidit, ut tam gymnasii, quam balnei praepositus ob civiles rationes consuetae horae mutaverit ordinem, proindeque destituantur nonnulli, qui solebant se se ungere; sic Deus perinde ac civitatem unam procurans totum hunc mundum, aestatem in hyemem trasmutare, hyememque in ver reducere consuevit pro utilitate universorum, etsi nautae quidam, vel agricolae ex istorum inconstantia aliquid damni ferant.

Itaque elementorum in se invicem commutationibus, ex quibus mundus coaluit constititque, notatis, opera necessaria sine impedimento exhibentur. Pruinae vero, et nives, atque alia ejus-

ζῶα καὶ φυτὰ τρέφει, καὶ αὔξει, καὶ τελειοῖ. εἰ δὲ τοὺς μὴ ἐν καιρῷ πλωτῆρας ἢ γεωπόνους ἐστὶν, ὅτε βλάπτει, θαυμαστὸν οὐδέν. βραχὺ γὰρ οὗτοι μέρος, ἡ δ' ἐπιμέλεια τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους. ὥσπερ οὖν τὸ ἐν τῷ Γυμνασίῳ ἄλειμμα τίθεται μὲν ἐπ' ὠφελείᾳ, πολλάκις δ' ὁ Γυμνασίαρχος ἕνεκα πολιτικῶν χρειῶν, ὥρας τῆς ἐν ἔθει μετέθηκε τὴν τάξιν, δι' ἧς ὑστέρησαν ἔνιοι τῶν ἀλειφομένων. οὕτω καὶ ὁ Θεὸς, οἷα πόλεως, τοῦ παντὸς ἐπιμελούμενος κόσμου, θέρη χειμαίνοντα, καὶ χειμῶνας ἐαρίζοντας εἴωθε ποιεῖν ἐπὶ τῇ τοῦ παντὸς ὠφελείᾳ, κἂν εἰ ναύκληροί τινες ἢ γῆς ἐργάται μέλλοιεν ταῖς τούτων ἀνωμαλίαις ζημιοῦσθαι. Τὰς οὖν τῶν στοιχείων εἰς ἄλληλα μεταβολὰς, ἐξ ὧν ὁ κόσμος ἐπάγη καὶ συνέστηκεν, εἰδὼς ἀναγκαιότατον ἔργον, ἀκωλύτους παρέχεται. πάχναι δὲ καὶ χιόνες, καὶ ὅσα ὁμοιότροπα, ἀέρος ἐπακολουθεῖ καταψύ-

1 Deest in Gr. *Deorumque*, sicut et in sequentibus *balneorum* nulla mentio; ita ut dixerim aut legendum in Arm. բաղարան, ut *palaestra*, παλαίστρα, aut vocem Graecam γυμνάσιον, *nudorum locum* sonantem, tam pro *balneo*, quam pro *palaestra*, sive *gymnasio* acceptam fuisse ab Interprete: sicut etiam pro γυμνασιάρχης, *gymnasiarcha*, nunc incongruenter reposuit բաղանապետ, *balnei praefectus*, nunc optime վարժապետ, *Magister*, aut *praefectus exercitationis*.

երթայ ըստ ցրտութեանն. և դարձեալ ընդ միմեանս բախելով և շփելով ամպոց, յորոց փայլատակմունք և որոտմունք. որոց ոչինչ թերևս ըստ Նախախնամութեան է, այլ անձրևք և հողմք՝ կենաց և աճելոյ որք զերկրաւ են պատճառք, են այս զհետերթանք. Մարզապետի պատուաւէր առատութեամբ բազումանգամ վայր ընդարձակ արարեալ ծախս, փոխանակ ջրոյ ոմանք ձիթով լուանին՝ 'ի բարեփորձիցն. յատակն շիթս կաթեցուցանեն, և այն անդէն լպրծագոյն լինի կաւ. այլ ոչ ոք որ բարի խորհի՝ ասասցէ զկաւն և զլպիրծն Նախախնամութեան վարժապետին լինել. բայց զհետ երթալ այլազգ առատութեամբ պիտոյիցն այսոքիկ. Բայց ասասցին և այլ ազգ, և որ միանգամ նմանօրէն դարձեալ նոցա խառնեալք յամպս, զհետերթանք են՝ ոչ գործ բնութեան փութալի առաջին է, այլ ընդ բնականսն դէպ լինի անցանել գործոցն. Այլ սակայն մատուցանեն և սոքա իմն պէտս հարկաւոր իմաստնոց, անհողմութեան և հողմոց, ջերմոյ և ձմե-

dem generis, aërem sequuntur quoad frigus; necnon congressus collisioque nubium fulgura atque tonitrua, quorum nihil fortassis secundum Providentiam (principalem) sit; [1] sed pluviae ventique et aliarum causarum vitae ac incrementi eorum, quae circa terram sunt, comperiuntur consequentiae. Gymnasiarchae liberalitate honorifica plerumque largis sumptibus factis, pro aqua nonnulli ex bene experimentatis oleo lavantur, pavimento guttis irrigato, quod illico lutum efficit nimis lubricum. Sed nemo qui bene sentit, dixerit lutum et lapsum in lubrico opus esse providentiae magistri, sed haec subsequi nimiam liberalitatem sumptuum. Itaque dicantur et Iris, et Halus [2], et consimiles mixturae in nubibus consequentiae esse, non opus esse naturae primario studio, sed inter naturalia adnumerandae opera. Nihilominus praestant et ista usum necessarium sapientibus, malaciarum ventorumque aestûs et hyemis, ab istis firmam praenotionem scilicet recipiendo.

ξει. καὶ πάλιν προσαράξει καὶ παρατρίψει νεφῶν, ἀστραπαί τε καὶ βρονταί. ὧν οὐδὲν ἴσως κατὰ πρόνοιαν, ἀλλ' ὑετοὶ καὶ πνεύματα, ζωῆς καὶ τροφῆς καὶ αὐξήσεως τοῖς περὶ γῆν αἴτια, ὧν ταῦτα ἐπακολουθήματα. οἷα, Γυμνασιάρχου φιλοτιμίαις πολλάκις ἀνειμένας ποιουμένου δαπάνας, ἀνθ' ὕδατος ἐλαίῳ καταιονούμενοί τινες τῶν ἀπειροκάλων, εἰς τοὔδαφος ῥανίδας ἀποστάζουσιν· ὁ δ' ὀλισθηρότατος αὐτίκα γίνεται πηλός. ἀλλ' οὐκ ἄν τις εὖ φρονῶν εἴποι, τὸν πηλὸν καὶ τὸν ὄλισθον προμηθείᾳ τοῦ Γυμνασιάρχου γεγονέναι, παρηκολουθηκέναι δὲ ἄλλως τῇ ἀφθονίᾳ τῶν χορηγιῶν ταῦτα. Ἶρις δὲ καὶ Ἅλως, καὶ ὅσα ὁμοιότροπα, πάλιν ἐστὶν αὐτῶν ἐγκιρναμένων τοῖς νέφεσιν ἐπακολουθήματα, οὐκ ἔργα φύσεως προηγούμενα, φυσικοῖς δ' ἐπισυμβαίνοντα ἔργοις· οὐ μὴν ἀλλὰ παρέχει τινὰ καὶ ταῦτα χρείαν ἀναγκαίαν τοῖς φρονιμωτέροις· νηνεμίας γὰρ καὶ πνεύματα, εὐδίας τε καὶ χειμῶνας ἀπὸ τούτων τεκμαι-

1 Apposite notavit hic Vigerus: « Caute legenda sequentia, de operum naturae primariorum ac secundariorum, ut vocant, discrimine ».

2 Pro Gr. vocibus Ἶρις δὲ καὶ Ἅλως, *Iris autem, et Halus* (corona lucis), lectum fuit abs re in codice interpretis ἐρεῖται δὲ καὶ ἄλλως. *dicatur et alias*, vel *varia*.

բայնոյ, 'ի սոցանէ զհաստատութիւն նշանակ ընկալեալ յառաջագոյն ասեմ։ Ըստ քաղաքաց սրահս և յարկս ո՞չ տեսանես՝ զի բազումք 'ի սոցանէ 'ի միջօրեայն կոյս թաւալագոյնք են, վասն այնորիկ՝ զի որք գնանն 'ի նոսա՝ ձմերայնի ջեռնուլ, և ամառայնի զովանալ։ և զհետ երթայ և այլ՝ որ ոչ բարուք կամաց կազմողին լինի. և զի՞նչ այս. որք 'ի սեանցն անկանին ստուերքն, զտուընջեանն չափս նշանակեն և զժամս։ Տի՛ նա՝ ահա և հուր բնութեան հարկաւորագոյն է գործ և զհետերթանք սորա են ծուխ, այլ սակայն մատուցանէ զօգտութիւն է՛ երբեք և սա. քանզի տուընջենային ղամբարս յորժամ հուրն յարեգակնային ճառագայթիցն լուսակոծեալ նուաղանայ, նա՝ ծխով զեկուցանէին պատերազմաւ թշնամեաց եկք։ Արդ որպէս 'ի հերութենէն, այսպէս և 'ի լուսոյն պակասութենէ բան է։ Քանզի սքանչելի բնութեանն է, զարեգակնն և զլուսինն զհետ երթայ պակասութիւնք լուսոյ։ Եւ այսոքիկ զեկուցմունք են կամ թագաւորաց վախճանի, կամ քաղաքաց ապականութեան։ զոր և պինդարոս առակաւ ասաց, եղելոյ պակասութեան լուսոյ, 'ի ձեռն յառաջագոյն ասացելոց։

Nonne vides atria in urbibus ac tecta, quod magna ex parte meridiem versus expansa sunt? nempe ut qui ambulant in iis, hyeme incalescant, et aestate frigus habeant: subsequitur tamen et aliud, quod non ad morem voluntatis fabricantis sit. Et quid illud? Quae de columnis cadunt umbrae, diei mensuras notant et horas. Immo ecce et ignis naturae est opus oppido necessarium; consequentia autem ejus fumus; nihilominus ipse quoque identidem utilitatem praestat. Quoniam lampade interdiu accesa, quum flammae lux evanescit solari lumine obruta, per fumum denunciatur expeditio inimicorum. Sicut ergo de Iride,[1] ita etiam de lucis defectione ratio datur. Prodigium enim naturae est, quod solem lunamque subsequitur eclipsis luminis. At haec praenunciant aut regum obitus, aut civitatum excidia; quod et Pindarus aenigmatice dixit de eclipsi facta in praelaudatis suis verbis.

ρόμενοι προλέγουσι. Τὰς κατὰ πόλιν στοὰς οὐχ ὁρᾷς; τούτων αἱ πλείους πρὸς μεσημβρίαν νενεύκασιν, ὑπὲρ τοῦ τοὺς ἐμπριπατοῦντας χειμῶνος μὲν ἀλεαίνεσθαι, θέρους δὲ καταπνεῖσθαι. παρακολουθεῖ δέ τι καὶ ἕτερον, ὃ μὴ τῇ γνώμῃ τοῦ κατεσκευακότος ἐπιγίνεται. τί δὲ τοῦτ' ἔστιν; αἱ ἀπὸ τῶν ποδῶν ἐκπίπτουσαι σκιαὶ, τῇ ἡμετέρᾳ πείρᾳ διασημαίνουσι τὰς ὥρας. καὶ μὲν δὲ τὸ πῦρ, φύσεως ἀναγκαιότατον ἔργον· ἐπακολούθημα δὲ τοῦτου, καπνός· ἀλλ' ὅμως παρέχεταί τινα ὠφέλειαν, ἔστιν ὅτε, καὶ αὐτός. ἐν γοῦν ταῖς μεθημεριναῖς πυρσείαις, ἡνίκα τὸ πῦρ ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν καταλαμπόμενον ἀυγῶν ἐξαμαυροῦται, καπνῷ μηνύεται πολεμίων ἔφοδος. Οἷός γ' ὄυν ἐπὶ τῆς Γριδος, τοιοῦτος καὶ ἐπὶ τῶν ἐκλείψεων ὁ λόγος. θείαις γὰρ φύσεσιν Ηλίου καὶ Σελήνης ἐπακολουθοῦσιν ἐκλείψεις· αἱ δὲ μηνύματά εἰσιν, ἢ βασιλέων τελευτῆς,

1 Vox Gr. ἶρις, ἶριδος, ut apud Latinos servatur, *iris*, *iridis*, sic quoque in Arm. observata est ab Interprete nostro, հեր, կամ հերութիւն։ sicut etiam ἔρις, *contentio*, Armeniis est *her*.

Իսկ կաթինն ծիր զնորին ինքն զնիւթոյն զկցորդութիւն ընկալաւ, զորոյ և այլ աստեղք. բայց դժուարափաստաբանելի է, զի եթէ է։ Արդ մի՛ վհատեալ դանդաղեսցին՝ որք զբնութեանն յուզել և քննել սովորեալ են. քանզի օգտակարագոյն է գիւտն, և հեշտ և քաղցր, և ինքն ըստ ինքեան առանձին ուսումնասիրացն խնդիր։ Արդ որպէս արեգակն և լուսին նախախնամութեամբ եղեն, այսպէս և որ յերկինս է ամենայն. թէպէտ և մեք զիւրաքանչիւր ուրուք զբնութիւնսն և զզօրութիւնսն զհետ վարել ոչ կարացեալք, զդադարս առնումք։

Circulus autem lacteus [1] ejusdem naturae particeps est cum caeteris stellis: difficile tamen est ostendere quod ita sit. Non tamen animum deponentes desistant, qui solent naturam explorare indagareque: nimis enim utilis est inventio, placida ac dulcis, et per se privata quaestio apud amatores doctrinae. Quemadmodum itaque sol et luna per providentiam facti sunt, sic quoque quidquid in caelis est, totum; quamquam nos singulorum naturas virtutesque assequi non valentes, supersedeamus.

Իսկ շարժմունք, և ժանտախտք, և շանթից արկածք, և որ ինչ միանգամ այսպիսօրէն ինչ է, քանզի ասի գոլ ածառաք՝ բայց ճշմարտութեամբ ոչ է, քանզի ա͞ծ ոչ իմիք չարի պատճառք է ամենևին. այլ տարերցս փոփոխմունք զայսօսիկ ծնանին. այլ ոչ առաջինք են բնութեան, այլ հետևեալք են հարկաւորաց, և նախառաջնացելոց հետևերթանք։ Իսկ եթէ ոմանք 'ի շնորհագոյնսն վայելեսցեն 'ի սոցայցն վնասուէ, ոչ ըստգտանել զմատակարարութիւնն է արժան;

Terraemotus autem et pestilentiae, fulminumque casus, aliaque id genus, et si dicuntur divinitus immissa, vere tamen non sunt. Deus enim nullius mali causa est omnino, sed elementorum mutationes ista gignunt; non tamen primaria sunt naturae (opera), sed sequuntur necessario, et praecedentium consequentiae sunt. Quod si aliqui (etiam) inter bonos capiant istorum damna, non licet accusare dispensationem, Namque in primis, non qui boni

ἢ πόλεων φθορᾶς· ὃ καὶ Πίνδαρος ἠνίξατο γενομένης ἐκλείψεως, διὰ τῶν πρόσθεν εἰρημένων. Ὁ δὲ δὴ τοῦ γάλακτος κύκλος, τῆς μὲν αὐτῆς οὐσίας τοῖς ἄλλοις ἄστροις μετέσχηκε, δυσαιτιολόγητος δ' εἴπερ ἐστὶ, μὴ ἀποκνείτωσαν οἱ τὰ φύσεως ἐρευνᾶν εἰωθότες. ὠφελιμώτατον γὰρ ἡ εὕρεσις, ἥδιστον δὲ καὶ καθ' αὑτὸ τοῖς φιλομαθέσιν ἡ ζήτησις. ὥσπερ οὖν Ἥλιος καὶ Σελήνη προνοίᾳ γεγόνασιν, οὕτω καὶ τὰ ἐν οὐρανῷ πάντα, κἂν ἡμεῖς τὰς ἑκάστων φύσεις τε καὶ δυνάμεις ἰχνηλατεῖν ἀδυνατοῦντες, ἡσυχάζωμεν. Σεισμοί τε καὶ λοιμοὶ, καὶ κεραυνῶν βολαὶ, καὶ ὅσα τοιαῦτα, λέγεται μὲν εἶναι θεήλατα, πρὸς δ' ἀλήθειαν οὐκ ἔστι· Θεὸς γὰρ οὐδενὸς αἴτιος κακοῦ τοπαράπαν, ἀλλ' αἱ τῶν στοιχείων μεταβολαὶ ταῦτα γεννῶσιν, οὐ προηγούμενα ἔργα φύσεως, ἀλλ' ἑπόμενα τοῖς ἀναγκαίοις, καὶ τοῖς προηγουμένοις ἐπακολουθοῦντα. εἰ δέ τινες τῶν χαριεστέρων συναπολαύουσι τῆς ἀπὸ τούτων βλάβης, οὐκ αἰτιατέον τὴν

1 Arm. *gatin zir, lactis circulus*: ubi glossarius notavit in margine codicis *hartagol*, ut magis Armeniis notam vocem, de qua egimus paulo superius.

Քանզի նախ առաջին՝ ոչ եթէ որ առ մեզ բարիք կարծին, և՛ ճշմարտութեամբ են. վասն զի այ ընտրութեանն դատաստանին՝ այնորիկ որ ըստ մարդկայինն մտաց ամենայն իրօք ստուգագոյն։ Երկրորդ՝ զնախախնամականն յաշխարհի ըմբռնեցելոց յօգտութիւն մատուցանէ. որպէս յարքունի իրս և 'ի զօրավարական քաղաքս, և 'ի զօրս, ոչ յանհոգացելոցն և 'ի պղերգացելոցն, ապականելով որ պատահեսցին։ Ասեն ոմանք, զի որպէս 'ի գոռոզասպանութեանն և զազգայինսն կորուսանել օրինաւոր է, յաղագս մեծութեան պատուհասին արգելուլ զանիրաւութիւնսն, նոյնօրինակ և 'ի ժանտախտ հիւանդութիւնսն կորնչել ոմանց (ոչ) ամպարշտաց, զի 'ի հեռուստ այլքն խրատեսցին։ և հարկաւոր գոլ այնոց որ լինին ընդ հիւանդական օդով՝ հիւանդանալ։ որպէս և որք 'ի նաւու են 'ի ձմեռն մատնեցելոյ՝ վտանգ կրել զոյգ են։

Իսկ այսոքիկ որ 'ի զօրութիւն գազանաց եղեն, (քանզի ոչ լռելի է, 'ի մէջ անցցէ՝ որ բաւական է ասել գոլ, յառաջ անցեալ յաղերս ապաքանութեան յերկարեցեր,) յաղագս կրթութեան առ պատերազմական հանդէսս. քանզի կրթութիւն վարժից, և ստէպ ստէպ

apud nos putantur, veraciter etiam sunt. Dei enim electio, judicio humanae mentis omnino certior est. Secundo vis providentialis praestatur in utilitatem comprehensorum in mundo; sicut in rebus regiis, et militaribus, civibusque: nec tamquam ex neglectis ac ignavis quod contingit pendi debet. Quidam vero dicunt, quod sicut in tyrannicidio cognatos quoque proprios deperdere licet, ut magnitudine supplicii cohibeantur injuriae, simili modo et in morbis pestiferis pereunt nonnulli haud impii, ut e longinquo alii admoneantur; sicut etiam necesse est eos morbo laborare, qui sunt in aëre contagiis infecto: quemadmodum et illi, qui in navi sunt subjecta hybernali tempestati, in periculo sufferendo pares sunt.

Illa autem ferarum fortitudo, (quoniam non convenit tacere, interponatur sermo sufficiens, jam prolixe tractatus in praemissis tuis apologiis,) facta fuit loco exercitationis ad bellicum agonem: exercitatio enim gymnicorum ludorum, et frequentata venatio, nervosa ac ro-

διοίκησιν. πρῶτον μὲν γὰρ, οὐκ εἴ τινες ἀγαθοὶ παρ' ἡμῖν νομίζονται, καὶ πρὸς ἀλήθειάν εἰσιν, ἐπειδὴ τὰ Θεοῦ κριτήρια τῶν κατὰ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν πάντων ἀκριβέστερα. δεύτερον δὲ, τὸ προμηθὲς ἐπὶ τὰ τῶν ἐν κόσμῳ συνεκτικώτατα ἐφορᾷν ἀγαπᾷ· καθάπερ ἐν ταῖς βασιλείαις καὶ στραταρχίαις, ἐπὶ τὰς πόλεις καὶ τὰ στρατόπεδα, οὐκ ἐπί τινα τῶν ἠμελημένων, καὶ ἀφανῶν ἕνα τὸν προστυχόντα. Λέγουσι δέ τινες, καθάπερ ἐν ταῖς τυραννοκτονίαις καὶ τοὺς συγγενεῖς ἀναιρεῖσθαι νόμιμόν ἐστι, ὑπὲρ τοῦ μεγέθει τῆς τιμωρίας ἐπισχεθῆναι τὰ ἀδικήματα· τὸν αὐτὸν τρόπον κἀν ταῖς λοιμώδεσιν νόσοις, παραπόλλυσθαί τινας τῶν μὴ ὑπαιτίων, ἵνα πόῤῥωθεν οἱ ἄλλοι σωφρονίζωνται· δίχα τοῦ, ἀναγκαῖον εἶναι τοὺς ἐμφερομένους ἀέρι νοσώδει, νοσεῖν· ὥσπερ καὶ τοὺς ἐν νηὶ χειμαζομένους, κινδυνεύειν ἐξίσου. Τὰ δ' ἄλκιμα τῶν θηρίων γέγονεν, οὐ γὰρ ὑποσιωπητέον, (ὡς ἂν εἰ καὶ τῷ δεινῶς εἰπεῖν οἰομένῳ προλαβὼν τὴν ἀπολογίαν διέσυρες,) ἀσκήσεως ἕνεκα τῆς πρὸς τοὺς πολε-

որպք որ լինին, և ջլապինդ առնեն կարի քաջ զմարմինս. և յառաջ քան զմարմինսն՝ զոգիսն ընդելուցանեն, զթշնամեաց գյանկարծօրէն գյարձակումն և զուժգնագոյն զօրութիւն արհամարհել. իսկ այնոցիկ որ բնութեամբ խաղաղականքն են՝ պարտ, ոչ միայն 'ի պարսպի 'ի ներքս, այլ և 'ի ներքս 'ի սենեակս և յառագաստս արգելեալք կեալ՝ առանց վնասու կրելոյ, ունին 'ի վայելչութիւն առատ և բազում ընտանեաց հօտս: Քանզի վարազք և առիւծք և որ միանգամ նմանօրէն ինչ է, կամաւոր բնութեամբ վարեցեալք, հեռի 'ի քաղաքէ 'ի բաց վարեցեալք հալածեալք են, ոչինչ կրել ախտս սիրեցեալ երկիւղիւ մարդկան վնասու: Ապ եթէ ոմանք 'ի յուլութենէ անզէնք և անկազմք 'ի յորջս և 'ի մայրիս և 'ի կաղաղս գազանացն աներկիւղաբար շրջեսցին, այնմ որ թէ դէպ ինչ լինիցի, անձանց, այլ մի բնութեանն պատճառս վնասու դիցեն, վասն զի իբրու զգուշանալ պարտ էր՝ արհամարհեցին: Արդ ահա և 'ի ձիընթացարանսդ տեսի զոմանս տեղի տուեալ յիմարութեամբ, իբր զի արժան էր նստել, և որպէս վայել էր տեսանել, 'ի մէջ անցեալ կացին՝ յարձակմանէ քառաձիոցն ընթադրեալք յոտիցն և յանուոցն կասան, անմտութե՟ պատրաստ զայս գտին: արդ յաղագս այսոցիկ շատ են պատցեալքս:

busta omnino reddunt corpora, et ante corpora animos consuefaciunt ad contemnandas repentinas hostium incursiones vimque ferocem. Eos tamen, qui naturae sunt tranquillae, oportet non solum intra muros, verum etiam in cellis interioribus thalamisque inclusos degere sine detrimento; quippe qui habent ad fruitionem copiam gregis cicurum animantium. Apri enim et leones, consimilesque sua natura libera usi, procul ab urbibus semoti repulsique sunt, amantes nihil mali pati ab hominibus. Sin autem quidam ob negligentiam inermes ac imparati latibula recessusque ferarum sine timore perlustrabunt, evenientis detrimenti causam sibi ipsis, minime vero naturae adscribant, eo quod debitam cautelam contempserunt. Ecce jam et in stadio equestris cursus vidi nonnullos insaniae deditos; quum enim aequum esset eis sedere, ac decenter spectare, in medium ingressi steterunt, et impetui quadrigarum submissi, pedibus (equorum) atque rotis obtriti sunt, amentiae paratum damnum reperientes. De his ergo satis dictum.

μικοὺς ἀγῶνας. τὰ γὰρ γυμνάσια καὶ αἱ συνεχεῖς θῆραι, συγκροτοῦσι καὶ νευροῦσιν εὖ μάλα τὰ σώματα, καὶ πρὸ τῶν σωμάτων τὰς ψυχὰς ἐθίζουσιν ἐχθρῶν ἐξαπιναίας ἐφόδους τῷ καρτερῷ τῆς ῥώμης ἀλογεῖν. τοῖς δὲ τὰς φύσεις εἰρηνικοῖς, ἔξεστιν οὐ μόνον τειχῶν ἐντὸς, ἀλλὰ καὶ κλεισιάδων θαλαμευομένοις, ἀποζῆν ἀνεπιβουλεύτως, ἔχουσιν εἰς ἀπόλαυσιν ἀφθονωτάτας, ἡμέρων ἀγέλας. Ἐπειδὴ σῦς, καὶ λέοντες, καὶ ὅσα ὁμοιότροπα, ἐκουσίᾳ φύσει χρώμενα, μακρὰν ἄστεος ἀπελήλαται, τὸ μηδὲν παθεῖν ἀγαπῶντα τῆς ἀνθρώπων ἐπιβουλῆς. εἰ δέ τινες ὑπὸ ῥᾳθυμίας ἄοπλοι καὶ ἀπαράσκευοι, ταῖς καταδύσεσι τῶν θηρίων ἀδεῶς ἐνδιαιτῶνται, τῶν συμβαινόντων ἑαυτοὺς, ἀλλὰ μὴ τὴν φύσιν αἰτιάσθωσαν, διότι φυλάξασθαι παρὸν, ὠλιγώρησαν. ἤδη γοῦν καὶ ἐν ἱπποδρο-

Իսկ սողնոցն թունաբերքն՝ եղեն, ոչ ըստ նախախնամութեան՝ այլ ըստ հետեւանաց, որպէս յառաջագոյն ասացի։ Ծնանգի կենդանասերեալ լինին՝ յորժամ որ է նայ խոնաւութեան, ամփոփեսցի առ ջերմագոյնսն։ և են ինչ զորս և մէջ նեխութեան շնչացոյց զձձիս՝ որ 'ի կերակուրս լինին, և զորջիլս 'ի քըրտանց։ Իսկ որքան միանգամ յիւր նիւթոյն ըստ սերմանական բնութեան և յառաջանցանելի ունի զծնունդն՝ յիրաւի արժանապէս գրեալ է զնախախնամութի։ Բայց լուայ և յաղագս նոցա կրկնաբանս իբրու յօգուտ մարդկան եղելոց, զորս ոչ թաքուցից. և էր իրն այսպիսի ինն։ Ի բազումս 'ի բժշկականացն ասացին ոմանք գործակից լինել թունաբերացդ յօգուտ ինչ. և զայնոսիկ որ համձարով խնդրիցեն զարուեստն՝ յայնս զորս պարտ էր 'ի կիր առեալ զնոսա մարթանօք հալածանօք մահաբեր դեղոց պաձարանս գտին, այնոցիկ. որ մանաւանդ խաղաղականքն են՝ անկարծելի փրկութիւնս։ Եւ մինչև ցայսօր է տեսանել զայնոսիկ, որ ոչ յուլաբար և ծուլապէս բժշկել ձեռնարկեն՝ 'ի խառնուածս սպեղանեաց և դեղոց, 'ի

Reptilia vero venenifera facta sunt, non secundum providentiam, sed secundum consequentiam, ut prius dixi. Siquidem prolem edunt, quando innatus humor redigitur ad magis calida; aliqua autem putredo animavit, ut lumbricos in cibis occurrentes, et pediculos ex sudoribus (provenientes). Qui autem ex sua materia juxta naturam seminativam propagativamque habet generationem, jure meritoque providentiam sibi adscribit. Tamen audivi etiam de illis (praemissis) duplicem sermonem tamquam ad utilitatem hominum factis, quem non occultabo. Erat autem unus hujus tenoris. Ea in multis vi illa sua venenifera medicinam juvare nonnulli dixerunt; et illi, qui artis peritiam habuerunt, ubicumque oportebat, prudenter his usi, per vim lethalium medicaminum emolumentum excogitarunt, maxime in extremis laborantibus inopinatam salutem reddentes. Et ad hodiernam usque diem videre est eos, qui non negligenter ac desidiose mederi aggrediuntur, in conficiendis medicamentis pharmacisque usurpare aliqua ex ipsis haud

μίαις εἶδόν τινας εἴξαντας ἀλογιστίᾳ, οἳ, δέον ἐγκαθέζεσθαι, καὶ σὺν κόσμῳ θεωρεῖν, ἐν μέσῳ στάντες, ὑπὸ τῆς ῥύμης τῶν τεθρίππων ἀνωσθέντες, ποσὶ καὶ τροχοῖς κατηλοήθησαν, ἀνοίας τἀπίχειρα εὑράμενοι. περὶ μὲν οὖν τούτων ἀπόχρη τὰ λεχθέντα. Τῶν δ' ἑρπετῶν τὰ ἰοβόλα γέγονεν οὐ κατὰ πρόνοιαν, ἀλλὰ κατ' ἐπακολούθησιν, ὡς καὶ πρότερον εἶπον. ζωογονεῖται γάρ, ὅταν ἡ ἐνυπάρχουσα ἰκμὰς μεταβάλῃ πρὸς τὸ θερμότερον. ἔνια δὲ καὶ σῆψις ἐψύχωσεν, ὡς ἕλμινθας μέν, ἡ περὶ τροφήν· φθεῖρας δ', ἡ ἀπὸ τῶν ἱδρώτων. ὅσα δ' ἐξ οἰκείας ὕλης, κατὰ φύσιν σπερματικὴν καὶ προηγουμένην, ἔχει γένεσιν, εἰκότως ἐπιγέγραπται πρόνοιαν. ἤκουσα δὲ καὶ περὶ ἐκείνων διττοὺς λόγους, ὡς ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ ἀνθρώπου γεγονότων, οὓς οὐκ ἂν ἐπικρυψαίμην. ἦν δ' ὁ μὲν ἕτερος, τοιόςδε· πρὸς πολλὰ τῶν ἰατρῶν ἔφασάν τινες τὰ ἰοβόλα συνεργεῖν, καὶ τοὺς μεθοδεύοντας τὴν τέχνην, εἰς ἃ δεῖ καταχρωμένους αὐτοῖς ἐπιστημόνως, ἀλεξιφαρμάκων εὐπορεῖν, ἐπὶ τῇ τῶν μάλιστα ἐπισφαλῶς ἐχόντων ἀπροσδοκήτῳ σωτηρίᾳ. καὶ μέχρι νῦν ἐστιν ἰδεῖν, τοὺς μὴ ῥαθύμως καὶ ἀμελῶς ἰατρεύειν ἐπιχειροῦντας, ἐν ταῖς συνθέσεσι τῶν φαρ-

կիր առեալ զխրատքանչիւր ոք 'ի նոցանէ ոչ վարկպարազի։ Իսկ միւս եւս բժշկական բան՝ այլ իմաստասիրական է, որպէս երեւեցաւ. քանզի այ զայս ասացին կազմել, փոխանակ մեղաւորաց տանջանս, որպէս զօրագլխաց և իշխանաց չարիս (լս. չարէս) և երկաթս. յաղագս որոյ դադարեալ զայլ ժամանակն, զայրացուցանել և գրգռել 'ի զօրութիւն 'ի վերայ մահապարտացն՝ որոց բնութիւնն յանկաշառաառու ատենին դատապարտեաց մահու։

Իսկ 'ի տունսն որջանալ առաւել է սուտ. քանզի արտաքոյ քաղաքի 'ի վայրս, և յանապատի տեսանի փախուցեալ իբրու 'ի տեառնէ 'ի մարդոյն։ բայց սակայն ոչ զի թէպէտ և ճշմարիտ է՝ ունի ինչ բան, քանզի յալս կուտեալ եխի խաւար, և աղբախուզք, և աղբոյ բազմութիւն, յորս սողել սուզանել սիրէ։ և առանց ճարպոյ ծանր ունել զօրութի։

Ապա եթէ ծիծառունք ընդ մեզ բնակեն, արմանալի ինչ ոչ է։ Քանզի զսոսա որսալ ոչ կամիմք. այլ փրկութեան փափագումն յոգիս՝ ոչ բանականաց միայն, այլ և անասնոց հաստատեալ է։ Իսկ

inaniter. Alter vero sermo medicinalis, immo ut videtur, philosophicus est: Deo convenire haec facere dixerunt pro tormento peccatorum, sicut, Imperatoribus exercitûs, principibusque cruciatus ac ferrum; ita ut qui sedati per reliquum temporis solent esse, exacerbati irritatique sint fortius contra reos, quos natura in tribunali donis incorruptibili, morti damnavit.

Domi autem latebras sibi constituere potius (animantia), falsum est; quandoquidem extra urbem in campis desertisque videntur, fugientes hominem velut dominum. Nihilominus etsi non adeo sit verum, habet aliquam rationem: quia in profundis locis obscuris congeritur copia quisquiliarum, fimi stercorisque, in quae irrepere immergique amant; omitto quod nidor gravem vim habet [1].

Quod si hirundines nobiscum habitant, non est mirum; istas enim aucupari nolumus; salutis autem desiderium animis non solum rationalium, sed irrationalium etiam innatum est. Ex illis

μάκων καταχρωμένους ἑκάστοις οὐ παρέργως. ὁ δ' ἕτερος λόγος οὐκ ἰατρικὸς, ἀλλὰ φιλόσοφος ἦν, ὡς ἔοικε. τῷ γὰρ Θεῷ ταῦτ' ἔφασκεν ηὐτρεπίσθαι κατὰ τῶν ἁμαρτανόντων κολαστήρια, ὡς Στρατηγοῖς καὶ Ἡγεμόσι βοστρύχους ἢ σίδηρον. οὗ χάριν, ἠρεμοῦντα τὸν ἄλλον χρόνον, ἀνερεθίζεσθαι πρὸς ἀλκὴν ἐπὶ τοῖς κατακριθεῖσιν, ὧν ἡ φύσις ἐν τῷ ἀδωροδοκήτῳ δικαστηρίῳ ἑαυτῆς κατέγνω θάνατον. τὸ δ' ἐν ταῖς οἰκίαις πεφωλευκέναι μᾶλλον, ἐστὶ μὲν ψεῦδος· ἔξω γὰρ ἄστεος, ἐν ἀγρῷ, καὶ ἐρημίας θεωρεῖται, φεύγοντα ὡς δεσπότην τὸν ἄνθρωπον. οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ ἀληθές ἐστιν, ἔχει τινὰ λόγον. ἐν γὰρ μυχοῖς σεσώρευται φορυτὸς, καὶ σκυβάλων πλῆθος, οἷς εἰσδύεσθαι φιλεῖ, δίχα τοῦ καὶ τὴν κνίσσαν ὁλκικὴν ἔχειν δύναμιν. εἰ δὲ καὶ χελιδόνες ἡμῖν συνδιαιτῶνται, θαυμαστὸν οὐδέν· τῆς γὰρ τούτων θήρας ἀπεχόμεθα. σωτηρίας δὲ πόθος ἐν ταῖς ψυχαῖς οὐ λογικαῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀλόγοις ἀνί-

1 Verba quaedam obscura in hac periocha occurrebant, quae ad sensum talem reducenda existimavi.

այնոքիկ որ առ 'ի վայելչութիւն են, ոչ են՝ բնակակից է մեզ՝ վասն առ 'ի մէնջ խորամանաց մահու: բայց անդադար սոցա պէտքն հրաժարեալ են օրինօք:

Ասորեստանի ծովեզերեայ քաղաք մի է Ասկաղոն անուն. եղէ ես 'ի նմա 'ի ժամանակին, յորում 'ի գաւառին 'ի տաճարն առաքեալ լինէի կալ յաղօթս և պատարագս մատուցանել. անհնարին իմն աղաւնեաց բազմութիւնս 'ի փողոցս և 'ի դուռն ըստ իւրաքանչիւր տան տեսի: Իբրև հարցի զպատճառսն, ասացին, թէ ոչ է արժան մեզ ըմբռնել. քանզի հրաժարեցուցեալ է զմեզ նախնեաց բնակչաց քաղաքիս զպէտս դոցա: Որդ այսպէս ընտանացեալ է կենդանին այն յաներկիւղութենէ, որպէս զի ոչ միայն համյարկ է, այլ և համասեղան միշտ լինի, և 'ի ձեռանէ վայելէ կերակրով:

Բայց յեգիպտոս՝ ևս սքանչելագոյն տեսանելի գոյ. քանզի մարդակերն և գազանաց չարագոյնն՝ կոկորդիլոսն, ծնանելով և սնանելով 'ի սքանչելոյն Նեղոսի, օգտութեան՝ թէպէտ և անդնդային՝ զգայ: զի առ որս պատուեալն լինի՝ առաւել բազմանայ. իսկ յորոց վնասն կրէ, և ոչ յերագի երևի. մինչ զի այնք

vero, quae ad usum fruitionis feruntur, nullum cohabitat nobiscum, ob suspectum insidiarum a nobis: nisi ubi istorum usus prohibitus fuerit lege.

Regionis Syriae [1] maritima urbs est Ascalon nomine: fui ego ibi tempore, quo in patriae templum mittebar ad orationem hostiasque offerendas: immensam itaque columbarum multitudinem in plateis viisque juxta unamquamque domum vidi. Interroganti mihi rationem dixerunt (incolae): quia non licet nobis illas capere; quoniam prohibuere majores habitatoribus hujus civitatis usum earum. Adeo autem familiare est factum animans illud, ob defectum metûs, ut non solum ejusdem tecti, verum etiam ejusdem mensae particeps semper comperiatur, et de manu accipiat cibum.

Verum in Aegypto adhuc magis mirabile videre est: quia hominum devorator, ferarumque pessima Crocodilus, cum nascatur nutriaturque in admirabili Nilo, utilitatis (quamquam sit in profundo degens,) aliquid praesentit. Apud quos enim honoratur, magis frequentat; a quibus vero offenditur, neque in

-δρυται. τῶν δὲ πρὸς ἀπόλαυσιν οὐδὲν ὁμοδίαιτον, διὰ τὰς ἐξ ἡμῶν ἐπιβουλάς, πλὴν παρ' οἷς ἡ τῶν τοιούτων χρῆσις ἀπηγόρευται νόμῳ. Τῆς Συρίας ἐπὶ θαλάττῃ πόλις ἐστὶν, Ἀσκάλων ὄνομα· γενόμενος ἐν ταύτῃ, καθ' ὃν χρόνον εἰς τὸ πατρῷον ἱερὸν ἐστελλόμην, εὐξόμενός τε καὶ θύσων, ἀμήχανόν τι πελειάδων πλῆθος ἐπὶ τῶν τριόδων, καὶ κατ' οἰκίαν ἑκάστην ἐθεασάμην. πυνθανομένῳ δέ μοι τὴν αἰτίαν, ἔφασαν οὐ θεμιτὸν εἶναι συλλαμβάνειν· ἀπειρῆσθαι γὰρ ἐκ παλαιοῦ τοῖς οἰκήτορσι τὴν χρῆσιν. οὕτως ἡμέρωται τὸ ζῶον ὑπ' ἀδείας, ὥστ' οὐ μόνον ὑπωρόφιον, ἀλλὰ καὶ ὁμοτράπεζον ἀεὶ γίνεσθαι, καὶ ταῖς ἐκεχειρίαις ἐντρυφᾶν. Ἐν Αἰγύπτῳ δὲ καὶ θαυμασιώτερον ἰδεῖν ἐστιν. τὸ γὰρ ἀνθρωποβόρον, καὶ θηρίων ἀργαλεώτατον Κροκόδειλος, γεννώμενος καὶ τρεφόμενος ἐν τῷ ἱερωτάτῳ Νείλῳ, τῆς ὠφελείας, καίτοι βύθιος ὢν, ἐπαισθάνεται.

1 Pro *Syria* in Arm. aliquando habetur *Assyria*, quoniam utrumque nomen apud Armenios incipit vocali Ա. sc. *Asorik* (Syria), *Asoresdan* (Assyria).

որք նաւօքն գնան և զայնոսիկ որք յոյժ յանդուգն և ոչ զծայր մատին իշխեն խոնարհեցուցանել, երամաբար 'ի վերայ յարձակին. իսկ ուր յոյժ երկչոտքն են, 'ի վերայ վազելով լողել խաղալովն:

Բայց երկիրն կիկղոպայց՝ վասն զի և ազգն նոցա ստեղծուած առասպելի է, քանզի առանց սերմանելոյ և երկրագործ արանց ընտանի պտուղ ոչ բուսանի, որպէս ոչ յոչնչէ ինչ ծնանի: Բայց զելլադայ չէ ինչ արժան ամբաստան լինել իբրև զտրտմագին և զանպտղաբեր աշխարհէ. քանզի բազում է և 'ի սմա թանձրահողն: Ապա եթէ խուժադուժ ազգն առաւելեալ է քաջաբերութեամբ պտղոյ, և յաղթէ զուարճութեամբ բարեկենդանութեան, և նուազեալ լինի այնոքիւք՝ որք կերակրեալն լինին՝ յաղագս որոց կերակուրքն եղեն: Քանզի միայն առանց ստութեան Ելլադա մարդասեր, տունկն երկնաւոր, և բոյս սքանչելի՝ ստոյգ և ճշմարիտ խորհուրդ ծնանելով ընտանեցեալ հանճարով. և պատճառք են՝ նուրբ և անօսր օդոյ, որով միտքն բնաւորեալ է սրել (ծն. սրել): Վասն որոյ և հերակլիտոս ոչ վայրապար և յամբոյր ասէ, յայս ցամաք՝ հոգիս իմաստուն և առաքինի է:

Բայց ճշմարիտ և հաստատուն նշա-

somno videtur: ita ut qui navigant, etsi audacissimi, neque extremitatem digiti audeant inclinare (in aquam,) gregatim irruentibus; ubi tamen et nimis timidi incurrunt, natantque ludendo.

Falsum vero in terra Cyclopum (quum et gens ipsorum fictio fabulae sit,) sine seminatione hominibusque terram colentibus domesticum fructum nasci, cum ex nihilo nihil generetur. Hellada vero non convenit accusare velut tristem infoecundamque regionem; multa enim in ea est terra pinguis. Quod si barbara gens abundat feracitate frugum, atque superat delectatione vitae felicis, caret tamen sapientibus viris, quorum sane gratia facta sunt alimenta. Etenim sine mendacio Hellas sola hominum propagatrix est, planta caelestis, et germen admirabile, certam veramque intelligentiam procreans familiarem scientiae; in causa est autem subtilis rarusque aër, quo mens acui consuevit. Quamobrem et Heraclitus non gratis ac inconsulto dixit: in terra sicca animus est sapiens ac virtutis amans.

Porro certum constansque argumen-

παρ' οἷς μὲν γὰρ τιμᾶται, πληθύνει μάλιστα· παρὰ δὲ τοῖς λυμαινομένοις, οὐδ' ὄναρ φαίνεται· ὡς τῶν πλεόντων, ὅπου μὲν, καὶ τοὺς πάνυ θρασεῖς μηδ' ἄκρον ἐπιτολμᾶν καθιέναι δάκτυλον, ἀγεληδὸν ἐπιφοιτῶντας· ὅπου δὲ, καὶ τοὺς ἄγαν δειλοὺς, ἐξαλλομένους νήχεσθαι μετὰ παιδιᾶς. Χώρα δ' ἡ Κυκλώπων, ἐπειδὴ τὸ γένος αὐτῶν ἐστι πλάσμα μύθου, δίχα σπορᾶς καὶ γεωπόνων ἀνδρῶν ἥμερος καρπὸς οὐ φύεται, καθάπερ οὐδ' ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τι γεννᾶται. τῆς δ' Ἑλλάδος οὐ κατηγορητέον, ὡς λυπρᾶς καὶ ἀγόνου· πολὺ γὰρ κἂν ταύτῃ τὸ βαθύγειον. εἰ δ' ἡ Βάρβαρος διαφέρει ταῖς εὐκαρπίαις, πλεονεκτεῖ μὲν τροφαῖς, ἐλαττοῦται δὲ τοῖς τρεφομένοις, ὧν χάριν αἱ τροφαί. μόνη γὰρ ἡ Ἑλλὰς ἀψευδῶς ἀνθρωπογονεῖ, φυτὸν οὐράνιον, καὶ βλάστημα θεῖον ἠκριβωμένον, λογισμὸν ἀποτίκτουσα οἰκειούμενον ἐπιστήμῃ. τὸ δ' αἴτιον· λεπτότητι ἀέρος ἡ διάνοια πέφυκεν ἀκονᾶσθαι. διὸ καὶ Ἡράκλειτος οὐκ ἀπὸ σκοποῦ φησιν, οὗ γῆ ξηρὴ, ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη. Τεκμηριώσαι-

Նաև առցէ ոք և յայսմանէ, զի այնոքիկ որ զգաստք են՝ և սակաւապէտք, իմաստնագոյնք են. իսկ որ կերակրովք և ըմպելեօք առլցեալ շուայտին, և ոչ միով ոչ են իմաստունք, իբրու ընկղմեալք այնուք՝ որ կերակրէ՝ զխորհուրդս։ Նաև թանձրացեալք խուժադուժական ազգին ոստք քաջամնութեամբք, և ստեղն երկայնահաստակագոյն, և անասուն կենդանեացն յոյժ քաջածնունդքն. բայց միտքն ոչ երբէք ծնանին, վասն ցրտացուցանելոյ և սառուցանելոյ։ իբրու զի օդ է պատճառք, երկրի և ջրոյ ՚ի միմեանց վերայ, և ստէպ ստէպ գոլորշիք ըմբռնեալ յաղթեցին։ Նաև ձկանց և ծովայնոց և ցամաքայնոց ազգք կենդանեաց, չեն ըստգտանք բնութեան՝ ՚ի խառնս ցանկութեան հրաւիրելով, այլ դժնեայ և պարսաւանք մեր անձանցս անարգել ցանկութեան է։ Պիտանի հարկաւոր էր ՚ի բոլորին միանգամն ՚ի կատարումն, զի եղիցի աշխարհ ամբար՝ և իւրաքանչիւր ազգի բուսուցանել ըզկենդանեաց տեսակս ամենեցուն. բայց չէր հարկաւոր ՚ի սոցայն դիմել վայելչութիւն՝ այն որ իմաստութեան ազգակցագոյն մարդն է՝ փոխեալ ՚ի վայրենութիւն զօրէն գազանաց։

Վասն որոյ մինչև ցայս օր, որոց սեռն և անապակ բան ժուժկալութեանն է,

tum quis accipiet ex hoc quoque, quod quicumque vigiles sunt, et sobrii, sapientiores sunt; qui vero cibo et potu confertim se se ingurgitant, nullo modo sapientes sunt, quasi submergentes per cibos ingenium. Itaque inter gentem barbaram crassiores quidem evadunt rami alimento optimi, et caudices oblongiores, atque animalium irrationalium magna est foecunditas; mens tamen nusquam nascitur ob frigefactionem gelationemque, quoniam aër, terra et aquae in causa sunt simul, et frequentes exhalationes densatae supereminent. Piscium autem marinorum (Gr. et avium,) et terrestrium genera animalium non sunt reprehensiones naturae, quasi nos in cupidinis contagium alliciant; sed accusatio nostrae intemperantiae danda est potius. Necesse enim erat ad totius universi perfectionem, ut mundus varia genera generaret animalium omnium; non erat tamen necessarium, ut in istorum irrueret fruitionem ille, qui sapientiae est proximus homo, transmutando se se in agrestem morem bestiarum.

Quare etiamnum quibus temperantiae solidae ratio inest, omnino ab omnibus

το δ' ἄν τις καὶ ἐκ τοῦ, τοὺς μὲν νήφοντας καὶ ὀλιγοδεεῖς, συνετωτέρους εἶναι, τοὺς δὲ ποτῶν ἀεὶ καὶ σιτίων ἐμπιπλαμένους, ἥκιστα φρονίμους, ἅτε βαπτιζομένου τοῖς ἐπιοῦσι τοῦ λογισμοῦ. διὸ κατὰ τὴν βάρβαρον, ἔρνη μὲν ταῖς εὐτροφίαις καὶ στελέχη πριμήκιστα, καὶ ζώων ἀλόγων σφόδρα τὰ γονιμώτατα· νοῦς δ' οὐ, ἢ ἥκιστα γεννᾶται. διότι τὸ ὑψωθῆναι ἐξ ἀέρος αὐτοῦ, αἱ γῆς καὶ ὕδατος ἐπάλληλοι καὶ συνεχεῖς ἀναθυμιάσεις κατεκράτησαν. ἰχθύων δὲ καὶ ὀρνίθων καὶ χερσαίων γένη ζώων, οὐκ ἔστιν ἐγκλήματα φύσεως ἐφ' ἡδονὴν παρακαλούσης, ἀλλὰ δεινὸς ψόγος τῆς ἡμῶν αὐτῶν ἀκρασίας. ἀναγκαῖον μὲν γὰρ ἦν εἰς τὴν τοῦ ὅλου συμπλήρωσιν, ἵνα γένηται κόσμος ἐν ἑκάστῳ μέρει, φῦναι ζώων ἰδέας ἁπάντων· οὐκ ἀναγκαῖον δὲ ἐπὶ τὴν τούτων ἀπόλαυσιν ὁρμῆσαι τὸ σοφίας συγγενέστατον χρῆμα τὸν ἄνθρωπον, μεταβαλόντα εἰς ἀγριότητα θηρίων. Διὸ καὶ μέχρι νῦν, οἷς λόγος ἐγκρατείας, ἅπαξ ἀ-

միանգամ յամենայնէ 'ի բաց կան, բան-ջարաւոր դալարով և պտղովք ծառոց՝ որ 'ի կերակուրս հեշտ վայելչութեամբ 'ի վար առեալ լինի ։ Իսկ այնոցիկ՝ որ զասացեալ վայելչութիւն կերակրոյս համարին զոլ ըստ բնութեան, հասեալ 'ի վերայ կացին վարդապետք՝ և խրատատուք՝ օրէնսդիրք ըստ քաղաքս քաղաքս, որովք կրթեցան, զանչափութիւն ցանկութեանց արգելուլ՝ ոչ տալ թոյլ 'ի պէտս վարել աներկիւղ՝ և խառն ամենեցուն զամենայն ինչ ։

Իսկ մանուշակք և վարդք և քրքում, և այլք ծաղկանցն զանազանութիւնք առ յառողջութիւն, և ոչ առ հեշտութիւն ցանկութեան եղև. քանզի պարզք սոցա զօրութիւնք են, և առանձինն 'ի ձեռն հոտոցն օգուտ առնեն անուշահոտութեան կացեալ առլնուլ. և կարի քաջ առաւել 'ի բժշկական խառնուածս դեղոցն և սպեղանեաց ։ Վասնզի ինչ որք խառնեալ լինին՝ զիւրեանց զօրութիւնս յայտնագոյն մատուցանեն. որպէս 'ի կենդանւոյ լինելութիւն արուին և իգին խառնք, առանձինն յատուկք իւրաքանչիւրն ոչ է բնաւորեալ առնել՝ յոր իրս 'ի միասին 'ի մի վայր եկին ։ Այս հարկաւորապէս ասացեալ է, առ այլոյն 'ի քէն 'ի տարակուսանացն, բաւական

abstinent, viridibus herbis fructibusque arborum contenti ad usum gratum. Eis autem, qui praedictorum ciborum fruitionem juxta naturam esse censuerunt, supersteterunt magistri, instructores et legislatores secundum civitates diligenter instantes, ut excessum cupiditatis cohiberent; neque permitterent omnibus omnia libere ac mixtim usurpare.

Viola vero, et rosa crocusque, atque caeterae florum varietates ad valetudinem, non vero ad voluptatem factae sunt: simplices enim sunt istarum virtutes, et singillatim per odores prosunt, fragrantia adimplentes vicinos, multo autem magis in mixturis medicinae. Nam res quaedam inter se permixtae, vim suam evidentius exhibent; sicut in generatione animalis conjunctio maris et foeminae, quum seorsim non possit efficere unus vel altera, quod ambo convenientes (efficiunt). Haec necessario dicta sunt, ita ut etiam reliquis tuis dubitationibus sufficientem fidem efficere possint apud illos, qui nihil contentiose praeseferunt de hoc, quod

πάντων ἀπέχονται, λαχανώδει χλόῃ καὶ καρποῖς δένδρων, προσοψήμασιν, ἡδίστῃ ἀπολαύσει χρώμενοι. τοῖς δὲ τὴν τῶν εἰρημένων θοίνην ἡγουμένοις εἶναι κατὰ φύσιν, ἐπέστησαν διδάσκαλοι, σωφρονισταὶ νομοθέται κατὰ πόλεις, οἷς ἐμέλησε τὴν ἀμετρίαν τῶν ἐπιθυμιῶν στεῖλαι, μὴ ἐπιτρέψασι τὴν χρῆσιν ἀδεᾶ πᾶσι πάντων. Εἰ δὲ καὶ ῥόδα, καὶ κρόκος, καὶ ἡ ἄλλη τῶν ἀνθῶν ποικιλία, πρὸς ὑγίειαν, οὐ πρὸς ἡδονὴν γέγονεν. ἄπλετοι γὰρ τούτων αἱ δυνάμεις, καὶ καθ᾽ αὑτὰς διὰ τῶν ὀσμῶν ὠφελοῦσιν, εὐωδίας πάντας ἀναπιμπλᾶσαι, καὶ πολὺ μᾶλλον ἐν ταῖς ἰατρικαῖς συνθέσεσι τῶν φαρμάκων. ἔνια γὰρ ἀναμιχθέντα τὰς ἑαυτῶν δυνάμεις ἀριδηλοτέρας παρέχεται, καθάπερ εἰς ζώου γένεσιν ἡ ἄρρενος καὶ θήλεος μίξις, ἰδίᾳ ἑκατέρου μὴ πεφυκότος ποιεῖν, ἅπερ ἄμφω συνελθόντα. Ταῦτ᾽ ἀναγκαίως λέλεκται, πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν ὑπό σου διαπορηθέντων, ἱκανὴν πίστιν ἐργάσασθαι δυνάμενα τοῖς μὴ φιλο-

հաւատ գործել կարօղ են, որք ոչ վէ- ճաբանք ինչ ունին յաղագս այնր՝ թէ ա̃ծ մարդկայինն իրացն հոգ տանի։ Իսկ եթէ ինչ տարակուսեալ ես, մի՛ կար լուռ։

Deus humanarum rerum curae attendat[1]. Quod si adhuc dubitas aliquatenus, ne taceas,

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍ։

ALEXANDER.

Զղջ եղեւ ինձ եւ յաղագս առաջնոցն. վասն զի դու իւրաքանչիւր ըստ առատապէս հնարիւք ընդդէմ ասացեր յուղղոց քոց բանիցն, որ ոչինչ եւս ՚ի վերայ յաւելեալ անխտրանոց։ պատիւ, որպէս ասէ ուրեմն պինդարոս, զլռութիւն խնդութեամբ ընկալայց։

Poenitet me de anterioribus quoque (dubiis), quia ad singula copioso studio protulisti opposita ex rectis tuis ratiocinationibus; ita ut nihil superaddere liceat sine discrimine. Pro honore itaque, ut dixit olim Pindarus, silentium laetabundus suscipiam.

ՓԻԼՈՆ։

PHILO.

Իսկ համայն ես ոչ դադարեցից զհարկաւորն յաղագս նախախնամութեան աճեցուցանել բան. քանզի զառաջինն ընդդիմաբանութիւնն էր կազմեալ հակառակ հաւանութիւնս. իսկ որ հանդերձեալն է՝ առանձինն կազմուածք խնդրելոյ՝ եւ հաւաստի հաւատք։

Ego tamen non cessabo adhuc necessarium de Providentia adaugere verbum; quoniam anterius contra objectionem comparatum fuit velut contraria persuasio; quod autem superest, separatim apparatus erit quaestionis certaque fides.

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍ։

ALEXANDER.

Ապա ուրեմն ինձ ունկն դնել, եւ քեզ ասել՝ վայելուչ ժամանակ է այժմ։

Ergo tempus est opportunum mihi auscultandi, et tibi dicendi.

ՓԻԼՈՆ։

PHILO.

Քանզի ինձ միշտ ժամանակ է իմաստասէր լինել, յոր նուիրեալ եղի ըղկեանս իմ հանճարոյ։ Ի բազում եւ յողդողդեալ իրք սիրելականք կոչեն զիս, զորս ոչ է արժան արհամարհել։ արդ եկ առ յաւիտենիցն մատակարարու-

Mihi quidem semper tempus est philosophandi, cui dedicavi vitam meam studio addictam. Multa tamen, tam inconstantia, quam jucunda, vocant me, quae non licet contemnere. Veni itaque ad aeternorum dispensationem, ut

νείκως ἔχουσι, περὶ τοῦ τὸν Θεὸν τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιμελεῖσθαι πραγμάτων.

1 Hic finis totius fragmenti Graeci hactenus cum interruptione citati ab Eusebio. in Praep. Evang.

թիւն, զի և ընդ իմ անքակ ունիցիս զլսօղն՝ այժմ ոգի կլեալ՝ի հակառակութենէ ընդդիմակացութեան հակառակութեանն. բայց բարուք անփոփոխ և առանց զխուրեաւ ածելոյ՝ի կիր առեալ։

etiam mecum insolubilem habeas (te) auditorem, qui interim respiret a disceptatione contentiosa, more tamen immutabilis repertus, et sine praejudicio procedens [1].

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍ։

ALEXANDER.

Բարւոք և լաւ պատմողի քեզ հաւատալ արժան է. քանզի ոչինչ լաւ է՝ քան թէ բոլոր ոգւոց զա̃ծայինն տիպս օրինաց ընդունել։ Բայց վաղվաղակի այսրէն գամ։

Optime proferenti tibi credere aequum est; nihil enim melius, quam totis animis divinas impressiones legis amplexari. Mox itaque iterum veniam.

(Կատարեցաւ)

(Explicit)

Փիլոնի յաղագս Նախախնամութեան առ Աղեքսանդրոս բան երկրորդ։

Philonis de Providentia ad Alexandrum Sermo secundus.

1 Obscurus est locus, unde varii possunt elici sensus.

« *Ac de mundi ortu hactenus Philo. Qui rursus in eo (sermone), quem de Providentia edidit, universum providentia regi, luculentissima et acerrima disputatione contendit; quaeque ab impiis objiciuntur, ita proponit, ut ea deinceps omnia confutet. Quam ego disputationem, ut longior ea cuipiam videri fortasse possit, quia tamen hoc loco necessarium existimo, partem maximam describere statui, paucioribus verbis comprehensam* ».

Euseb. Praep. Evang. L. VIII. c. 13. et 14.

ՓԻԼՈՆԻ

ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՆ ՈՒՆԵԼ ԵՒ

ԱՆԱՍՈՒՆ ԿԵՆԴԱՆԵԱՑԴ

(ԸՍՏ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻ)

PHILONIS

DE RATIONE QUAM HABERE ETIAM

BRUTA ANIMALIA

(DICEBAT ALEXANDER)[1]

(ՓԻԼՈՆ։)

Յիշեա՛ զերեկեան բանսն, ով Լիւսիմաքոս, զորս աղեքսանդրոս եղբօրորդին մեր պատմեաց, յաղագս այնորիկ՝ թէ ոչ միայն մարդիկդ, այլ և անասունք կենդանիքդ բանի բաժին ունին ։

(Philo.)

Recordare hesterna verba, o Lysimache, quae Alexander, noster ex fratre nepos, retulit; quasi non homines soli, verum etiam bruta animantia ratione sint praedita.

ԼԻՒՍԻՄԱՔՈՍ։

Քանզի ով պատուական փիլոն՝ յերից յայնցանէ, որք 'ի նոսա հայեցութիւնք բռնաւորագունացն ածեալ մ-տերմութեամբ առ ասօղն ։ Քանզի քե-

LYSIMACHUS.

Equidem, o venerate Philo, unum est istud trium illorum, quorum inspectiones convincentes efficiunt, ut auditor iterum veniat ad eum, qui locuturus est.

1 Citaverat titulum praesentis quoque sermonis inter opera Philonis nostri Eusebius Hist. Eccl. L. II. C. 18. hoc tenore: ἔτι τε ὁ Ἀλέξανδρος: ἢ περὶ τοῦ λόγον ἔχειν τὰ ἄλογα ζῶα. h. e. *Adhuc etiam Alexander, sive de eo quod rationem habeant bruta animalia*. Quamvis enim totus sermo est dialogus inter Philonem, et Lysimachum, tota tamen quaestio est de sententia Alexandri volentis animalia bruta etiam ratione aliqua gaudere; quae sententia fusius exponitur, tamquam scriptis mandata ab Alexandro, et ultimo loco funditus evertitur a Philone succinctis verbis fortissimis, ut videbis suo loco. Quare et S. Hier. de viris illustr. c. XI. sic notat inter Philonis opera: *De Alexandro dicente, quod propriam rationem muta animalia habeant*.

ուն է միանգամայն և աներ ։ Քանզի ոչ անգէտ ես, զի դուստրն իմ և ըստ նորա խոստովանութեան խօսման կին է ։ Այլ ասացելոցն նորոգութիւն, քանզի հեղգ և տարտամ է այս, որ ոչ յոյժ ընդելեն է ։ Դարձեալ և յաղագս անհնարին մեկնութեանն, որ յայտնի երևումն հաւաստութեանն լոյս ծագէր, որ ագդեալն լինէր. որ օրինակ իմն շրջեալ տարրանայր՝ ոչ առ երեսս լսելիք ։

Avunculus enim est, ac simul socer: quoniam non es nescius, quod filia ejus mihi juxta suam etiam promissionem desponsata uxor est. Dictorum vero recordatio molesta ac incerta erit ei, qui non est omnino consuetus his rebus; maxime circa arduam quaestionem, cujus evidentia, certitudinis lumen oriri fecisset, si agitata fuisset; et quasi circumversata ut imprimeretur, non superficie tenus audita [1].

ՓԻԼՈՆ ։

PHILO.

Մեծ գիւտ խոստովանեալ բաղձացեալ լսելնոցա ։ Քանզի առ 'ի քաջուսումնութիւն՝ ոչինչ այլ այսպէս օգնական լինել երևի, որպէս հաստատունն գիտել զայնս՝ զոր ազդեցուցանէ ուսուցողն ։ Ոի թէ արդարև ուսուցանել համբերեսցէ՝ ոչ յայլոց հոգոց պատաղեալ անդրէն ձգեսցի ։ Ո խա՞րդ՝ ասա՛ ինձ, յայլ իրս ձգի, զեղբայր ոք ուրախ առնել հանդերձեալ. և զայս առանց ծախուց զբանիցն խրախճանութիւն լսելեաց պատրաստեալ ։ Այլ թերևս յաղագս այնորիկ, զի մի դիւրին ուսմք եւլ կարծեսցիս, և հաւասար այնոցիկ՝ որք 'ի պատրաստէ ընկենուն զշնորհսն առաջի . յայն սակս ընդ կրունկ նահանջիս՝ յորդորումն աղաչանացս մեծագոյն ընդունել ակնկալեալ, զի աղաչանօք հազիւ հազ յանձին կալցիս ։

Magna res certe est magistrum amare, iis qui audire cupiunt. Attamen ad optimam eruditionem nihil aliud ita auxilio esse videtur, quam costanter scire ea, quae magister suggerit [2]. Qui si veraciter edocere cupiat, haud ab alienis curis attrahi se permittet in occupationem. Dic mihi, quaeso; an in alienas quis distrahitur res, fratrem quemdam laetificare volens; ac sine impendio parans verborum convivium auditoribus? At tu fortasse eam ob causam, ne videare facile opus peragere, similemque esse iis, qui prompte gratiam projiciunt in conspectum: ideo gressu remoto recedis, supplicationes rogantis majores expectans, quasi precibus demum nonnisi aegre annuas.

ԼԻՒՍԻՄԱՔՈՍ ։

LYSIMACHUS.

Անպարապութիւնք, ով փիլոն, պատճառք ո՞չ են ։ Քանզի ոչ անգէտ ես, որչափ ազգականացն, և դասուցն, և քա-

Occupationes, o Philo, an rationes non sint? Non es enim nescius, quot cognatorum, et classium, civitatisque me

1 Totus introitus hujus dialogi obscuritatem nimiam habet: eruditi lectores aliunde possunt declarationem aliquam adinvenire.

2 Si legas դիտել pro գիտել, tunc sensus erit, *attendere magistrum ea, quae vult suggerere*.

ղաքիս զինե պատեալ են իրաց բազմութիւնք 'ի բնակութեան ։

ՓԻԼՈՆ։

Արդ վասն զի գիտեմ զքեզ ոչ 'ի բաց կալ՝ միշտ նորոգ ծարաւեալ լսելեաց, սկսայց ասել՝ եթէ դադարեսցես. և ոչ յար առ իմովքն բարբառելով յամել 'ի նոյն իրս բռնութիւն արասցես ։

ԼԻԻՍԻՄԱՔՈՍ։

Ծանր է և անիմաստասէր իմն հրամանդ. քանզի խնդրել և հարցանել 'ի վարդապետութիւն մշտարագոյն իմն է և յօգուտ ։ Բայց տեղի տալի է սակայն հրամանացդ ։ Արդ՝ ես աստանօր հեզութեամբ խաղաղ և նուաստ, որպէս օրէն է աշակերտի, նստիմ. իսկ դու դէմ յանդիման նստեալ 'ի վերայ բարձու իրիք, և նազելի և պարկեշտ զքեզ արարեալ, յիմաստակ կազմեալ՝ սկսիր ուսուցանել զվարդապետութիւնդ ։

ՓԻԼՈՆ։

Սկսանիմ, այլ ոչ վարդապետութիւն. քանզի եմ մեկնիչ, այլ ոչ վարդապետ ։ Վասն զի ուսուցանեն այնոքիկ՝ որք զիւրեանց գիտութիւնն այլոց ուսուցանեն. իսկ մեկնեն այնոքիկ՝ որք զայլոցն լուրս հանդիպողութիւն յիշատակի պատմեն. ոչ սակաւք զաղեքսանդրացւոցն և զհռոմայեցւոցն 'ի մի վայր գումարեալ, զքաջս և զլաւս և զընտրեալսն, և սկզբանց առաջնոցն, և երաժշտականութեամբ և այլ իմաստութեամբ զարդարեալ ։

circumduxerint examina negotiorum in ipsa mea habitatione,

PHILO.

Quoniam itaque scio te non recusare, ut pote semper sitibundum audiendi, ego incipiam dicere, si tu taceas; at tu non assidue meis sermonibus immoratus, perstare in iis vim tibi facies.

LYSIMACHUS.

Grave est, et a philosophia abhorrens mandatum istud tuum; quaerere enim interrogareque multum favet expeditque doctrinae; nihilominus cedendum iusso tuo. Ego itaque hic inferius, tranquilliter humiliterque, ut decet discipulum, sedebo: tu autem ex conspectu residens in alto, et venerabilem ac severum te effingens apparatu sophistico, incipe tradere doctrinam.

PHILO.

Incipio, sed non doctrinam; interpres enim sum, non doctor. Docent enim ii, qui propriam scientiam edocent alios. Exponunt autem illi, qui ab aliis auditu percepta exacte memoriae referunt; non paucos Alexandrinorum Romanorumque in unum locum congregantes, viros optimos et selectos, atque praecipuis principiis, musica aliisque eruditionibus ornatos.

ԼԻՍԻՄԱՔՈՍ։

'Ի մէջ անցեալ պատանեկին ցոյցս առնելով, ոչ հանդերձ անամօթ քաջալերութեամբ, որպէս որք այժմ, այլ հանդերձ համարձակութեամբ ամօթոյ շիկնեալ, որպէս պարտ է ազատին՝ և որ ազատաց ծնունդ է. 'ի մէջ նստեալ և դոյզն ինչ յաղագս խրատուն իւրոյ, և հօրն առատութեան, զոր 'ի կիր առեալ յաղագս այնորիկ՝ զոր յառաջագոյն ասացեալ։

Ծառայի միոյ՝ որում դէպ եղև անդ կալ յետոյ կողմանէ ոչ հեռի ուրեք, գիրս կարկառեալ, առեալ ընթեռնոյր Փիլոն։

LYSIMACHUS.

In medium ecce veniens adolescens [1] ostendendo se haud impudenti confidentia, sicut hodierni solent, sed una cum fiducia pudore rubescens, ut decet nobilem, nobilibusque natum, sedit in medio, tum ob suam instructionem, tum ob patris liberalitatem, quam usurpavit propter id, quod prius dictum fuerat [2].

. Servo itaque quodam, qui ibidem stabat a tergo haud procul, librum porrigente, acceptum legebat Philo [3].

(ՃԱՌ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻ ՅԱՂԱԳՍ ԿԱՐԾԵՑԵԱԼ ԲԱՆԻ ԱՆԲԱՆԻՑ։)

(SERMO ALEXANDRI DE PROBANDA BRUTORUM ANIMALIUM RATIONE.)

Հարց՝ տղայ մանկանցն, և շահապաց՝ որբոց հոգաբարձութիւն, և արանց՝ կանանց խնամածութիւն յանձն է, զբնութեանն զկարօտութիւն լցուցանել՝ այնք, որ օգնելն կարեն՝ ոչ դանդաղել։ Ապա ուրեմն զհետ գայ և մարդկան և ամենայն կենդանեաց՝ 'ի միասին ասել՝ լցուցանելով զնոցա տկարութիւն։ Ոչ անգէտ եմ, զի ինքնասիրութիւն հասարակ չար է, և լուսոյ խափան լինի առ 'ի ճշմարտութեանն գիտութեան, որջաբար կաղաղացեալ 'ի ներքս, և յոգւոյն 'ի բաց կտրելով զառաջնորդական իշխանութիւնն։ Այլ որք միանգամ խրատու անճաշակք են, հիւանդութիւն է աղօթս, և ծանրութիւն աղօթիւք։ Իսկ որք միանգամ ուսանելին

Patribus puerorum juvenum, et tutoribus orphanorum procuratio, virisque uxorum cura commendata est ad supplendam naturae indigentiam, ita ut qui adjuvare possunt, non negligant. Consequens itaque erit, ut tam homines quam omnia animantia, ut simul dicam, debeant mutuam reficere debilitatem. Non ignoro tamen φιλαυτίαν (amorem proprium) commune esse malum, obstaculumque luminis requisiti ad notitiam veritatis, tamquam in cavea intus insidens, et abscindens ab anima principatum directorium. Verum quicumque nolunt gustare disciplinam, aegre ferunt orationem praesentem, gravanturque hoc sermone. Qui tamen student sa-

1 Ut putatur, Alexander ipse constructor sequentis apologiae de brutis animalibus.

2 Sive, quod jam scriptis mandaverat.

3 Amanuensis Arm. nomen Philonis, pro titulo exaraverat, quod tamen abs re est. Ad elucidationem rerum nos adjecimus sequentem inscriptionem.

զայն՝ որ յիմաստութենէ է, մաքրեալ յախտէ, մերկք միտք զմերկ ճշմարտութեան զհետ երթք. քան զոր պատուականագոյն մարդկան ազգի ստացուած ոչինչ ա̃ծ պարգևեաց:

Վասնզի որպէս զկանանց տկարութիւն անտես արարեալ արքն՝ որք ամենայն ուրեք զհասարակ իրս քաղաքացն, որքան միանգամ ըստ պատերազմի կամ ըստ խաղաղութեան իրք են, միայն ինքեանց կախեցին՝ զլացեալք զէգ ազգն 'ի քաղաքավարութիւն անկար համարեալ. նոյնպէս կարծեմ ամենայն մարդիկ տեսեալք զանասունս կենդանիս ընդ երկրի արմատացեալս, բայց միայն զինքեանս 'ի վեր կոյս ուղղեալս յերկրէ, հակառակ եդին իւրեանց զեղեցկամասն կազմածին նոցա, միանգամայն մարմնովք զխորհուրդս վերամբարձեալք, և քամահեալք իբրև զգետնատարածս, զլաւն որ յէնն է՝ բանն, և նոցա ինչ ոչ ամենևին տային մասն. բայց իւրեանց վիճակեցուցանէին, իբրու 'ի բնութէն անյաղթ մրցանակ առեալք: Այլ վասն զի և նա կցորդութիւն ունի բանի, ընդհակառակութեամբ որ 'ի բաց բարձեալ զընդդիմամարտն, քաջուսումնութեամբ զիւրաւ զճշմարիտն կամեցեալ քննել գիտասցէ:

Վասնզի բանի կրկին տեսակ է. մին 'ի ներքս 'ի խորհուրդն եդեալ է՝ իբրև զաղբիւր, վայր ունելով զօգուտն զառաջնորդականն և զիշխանականն: Իսկ գոչօղն նման է հոսմանն, 'ի ձեռն բերանոյ և լեզուի 'ի բնական գործարարութեան լսելեօք յինքն պեղեալ: Այլ երկաքանչիւր ումեք է տեսանել 'ի նոսա, զի թէպէտ և ոչ կատարելութիւնս, այլ ոչինչ նուազ սկզբունս և սերմանս:

Արդ անտեսանելի տեսակացն, զոր ընկալաւ միտք. իսկ որ 'ի զգայութիւն հասանէ՝ փորձեալ լսելեօք. նախ յառաջագոյն այցելի է այս: Զի բազումք են՝ որ յօդացեալ է 'ի ձեռն նոցա՝ ինք֊

prientiae, purgati a vitio clarius cernunt, quod pura mente puram sequimur veritatem, qua praestantiorem humano generi possessionem nullam Deus donavit.

Etenim quemadmodum viri mulierum fragilitate rejecta, omnia reipublicae in civitatibus negotia sive ad bellum, sive ad pacem spectantia, per se ipsos solos exequi voluerunt, perperam genus foemineum ad politicen insufficiens rati; similiter, ut mihi videor, universi homines videntes animantia loquela carentia terrae adfixa, et se solos sursum e terra erectos, oppositam putarunt eorum constructionem pulchriori parti, quam ipsi praeseferunt, parem cum corpore elationem efferentes, contemnentesque (animalia) velut humi repentia; ita ut quod in rebus optimum est, nempe rationem, nullatenus eis concedant, sed sibi ipsis sorte possidendam datam credant, quasi vero ex ipsa natura donum peculiare acceperint. Quod tamen et animans participationem habeat rationis, contentiosam siquis deponat oppugnationem, facile per studium disciplinae verum quaerentis assequetur exactissime.

Verbi enim duplex est species. Una intus in consilio sita (quae dicitur Ratio,) quae habet sicut fons, aut sedes in se animae principatum directivum. Altera pronuntiativa similis fluvio, per os et linguam naturali instrumento ad aures percurrens. Utriusque videre est in eis (animalibus,) sin minus perfectionem, attamen haud contemnenda principia et semina.

Quum enim invisibiles sint ideae mente perceptae; quae autem sensum attingunt, sentiantur ab auribus, posterius istud visitandum erit primo loco. Nam multa sunt eorum voce articulata uten-

նալոյր և ինքնուսուցմն վարեցեալ բնութեամբ. և բազումք են՝ որք և ուսուցեալ լինին, որպէս զագռաւսն ասեն, և որ 'ի Հնդիկս պապկայքն են։ Բայց ես պապկայիցն՝ քանզի առ մեծատունս բերեալք յաղեքսանդրիա գիտեմ, այն որ յեգիպտոսին է, մեծ ձայնիւ՝ զի գոչէին իբր որք 'ի դպրոցին մանկունքն են։ Եւ ցուցանելով ուսան՝ որ ինչ միանգ սիրոյ համբուրի ձայնիւ համբուրիւք ողջոյն ասէին, և անուամբ ընդունելութիւնս ողջունիս ունէին։ Եւ մանաւանդ զիշխանացն ընդելուզանելով զթագաւորս և զինքնակալս, և զպաշտելիս, և այլքն ևս՝ որ այսպիսւոյ նմանք էին՝ գովէին։

Եւ նոքա սկզբնաբանն լինել սովորութիւն ունէին, և զհին լուրն յիշատակաւ արծարծէին։ Ասեն՝ թէ առ Մակեդոնացւոց թագաւորսն, և մանաւանդ առ Լագիանն յեգիպտոսի ագռաւք այնպէս նմանեցուցանեն մարդկան ձայնի, մինչ զի 'ի դուրս գալ ողջոյն տալ զայս օրինակ. Խնդա՛ Թագաւո՛ր Պտղոմէոս։ Եւ բազմաց և այլոց դէպ է լեզու ճշգրիտ և ստոյգ յօդանալ, և այնոցիկ՝ որք ո՛չ յոյժ ընդելքն։ Քանզի միշտ ձայն՝ 'ի հաւատ անյայտիցն է։ Աստն զի ձայնի կրկին տեսակ է, է որ յասել է, և է որ յերգել։ Արդ բաւական յաղագս առաջնոյն պատմեցաք, երկրորդին յայց լիցուք։ Եւ քննութեան և ո՛չ միոյ ո՛չ են պէտք՝ այնոցիկ, որք ո՛չ յոյժ խլացեալք են, այլ ողջ են ականջօք։

Քանզի կեռնեխք (կ. սարեկք,) և տատրակք (իբր տորդիկք,) և ծիծառնուկք (որպէս սոխակք) ոչ միայն երգել

tia ex natura per se edocta auditu proprio; multa autem, quae etiam edocentur (ab hominibus,) sicut dicitur de corvis, et Indicis psittacis. Ego sane psittacos novi delatos ad magnates Alexandriae Aegypti, qui magna voce clamitabant adinstar puerorum ex Schola; et indicio assuefacti didicerunt modum salutandi per dilectionem osculumque, ita ut voce tenus cum osculo salutem dicant, et nominatim recipiant salutem sibi datam; praesertim vero ita edocti, reges, imperatores, augustosque, et similes, laudabant [1].

Isti quidem solebant initium facere verbi, et antiquitus audita per memoriam renovabant. Verum ajunt sub Macedoniae regibus, potius autem sub Lagis (Ptolemaeis) in Aegypto corvos adeo imitatos esse humanam vocem, ut exeunti foras regi salutem dicere solerent hoc tenore: *Salve Rex Ptolemaee*. Et multis aliis convenit linguam veram ac certam exaequare, illis etiam, quae non sunt omnino inter cicures. Atqui semper vox dirigitur ad fidem faciendam de inevidentibus. Porro vocis duplex est species, una in dicendo, altera in cantando. Quum ergo satis de priori retulerimus, secundam perlustremus. Probationis autem nulla est necessitas apud eos, qui non omnino surdi sunt, sed sani auribus.

Merulae enim, et turtures (imo, turdi,) lusciniaeque non solum canere solent, verum etiam voce articulata ca-

1 Plin. hist. nat. x. 58. « Super omnia humanas voces reddunt, psittaci quidem etiam sermocinantes. India hanc avem mittit, sittacen vocat . . . Imperatores salutat; et quae accipit verba pronunciat ». etc. Id. ibid. 60. de Corvo. « Mature sermoni assuefactus, omnibus matutinis evolans in rostra, forum versus, Tiberium, dein Germanicum et Drusum Caesares nominatim, mox transeuntem populum Romanum salutabat ».

բնաւորեալ են, այլ և յօդաւոր ձայնիւ երգեն, մինչ զի և ասել և գրել կարել զնուագացն բառս։ Այլ եթէ կամիցի ոք հաստատուն լսելեօք ուսանել, փոքր մի 'ի մերձաւոր դրախտիցդ մի դանդաղեսցի երթալ՝ յորս ճշմարտութեամբ են երաժշտականք ամենազան հաւուց, որ 'ի միասին հնչեն. և ըստ խառնման իմն յարմարութեան հակառակաբարբառնուագեն երգս։ Քանզի գիտասցէ 'ի նմին իսկ յառաջագոյն ուսեալ 'ի գործոյն, զի ստեալ է այլոց կենդանեաց անասունն 'ի դիւրութենէ մոլորեալ արանց՝ որք ինքնասիրութեան ճշմարտութեամբ պատուեցան։

Այլ զինչ պարտ է երկայնաբանել յաղագս բանին գոչողի, զայն որ 'ի խորհուրդսն է՝ 'ի բաց թողեալ. արդ երթալի է յայն։ Քանզի անմտելի յիմարութիւն է, թէ վարազաց և առիւծուց որսորդքն խնդրեն զեղագս և զկաղանս, իսկ զխորհուրդս ամենևին ոչ տեսանել քննութեամբ, յորս հանճարոյ հոգ մըտանէ։ Արդ մխեալք սովորեցաք յորսն, ոչ անտառս և մայրիս և մացառս և շամբս և խարձս յուզելով, քանզի ոչ յանշունչ անտառս բնակեալ է, այլ զկենդանեաց զտեսակս խուզելով և յայց լինելով, և թէ միայն մարդկային միտքս պատկերազգեստ եղեալ պատիւ առեալ 'ի բընութենէն մեծ իմն զատ և որիշ յայլոցն, եթէ և այլոցն հասարակ զօգուտն ամենեցուն ած ետ։

Այլ ոչինչ վասն լաւին հոգ տարեալք թուին ինձ ամենեքին՝ որք ճշմարտութեան են ընկերք, ոչինչ երկբայութեամբ խոստովանել միով բարբառ՝ թէ խորհուրդ ամենեցուն որք միանգամ շնչոյ հասին՝ բնակեալ է 'ի նոսա։ Այլ հաւ-

nunt [1]; ita ut et dici et scribi posse videantur vocabula cantuum. Quod si quis id velit suis ipse auribus discere, eat statim in proximum hortum; ubi vera est musica avium omnis generis concinentium, atque juxta mixturam harmoniae certatim cantantium; et audiet, ipso experimento operis prius edoctus, mendacii redargui tum se tum caeteros omnes, qui irrationalia esse animantia pro lubitu fingunt, nonnisi φιλαυτίᾳ idipsum suadente.

Sed quid oportet plura addere de verbo sonante, relicta ratione, quae in consilio sita est? Eo itaque pergamus. Profecto absurda dementia est, ubi venatores investigant aprorum leonumque cavernas, et antra, consilia ipsa prorsus non videre diligenti examine, quae animus rationalis penetrat. Siquidem (nos philologi) consuevimus venatum ire, non sylvas, nemora, arbusta, arundines exploraturi; non enim in sylvis inanimatis nostra venatio consistit: sed animalium species inquirendo perlustrandoque: sola ne videlicet, mens humana induta est imagine (divina,) honorem sortita ex natura oppido magnum diversumque ac differentem ab aliis; vel caeteris quoque aequalem universis utilitatem dedit Deus?

Neque melius quidquam videntur mihi omnes veritatis cupidi pervidisse, nisi sine ulla dubitatione fateantur uno consensu, quod consilium insit omnibus spirantibus. Firmum autem argumentum accipiet quisquam, praetermissis

[1] Plin. x. 59. « Agrippina Claudii Caesaris (conjux) turdum habuit, quod nunquam ante, imitantem sermones hominum, cum haec proderem. Habebant et Caesares juvenes sturnum, item luscinias, Graeco atque Latino sermone dociles « etc.

տատասն նշանակ առցէ ոք՝ ոչ միայն յայլոցն կազմածոց, որ ըստ առաւելութեան իմն հանճարոյս տարբեալ լինի, զսարդ ոչ տեսանես, որչափ և որպիսի և իբր սքանչելի իմն կազմէ: Քանզի ո՞ ոք տաժանագործ նիւթող և կամ ոստայնանկ բաւական է՝ ոչ հակառակելով ասեմ, բայց նմանեցուցանելով, կարել տանել արուեստի զերկրորդութիւնն: Քանզի ամենեքին, և որք միանգամ ոչ հեղգաբար, և ոչ առանց քննելոյ, անդէն իսկ 'ի մանկութենէ թեւակոխեցին ստանալ, 'ի ճըշմարտութենէն յաղթեալք 'ի բաց գնացին: Քանզի առեալ իբր ասր անգործ նիւթ՝ հանճարաբար իմաստութեամբ յոյժ արուեստաւ կազմէ: Զառաջինն մանելով իբր ձեռօք մանոցօք 'ի բարակագոյն, և ապա՝ է որ ուղղաձիգս, և է որ կողմնաձիգս արկեալս, կարի քաջ 'ի դէպ զթելսն ոստայնագործէ, և մանէ հրաշապէս գեղեցկութեամբ արուեստգործելով, օդոյ զանկուածն բարակագործութիւնք նմանեցուցանել: և ժուժկալութիւն տեւող երկուց իրաց գործելով 'ի նոսա յայնմանէ՝ որ խորհրդով իմն իմաստութեամբ արարեալ է քնարն, յաղէպնդութենէն և 'ի ձեւոյն բոլորակութենէն. քանզի միշտ բոլորականէն քան զուղղագիծսն 'ի տեւելն հաստատուն է: Իսկ նշանակ մեծ է՝ յորժամ իւրաքանչիւր ոք 'ի հողմոց, և այն որ ստէպ ստէպ 'ի միմեանց վերայ լինին, հազիւ հազ և կամ բնաւ իսկ ամենեւին ոչ լինին պատառեալ:

Բայց կայ և այլ իմն 'ի սարդն սքանչելի. քանզի մարդիկ որ 'ի հանդերձոց վաստակին, բաժանելով զհանճարս, ոչ զնոյն թեւակոխեն գործել. այլ որոց նիւթելն հոգ է՝ ոչ անկանեն, և որք անկանենն՝ ոչ նիւթագործեն: Իսկ նա որ միանգամ պէտքն են իրացն՝ զամե-

aliis momentis, quae pro diversa ingenii amplitudine quisque potest excogitare[1], araneam ipsam (vel araneum). Viden, quantum, aut quale, et quomodo mirum ista operatur? [2] Quae enim, licet aut netrix operosa, aut textrix idonea, non jam certando, sed etiam aemulando, possit ferre artis secundum locum? Siquidem omnes quicunque haud incuriose, neque sine diligentia jam a juventute operam huic arti dederunt, atque accurate id imitati sunt, superati abiere. Sumens enim (aranea) velut lanam materiam non laboratam, ingeniosa sapientia artificiosissime operatur: primum nendo instrumentis propriis, quasi manibus quibusdam, subtilissime: deinde fila quaedam directe, alia vero oblique deducens, optime stamina nectit texitque, miro modo confecta, atque arte pulcherrima; ita ut aëris texturae subtilem laborem assimilare videatur: atque firmitatem perdurantem dupliciter operi indit talem, qualem cernimus in lyra, quae duritiam chordarum, et figurae rotunditatem praesefert: eo quod semper (tam) figura rotunda, quam rectae lineae, diuturnae comperiuntur. Magnum autem argumentum erit, quod ab omnibus ventis, iisque assidue impulsa fila, vixdum aut nunquam prorsus lacerantur,

Caeterum et aliud in aranea cernitur mirificum; quoniam homines vestimenta elaborantes, divisis inter se industriis, non idem operari aggrediuntur; sed quibus cura nendi est, non texunt, qui vero texunt, non nent. Illa vero quaecumque operi requiruntur, omnia simul

1 Vel: quae in reliquis animalibus cerni possunt signa ingenii amplissima.

2 Fuse agit de Araneis Plin. XI. 28. et passim.

Նայն միանգամ յինքեան փակեալ ունի, ոչ ումեք այլում գործակցի կարօտեալ, այլ իբր կատարելագոյն զիւրաքանչիւր ինչ յայտնանէ ցուցանելով։ Եւ զի՞նչ սքանչելի, եթէ բաւական է, իբր զի մի է չափն՝ կարելն՝ մարթել, որ ոչ միայն արուեստականաց, այլ և գործեաց զօրութիւն զարդարեալ է. ինքն է և այն, և արուեստ և գործի, որով կատարելագործեալն լինի իւրաքանչիւր ոք յայտնանէ։

Նաւաստիք ոչ առանց քեղեաց, կամ առագաստից, և կամ այլոց՝ որ միանգամ գործակից լինին առ յուղղութիւն անսխալ վարելոյ զնաւն։ Եւ տակայն և ոչ բժիշկք, ոչ առանց կերակրոց կամ ըմպելեաց և կամ դեղոց այն ինչ՝ որ առ 'ի բժշկութիւն է՝ յաջողեալ լինի։ Եւ զի՞ պիտի 'ի թիւ արկանել զարուեստագէտսն, որոց գործեօք է տեղեկութիւն, և զօրութիւն 'ի նոսա առանց սոցա ոչ գոյ։ Այլ սարդ աներևոյթ և անպիտան թուի գոլ կենդանի, կատարելագոյն յոստայնանկութիւն, միշտ անկարօտ է գործեոյ. բաւական է ինքն անձամբ առ այնոցիկ՝ զորս կամեսցի կամի՝ 'ի կատարելութիւն։ Վասնզի ահա գիտեմ նկարիչ և ստեղծչաց առաջինի զփորձս, որք ստեղծուածս և նկարս և պատկերս՝ որ նոցա մասն գոլ էր, փութացան յաւետացուցանել զիւրեանցն անմահացուցանելով վաստակս. վասն որոյ և այնոցիկ որ վնասեհն, իբր զանհաշտ թշնամիս ատեան։ Զայս առնելով և սարդ՝ յայտնի է. որ իբր կատարեսցէ զանկածսն, ըստ միջոցի տեղւոյն իբր 'ի կենտի դարանամուտ լինի՝ ամենայն ուրեք շուրջ հայելով, թէ մի՛ ինչ գուցէ՝ որ յօդ թռչնոց, խզեսցեն զոստայնն. և զգուշանայ՝ զի մի՛ ինչ ամենևին ակամայ դէպ լիցի անցանել ամենևին։ Ապ եթէ եղեցի ինչ, զպատճառս վնասուն 'ի բաց բառնայ՝ 'ի ձեռն մանուածոյն անդէն վաղվաղակի վրէժ խնդրէ, իսկ զպատառուածն 'ի վերստին բժշկէ։

in se inclusa habet, nullo altero cooperante indigens, sed velut perfectior (homine) singula ista per se praestat. Et quid mirum, si ad haec sufficiens comperitur? quum et potentia et facultate par sit: et non tantum artificis, sed etiam instrumenti vi polleat; quippe quae ipsa est tam ars, quam instrumentum, quo peragitur opus universum.

Nautae nihil agunt absque gubernaculo, aut velo, aut aliis adjumentis ad directionem certam navis. Neque medicis sine cibo, aut potu, aut remediis cedit optata sanitas aegroti. Et quid oportet dinumerare artifices, quorum tota ars per instrumenta exercetur, et quibus nulla est vis sine his? Aranea tamen tantilla, ac inutilis putata inter bestiolas, perfectissima in textura nullo eget instrumento, sed sufficiens est per se ipsam ad perfectionem rerum, quas operari vult. Ecce enim scio pictorum fictorumque ingeniosa experimenta, qui figmenta et picturas imaginesque, quantum in ipsis esset, sategerunt perpetuare, ac immortales reddere labores suos: ac proinde laedentes opera sua tamquam inexorabiles inimicos odio habuere. Idem facere et araneam manifestum est, quae nimirum postquam perfecerit texturam, medio loco velut in centro insidiatur, quaquaversus circumspectans, ne forte volantia per aërem lacerent telam, atque cavet, ne quidquam umquam se invita pertranseat. Quod si accidat, causam damni e medio tollit, per texturam ipsam illico vindictas accipiens; scissurae autem rursum medetur.

Այլ է ինչ՝ զոր ոչ գեղջուկք միայն, այլ և մեծ թագաւորք խնամեն: Մեղու հանճարով ոչ երբէք զանազանեալ է՝ առաւելապէս քան զմարդկան միտս տեսանելով վարեալ: Ըստ գարնանային ժամանակին՝ յորժամ ամենայն դաշտ և որ միանգամ արգաւանդահող ինչ է 'ի լերին նախ ծաղկեալ, մեծամեծ մեղուաց որք 'ի վերայ թռչին բուրաստանաց, և դրախտից և շառաւեղաց և դալարեաց, 'ի վերայ անցեալ նստին անուշահոտ ծաղկօք՝ 'ի կոկոնաց և 'ի պտկոց իջելոյ ցօղոյ 'ի վերայ՝ յինքեանս ծծեն. և մանաւանդ 'ի թիւմացն՝ և յայլոցն ևս ամանց գետնանախանձիցն՝ որ յարանունակի անուանեն մեղրըղովտայ: Հրաշապէս կազմածով յատկութիւն առանձնաւոր՝ փոփոխէ զցօղն 'ի մեղր բնութիւն. և գործէ այսպէս. զցօղն իբրև զսերմնական ինչ բան ընկալեալ՝ մեղուն լինի յղի. և փութայ առ ծնունդն յայն վայր՝ ուր ոչ վնասեսցի զոր ծնանելոցն է երթալ: Այլ են արարեալ փեթակք ըստ գործակցութեան մարդկան առ 'ի լուծումն նոցա: Որոց ա՛ծ զօրէն ինչ ժառանգութեան որ 'ի յերկրի են, ոչ միայն տնկոց, այլ և զկենդանեաց բաշխեաց ետ պտուղս: Արդ յորժամ ծնանի, ստեղծանէ զհաստատեալ ձեւն, և զմեծութիւն որ վայելէ նմա՝ ընտանի, այն որ 'ի տև յարութեանն մանաւանդ երթայ: Իսկ կրկնեցելոյն կրկին կենդանւոյ օրինակ բաղկացութեանն է. մի որ նիւթագոյն մարմնոյ նման՝ մոմ. և մի որ իբր ոգի՝ որ առ այնու յածի՝ մեղր: Այլ յորժամ մոմն ցօղ ընկալեալ, զի մի վաստակն անկատար իցէ ապականեալ, խըցեալ ծածկեալ պնդապէս՝ առ այնոցիկ որ 'ի վերայ յարձակին կենդանիքն դաւումն, որ եղև 'ի բնութենէ. մի ինչ որ իբր 'ի քաղաքի մօտ ապարանք ցանգով

Est et alterum quoddam, cui non rustici soli, verum etiam magni reges curam exhibent. Apis ingenio haud profecto concedit, plusquam homines visa mentem exercere [1]. Verno tempore, quo universus campus, et totus montis locus fertilis primum floret, examina apum supervolantia et perlustrantia hortos ac viridaria, tum super ramusculos virides, fragrantesque flores sedentia, ex calycibus papillisque rore aspersis ipsum exsugunt, praesertim vero ex thymis, [2] caeterisque humi proximis, quae onomastice melilota nominantur. Mirifica itaque compositione sibi propria apis transmutat rorem in naturam mellis; et ita operatur: rorem velut seminale quoddam in se assumens, gravida evadit: et properat ad partum eo in situ, ubi non laedatur, quem procreandum scit. Facta sunt autem alvearia ad habitationis hominum similitudinem pro diversorio earum, quibus Deus haereditatis modo distribuens dedit fructus in terra repertos, non solum ex plantis, sed etiam ex animalibus. Quando itaque apis parit, effingit figuram solidam, magnitudine sibi conveniente, utpote bene nota, et quae magis apta sit ad continuationem propaginis. Duplicati autem animantis duplex est modus constructionis; alter maxime materiali corpori similis, cera scilicet: alter autem tamquam anima, circa quam versatur, nempe mel. Quando vero cera rorem acceperit, ne labor imperfectus devastetur, clauditur obstruiturque firmiter naturali instinctu contra fraudes animalium invadentium; ita ut, tamquam in civitate palatium juxta palatium undique septum, ac densum cernatur vallum. Interiores

1 Confer cum traditis a Plinio prolixe. XI. 4=22. et XXI. 41. etc.

2 Nomen Gr. θύμος, *thymus*, observat et Interp. Arm. sicut etiam μελίλωτον.

շուրջանակի մաւտ առ միմեանս խիտ ցանկ-
գէ։ Իսկ զներքին մասունսն նեղ և նուրբ
մուտիւք արգելեալ է, զի մի դիւրաւ իցեն
'ի վերայ յարձակմունքն. քանզի յընդ-
արձակութեան 'ի վերայ յարձակել դիւ-
րաւ լինի։

Ո՛չ միայն պարիսպ է զշուրջանակի
փակել հաստատութեամբ, այլ յետ
պարսպելոյն հզօրագոյն մեղուն պահպա-
նապետ և պարսպապահ կարգեալ լինի։
Այս առեալ՝ ինձ թուի թէ զիշխանու-
թեանն զգարս, լուսաւորագոյն յայտնի
անցեալ նստի առ մուտն՝ իբր 'ի դիտա-
նոցէ յականելով, և ամենայն ուրեք
շուրջ հայելով։ Այս եթէ դադարեալ
են հակառակամարտքն, հանդարտէ և
նա. իսկ խռովապելոցն նոցա՝ անդէն
վաղվաղակի առ 'ի վրէժխնդրութիւն
յուզեալ լինի։ Ապա եթէ հզօրագունի
ևս պէտք լինիցին կազմածոյ, պատմէ 'ի
ներքս զօրուցն՝ եթէ ահա յանկարծա-
քէն 'ի վերայ հասեալ են թշնամիք։ Իսկ
նոքա 'ի դարանէն յառն կան, դիմեն միան-
գամայն շաչմամբ, և փութով յարձակ-
մամբ զխայթոցն 'ի վեր բառնայ առ 'ի
զարհուրանսն, զի մի ինչ կրեսցէ, և առ
'ի վրէժխնդրութիւն, եթէ 'ի հարկէ
պէտք լիցին, ընդխառնին։

Բայց զի՞ ծիծառն. ո՞չ նախախնամու-
թեամբ ինչ կենդանիս այս և հանճա-
րեղ է. 'ի մրծէ և 'ի կաւոյ, և յայնցանէ
որ ինչ դէպ լիցի պատահել նմա՝ բոյն
գործէ. յաղագս երկուց իրաց վասն պի-
տանացուին ձևով և մեծութեամբ չա-
փէ, և զհաստատութիւնն ըստ տեղեացն
պատահի առնէ։ Այս 'ի հզօրագունացն
վնասուէ փախուցեալք՝ նախ առաջին
աղաչանօք առ մարդիկ իբր 'ի մեհեանս
փախուցեալս անկանի 'ի տունս։ Այս ա-
պա յերկրէ բարձր վերացեալ 'ի բարձ-
րագոյն վերինս շրջի, և 'ի մարդակս
պալապագոյն շուրջանակի արկանէ պա-

autem partes angusto subtilique aditu coarctatae sunt, ne facilis sit invasio: largum enim spatium irruptioni patet.

Nec solummodo circumdatur locus solida munitione, sed etiam post moenia ducta, fortior robustiorque apis custodiae praeses, et custos muri constituitur. Tum illa collatae sibi, ut mihi videtur, facultatis personam sustinens prodit, ac palam venit sedetque prope ad introitum, sicut ex specula attendens, et quaquaversus circumspectans. Si ergo cessant adversarii, acquiescit et ipsa; eis autem agitatis, confestim ad defensionem armatur. Sin autem potioris opus fuerit apparatûs, intus sedenti exercitui nuntiat adventasse hostes repente. Ille itaque assurgens ex insidiis, impetum conjunctim facit strepens, ac studio expeditionis aculeum extollens; timensque, ne quid mali patiatur, et in ultionem ardens, qua necessitas instat, congreditur.

Quid hirundo? nonne providentia quadam praeditum hoc animal, atque ingeniosum est? Ex ramulis et luto obviisque rebus nidum parat; quas duas res secundum commodum per figuram magnitudinemque metitur, et soliditatem secundum locorum circumstantiam dat[1]. A damno fortiorum fuga accepta, primum suppliciter ad homines profugum in domos velut in templa, refugit; postea altius de terra elevatum superiora loca percurrit, et inter trabes potius moenia circumducens, quam murum, interius nidum fabricat connexum cum aedificio,

1 Consule Plinium. x. 49. aliisque locis.

րիպպ, 'ի ներքսն զարմանս շինէ անկանելով ընդ շինուածսն. որ հակառակ իւր հաստուցանէ մկանց, և հալածէ. քանզի որպէս ասեն յեգիպտոս՝ թէ կատուոց մազ է, քանզի մկունք կատուոց կերակուր են: Իսկ կատարեալ գործեցեալ՝ քան զամենայն արանց շինօղ արուեստականագոյն է շինուածն: Իսկ քաջալերութիւն՝ պատրաստեալ ծննդոցն զգուշութիւն՝ ծնանի. և յետ ծննդեանն ոչ դադարէ, այլ կերակուր եղելոցն հայթայթէ. և ամենայն ուստեք գումարելով՝ զզոյգն իւրաքանչիւր ումեք բաշխէ առ, զագահութիւն առաւելութեան և զհակառակութեան արգելլով. և 'ի բերանս դնելով՝ մօր միաբանութիւն, և ստնտուի և դայեկի զպաշտամունութիւն ցուցանէ: Առնէ և զայն նախախնամագոյն. քանզի զթրքացեալ կերակուրն հարկաւորէ 'ի դուրս ընկենուլ, ձագուցն սովորութեամբ դարձեալք արտաքս կոյս ծրտել՝ երկիւղիւ, զի մի ծանրութեամբ բոյնն պախեալ 'ի բաց անկցի: Իսկ յաղագս միամտութեան՝ յածեալ 'ի հայթայթանս հարկաւորացն՝ անդրէն դառնայ, յօտար բոյն ոչ հպի, բայց 'ի վար արկանէ զանմոլորութիւնն՝ զիւրն անդրէն դարձ ճանապարհի՝ փափագմամբ իւրոցն խնամոց:

Բայց ոչ միայն խնքնալուր և խնքնուսումն հանճարոյ՝ ոմանք 'ի նոցանէ հասանեն, այլ բազումք և ուսեալք լաւագոյն մտադիւրութեամբ լսել, և հաւանել այնոցիկ՝ զոր նոցա վարդապետքն պատուիրեն, 'ի մեղանչելոյ երկուցեալք, և խնդալով ընդ վճարել ինչ ուղիղ: Բայց զի՞ պիտի զընդելեացն ինչ յիշել. կորիւնք ոմանք ըստ բնական քաջալերութեան և կերակրոցն յատկութեամբ որսորդք եղեն, և որսորդաց արանց պատահեալք 'ի վերայ յարձակին. յորժամ

quo armatur contra mures, et persequitur ipsos; ita ut in Aegypto felis pilus [1] dicatur, mus enim cibus est feli. Perfectis autem operibus, homines aedificii peritos elaborato artificio vincit opificium. Praeparata itaque habitatione nascituris, diligenter parit; post autem procreationem haud cessat, sed cibum adinvenit natis: et undique collectum aequa portione singulis distribuit, aviditatem superfluam atque rixam inhibendo; in ora autem apponendo (cibum) matris fidelitatem una cum officio lactantis nutricisque demonstrat. Providissime agit et illud, quod cibum digestum resolutumque in stercus, projicere docet eo modo, ut pullos assuefaciat se se convertere, ut foras alvum exonerent, prae timore, ne aggravatus nidus praeceps cadat. Quum autem simpliciter oberrans huc illuc ob procurationem necessariorum, redux fuerit, in alienum nidum minime intrat, sed falli nescium ad suum venit in reditu ob desiderium curae propriae.

Caeterum non solum naturalis auditûs ac instructionis habent ingenium aliqua animalium, verum etiam complura edocentur meliori diligentia auscultare obsequique iis, quae ipsis magistri praecipiunt; ita ut vereantur peccare, et laetentur de rebus recte peractis. Sed quid expedit de cicuribus mentionem facere? Catuli quidam (leonum, vel canum) juxta naturalem fiduciam una cum cupiditate ciborum, venatores facti sunt, ita ut homines venatores obviantes invaserunt.

1 Aut hirundinem ipsam, aut nidum suum hoc nomine appellari notat. Apud Plinium x. 85. haec tantum habentur. « Aegyptiis muribus durus pilus, sicut herinaceis ».

և յայնցանէ է որ՝ որ ընտանակիցն են մեզ, որք ուսեալք արուեստս ընդունին։ Արդ զկառավարութիւն՝ որ քան զամենայն անասունս անարգ է՝ 'ի տեսլարանին եռանդ զայս եցոյց գործեցեալ կապիկ։ Քանզի 'ի վերայ կառաց անցեալ նստէր 'ի տախտակս քառայարոյցս այծից՝ ընդ կաքաւարանն վարեաց, իբր 'ի ձիընթացս մարտիկ ոք, յաղագս յաղթութեան հակառակեալ՝ շարժելով զերասանակն, և մտրակաւն հարկանելով, և յականջս այծիցն կանչելով, զքանչելի և հրաշագործ տեսողացն զուարճութիւն գործեաց։

Այլ ուլ՝ նրբագոյն չուանի յերկար յերկրէ պրկեցելոյ՝ վաղեցեալ՝ 'ի վերայ ելեալ, հաստատուն գնայր իբր 'ի վերայ յատակի, յառաջ երթայր ընդ պողոտայն, կարծելով վասն 'ի վայրն կոյս ձգելոյ՝ որ յետոյ կողմանէ ընդդէմն էր՝ մի յայնկոյս քարշեսցի։ Այլ զնոյն զայս ես տեսի յետ այսորիկ 'ի վերայ 'ի բարձուն գնալոյ, 'ի վերայ կաքաւելով, և երեօքն գնդի խաղայր. և հիանալի իմն թուեցաւ զոլ. զի ոչ ունի առ այն՝ որ 'ի նոսա ձգեալքն լինէր՝ ընդունելութիւն։ Ահա և 'ի շրջանակ իմն 'ի վեր ելեալ՝ յերկար մեծամեծ իմն հրաշս և զքանչելիս գործեալ աւելի եցոյց։ Քանզի ընդ արտաքնում բոլորակին 'ի ներքս 'ի ծրկին ամենայն բոլորակն յուզեալ շարժմամբ ստէպ ստէպ, և ջահք 'ի մի մի իւրաքանչիւր ոք ծակ յեռեալ սերմանեցան. իսկ նա իբր 'ի ներքս 'ի գործիս 'ի բոցոյն որսացեալ՝ 'ի մէջ կայր։ Այլ կալլիաս էր՝ որ 'ի վերայ անցեալ կայր նորա։ Այլ նա տեսեալ զշրջանակն՝ շուրջ հոլիգ գայր, և կենդանիքն պատրաստեալ էին ահա առ 'ի ցոյցս։ Այր 'ի նոցանէ որ բերանով զջահսն 'ի բաց կորզեալ հանէր, և յաջ կողմ զպարանոցն գելեալ թիւ-

Quum autem aliquis eorum cohabitet nobiscum, artem propositam discendo percipit. Ecce enim aurigae artem vilissimus omnium animalium simius in hesterno spectaculo usurpatam ostentavit. Residens enim in tabulis currûs a quatuor capris vecti, per orchestram aurigam egit; ac velut in hippodromo certator quidam de victoria concertans, movens habenas, flagellumque concutiens, et in aures caprarum vociferans, mirifice spectatores oblectavit.

Haedus autem, subtili funiculo alte a terra strictim colligato, accurrens ascendit per eum, et constanter superambulabat tamquam in solo progrediens per plateam, veritus ne per declivitatem deorsum ferretur, cum ab adversario a tergo stante eam in partem detraheretur. Et hunc ipsum ego vidi postea in alto situ ambulantem, tripudiantem, et per armos (pedes anteriores) globulis ludentem; quod mirificum visum est, quum manus non habeat ad prehendendum ea, quae jactata sunt. Ecce et in circulum quemdam ascendens, diu magna prodigia ac miracula potius monstravit. Quoniam clausus sphaera externa, intus in cyclo tota sphaera agitata, movebatur continuo, et faces in singulis foraminibus connectebantur sparsim. Ipse vero intra machinam quasi captatus a flammis stabat in medio. Callias [1] autem praesidebat; et ille viso circulo, versabatur circumquaque: ad haec animalia jam parata erant ad ostentationem; quorum unum ore faces evellens eduxit, et ad dextram versus collum detorsit, et elevavit, ut offerret Calliae. Ille vero (hae-

1 Vox ipsa Graeca videtur servata ab interprete; de qua studiosi lectores dijudicabunt. χάλλαια, vel χάλλος, praeter alia est etiam barba seu palearia galli gallinacei.

րէր. 'ի վեր եբարձ զայն՝ զի մատուսցէ կալլեայ: Իսկ նա յեղջերայն իւր 'ի ձե-ռաց դիւրաբար մատամբ ընկալեալ ձեռն առեալ. և շուրջ ածէր 'ի վեր անդր՝ որպէս կանթեղակիրքդ մանկունք՝ յոյժ ցոյցս առնելով, առ եզերբն արտաքուստ կողմանէ զգոյշ կալով, զի մի՛ զոք բոցն առցէ՝ զայնոքիւք որ զնոքօք շուրջ կային հայէին: Այլ սքանչելի իմն թուեցաւ ինձ և զայն առնել. քանզի յառնելն զայս՝ միանգամայն և 'ի վարդապետն հայէր՝ կասկածեալ, որպէս կարծեմ, զի մի՛ ինչ յանցիցէ. միանգամայն և առ տեսօղսն կոյս հայէր, եթէ զիա՞րդ ար-դեօք ունին յինքեանս ուրախութիւն և կամ դժուարութիւն, քննելով: Իսկ յետ ցուցման առնելոյ՝ արձակեալ յերկիւղէն՝ զօրէն մարտկի յաղթողի, պանծայր խրոխտմամբ. և յայտ էր յոստոստելոյն և յանդադարն լինելոյ, և յաչացն. իբր զի զխնդութիւն զուարթութեան ծաղ-ղու իմն յինքեանս ցուցանէին. և այսո-քիկ խնդալոյն հասարակ նշանակ էր, և ոչինչ նուազ՝ և իւր առանձինն ուլն ըզ-պոչանն շարժէր. իսկ կալլեա իւր ձեռք թուէին:

Այլ են ոմանք՝ որք և ծառայական պէտս ուսանին, խնամաբար սպաս տա-նել զօրէն պաշտօնէից՝ անդադար փու-թով հակառակեալք. և սոքօք էր տե-սարանն լի. և ըստ միում միում իւրա-քանչիւր ումեք՝ է ասել, ժողովրդ՝ ցոյցս առնէին անասունքս այս՝ վարդապետացն իբր խաղ միանգամայն: Բայց այս ոչ խաղու է, այլ փութոյ առաքինութեան արժանի: Քանզի ծաղր է սա յիմարաց՝ որք զոգւոցն աչս կուրացուցին. և փու-թալի է սա իմաստնոց՝ որոց միտք լու-սաւորք սրատեսիլք են: Արդ զմեծու-թիւն բանական բնութեանն մտադիւ-րութեամբ առանց ծիծաղելոյ պարկեշ-տաբար քննեցէք, զկարծիս 'ի բաց ըն-

dus) cornibus tamquam manibus facile quasi recipiens, at manu prehendens, circumducebat sursum, sicut pueri lampadas gestantes, nimia ostentatione facta; circa oram forinsecus cavens, ne flamma cuiquam noceret eorum, qui circumstantes spectabant. Miram autem mihi et illud factu visum est quod cum haec agebat, simul et in ludimagistrum oculos fixerat, veritus, puto, ne quid delinqueret; atque simul spectatores respiciebat, an exultatione afficerentur vel moleste ferrent, investigaturus. Postquam autem spectaculum perfecit, timore absolutus, sicut bellator victoria potitus jactabunde gloriabatur; quod manifestum erat ex saltu, et continua agitatione, oculisque laetitiam ac hilaritatem tamquam risûs praeseferentibus; et praeter ista communis exultationis indicia caudam quoque sua haedus movebat, juxta nutus quos Calliae manus edebat [1].

Sunt etiam aliqua (animantia,) quae et servile officium ediscunt, diligenter obsequi ministrorum more, assidue inter se contendendo; et hisce plenum erat spectaculum: atque singillatim propriam sibi ostentationem exhibebant populo bestiae istae, quasi dixeris ludentes ad nutum ludimagistri. Quod tamen non ludi res est, sed studio virtutis dignum. Siquidem risum id movet insipientibus, qui oculos animi obcaecarunt, sed studium erit sapientibus, quorum mentes lucidae sunt et acutae visu. Itaque magnitudinem naturae rationalis diligenter sine risu honeste examinantes, opinionem deponite, veritatem discite, ut in-

1 Vel ita: Calliae autem ut manus putabantur.

կեցցէք, ուսարուք զճշմարտութիւն, 'ի վերատին հաւանեցլին, որ մեծարգի է ա̃յ, և պատուեալ մարդկան ծանաւէր ազգի, և գովելի է ազգս այս։

Այլ ասացեալ անասունքս՝ ասեն ոմանք, եթէ ուսանին՝ որչափ այն. որ 'ի նոսայն է ընտանի. բայց վայրենիքն ուսեն՝ ոչ ուղղաբար։ Քանզի ահա ոմանց նոցա և վայրենեացն և անձեռնընդելացն պատահեցին ոմանք 'ի վարդապետտոցմն, զի գայլին ընտանացեալքն։

Ազգ փղաց ո՞չ վայրենագոյն է, այլ սակայն լիբիացւոց՝ բաւոբաս գերմանիկայ կայսերն, ամենայն ուստեք զլուրս խաղուց կոչեցելոց առ 'ի ցոյցս, յայնմ ժամանակի յորում զյաղագս հիւպատին նահատակութիւնս առաջի դնէր՝ նորագագոյն իմն մեծագործեալ, առաքեաց ընծայ երամակ մի փղաց 'ի տան ընդելեալք առ կերակուրս և ըմպելիս զուարճութեամբ։ Իսկ զի՞ պիտի ասել զայնոսիկ՝ որք յառաւելութեան մեծութե̃ տէրութեանն էին։ Քանզի իբր անցեալ կացին 'ի մէջ տեսլարանին կարգ ըստ կարգէ յարմարեալք սոքա՝ իբր 'ի հրամանէ լռութիւն եղեալ ժողովոյն, զառաջինն ամենեքին միանգամայն փիղքն յերկիր անկեր 'ի գուճս իջեալ՝ նահատակադրին երկիրպագին. ապա կանգնեալք և զպատրճսն 'ի վեր համբարձեալ (կ. ամբարձեալք) շարժէին, առակելով՝ եթէ ժողովրդեանն ողջոյն տան. և յետ այսորիկ տեսօղքն իբր գովեցին, սոքա իբր եթէ զոյգ փոխարէն ողջունին ընկալեալք, դարձեալ զպատրճսն իբր զձեռս 'ի վայր թողին։ Իսկ ոմանք 'ի նոցանէ բազմէին վաղվաղակի. և էին պատրաստեալք յառաջագոյն մէտեալ մահիճք երկաթիք յառաջահոգութեամբ, զի մի անհնարին ծանրութեամբ փղացն բեկցի. և այլք զօրէն սպասաւորաց իբր պաշտօնեայք առաջի կային, և շատ ինչ

stauretur persuasio, nempe pretiosum esse apud Deum, et honoratum et laude celebratum apud homines Deum diligentes genus hoc (animantium).

At praelaudata animalia, inquiunt quidam, discunt quidem aliquid, sed eo magis, quantum magis cicures sint: agrestia vero non polite. Ecce enim etiam aliqua agrestia, et minime mansuefacta viderunt quidam in scholas venisse, familiaritate adepta.

Elephantorum gens nonne ferarum maxime agrestis est? Attamen ex Libya Baobas, Germanico Caesari undique ad pompam ludi apparatum disponenti, eo tempore quo de consulatu certamina proponebat, novam rem magnifice praestans dono misit gregem elephantum domi mansuefactorum ad cibum et potum deliciose [1]. Et quid oportet dicere de illis, qui ampliores erant in vasto dominio? Quum enim in conspectum venerunt theatri ordinatim dispositi, tamquam ex mandato silentium observante turba, primum omnes simul elephantes facie tenus genuflectentes adorarunt agonothetam. Deinde assurgentes, proboscides elevatas movebant, indicantes salutare populum. Postea spectatoribus eos laudantibus, illi quasi mutuam salutationem recipientes, proboscides velut dexteras deorsum demiserunt. Nonnulli vero eorum discumbebant illico; jam enim praeparati fuerant lecti ferrei solidissimi: provide quidem, ne immani pondere elephantum frangerentur; reliqui vero velut famuli pro ministerio stabant ante eos, et multa quidem convivio usuvenientia obsequiose exhibebant incunctanter. Neque post multum temporis surgens unus velut ex dapibus mensae, praeseferens similitudinem ebrii

1 Similia occurrunt apud Plinium. VII. 2. et Aelianum. II. 11. atque Martialem. L. 1. epigr. 1025.

է՝ որ առ 'ի պէտս ուրախութեան երթայ՝ պաշտէին անդանդաղ: Իսկ ոչ յետ բազում ժամուց յարուցեալ մի յերախանացն՝ իբր 'ի սեղանէ գինւոյ սխալակութիւն նմանեցուցանելով, զմարդկան խաղս գեղեցկանուագ՝ 'ի փող և 'ի քնար կաքաւեաց: Իսկ այլքն յայնժամ զպնատունձն շարժէին. և եր երբեք՝ զի հնչումն իմն առ կաքաւսն կատարէին՝ իբր գովելով: Իսկ յետոյ իբր լոյս ոմն եկն եբեր, զոր իբր տեսին՝ ժամանակ անդրէն դառնալոյ կարծեալք՝ յոտն կացեալք անցանէին գնային: Ոչ ևս յաշխարհի որ արբեցութեամբ սխալեալ է կերպարանս ցուցանէին, սայթաքելով և դեղևելով, և հազիւ հազ ոտս կարէին շարժել 'ի գնացս, բայց դղրդուէին և տատանդէին զօրէն արբելոց, մինչ 'ի տեսլարանէն 'ի բաց գնացին:

Ասի և յաղեքսանդրիա՝ որ յեգիպտոս է, թէ ուսաւ 'ի հինումն դպրութիւն, մինչ զի կարաց նշանակել զայս ինչ, Ես ինքնին զայս գրեցի: Իսկ ուսանել անասնոյն այնմիկ և զտռփական կեղծաւորութիւնս: Ասեն զի երգս ասեն՝ իբր մանկասիրութեամբք փղի հարեալ յուղտոյ՝ համբուրել և գիրկս արկանել և պատատել, և 'ի նորա բերանն զիւր կերակուրն դնել. ոչ 'ի գիշերի և ոչ 'ի տուէ կարել ժուժունել 'ի նմանէ 'ի բացեայ, առանց հրամանի վարդապետի գազանին:

Այսպէս բնութիւնս յամենայն ոգւոյ զիշխանական միտսն հաստատեաց. այլ է յումեք՝ որ իբր նուաղագոյն է նկարագրութեան ընդ աղօտ, և դիւրաջինջ ձև կերպարանի. և է յումեք՝ յորում որ իբր անջինջ յայտնագոյն և դժուարալուծից կերպարանն նկարեալ է: Արդ անյայտ տեսակն յայլսն է. իսկ հաստատունն և յայտնի տիպք 'ի մարդկան կերպարանս կրի:

Բայց 'ի վերայ ասացելոցս՝ ոչ վայրապար և զայս ասել է, եթէ իմաստութիւն և գիտութիւն և քաջախորհրդու-

humano ludo ad pulchrum cantum tubae citharaeque saltavit. Caeteri vero tunc proboscides movebant, et identidem sibilabant ad tripudium, quasi laude prosequentes. Postquam demum unus lucernam aliquam adtulit, ea visa, tempus redeundi judicantes surrexerunt, et transeuntes discedebant, necdum omnino ebriorum personas mostrantes, sed labascendo ac nutando, ita ut aegre pedes movere possent in gressu; verum tamen vacillabant titubantes vinolentorum more, dum a theatro abierunt.

Dicitur etiam Alexandriae Aegypti unus istorum olim litteras didicisse, ita ut potuerit haec notare: *Ego ipse haec scripsi*. Necnon edocta dicitur bellua illa simulare animi motus sicut amatores; ajunt (vel canunt) enim elephantem tamquam amore pueri captum ferri in camelum, osculari eum, amplecti atque constringere, suum cibum in os ejus mittere; imo neque nocte, neque die pati ab eo distare, nisi jussu magistri ferarum.

Sic ergo natura in universis animis dominatricem mentem condidit; ita tamen ut in uno languida sit delineatio ac subobscura, et facilis ad delendum figura formae; in altero vero velut indelebilis, clara, et vix delenda forma depicta sit. Inevidens itaque forma est in aliis, constans autem evidensque typus in hominis forma geritur.

Porro praeter jam dicta non superfluum erit illud quoque dicere, quod sapientiam, scientiam, et optimam deli-

թիւն, և այն ևս որ յառաջատեսական է համդերձ նախախնամութեամբ, և որ ինչ միանգամ այլ ևս խորհրդոց իմաստութեան եղբայր է, բազումք և այլք ՚ի կենդանեաց՝ ցայտնին զորս բանական անձն ոգւոյ առաքինութիւնք են՝ ունին։ Որոյ անսուտ յաղագս սոցա գոլ բանի՝ յայտնագոյն հաւատ՝ պաճարանք հայթայթանաց հարկաւորացն են իրք, և մտածք, զօրավարութիւն, հնարք ազգի ազգիք։ Քանզի բազմոտանիդ յորժամ յորս կերակրոյ է, զիւր մարմինն վիմաց նմանեցուցանէ՝ առ ՚ի պատրել զձկունս. զի թուեցեալք թէ առ քարամբք լողեն, բուռն հարեալ ըմբռնէ։ Իսկ որ անուն նարկայ, զհոմանուն ախտն յորժամ կազմեսցէ այնոցիկ՝ որ ՚ի նա հպին ձկունքն, դիւրաւ զնոսա կարթաքար որսայ՝ զոյժս որովք ընդդէմ դառնան առ ինքն ձգելով։ Իսկ որք կոչին աստղ, կարի քաջ իմաստնաբար կամակ և ախորժելի արարեալ զօրէն խոհարարի զհետ երթեալ։ Քանզի թէ զինքեանն զգասցէ ինչ՝ որպէս ինձ թուի՝ բնութեամբ տապագին ինչ, քաջալերեալ ահա և ՚ի վերայ մեծամեծացն ևս յարձակի. քանզի առ ՚ի հրոյն տապ ընդդիմանալ ոչ կարացեալք, խորովեալք անցաւագին կերակրոյն վարի։

Նաև ստանան որպէս ջրայինքդ, այսպէս և թռչունք և ցամաքայինք՝ յաւելորդ իմաստութիւն. քանզի ամայացեալ է և ոչ ոք յիմաստութենէ, թէպէտ և տեղեօք և կամ մարմնովք զատեալ որոշին ՚ի միմեանց։ Նաև նշանակ խեցեմորթայդ կատարելագոյն է, որոյ մարմինն ուտելի է. դարմանամբ լինի երկուք

berationem, eam etiam, quae provida est cum procuratione, tum aliam quae consilii prudentiae germana est, compluresque alias, quae rationalis animae virtutes appellantur, animalia praeseferunt. Quod quam verum sit, manifestam fidem faciunt nisus ac molimen de rebus victu necessariis, ingenium, industria militaris, et stratagemmata diversi generis. Nam Polypus quando venatum it cibi, corpus suum lapidibus assimilat ad decipiendos pisces; quum enim putant illi juxta saxum natare, aggreditur, et prehendit eos [1]. Quae vero dicitur Narca (sc. Torpedo,) ejusdem nominis morbum quum comparet piscibus se tangentibus, nullo negotio sicut homo piscatur illos, [2] robur ipsum, quo resisterent, ad se contrahendo. Quae autem vocatur Stella, valde sapienter gratum jucundumque sibi parat, tamquam coquus alimentum consequens (pisces.) Nam quum circa se sentiat aliquid, ut mihi videtur, ex natura calidum, freta ecce majores etiam invadit; qui cum nequeant resistere calori ignis, assantur; atque ita cibo utitur minime laborato [3].

Possident autem ut aquatilia, itidem et aves, terrestriaque abundantem sapientiam; nemo enim eorum privatur sapientia, etsi loco vel corpore differant a se invicem. Perfectum argumentum sumitur ex ostrea (vel conchylio,) cujus caro vescibilis est; unde et munit se ambabus testis, quae una ex una parte,

1 Prolixe agit de Polypo sive Polypode Plinius. IX. 46. etc.

2 Plin. IX. 67. « Novit torpedo vim suam, ipsa non torpens: mersaque in limo se occultat, piscium qui securi supernatantes obtorpuere, corripiens ».

3 Post Aristotelem, L. V. hist. animal. cap. 14. sic habet Plin. IX. 86. « Claros sapientia auctores video mirari Stellam in mari: ea figura est: parva admodum caro intus, extra duriore callo. Huic tam igneum fervorem esse tradunt, ut omnia in mari contacta adurat, omnem cibum statim peragat. Quibus sit hoc cognitum experimentis, haud facile dixerim ».

պատենիւք. միոյն 'ի միոջէ կողմանէ, և միւսոյն 'ի միոջէ՝ որք զնովաւ անկեալ պնդեն պատեանսն։ Արդ զսոսա վասն զի քակել անհնարին էր, որ ասին Թոնձք, (կ. պեղականք) դիւրահնարաբար կլանեն յառաջագոյն, զի կոկորդին ջերմութեամբ հալեսցի, որ զպատեանսն պնդպահէ սինձն, և սակաւ թուլացեալ արձակեսցին աղխքն. յայնժամ 'ի դուրս ընկեցեալ 'ի ձեռն ընդարձակութեան՝ զուտելին 'ի ներքս կորզեալ մատուցանեն անձանց։

altera ex altera, circumcludunt eam: quas quoniam dissolvere desperandum est, Paelotes dicti [1] facili negotio ingluttiunt eam prius, ut per calorem gulae liquescat viscus, qui solidas servat testas, et paulatim remissae dissolvantur compages: tum extrahentes in largitate, escam inclusam sibi administrant.

Այլ սակայն և ոչ տարակուսեալքն, մինչ խապառ անսայցելութիւն՝ ունին կըրթութեան ինչ հնարից այնոցիկ, որոց ընդ հոտոյն խնդան անասունքն, 'ի խոր յորջս կամ 'ի մայրիս թաքուցեալք դարանաբար սպասեն։ Այլ են՝ որք իբր 'ի ճենճերոյ իմն յօդոյ այտի զհոտ ծծեն ռնգամբք խանձ առեալ՝ ռնգնավար լինի, ղօղելով 'ի մորւոջ սպասէ ապականել. քանզի յարուցեալ 'ի դարանէ՝ անդէն վաղվաղակի անյագ առնուն։

Nec tamen in solitudine (vel solicitudine) degentes extrema laborant cibi penuria: habent enim exercitium industriae; ea nempe, quorum odores se delectant, belluae in latebris et cavernis, aut sylvis latentes sicut insidiis expectant. Sunt etiam, quae tamquam ex pinguedine ab ipso aëre odorem sugunt naribus: foetorem vero sentientes, nares dimovent, et latentes in caveis praestolantur venationem; surgentes enim ex insidiis, statim avide saturantur.

Այլ զգուշական այսպէս ոմանք իւրեանց փրկութեան լինին, զի ոչ միայն զառ 'ի յայլոցն դաւանս, այլ զ'ի մարդկանն հզօրաբարոյ խորհուրդքն խոյս տայ։ Քանզի ասեն, թէ եղջերուք հանդերձեալ ընկենուլ զեղջիւրս, խնդրեն յապահովութիւն առանձնութեան, 'ի բարձունս լերանց ելեալք, 'ի մայրիս, և կամ յանմատոյցս վախս յանանց անապատս երթան։ Արդ վասն զի զեղջերացն զզինական զօրութիւնն 'ի բաց ընկեցին, իբր 'ի սպառազինութենէ մերժակացն մերկք եղեն, երկուցեալ են միայն յուսոյ, զի մի ինչ անբուժելի կրես-

Adeo autem nonnullae cautionem usurpant de salute propria, ut non solum dolum inter se mutuum, verum etiam fortiora hominum consilia eludant. Dicuntur enim cervi, dum projiciunt cornua, quaerere sicuritatem solitudinis, et ascendentes montes altos, petere sylvas, inaccessibilesque anfractus, et deserta impervia. Quia vero cum cornuum, armis aequalem vim exuerunt, nudique instrumentis defensionis evaserunt, ob metum ne irremediabile aliquid patiantur, in solitudine spem ponunt, quasi restet eis fuga sola: unde et proverbium

1 Παιλοτής, ut ἀπαιολητής, *fraudator* fortasse est. Quod si legas *Polypodes*, tunc spectat quodammodo locum Plinii. IX. 46. « Polyporum multa genera ... vescuntur conchyliorum carne, quorum conchas complexu crinium (sive brachiorum) frangunt; itaque praejacentibus testis cubile eorum deprehenditur ». Quae sunt fere verba Aristotelis. hist. animal. VIII. 4. Οἱ δὲ πολύποδες μάλιστα κογχύλια συλλέγοντες, καὶ ἐξαιροῦντες τὰ σαρκία, τρέφονται τούτοις· διὸ καὶ τοῖς ὀστράκοις οἱ θηρεύοντες γνωρίζουσι τὰς θαλάμας αὐτῶν.

ցեն, իբր թէ կայ մեայ նոցա առաջի մտացն փախուստ. յորմէ և առակ մի յայտնանէ եղև, Ուր եղջերուք զեղջիւրս ընկենուն, անդրորին՝ վայր անապատագոյն է: Արդ վասն զի յետ ընկենլոյ զեղջիւրսն՝ առ արմատսն լինին ցաւք վիրին, թռչին ճանճք 'ի վերայ և ուտեն, և ցաւս դժնդակս 'ի վերայ հասուցանեն: Եւ նա 'ի տուէ 'ի խարձս և 'ի թաւ անտառս մտեալ ղօղէ, յաստոց և 'ի թաղմախիտ սաղարթիցն ծածկեալ լինի. իսկ 'ի գիշերի յորժամ թռչունք զդուլ առնուն, ելեալ աներկիւղ ճարակին: Իսկ դարձեալ եղջիւրս բուսեալ՝ ոչ քաջալերին ահամ 'ի հասարակ աւուր ելանել 'ի դուրս, կարծեցեալք թէ չև՛ ես հաստատեալ եղջիւրքն: Վասնզի մինչ դեռ փափուկքն են, սկալեալ լինի իբր ճայբաստութեամբ յարեգակնայնոն տապոյն, որպէս կաւ բրուտ 'ի հրոյ: Վասնզի չև ես հաստատեալ (կմ. հաւաստացեալ) թէ բարիոք է կառուցեալ հաստատութեամբ, 'ի ծառս զգլուխսն հարկանեն, և փորձին զեղջիւրսն՝ շփելով և մղելով, եթէ հաստատութեամբ է կառուցեալ:

Իսկ որ իմաստութեամբ նախախնամութիւնն է՝ ոչ միոյ, այլ ամենայնի, ամենայն անասնոց ազգ՝ ժամանակն, ըստ որում մանաւանդ ծննդոցն արձակին՝ յանդիմանեալ լինի: Վասնզի է ինչ 'ի սոցանէ, որ առ բարձրագոյն լերանց դիմէ, և է որ զխորագոյն սկիւթացւոցն և լիբիացւոցն զանապատն յուզէ գտանել, և է որ 'ի թանձր մացառս սուզեալ մորխ առնու. և բազում ինչ յերկրի գտցես յառուս բուսեալ, մինչ 'ի ծնանել առա վայրի: Իսկ են սոքա իմաստութեան ցոյցք աւելորդի, համդերձ իմաստութեամբ զնախախնամական զգուշութիւնն ծննդոցն ցուցանելով:

Բայց սքանչելի ինն գործեն հաւբալքդ, որ ամենայն բանի արժանի է:

illud, *Ubi cervi cornua deponunt, profecto locus est desertissimus*. Quoniam ergo post cornua rejecta, juxta radices extant vestigia vulneris, supervolantes muscae pascuntur, et saevissimos dolores afferunt. Quare illi per diem intrantes dumeta, nemora, frondosasque sylvas, latent, ramis condensisque frondibus obducti: nocte autem, quando volatilia acquiescunt, exeuntes tutius pascuntur. Ad haec renatis cornibus, haud confidunt statim meridie foras exire, veriti necdum stabilita fuisse cornua: quum enim adhuc tenera sunt, quasi lutescunt ac discinduntur ab radiis solaribus, ut argilla figuli ab igne. Quam ob rem diffidentes, ne forte perfectam adhuc non acceperint soliditatem, in arbores percutiunt capita sua, et probant cornua per contactum et compulsum, an firmiter erecta sint.

Quod autem prudentia provida inest non uni alterique animalium, sed cunctis, omnium eorum generis tempus statutum, maxime pro propagatione, manifesto argumento est. Unum enim istorum excelsos montes petit, alterum profundum Scythiae Libyaeque desertum lustrat, tertium in nemoribus condensis immersum latebras sibi assumit: multaque in terra invenies ripas[1] obsidere, quum ob procreationem huc conducuntur. Haec sane indicia sunt sapientiae redundantis, ac una cum prudentia providam diligentiam in generando ostendentis.

Verum mirificum quoddam operantur Palumbes, ac perfecta ratione dignum.

1 Ad verbum, *rivus*, vel *in rivis germinans*; quo et *stagnum* potest designari, vel *arundinetum*.

Վասնզի նախ առաջին ոչ ուր ծնանին՝ և ճարակին, այլ յայլ տեղի փոխին յայնմանէ յաղագս ըմբռնելոյ. քանզի բազումք են՝ որ սպասեն նոցա զտորսն գտանել. յայնմանէ յաղագս զգուշութե 'ի բաց փախչին՝ զի մի գտցեն խնդրակքն։ Եւ ապա իբր զգան՝ թէ ոմանք յորս ելեալ են յաղագս ձագուցն, յոյժ արուեստական կռուոյ փոխանակ մատչին. 'ի վերայ թռչելով, և 'ի բաց փախչելով. և դարձեալ հանդարտիկ հանդարտիկ կուզ կուզ երթալով. և փոքր մի սակաւ 'ի բաց թռուցեալք, մինչ զորսորդացն փոյթ տեսեալք ճողոպրեսցեն, պարապ տուեալ ձագուցն փախստեան ժամանակի։ Իսկ յորժամ զգայցեն 'ի բաց թռուցեալս, սպասելով առ գարշապարօքն, կարի յոյժ քանանհամար արփեգնաց լինին։ Իսկ նոքա են պակուցեալք 'ի ծաղրել՝ խաբեալք 'ի պատրանաց, որպէս դէպ է՝ դժնդակութեան եղեալք։

Ասեն որք զսեմելայն պատմեցին ըզբնութեանն և զծովայինն, շարադրութեամբ ինչ դիւի որումն վարիլ։ Վասն զի եթէ ոչ կարասցէ զայս որ 'ի սկզբան է բազմօրինակի մարդկանն 'ի չարահնար արուեստիցն զգուշութիւն առնել. իսկ այնուցիկ որ 'ի վախճանին է՝ անօգուտս գործելով զյարձակմանն։ Վասնզի կարթ ոչինչ օգանչելի խանծիւք պատեալ իբր զկերակուր կլանէ. և չարին պաճարանս եգիտ փախստեան։ Վասն զի 'ի վերայ յարձակեալ և ընթացեալ՝ զլարն ուտէ, երկուս ինչս օգտակարս առնելով, իւր փրկութիւն անձին, և տանջանս այնմ որ սկիզբն ձեռաց անիրաւեաց։

Վասնզի հրաշափառագոյն ինչ թերևս

Nam in primis non ibi, ubi nascuntur, pascuntur, sed in alterum locum se transferunt, ne capiantur; plures enim sunt, qui machinantur, ut inveniant earum latebras: itaque illinc ob cautelam effugiunt, ne persecutores inveniant se. Deinde vero quum sentiunt quosdam venatum exiisse pullorum, nimis artificiosa pugna accedunt in congressum, supervolantes, et fugientes, et iterum lente suspenso gradu obrepentes: atque paulo longius volant; ut dum studium venatorum vident, ipsos liberent, spatio temporis pullis dato pro opportunitate fugae capessendae; quos quum sentiunt longe evolasse, expectantes adhuc modicum vestigia venatorum, demum delusis eis, ipsi aërem petunt excellenter; ita ut isti stupore agantur, derisos se deceptosque cernentes, et exacerbentur, ut par est.

Dicunt, qui Semelae [1] res narraverunt, quod genus est marinum cooperatione daemonis cujusdam usum; quod si nequeat sub initio evitare multiplicem hominum industriam malignam, postremam eorum irruptionem irritam reddit. Quippe quod hamum nulla exquisita esca obductum velut cibum inglutit: malum tamen effugiendi remedium invenit; invadens enim et currens sursum, funiculum comedit; geminum emolumentum ferens, et sibi salutem comparans, et punitionem in eum, qui manu injuriosus fuit.

Incredibilem utique censeat quis hi-

1 Quid in Gr. lectum fuerit ab Interprete sic istud nomen exponente, nos latet: σμίλη, σμιλίον, potuit esse nomen piscis, sicut scalpello funiculum amputantis, vel ζῶον μέλαν. *animal nigrum*, aut aliquid simile. Si vero legas μύξον, Lat. *mugil*, haec de eo habet Plin. L. XXXII. c. v. « Scit et mugil esse in esca hamum, insidiasque non ignorat: aviditas tamen tanta est, ut cauda verberando excutiat cibum ». Sed haec et similia non ita facile credas ad praesentem locum pertinere. Varii sunt pisces, qui funiculum hami abscindunt.

կարծեցէ որք զպատմութիւնն զայնոցիկ որ 'ի Թրակէն են բազէք․ քանզի և ես յորժամ զառաջինն լուէի՝ թերահաւատէի, մինչև բազումք 'ի գաւառականաց, և այնոցիկ որ առ մեզ ոք եկն յօտարաց՝ որ զանմտութիւն 'ի մտի եդեալք կրթէին՝ արք վկայէին, զոր ինչ գիտէին յաղագս նոցա։ Վասնզի ասացին, թէ միաբանութեամբ գործեն, հասուցին՝ որսորդացն օգնականութիւն մատուցանել. և վաստակեն յիրս, և 'ի վայելչութիւնս այնոցիկ՝ որ ըմբռնեցեալ լինին։ Վասնզի առնեն զբնակութիւն իւրեանց յանտառս՝ որպէս վայել է, 'ի թանձր և 'ի խիտ մայրիս, ուր հաւուց ազգքն շրջին յաճախ. իսկ այնոցիկ որ յորսն գան՝ գործակից լինին, այնոցիկ որ նախախնամութեամբ մատչին, առ այնոսիկ՝ որ ոչ խաբեն, և առ յոյս մրցանակին զուգամասնութեանն, զոր վայելէ 'ի մարտակցացն մարտակցացն ակն ունել։ Իսկ օրինակ զօրաւիգն օգնականութեն լինի այսպիսի ինչ։ Վասնզի յառաջ քան զորսողսն 'ի սկզբանն անդ ծառքն շարժեալ լինին։ Իսկ զշարժմանն փանաքի և դուզնաքեայ հաւքն ոչ կարեն տանել, 'ի բաց թօթափեալք երկուցեալ լինին, և թռչել 'ի բաց կամին։ Իսկ բազէիցն գեր 'ի վերայ նոցա երևեցելոց՝ փոխանակ բռնադատեալք 'ի վերայ երկրի իջեալ նստին՝ կտցելով, պատրաստելով դիւրորս զորսն այնոցիկ՝ որ յայսն եկին։ Վասնզի ստորոցն ուժգին դողումն նոցա, և որ սաստիկ եղեալ լինի 'ի շարժմանէն կայթիւնք, և յախնցանէ որ 'ի վերոյն նոցա բերեալ լինի մրղումն, միանգամայն և ահ, և ահագին պախումն գործէ իբր դիւրանս առ 'ի յըմբռնումն լինել, ոչ միայն յորսողացն 'ի ձեռս մատանել։ Իսկ նոքա խնդութեամբ մասն յայնցանէ՝ զորս ունին, է ինչ որ վասն գործակցութեանն փոխանակ հատուցանելով, և է ինչ որ առ հանդերձեալն որս հրաւիրելով։

storiam accipitrum Thraciae; siquidem et ego ut primum audivi, minus fidem praestabam, donec complures indigenarum, (quos inter unus, qui ad nos venit peregrinorum, homo simplex,) testabantur quidquid de illis noverant. Dixerunt enim, quod concorditer laborant, ut opem ferant avium venatoribus, et operam dant negotio et fruitioni captorum. Quoniam habitationem sibi parant in sylvis, ut par est, inter densas frondosasque quercus, ubi versantur avium genera frequenter; et eis, qui venatum veniunt, cooperatores existunt, iis inquam, qui provide accedunt, quique nihil fraudant circa spem aequalis praemii, quod licet expectare socios a sociis belli. Modus autem auxilii praestiti ita se habet; primum (vel, ante) venatores sub initio arbores commoventur. Hunc motum exiguae ac parvulae aves non sufferentes, disjectae expavent, et avolare volunt. Accipitribus tamen super se visis, retro coactae humi descendunt, et rostris terram pulsant, (aut ab accipitribus rostris laeduntur,) atque ita venatio paratur facilis aucupantibus. Quoniam ramorum vehemens commotio, et violentus ex motu saltus, atque ex superstantibus impulsus, sicut etiam timor, et ingens horror facile reddit aucupium, quo magis incidant in manus venatorum. Isti vero laetabundi exhibent portionem ex iis, quae ceperunt, partim cooperationis gratia retributionem facientes, partim ad futuram venationem invitando.

Այլ այսչափ առնեալ յղփացեալ առ յաւելամնութիւն իմաստութեան, մինչ զի 'ի հարկաւորագոյնսն՝ և քան զմարդիկ անցոյց իմաստութեամբն ։ Քանզի մեր իւրաքանչիւր ոք յորժամ հիւանդանայցէ , այնոքիկ որ երթան յառողջութիւն ոչ գիտացեալ, բժիշկս կոչէ՝ որք ցուցցեն զփրկականն որ 'ի բժշկութիւն երթայ ։ Այլ (տոհմն 'ի կենդանեաց) ոչ միոյ ուրուք այլոյ ամենևին կարօտեալ՝ բժշկական իմն ինքնուսուցմամբ , և ինքնավարդապետաբար ընկալեալ ։ Քանզի եղջերուք առ խածածս փաղանժիցն իմացան փոխանակ դեղ խուրեանց խեցգետին , որոյ կերակուրն անդէն բժշկէ ։ Իսկ 'ի կրետէ յորժամ այծ նետիւ հարցի , այն որ կոչի ողկուզուկն՝ խնդրէ , և կերեալ՝ դիւրաւ վէրն բժշկեալ լինի ։

Ասեն , թէ՝ և կրայք յանյագութենէ որկորստութեանն առլցեալք յիժից՝ ատեալ զուխրակ 'ի վերայ երկիւղիւ մահու. քանզի միայն այսպէս 'ի թունաբերացն որ վնաս լինի՝ ձողոպրել կարեն ։ Քանզի ահա ոմանք ոչ իմիք յառաջագոյն հաւատալ սովորեցին առանց խուզափորձի, կամեցեալ ստուգագոյն յանդիմանութիւն զասացելոցս ընդունել ։ Զկրայ տեսեալ առլցեալ յիժէ՝ զայն որ մօտ առ նմա բուսեալն էր զուխրակ , նոքիմբք ինքն արմատովքն 'ի բաց կորզեալ՝ դէտ ակնունէր . իսկ նա 'ի վերայ յարձակեալ , առ 'ի չգտանել ուտել՝ մեռանէր ։

Ոչ միայն բժշկել հիւանդութիւնս, կամ որ իցէ իսկ ահա յումեքն , և կամ որում ակնկալութիւն իցէ , այլ է ինչ՝ որ և ցաւս ստարացեալս՝ պատճառս, զի մի բռնադատեսցի՝ յայց լինի ։ Քանզի ասեն , թէ արիստոգիտոնի՝ այնոցիկ որ վարեցան առաքինութեամբ 'ի վարս քաղաքին յայտնապէս երևեալ 'ի յաթե-

Adeo autem abundanter effluit copia sapientiae (animalium), ut in apprime necessariis superet vel hominum sapientiam. Quandoquidem unusquisque nostrum quum valetudine laborat, ignorans quae conducunt ad sanitatem, medicos advocat, qui indicent salubria ad salutem proficua. Ubi animantium nullum umquam alterius opus habet, medicam artem per se ipsum callens, et suo arbitrio professor compertum. Siquidem cervi a phalangio [1] morsi, norunt pro remedio cancrum (sive ostreum fluvii); cujus esu statim curantur. In Creta vero quum caper sagitta feritur, herbam racemulum (vel dictamum) vocatam quaerit, quam vescens facile sanatur ab vulnere.

Ajunt quod etiam testudines ex avida gula saturatae viperis, ob metum mortis origanum comedunt; hoc enim tantum modo ex veneniferorum discrimine se expedire possunt. Verum enim vero nonnulli qui nihil credere consueverunt nisi exploratum, voluere certius argumentum dictorum capere. Videntes itaque testudinem expletam vipera, origanum prope eam natum radicitus evellentes, expectabant exitum rerum: illa vero appetens, et non reperiens ut ederet, mortua est.

Nec solum curare morbos in aliquo repertos, aut suspectos, sed dolores etiam in se fingere fallaciter ad evitandum laborem, observatum est (in animalibus). Dicunt enim, quod Aristogitoni uni inter eos, qui virtute claruerunt in Republica Athenarum, equus erat piger, qui in hippodromo ultro fingebat clau-

1 փաղիժ, in marg. փաղանգ, videtur innuere Gr. vocem φάλαγξ, vel φαλάγγιον, ut aranei speciem, sive tarantulam. Vide *Phalangium* apud Plin. variis in locis. In sequentibus ողկուզուկ refunditur in Gr. βοτρίδιον. q. d. botriculus, vel racemulus.

նաս, հեղգ ձի մի էր, որ 'ի կրկէսին ըստ ելիցն կերպարանեալ պատճառէր կաղալ. մինչև ըմբռնեցաւ ժամանակաւ 'ի բուծողացն, զի խաբէր, և սաստկեցաւ. որոց մտրակօքն դարձեալ քան ըզդանդաղանս 'ի վեր եղև: *Քանզի քըննութիւն յայտնի, քանզի յայտնապէս հարկ էր նենգաւորին կեղծաւորութեա̄ զգենուլ, բայց իմաստութիւն մտաց:

dicare; donec deprehensa fuit ab agasonibus processu temporis fraus, et castigatus fuit, [1] quo supplicio deinde superavit ignaviam; atque ita experimento probatum fuit, quod evidenter fraudulentus dolo usus fuerat, non aliunde, quam sapientia mentis.

Մ՚է վայրապար և այն ասի, թէ անդիորդաց ունին միտս խորհրդոյ արջառոցն դասակք, և հօտք այծարածաց, և հօտքն հովուաց. և որ ինչ միանգամ 'ի գազանաց վայրենագոյնքն են, այնոցիկ որ հոգն տանին: Նոյն սակայն և կերակրոց և ըմպելեաց և մսուրոց, և միանգամայն որ միանգամ յօգտութիւն կամ 'ի վնաս են նոցա՝ ոչ ինչ նուաղ է հասումն գիտութեան, մինչ զի և ժողով բազմաց և զանազանելոց մտաց ունին: Այլ է այս արուեստական և բանական: Այլ սակայն յաղագս մատակարարութեան ծայրը լիցի մերս ընդ նոցայն դատելով:

Haud inaniter et illud dicitur, quod bubulcorum mentem et ingenium habent bovum armenta, sicut et caprae caprariorum, et grex pastorum, et agrestiores belluae curatorum suorum. Verum tamen ciborum quidem et potuum, praesepiumque, et generatim eorum omnium quae ipsis utilitati aut damno sunt, non minor est peritia cognitionis; ita ut etiam copiam quandam teneant multarum variarumque notionum, tam artificiosam quam rationalem; ut proinde absurdum sit maxime, inter se conferre nostram et illorum providentiam.

Զմրջիւնդ ոչ տեսանես, քանզի դուզնաքեայ իսկ մարմին կենդանւոյ է, և մեծամեծ՝ հոգականն խորդախանօքն և մտօքն գործոց: Սա ամառայնի հայթայթէ, զի մի հեղեղեսցի, կշռեալ համդիպեցուցանէ իւր որջ. և աշնայնոյ անդէն վախճանեցելոյ 'ի ներքս սպրդեալ 'ի ցրտոյ և յանձրևաց զվնաս զգուշանալով: Զի 'ի ձմերոցին՝ զորս նայն գործեաց, 'ի ներքս արգելեալ է, և զիւր վաստակին համբարեալ ամոդ, ուրախ լինի. և քակտէ հանէ զկազմածոցն պէտս առատապէս: Իսկ յորժամ պակասել դէպ լիցի պիտոյիցն, դարձեալ ելանէ 'ի դուրս առ 'ի ժողով գումարելոյ հարկաւորացն կերակուրս պատճառելով յայլն

Formicam non vides, exigui corporis animal, et magnorum operum providum per industriam ac mentem? Haec aestiva tempestate comparat necessaria; et ne forte inundationem patiatur, sollerter sibi parat sedem; autumno vero vergente, obreptum ex frigore imbrisque damnum cautius reparat; ut quae in hybernis a se constructis inclusit, et labore proprio condidit, iis fruatur et gaudeat, horrea pro tempore insumens, et copiose hauriens victum. Quando vero accidit ut deficiant alimenta, rursum exit foras cum suo exercitu, ut colligat copiam annonae, necessarium cibum procurans pro tempore futuro. Ut autem malo-

1 Aequivocum est in Arm. սատակեցաւ, potest enim intelligi etiam, *deperditus fuit:* quod tamen non patitur sequens periodus; ubi inaudita est vox Մտրակ, Graeco more, ut putatur, accepta pro *μάστιξ*, *flagellum*.

եւս ժամանակ ։ Նաեւ զչարեացն եւս դժըն-
դակութիւն 'ի բաց մերժելով զսով, ցո-
րեանս եւ զգարիս եւ որ ինչ միանգամ այլ
ինչ ժողովեսցէ, ընդ երկու հատանէ,
զի մի բուսեալքն՝ անքատատացի 'ի կերակ-
րոյ ։

Ո՛չ բաւեսցէ օրս պատմելով զհոմա-
նմանս զայլոցն զհոգս կենդանեաց, որոց
պատրաստութիւնն կազմածոյ՝ առատա-
բար կերակրով վարի ։ Վասնզի ամենայն
որ ինչ միանգամ ցամաքայինն եւ կամ
ջրայինն, եւ կամ օդագնաց ինչ, զի մի եր-
բէք նոցա հարկաւորքն պակասեսցեն,
նախախնամութեամբ իւրն հոգան ան-
ձանց ։ Նաեւ առաւել այնոցիկ ո՞չ գիտէ,
զի յընդունողացս միտս խորհրդոյ են՝
առնուլ զօգտակարսն եւ զանօգուտն,
զարժանաւորն եւ որ արտաքս քան զար-
ժանն 'ի զանազանից ։ Իսկ սոցա հա-
ստատուն քննութեան ստուգագոյնք են, եւ
առաւել յօդացեալք՝ բանականի են
ուսմունք ոգւոյ ։

Բայց սակայն եւ այն ասի արժանա-
պէս, զի առ ընդդէմսն ոչ նոյնպէս վա-
րի. յայտ է՝ զի 'ի մարտնչողացն նոյնա-
պէս շարժեալք ։ Վասնզի ջերմ կամ հով՝
կամ քաղցր եւ դառն, կամ սպիտակ կամ
սեաւ, կամ մեծ եւ փոքր, եւ կամ որ ինչ
միանգամ յայնոսիկ որ ընդդէմսն խառ-
նուածք միաբանութեան են, միտք խոր-
հրդոյ այլակամս դնէ 'ի նոսա՝ առ 'ի կա-
մել եւ ախորժել զհեշտն՝ զարարչականն
հեշտ ցանկութեան յորս փութայ, եւ
փախուստեայ է 'ի ցաւագնացն՝ յորմէ 'ի
բաց դառնայ ։ Նաեւ այսչափ առաւելու-
թեան իմաստութեամբ վարի, մինչ զի
եւ բազում ինչ 'ի խօսականէս յինքն
ձգեալ ռամին՝ զխորհրդականութեանն
տեսակս մեկնել ոչ կարացեալ. վասն զի

rum saevissimum expellat famem, triticum hordeumque, et quaecunque collegerit, in duo intercidit, ne pullulantibus illis penuria laboret.

Non sufficiet dies ad enarrandas consimiles caeterorum curas animalium, quorum apparatus oeconomicus abundanti gaudet cibo. Quandoquidem omnia terrestria, aquatilia, et volatilia per aërem, ne forte aliquid necessarii desit ipsis, provide sane procurant. Praeterea [1] quis nescit, quod intellectu consilii praeditorum est, eligere utilia et inutilia, convenientia, et inconvenientia cum distinctione? Istorum vero peritia nimis certa est (apud animalia), et solidata disciplina, animae rationali propria.

Attamen illud etiam rite dicitur, quod oppositorum non idem est usus; quoniam, ut patet, a contrariis tales proveniunt motus. Quoniam calidum ac frigidum, vel dulce et amarum, vel album nigrumque, vel magnum et parvum, aut quidquid eorum, in quibus contraria sunt passim temperamenta, diversas pro sententia consilii in iis agit voluntates; ut animans quisque velit ac appetat quod placet et affert voluptatem ad quam properat, et effugiat dolorosum, quod aversatur. Et tanta copia sapientiae utitur, ut etiam quamplurima ex loquendi facultate hauriens praeseferat, consilii ideas quidem explicare non valens; quia linguam non habet articu-

1 Առանց այնոցիկ, apud Interpretem nostrum merus est Hellenismus, χωρὶς δὲ τούτων, *praeter haec, exceptis his, sine illis*, pro Թող զայսուիկ, բաց յայսցանէ, եւ եւս, *praeterea, adhaec*.

Sicut etiam in sequentibus illud առանց հոտոտելոյ, aeque potest reddi, *praeter odoratum*, vel *sine odoratu*.

լեզուն ոչ է յօդաւոր․ բայց յայտնագոյն քան զձայն՝ զգործոցն ճշմարտութիւն այնոցիկ որ սուր կարեն տեսանել, յանդիմանս կացուցանէ։

Շուն՝ զգազանի հետ էր․ հասեալ 'ի փոս խոր՝ առ որում շաւիղք երկու, մին յաջակողմն՝ և միւսն յահեակ, առ սակաւ մի զտեղի կալեալ, ընդ ո՞ր երթալ արժան էր՝ քննէր․ և ընթացեալ յաջկոյս, և ոչինչ գտեալ հետ՝ դարձեալ անդրէն ընդ միւս ևսն գնայր։ Իսկ իբր ոչ յայսմ յայտնապէս երևեալ ինչ նշանակ, վազեալ զփոսին՝ հետազննին լինէր, առանց հոտոտելոյ՝ փութով գնացս՝ ազդելով, զի վարեցեալ ոչ հանդիպողի՝ այլ առաւել ճշմարտութեան քննութե խորհրդոյ։

Իսկ զխորհուրդս մտածութեանս այսորիկ՝ տրամաբանականքն կոչեն ապացուցական բազմօք հինգերորդ։ Քանզի կամ յաջ գազանն փախեաւ, կամ յահեակ, և կամ վազեաց։ Իսկ արդ առ դեօք այսք և այսպիսի ձևք բանիցս մեկնին 'ի մարդկանէ․ բայց իմացեալ լինի ոչ դուզնաքեայ և յայլոցն անստութե՟ Եսոպոս՝ 'ի լաւագոյն 'ի մասին գործոյ բանիցն իւրոց․ և քանզի թէպէտ և ձայնի անբաժ է յօդաւորի՝ անասունն։ Քանզի առեղծուած ոչ է առասպելի այն՝ որ գոյ 'ի նոսա իմաստութիւն և գիտութիւն 'ի բազումս։ Քանզի առհասարակս, թէ պարտ է, և մարդկան զլսօղսն 'ի խոհել՝ կոչել սովորութիւն է Աղուէսս։ Այսպէս կենդանին այդ 'ի պայծառութեան և 'ի բազմօրինակի դժնդակութեան մտացն զարմանալի է բազմաց։ Քանզի և կապկաց և յիմարագոյնն խորամանկագոյն է ձեռնընդելութեամբ և խաղու կախարդելով․ և յորժամ որոց կամին յաղթեսցէ՝ զպատրեցեալսն ծաղր առնէ։

Բայց են և այլ ինչ բազումք պատմել այնոցիկ որ իմաստութիւն, որովք կենդանիքդ վարին․ բայց բաւական են

latam; manifestius tamen, quam voce, operum veritatem eis, qui acute possunt videre, exponens.

Canis quum persequebatur feram, perveniens ad fossam profundam, juxta quam duae erant semitae, una ad dextram, altera in sinistram; paululum se sistens, quo ire oporteat, meditabatur. Currens autem ad dexteram, et nullum inveniens vestigium, reversus per alteram ibat. Quando vero neque in ista aperte appareret aliquod signum, transiliens fossam, curiose indagat, praeter odoratum cursum accelerans; satis declarans non obiter haec facere, sed potius vera inquisitione consilii.

Consilium autem talis cogitationis dialectici appellant demonstrativum evidens quinti modi. Quoniam vel ad dextram fera fugit, vel ad sinistram, aut demum transiliit: et quidem haec et similes formae verborum explicantur ab hominibus; verum intelligitur non obscure et apud caeteros sine mendacitate Aesopus quoque in parte maxima operis fabellarum suarum. Nam etsi vocis expers sit articulatae animal, non tamen fictio est fabulae illa, quae inest eis sapientia scientiaque in multis rebus. Ecce enim in proverbiis etiam acutiores inter homines in cogitando solent vocari Vulpes: adeo bestia ista ex claritate multiplicique versutia mentis admirationi nota apud multos est. Etenim simiorum etiam stultissimus praestat agilitate manuum, et ludi praestigiis; ita ut postquam vicerit quos voluerit, deceptos ipsos irrideat.

Caeterum multa sunt et alia relatione digna de sapientia, qua utuntur animalia; sufficiunt tamen jam dicta. Adden-

և առացեալքս․ զի ոչ միայն իմաստութեան, այլ և պարկեշտութեան կցորդութիւն ունին՝ ասելն է ։ Ապեթէ և բանի պէտք են իրացն, նոցա ձայն արձակեալ ։ Քանզի զի՞նչ են առ նոսա խոհակերութիւնք իմն, և կամ ո՞ր գինեզինութիւնք, և կամ ո՞ր ինչ արբեցութիւնք․ և կամ ո՞րք խահամոքաց, և կամ հացագործաց աւելագործութիւնք թըշուառական որովայնի արուեստք այնոցիկ՝ որ առ 'ի հեշտ ցանկութիւնս ընդ մեզ են ։ Այսոքիկ մրրկեալս հպարտութեամբ ընդ ո՞րչափ այսոսիկ զարմանս բացեալ ոչ ամաչեմք․ այլ յորժամ մանաւանդ զյօնսդ քռրստեալ, և զվիզս 'ի վեր համբարձեալ, անասուն խորհրդովք առլցեալք, անապատք և թափուրք մըտօք, թոյլ փքմամբք համբարձեալք, կարծեցո՛ւք՝ որպէս ասեն քերթողքն, եղեալ աստուածոց մերձաւորմամբ և մօտաւորք, 'ի կերակրոյ 'ի դուզնաքոյ և յըմպելւոյ 'ի գետնի անկեալ դնիմք պարտեալք՝ 'ի վերուստ յերկնէ անկանիմք ։ Արդ ահա անդէն իսկ, իբր զի պարտապան եմք ամօթոյ, և դարձեալ և մարմնոյ տկարութեն ։ Քանզի զանյագութեան և զանյղութեան զհետ երթան հիւանդութիւնքն․ դուզնաքեացն՝ նուազք, և մեծին՝ անբոյժք ։

dum esset, quod non tantum sapientiae, sed etiam sobrietatis participes bestiae sunt. Quod si opus erit verbis pro rebus eis necessariis, vocem emittunt. Quis vero apud illas apparatus dapium, aut quae vinolentia, aut quae ebrietas, aut quae coquorum pistorumque opera superflua, artes miseri ventris eorum, qui nobiscum voluptati dediti sunt? Insuper superbiae procellis nos jactati, quanta sane aperto ore mirari non erubescimus; praesertim quum supercilia contrahentes, cervicesque extollentes, belluinis sententiis tumidi, deserti vacuique mente, remisso fastu elati reputamus nosmetipsos, ut Poetae dicunt, Diis proximos factos fuisse semine, et propinquos generatione [1]; verum a cibo exiguo potuque superati, humi jacemus, ab alto caelo cadentes. Ecce illico obnoxii sumus non solum pudori, verum etiam corporis infirmitati: quia aviditatem, et gulam sequuntur morbi, exiguam quidem minores, maximam vero irremediabiles.

Իսկ գծծութիւնն կերակրոց (առ կենդանիս,) որք յառաջին իսկ 'ի ծննդենէն 'ի մտի եղին ընդունել, դալարակերք լինին, և դուզնաքեօքն շատին ։ Որոց ըմպելի ջուր է, ոչ յաճախ, այլ յաւուրս, է՛ յորժամ և բազում ամսոց տուեալ ըզբոլորս ։ Արդ ոմանք զձմեռնայինսն ոչ ըմպեն յեղանակս, փոխանակ ջրոյ շատեալ օդոյն ցրտութեամբ, և դալարակերութիւնն հիւթին գիջութեն ։ Այլ և առանց այնոցիկ որ 'ի խոնաւն, և այնք որ ընդ որովայնիւն հեշտ ցանկութիւնքն

At bestiae, quae parcitatem alimenti ab ipsa nativitate statuerunt sibi adsciscere, herbis pascuntur, et exiguis contentae sunt. Quarum potus aqua est, non tamen frequens, sed semel in die, aliquando etiam post multos menses peractos. Nam quaedam hybernis tempestatibus vix bibunt, aquae loco satis habentes frigus aëris, et viridis pastus humorem humidum. Ad haec prurigo illa ex humiditate orta, cupiditasque sub ventre existens nimium minor et exigua

1 Locus usurpatus iisdem fere verbis Armeniis apud Chorenensem nostrum. Lib. III. cap. 65. vide in Praefat. nostra.

են, կարի քաջ յոյժ մեղմացեալ նուազին։ Քանզի ոմանք գարնայնի, և ոմանք աշնայնի ըստ զուգաւորութեանցն, և են ոմանք որ միանգամ վերանան յամի։ Այլ էգք մինչ 'ի յղութիւն միայն յանձն առնուն վերանալոյն, և ապա յարուցն 'ի բաց փախչին, բնութեանն կատարելով զօրէն՝ որ յաղագս լինելոյ և ապականութեան զարուին առ էգն միաբանութիւն և խառնս եգիտ։

Իսկ արդ ո՞չ արդեօք արժան է մարդկան պատկառել՝ զիւրեանց զանարգել խառնակութիւնն հանկաւոյն դնելով սոցա ժուժկալութեան կրօնիցն։ Քանզի զո՞ր տարւոյն ժամանակ դադարեմք յաստղկան ցանկութեանցն, 'ի սովորութիւն և զանխառնականն զհետ երթալ մրգուգքս։ Ո՛չ շատեալք միայն ամուսնովք՝ արտաքոյ շուրջ հայելով, և 'ի պոռնիկս մոլեալք, զաժինան պայծառ ոչ պահեն, անարգութիւն և աղքատութիւն, առ այսոքիւք և զփառս եւս փոխանակեցին։ Այլ յառաջ պատանեացն ոմանք զմահ քամահեալք՝ զհեշտ ցանկութիւնս քան զկեանս ընտրեցին։ Օ այլոցն ամուսնութեան օրէնսն լուծին, և ոչ յախնածու այցելութեն մարդկան ամաչեցեալք պատկառեցին 'ի դատաստանէ։ Այլ ոչ որ 'ի վերայ շանց օրէնք կան՝ երկեան։ Այլ ոչ յանգգամ և յանհրաժարելի սրտմտութենէ արանց մահ սպառնողաց, որոց յապահովութիւն տայ ախտն անփորձ ընդ վայր սպանանելն։ Քանզի 'ի վերայ ելեալք ոմանք չարութեանն՝ և առ անիրաւագոյն խառնակութիւնս կատաղեցան, մանկոտնս սերմանել. որոց ոչ եւս զքաղաքացն, այլ առհա և ըզբնութեանն կորզելով փոխանակ զհրամանս։ Քանզի քակտելով զօրէնս անշարժս, 'ի նոյն ինքն 'ի ճշմարտութենէն յանդիմանին՝ անարժանս գործելով, վասն սերմանելոյ անկատարս, և սելմանս ըթելով և վիժեցուցանելով։

Իսկ այլոցն կենդանեաց պարկեշտու-

illis est. Nonnullae enim verno tempore, aliae autumnali feruntur ad coitum; sunt etiam quae semel in anno congrediantur. Foeminae vero earum usque ad conceptionem solam patiuntur succumbere, deinde vero aufugiunt mares, completa nimirum lege naturae, quae pro generatione et corruptione, maris cum foemina adinvenit coitum conjunctionemque.

Nonne itaque aequum est, ut homines erubescant effrenes suas lascivias ad comparationem istorum continentiae? Nam qua demum anni tempestate homines quidam Venereis abstinent, more ducti incontinentium, miseri, non contenti conjugibus solis, foras oculos versantes circumquaque, et in meretrices furentes, haereditatem illustrem minime servantes, sed ignominiam paupertatemque pro gloria mutuo probantes? Quo fit ut nonnulli ex juvenibus florescentis aetatis, contempta morte, cupiditatem vitae anteponant, caeterorum legem conjugalem dissolvant: nec providentis moderatoris hominum veriti judicium, neque legem in adulteros latam timentes, neque paventes immanem inexorabiliemque furorem maritorum mortem minantium; quibus ad majora scelera passio inexperta vim facit ut homicidiam admittant: etenim aliqui excedentes malitiam, ad magis injuriosum coitum furunt, τῇ παιδεραστίᾳ, quo non solum civilis, verum etiam naturalis legis praecepta violantur. Quoniam destruendo legem immobilem, ab ipsa veritate reprehenduntur de facto illicito, quum incassum seminent, et foetum perimant, immaturumque emittant.

Caeterorum tamen animantium ho-

Թեանն՝ յայտնի արդեանցն ցոյցք են, և նախանձ խանտալոյ առ այնոսիկ՝ որ անյագքն լինին 'ի խառնակութիւնս լրբաբար, անդէն վաղվաղակի վանել բաղձացեալք. ապէթէ՝ ոչ առժամայն կարասցեն, ժամանակաւ սպասեն: Ո՛չ միայն ձեռնընտելացն և որ ընդ մեզ մնանեն, այլ և յայնոսիկ՝ որ թուին առ 'ի պարկեշտութիւն ևս յանձին ընկալեալ: Ո՛րդ բազում ցոյցս յայտնիս պարտ է այնոցիկ՝ որք թերահաւատեն՝ մատուցանել. բայց պարտ է միոյ յիշատակաւ յանդիմանութիւն գալ և լռեցելոցն: Որ յեգիպտոս կոկորդեղոսն՝ մարդակեր կենդանին և երկակենցաղ, յորժամ հանդերձեալ է առնել զխառնս, հանեալ շրջէ զէգն 'ի վերայ ափանցն, քանզի ոչն 'ի վայր ընտանեալ է մերձենալ. և յետ խառնակութեանն դարձեալ ձեռօք վերացուցանելով զնա անդրէն շրջեալ: Իսկ յորժամ զգասցէ խառնակեալ և յղացուցեալ, քանզի և կեղծաւորէ, և կերպարանս իմն ձևոյ առնէ, իբր թէ դարձեալ 'ի խառնակութիւն վարարել զօրէն սեղեխի տռփեցելոյ զհետ երթայ: և սովորակ օրինակաւ խառնակութենն շրջէ, և նա անդէն վաղվաղակի կարծեօքն ստուգեսցէ, թէ հոտոտելով և թէ այլով իւիք՝ ճշմարիտ իցէ, թէ ընդդէմն արդեօք. քանզի ունի 'ի բնութենն զանյայտիցն գիտութիւն: Իսկ զառ 'ի միմեանց ակնարկութիւնն հանդիպողութեանն անստութեամբ իրացն գործելով հաստատեալք, մագլօքն պատառեալ զընտերսն, լափէ, զի կակուղ է: և մկանանցն թեփ անարգել ազխեալք և կապեալք, և զերկաթ սրեալ բթեն 'ի վերայ հասուցանելով:

Քանզի յաղագս պարկեշտութեան այսչափ. զի՞ պիտի յաղագս արութեան պատմել. քանզի վարազաց կամ զուարակաց կամ փղաց և կամ այլոց ևս յայսոցիկ վայրենեացն զօրութիւնս և զուժգնութիւնս՝ չէ՛ ոք, որ ոչ գիտէ, յան-

nestatis manifestum argumentum ex operibus patet, et zelum contra libidinosos, quos impudentes statim repellere nitontur: ita ut si pro tempore nequeant compotes esse, opportunum praestolentur tempus. Id autem cernitur non solum in mansuefactis, et apud nos degentibus, sed quoque in belluis, quae videntur continentiam ultro sibi adscivisse. Plura quidem oporteret in medium exempla ferre diffidentibus fidem factura, verum satis erit unius mentione facta similiter argumentari et de caeteris sub silentio. Crocodilus hominum vorax, amphybiumque in Aegypto animal, coitum facturus, educens faeminam revolvit ad ripam fluvii, quia dorso supino solevit concubere: post autem coitum rursus manu elevans versat eam. Quum autem suspicatur eam jam commixtam aliis concepisse, quia subdolus est, simulat se aliquo modo, quasi iterum appetat coitum; tum tamquam amasius cupidine actus sequitur eam, et solito modo revolvit ipsam. Ut autem statim certus redditur de opinione, odorando, aut aliquo alio modo, verum ne sit, aut contrarium, habet enim ex natura scientiam incognitorum; certior factus evidenter ab ipsis rebus de concubitu, unguibus lacerans intestina depascitur, tenera enim sunt; cum ex adverso musculi sint squamis solide connexis colligatisque, ita ut vel ferrum acutum hebetent contactum.

Quum hactenus de sobrietate actum sit, quid opus sit de fortitudine referre? Quandoquidem aprorum, aut taurorum, vel elephantum, caeterorumque his ferociorum robur vimque nemo est qui nesciat ingentem esse, et loco exigente

դիմացն կայն խորեալս, և ոչ տեղեաւ մեծ և ուժգին և առ 'ի մարտ արուեստաւոր սքանչելագոյն ։ Քանզի ահա ես կեալ 'ի կռիւ զսա տեսի ոտիւքն զօրէն ըմբշի հող հանելով, խէթիւ հայելով՝ շառագոյն աչօք ․ և զեղջերսն խոցող կազմեալ սրտմտութեամբ եռայ ․ և ամենայն հայեցուածովքն տեսանելով ։ Իսկ խոզ յորժամ տեսանիցէ զորսորդս, ասեն յանտառս ուր երթան որսալ, յոյսն կացեալ ոչ յառաջագոյն դիմել 'ի զօրութիւն, մինչ չեւ յառաջ առ մերձաւոր ծառսն սրել զատամունսն ։ Իսկ արջք բաժանեալք ընդդուշնեն, և զմիջոյ բռունն հարեալ ուժգնապէս զարկուցանեն, և պատեն ոտիւքն արուեստապէս կարթելով ։ և որ ինչ միանգամ մանկավարժից սովորութիւն է՝ մարթանօք գիտութեն՝ զամենայն ինչ գործեն ․ որոց զիւրաքանչիւրոց յատուկ աւելորդ է թուել ։

Քանզի եռանդ՝ վիշապակի առ իժս եգիպտացւոց զկռիւն տեսեալ՝ ոչ սակաւ հիացեալ եղէ ․ մինչ զի 'ի նոյն իսկ իրացն հարկ եղև հաւատալ ինձ ճշմարտութեամբն յաղագս նորա, քանզի բանի իբր թէ բանականք բնութեամբն միայն՝ և այլոց կենդանեաց շնորհեալ մեծապէս ։ Քանզի թունաւոր իժն գայ 'ի հակառակութիւն իբր երկբոյս և երկկերպի եղեալ ։ Քանզի զտտունն յոյժ շաչմամբ գնդաձև քարշելով ․ իսկ առ 'ի լանջացն մինչ 'ի գլուխն 'ի վեր համբարձեալ վազէ, քաջալանջ, և լայնապարանոց, փչեցեալ լի սրտմտութեամբ և թունիւք ․ որպէս այլք՝ ձեռամբ օրինակէին, այսր անդր ածելով զլեզուն, սուլմամբ յոյժ անզգամաւ ։ Իսկ նա 'ի վեր համբարձեալ կարի յոյժ զագին վիշապակն՝ 'ի վերայ շարժէ զայն, պատրելով, զի իբր առ հակառակակայ կենդանի պատրեալ ձգեսցի, և յերեսն 'ի գուճ իջեալ յարձակի 'ի վերայ ․ և նուաստացեալ ինքն բոլորովին լոկ զերեսն 'ի վեր ունի՝ ակն ունելով և սպասելով ։ և երկուցեալ թէ

magnum fortemque animum demonstrare mira in pugna arte. Ecce enim istum (taurum) vidi in luctam venientem, pedibus, gladiatoris instar, pulverem suscitare, torve aspicere oculis rubescentibus, et cornibus ad feriendum paratis furore fervere, totoque aspectu horrendum apparere. Aprum autem dicunt, qui venatum exeunt in sylvis, quum viderit venatores, non prius viribus armari, quam in arbores vicinas acuerit dentes. Ursi vero secedentes impetumque facientes cervicem immittunt sub medio adversarii, et retorquentes violenter sternunt in terram, et pedibus constringunt artificiose velut laqueo captivantes. Et quidquid paedagogis (vel ludorum magistris) in usu est, per astutiam peritiae, totum ipsi exequuntur. Singula singillatim dinumerare superfluum est.

Ecce enim nudius tertius dracunculi cum viperis Aegyptiacis luctamen videns, non modicum stupefactus fui: ita ut ex ipsis rebus necessum habuerim credere veritati de hoc, quod rationis particeps esse, haud secus ac rationalibus, caeteris quoque animalibus concessum fuerit. Vipera enim venenosa venit ad congressum, velut geminae naturae ac biformis facta; quippe quae caudam nimio strepitu in forma globi retraheret; de pectore vero usque ad caput sursum erecta accurreret pectore forti, et larga cervice, inflata, plena furoris venenique; sicut alii quoque quasi digito indicabant, huc illuc versando linguam cum sibilo immani. Draco vero elevans altius caudam suam, removit eam, ut vipera decepta, in ipsam tamquam in adversarium sibi animal irrueret. Ipse dein super faciem pronus serpebat totus humiliatus, oculis solis sursum directis, et expectans praestolabatur; veritus tamen, ne forte illa praeveniret, et vulnus

մի՛ զուցէ յառաջագոյն ժամանեալ հարուածս ընկալեալ կարեւորս, եւ միանգամայն եւ պատրաստելով դէմ յարձակմամբ։ Արդ յորժամ զգացէ, թէ հնարք մարտին իւրոյ ըստ կամաց եղեն, եւ իժն իբր առ զազան առ ագին լրջաբար հակառակիցէ, յանկարծօրէն յարձակեալ կոկորդի խածմամբ զպարանոցէն բուռն հարկանէ եւ հեղձուցանէ։

Բայց վարին կենդանիքս այս եւ լաւ հրամանօք քան զգարանապետս եւ զդաստապետս՝ ոչ կարօտեալք առ 'ի միմեանցն մխիթարութենէ. քանզի առանց ոգւոյ 'ի գործել պատրաստագոյն է, 'ի ձեռն որոց յաճախ գործքն զարթուցեալ լինին, եւ սրէ՝ ոչ տուեալ թոյլ դանդաղել, այլ առ 'ի զօրութիւն յառնել։

Քանզի եւ ես յորժամ հրեշտակ չոգայ 'ի Հռովմ՝ յաճախ տեսի 'ի գազանամարտսն զօրէն քաջ սուրհանդակաց յառաջագոյն սուրհալով, եւ այլուստ կողմանէ իբր խարազնեաւ՝ ագեօքն զքամակն եւ զկողսն ծեծելով 'ի յորդորումն. զոր եւ զայս կառավարքն 'ի ձիընթացսն ասեն թէ առնեն։ Քանզի ոչ միայն 'ի պատիժս պատուհասի զտանջանսն 'ի վերայ հասուցանեն, այլ եւ առ յիշատակ ոտից։ Այս եւ քերթողն գիտացեալ ասէ.

«Ագեաւ զկողս եւ զքամակ յերկոցունց կողմանց ծեծէ, որդ եթէ զինա գրգռէ կռուել»։

Արդ այսչափ արութեան ցանկութիւն 'ի հզօրագոյնսն է, մինչ զի եւ տկարագոյն զօրութեամբքն քան յօժարութեամբքն մարտիցէ՝ յամօթ առնելով զբազումս, ոչ անյայտ է։ Քանզի ասեն՝ թէ առիւծք յորժամ 'ի հակառակս 'ի բազում հա-

sibi adferret periculosum, parabat se insimul ad impetum faciendum. Quando itaque sensit insidias luctae suae ad libitum cessisse, quum nimirum vipera cum cauda sua serio dimicare videbatur, subito invadens eam, acri morsu prehendit cervicem ejus, et suffocavit.

Porro haec animantia utuntur etiam ordine meliori, quam cohortis praefecti ac centuriones, minime indigentes adhortatione mutua; quoniam prompta sunt ad operandum sine excitamento, quo necesse est homines identidem ad opus impelli, quod acuit audientes, nec eos cunctari sinit, sed excitat ad virtutem.

Etenim ego etiam quando per legationem adii Romam [1], crebro vidi in bestiarum congressibus, quod more optimorum cursorum prius huc illuc discurrebant, et ex altera parte tamquam flagello caudis propriis dorsum et latera percutiebant, ut sese hortarentur, quemadmodum in hippodromo aurigae faciunt. Quoniam non solum supplicii loco flagella adhibent, verum etiam movendis pedibus (ut se se moveant). Propterea et Poëta certior factus dicit:

«Caudâ latera dorsumque ex utraque parte

Percutit, ut irritet ad certamen seipsum».

Tanta itaque fortitudinis vis in robustioribus existit: ut quae vires debiliores desiderio habent, erubescant, quod ignotum non est. Dicitur enim, quod leones quum in congressu ob multam oppugnationem debellantur, obtuentes secedunt

1 Alexander, vel Lysimachus satis hic se monstrat legatione Romam petiisse, haud secus ac Philo. Si quis autem nolit id concedere, necesse erit dicere, quod aliqua interlocutus sit etiam Philo ipse. Verum integrum responsum Philonis ad omnia adversarii dicta paulo inferius clare videbis.

կառակութենէն թուեսցին 'ի պարտութիւն մատնել, հայելով 'ի բաց գնասցեն հանդարտիկ գոչելով. և այսր անդր շրջելով՝ ցոյցս ամօթոյ մատուցանելով մոլորութեան, և շրջեալ դերեսան և ձայն պախեալք և թաքուցեալք՝ հաւանեցուցին խնդութեամբ զյանդիմանութիւն որ մատնցոյց առնէն, միշտ ձողոպրել կամեցեալք, և յետոյ դարձեալք իբր յարձակարանէ ընթանան:

Իսկ ձիոց ազգ՝ այսպէս է պատուասէր, որպէս զի առհա անդէն իսկ յելլադա, և 'ի խուժադուժ ազգի, որպէս մարդկան՝ և ձիոց մարտեացն ընթացի մրցանակ եդեալ լինի: Եւ ոչ միայն նուազ յայլմն՝ որոց դոյզն է բան, այլ և 'ի մեհենական մարտս նահատակութեան, յորս 'ի տիեզերաց երկրէ գան ժողովլին ըստ զանազան տեսակաց պէտոյից, ոմանք յաղագս մարտչին յաղթութեան յուսով. և ոմանք տեսլեանն ցանկութեամբ, և ոմանք ըստ վաճառականութեան: Քանզի պատրաստագոյնքն կամք 'ի ժողովս տօնիցն հասելոց ամօթ համարելով՝ եթէ ոչ անդր ելեալք 'ի տուն ինչ բերցեն:

Բացեալ դիւցազնայից տեսլարանաց և ձիոց, յոլոմպիադումն, 'ի Նեմեայսն, 'ի պիթիադումն, ըստ Նեղցին, և զձիաբուծիցն է տեսանել փոյթս, և դժնդակութե հոգս անձառս, անխնայ ծախս, ասպաստանս կազմելով, կերակուրս պատրաստելով, մարզիչս 'ի վարձու ունելով, որք զանասնոցն զբնական արագութիւնն գրգռեալ սրեսցեն խնամովք դարմանոյ: Յորժամ մարտն հասցէ, յառաջնում անդ զգայ՝ (լ. անզգայ), տեսանելով զարձակարանսն, ուստի յառաջագոյն ընդոստուցեալ լինի յելմն ընդելեալ առարագընթացսն. և ապա 'ի դուրս թողեալ թռչի, և երկայն երկայն և յաճախապէս վազիւք տագնապել փութայ:

Քանզի եռանդ՝ և հիանալի տեսիլ

lente vociferando, et huc illuc ambulantes pudere se de errato manifestant; atque aversis vultibus, et voce remissa se se abdentes, persuadent, quod ultro reprehensionem indicantium se digito volunt evitare, et retrorsum reversi velut ex stadio currunt.

Equorum autem genus adeo cupidum est honoris, ut in ipsa jam Graecia, atque apud Barbaros, sicut hominibus, ita etiam equis certatim currentibus praemium apponatur. Et non solum in minoribus congressibus, quorum exigua est ratio, sed et in sacris certaminibus, ad quae ex orbe terrarum veniunt congregatim ob varias necessitatis species, aliqui propter colluctationem spe victoriae, quidam verò desiderio spectaculi visendi, ac nonnulli ob negotiationem; quoniam paratiores sunt voluntates advenientium in coctum solemnem, pudori ducunt sibi, si eò egressi nihil in domum adduxerint.

Apertis itaque heroicis theatris, cursibusque equorum, ludis Olympicis, Nemeaeis, Pythiis, Isthmiis, agasonum quoque studium videre est, et diras curas ineffabiles, impensas sine parsimonia, stabula construentium pro equis, cibos parantium, locantiumque exercitatores (vel instructores), qui animalium velocitatem naturalem excitent acuantque per curam et alimentum. Quando certaminis tempus venit, jam jam rem sentit, videns circi carceres. Unde primum irritatur ad resiliendum velociter disrupto claustro; deinde foras emissus evolat, atque longius per longitudinem festinato cursu satagit properare.

Ecce nudius tertius mirum spectacu-

եղեալ՝ բազում բիւրս մարդկան դարձոյց. քանզի էր մարտ քառաձիոց եօթանց ընթացելոց: Վասնզի էին որք 'ի վերջ մնացին, բայց երկուքն՝ որք և արագութեամբ առաւելեալ էին, վիճէին ընդ միմեանս հանգիտաբար: և կառավարացն՝ զի թէպէտ և ոչ մարմնովքն, այլ գոնեա յաղագս ոգւոցն յօժարութեան, որպէս դէպ էր, ընդ նոսա ընթացելոց: և մին 'ի պատուասիրութենէ յափշտակեալ անկաւ ոչ գիտացեալ: Իսկ նոքա անապատ մնացեալք 'ի կառավարէն, ինքնահրամանք հանդերձ յօժարութեամբ ամենայն սրտմտութեամբ նկրտէին, ձգտեցուցանէին զինքեանս առ 'ի յընթացս փութոյ. օրինակ իմն 'ի կառավարէ զարագութիւնն ցուցանելով, հանդերձ տեղեկութեամբ. զոտսն ոչ վայրապար փոխէին, իբր թէ այսր անդր անօգուտ յածելով ընթացիցն, այլ իբր 'ի վերայ գծի ընթանալով ուղղակի, անխափան կացեալք 'ի մէջ, և այնոցիկ որ զհետն ընթանային, զի մի ժամանեալք յառաջ վարեալք անցցեն 'ի շրջանակին, յայն տեղւոջ ուր բազում ախալանքն լինին, 'ի ձախ և ի դէպ շըրջեցեալք հանդիպեցուցանելով: Ընդ միտ ածեալք՝ ընդ շրջանակն մօտ հպեցի սռնին, և զյահեկէն ձին, զի մի բոլորակ մեծաց պարագրութեանց ընդարձակութիւն ունել այնմ որ զհետն գայ, և որ այլ ևս:

lum multas hominum myriadas obstupefecit. Erat enim certamen quadrigarum septem concurrentium: caeteris ergo post remanentibus, duae velocitate praevalentes contendebant aequo marte, aurigis etiam etsi non corporibus, saltem animi nisu, quantum in eis erat, concurrentibus; at unus raptus ambitione cecidit haud sibi conscius. Tunc equi destituti ab auriga, suapte vi, omni cum furore se se regentes satagebant tendebantque in cursus sollicitationem, quasi vero ab auriga sibi adhibitam celeritatem praeferentes, una cum peritia; ita ut non pedes frustra moverent huc illuc inutiliter converso cursu, sed potius quasi per lineam directe currentes, expedite medium tenerent stadii, ne forte qui post se sequebantur, praevenientes, praecederent excederentque circulum: eo vero loco, ubi multi gyri aguntur, apte commodeque se vertentes obviabant alios; perpendendo illud quoque, ut circulum propius obtingeret temo cum equo a sinistra existente; ne videlicet gyrus majoris periodi largitudinem relinqueret ei, qui post veniebat, et caeteris.

Իսկ զի՞նչ ևս՝ և զյաղագս գազանագունին կենդանւոյ փղին պատմեն, որոց ասել 'ի սկզբանէ, և զամենայն հինսն յիշատակ մատուցանել, այնց որ առ անտիոքաւն եղեն իրք: Ասիացւոց իշխանն՝ երամակ փղոց բուծանէր առ 'ի ձիամարտութիւն հակառակակիր օգնականութիւն. քանզի 'ի ձայնէ փղաց սարսեալ երկնչի ձի՝ իբր յերկիւղէ ըմպահկելով փախչել: Իսկ այնոցիկ որոց վեհ են ըստ մարմնոյ առողջութեան, և զայն որ առ 'ի գործելն զօրութիւն է, անուն եդ ըզ-

Quid autem dicendum ad ea, quae referuntur de ferociore animali, nempe elephanto? Ut autem omnia antiquitus dicta praeteream, memoriae mandabo res sub Antiocho actas. Asianorum princeps armentum alebat elephantorum, ut in congressu equis objectum juvamini esset; a voce enim elephantis abhorrens pavet equus, ita ut ob metum violenter fugae se det. Itaque iis, qui praecellebant corporis vigore, et robore, eo quod ad operandum juvat, appellationem in-

դիւցազանցն անուանս ։ Զնախապատուութիւնն՝ Էանտայ տուեալ, որ քան զամենայն էր առաքինի երևել և գործել ։ Ընդ գետ համդերձեալ անցանել զօրու, էառ՝ 'ի վերայ ափինն անցեալ կայր՝ յանցէն երկուցեալ կարծեմ յորձանացն ։ Իսկ որք զհետն գային, որպէս վայել էր, աներկիւղ եղեալք՝ զդասն զգուշեաւ պահէին, մինչև թագաւորն առաքեալ կոչեաց զաուծանօղսն ։ Քանզի ժամանակն երագութեամբ էր, մըրցանակ կրկին զնէր առաջի այնոցիկ՝ որ յառաջ քան զայլսն անցցեն, որ 'ի վերայն է արծաթ, և փղին՝ նախապատուութիւն ։ Արդ վասն զի պատրոկղոս զանց արար վազեալ 'ի գետն, քամահաբար արար զանցն, զորոյ հետ ամենեքին անցին այլքն, և պատուի արժանի եղև ։ Այս դժուարեալ զի մի զրկեսցի 'ի նախապատուութենէն՝ էառն, և դժուարեալ զափայր խառնաքնդորել յուզեալ զկարգ դասուն, մինչ զի սակաւ ինչ պէտոյ էր քան զտելամոնեայ որդին վատթար լինել՝ յաղագս աքիլլեայ զինուցն նոյն օրինակ մոլեալ ։ Քանզի խոպալով և ընդվզելով և յուղին և 'ի զօրուն անըմբերելի էր, յանարգանաց փախուցեալ, և պատուոյ բաղձացեալ ։ Այր մարդս այսպէս, ոչ արութեան միայն զհետ է գտանել. այլ և որ զհետն գայ քաջութե՟, բարեփառութե՟ փափագէ ։

Քանզի ահա ոմանք կենդանի անասունք համուրերձ ասացելովք առաքինութեամբքս՝ և զարդարութիւն կրեցին, ղուղակք, և ցամաքայինք, և օդայինք ։ Քանզի այն որ ըստ ծովուն՝ 'ի պինասին և 'ի պինաապասեկին՝ հասարակութիւն միաբանութեան յայտ է ։ Քանզի կցորդութիւն ունի կերակրոյ, և զսոյն զսա բաշխեալ տանի ։ Այս զնոյն զայս զտրոքիլոսն ամենեցուն առնել, և ըզպոմպիլոս՝ խոստովանութիւնս անարձակս՝ այն որ 'ի հասարակութիւն միաբանութեան ապատանութե՟ նուազս ։

didit ex Heroum nominibus, praeferentiam concedens Ajaci; illi nempe, qui prae omnibus fortis videbatur, et operi deditus. Quum ergo flumen rex transiret cum exercitu, Ajax (nuncupatus elephas) ad ripam morabatur, transitum timens, ut puto, ob gurgitem. Qui vero sequebantur, ut decebat, impavidi reperti, ordinem (tamen) diligenter servabant. Donec rex misit vocavitque altores, quia tempus erat accelerandi, bravium duplex pollicitus transeuntibus ante alios, insidenti nimirum argentum, et elephanti dignitatem primi honoris. Quoniam vero Patroclus transfretavit desiliens in amnem, ita ut audacter transitum fecerit, quem secuti et alii transierunt, ideo ipse honorem assecutus est. Aegre id tulit Ajax, ac ne privaretur dignitate, tam molestus, et agitatus, deturbare totum ordinem castrorum voluit, ita ut videretur conqueri se deteriorem evasisse Telamonis filio ob arma Achillis similiter furentis: siquidem livore plenus, et rebellis, in itinere ac in castris intolerabilis erat, ignominiam effugiens, et gloriam petens. Utinam et homo talis fuisset, ut non solum fortitudini acquirendae studeret, verum etiam sequelam virtutis feliciter optaret!

Ecce enim quaedam animantia praeter jam dictas virtutes, justitiam etiam praesetulerunt, natantia, terrestria, et aërea. Quando quidem jam in marinis Pinnae et satellitis ejus aequitas in societate manifesta est; contubernium enim commune cibi habent, et aequaliter eum distribuunt. Idem facere et Trochilum ac Pompilum in confesso est apud omnes, qui minores iis comperiuntur in vita communi.

Իսկ 'ի թռչունս՝ բուն զվերին զարդարութիւն՝ արագիլ ցուցանէ, զծնօղս փոխանակ կերակրելով, և միանգամայն ընդ թևաւորութեանն ոչինչ այլ նախ գործ առաջի դնելով յառաջ՝ քան զշնորհսն հատուցանել, և այնոցիկ՝ որ բարիս արարին նմա՝ փոխարէն տալ: Բայց հաւասար նմին և ցամաքայնոյն ոմանք որ գործեն դէպ է: Զի թէպէտ և ասել ոչ ունիմք զամենեցուն բնութիւնս, և ոչ տեսանել և ոչ ստուգել կարեմք, բայց հաւատալ պարտ է վկայիցն յայտնեաց՝ յաղագս աներևութիցն: Քանզի արժան՝ ոչ ոմանց, այլ ամենեցունց մասանցն զաշխարհս գոյանալ. և սակայն յոր մականի արդարութիւն և անիրաւութիւն, ամենայն իրօք և բանիւ: Վասն զի և բան երկաքանչիւրոց. և որպէս մարդկան, այսպէս և ասացելոց կենդանեաց բաժանեալ տացի: Յիրաւի այնոցիկ որք կերակրեն զծնօղսն արագիլք՝ պատիւ ինն որոշեալ տան յառաջեցելոցն, և կամ պատիժս: Քանզի գովեն և պխնասպասեակքն բաշխելով պինայցն զկերակուրն զոյգ, և զընդդէմն՝ պարսաւանաց և ամբաստանութեան արժանի առնեն, թէ որ զասացեալն միայնք վատարեսցեն: Իսկ սակայն որք միանգամ 'ի պարսս մեղուաց աշխատին, զիշամեղուն վնասակարս գործեցելոյ խորսխացն համարեալ՝ սատակեն: Վասն զի որպէս ասէ եսիոդոս, « զայլոց վաստակս յիւրեանց որովայն մուծին »:

Inter volucres autem vel ipsam supremam justitiam ciconia demonstrat, parentes nutriens, [1] et statim ut alata fuerit, nullum aliud opus sibi proponens, antequam gratias retribuat, et benefacientibus sibi vices reddat. Verum hoc pariter et terrestrium aliqua agere persuasum est. Nam etsi nequimus omnium ipsi naturas proferre, nec lustrare, neque certius indagare, oportet tamen fidem praestare testibus manifestis in iis quae ipsi non videmus. Aequum est quidem non nonnullis, sed universis partibus mundum compositum esse; verum partem eam, in quam cadit justitia et injustitia, illam omnino praeditam esse etiam ratione: utraque enim ad rationem pertinet. Itaque sicut hominibus, sic quoque animalibus memoratis distribuatur (ratio) necesse est. Jure sane (homines) ciconiis adultis parentes alentibus honorem certum exhibent, aut contumeliam; laudant et satellites Pinnis aequaliter distribuentes cibum; ex adverso vero, opprobrio et accusationi dignum censent, si soli consument dictum (cibum). Qui vero laborant in examine apum, fucos nocivos favo elaborato existimantes deperdunt; quoniam ut ait Hesiodus, « aliorum laborem in ventres suos induxere ».

Տեսեալք առաջինքն զառաքինութիւն մինչև յայլ կենդանիսն հասեալք՝ 'ի մարմնակերութենէ հրաժարեցին. և մինչ 'ի բազում ժամանակս սովորութիւն յելլադա և 'ի խուժադուժ ազգին ասեն կալեալ: 'Ի ծննդոցն ապա լուծանիլ՝ որք 'ի փափուկ կեանս բարեկենդանութեան թաւալեցան: Որք նորոգ գտեալ

Videntes antiqui virtutes usque ad bruta animantia devenisse, a carnis esu se se abstinuerunt; ac ad multum temporis consuetudinem talem inter Graecos et Barbaros obtinuisse ajunt, donec prisca temperantia labente, in delicatam vivendi rationem cum voluptate declinarunt: novis enim cupiditatibus ad-

1 Haec usurpat cum aliis Sergius doctor Armenus in comment. II. Petr. Serm. I. pag. 529.

* Արագիլ արդար, զի զծերացեալ հայրն կերակրէ ||: Similia occurrunt etiam apud alios.

զցանկութիւն՝ արտօրինագոյն հեշտ ցանկութեամբք զքաղաքս լցին, որոց սկզբունքն են փծանք. և սպանմունքն ոչ մաքրելով եղեն։ Ուստի ազգ այնոցիկ որ 'ի խրատու են, որք նախանձաւորք պիթագորեան իմաստութեանն են, և ոչ եթէ կարէ ինչ լիցի, 'ի մարմնոյ հպեացին, վասն կրօնից ժուժկալութեանն, և 'ի հիւանդութեանց խուսմանէ։

Քանզի ունին իմն գործ բնութեամբ մարմին ոգւոյ, ոչ միայն վասն ընտանութեան որոց են ընդելք միայն, այլ և վասն փոխանակ հատուցանելոյ մտերմութեան. քանզի սիրեցեալն և փոխանակ սիրէ, և որոց միանգամ խնամ ինչ դարմանոյ արասցուք՝ բաղձայ զհանգէտն օգտութիւն փոխանակ մատուցանել։

Իսկ հաւասարակութեան և արդարութեան մեծ ցոյցք, և նոքա վարին. տինա ոչ առաւել նուազ քան զմարդիկ։ Իշխանս կացուցանեն, և դասս՝ յորում կարգեսցի՝ ոչ երբէք լքեալ. և զորս ընտրեն իշխանս՝ ամենայն հաւանութեամբ զհետ երթան նոցա։ Իսկ հաւատ ասացելոցն հաւաստի տեսանելիքս։ Քանզի է զուարակ՝ յանդեայս, և հօրանաց՝ քաղ, և խոյ՝ հօտից հեղինակ։ Իսկ 'ի վայրենի ջոկերս՝ մի իմն 'ի թագաւորականացն առաջակաց եղեալ, որոյ մեծամեծք և բազում կենդանիք զհետ երթան, ա̃ծապարագք՝ դէպ եղև լինել։

'Ի պարսս մեղուաց աներկբայս կացեալ լինին թագաւոր. որոյ խնամութի առաջակացութեան ընկալեալ, երկնչին 'ի նմանէ և սարսեալ են։ Իսկ պատուհասս կրեն՝ որք ընդ նովաւ են՝ սպասաւորքն ամենեքին։ Իսկ եթէ իցէ և աճեցեալ պարսքն՝ առաւելեալ լիցին զօրէն բազմայր քաղաքի, գաղթեալք յայլ վայր փոխին. իբր տնակից իմն առաքեալ լինին։ Իսկ եթէ իցէ որք զիշխանութիւնն առին՝ վերակացու լինել ոչ կարացեալ, յանիշխանութենէն իբր 'ի բազմիշխա-

inventis, illicitis deliciis civitates adimpleverunt; quorum principia morbi sunt, quibus non expurgatis, mortes subsecutae sunt. Unde homines disciplina instructi, qui aemulatores sunt Pythagoricae sapientiae, neque si necesse etiam fuerit, carnem attingunt, propter sobrietatem religiosam, et evitationem morborum.

Etenim habent ex natura relationem aliquam corpus et anima, (animalia et homines,) non solum per familiaritatem cum iis, quibus cum solis assuefacta sunt, sed etiam ut reddant quod debetur fideli dilectioni; qui enim diligitur, diligit utique vicissim; et cuicumque curam adhibemus diligenter, hic optat parem utilitati acceptae referre recognitionem.

Aequalitatis ergo et justitiae argumenta sunt magna, quod eadem et ipsa animalia praestant, immo majora quam homines. Etenim principes constituunt et ordines, quibus statutis, nulla est negligentia; et electis a se principibus omni obedientia obsequuntur. Fidem probant dictorum certam oculi ipsi. Taurus enim armenti, et hircus caprarum, et aries gregis dux est; atque in agrestium coetu unus ex regia fere familia praepositus existit, quem magna multaque animalia sequuntur, quod divinitus impressum esse convenit.

In examine apum extra dubium constituitur rex, quem dispensatione praesidentiae praeditum verentur omnes et pertimescunt, et puniuntur qui sub eo sunt ministri omnes. Quod si adauctus fuerit numerus examinis excessive, populosissimae civitatis instar, in coloniam aliàs transferuntur velut familia propria. Sin autem illi, qui principatum susceperunt, nequeant agere officium praesidentis, ex anarchia vel ex polyarchia concussae destructaeque dispergun-

նութեանն յողղողղեալք քակտեալք ցրուէին ։ Քանզի ահա և բազմութիւն հաւուց տեսի տողաբար՝ զի թռչին առաջնորդութեամբ ոմանց, և այլոցն դհետերթութեամբ, և 'ի գետս և 'ի ջրաշեղջս, և 'ի ծովս երամս ձկանց իբր ակօս իմն ուղիղ 'ի միում գծի ձիգ երկար՝ զօրէն զօրու յերկար ձգտեալ 'ի դարմանապետաց և 'ի դասապետաց ։ Այսպէս 'ի քաղաքական առաքինութէ կենդանեացն տեսակք կցորդութիւն ունին, և ցուցեալ է՝ զի և մատակարարանին ։ Այսքիկ են յայտնի, յանդիմանութիւնքն բարուց խրատու և նախահոգութեան ։

Բայց սակայն ոչ դուզնաքեայ առաքինութեանցն՝ և չարիքն՝ բնութեան բանականի են զեկուցմունք ։ Քանզի նոյնօրինակ սակաւ ինչ պիտոյ ինձ ցուցանել, մեղանաց՝ և մարդկան և այլոց կենդանեացն է անզգամութիւն ։ Քանզի անյագ գիջութիւնք՝ և երկիւղք՝ և անիրաւութիւնք՝ և որ ինչ միանգամ 'ի սոցանէ՝ գրեթէ 'ի միում տեսակի հասարակ եղեն բազումք և շամբուշք, և ճըշմարտութիւնն թափուր եղեալ զկենդանեացն ։ Օր իբր զօրէն՝ ոմանք խարամանգք, գայլք և աղուէսք ։ Նոյն դարձեալ գէջ խառնակեղ, քաղք և աղաւնիք . քանզի վասն յաստղկան մոլութեն է, և արուն զձուսն սովորեաց փշրել . վասն զի մի՛ իգքն 'ի վերայ ձուոցն նստեալ խափան լիցի նմա վերանալ ։ Քանզի տռփութիւն ցանկութեան և սոցա՛ է հաս՝ ուժգին 'ի վերայ անկեալ, ոչ միայն կացեալ մնացեալ 'ի հոմազգիսն, այլ թշնամեաց զեղեալ վասն անյագման ։ Քանզի զորօրինակ կարծեն մարդիկ յաճախ և ստէպ ստէպ բազմազան կերակրովքն և անյագ խահիւքն՝ յորս 'ի սովորութենէ կրթեցան, զցանկութիւնս նորոգս գործեցին, ուրեանց բոզս այլս գտեալ դրդեցան՝ և զանսովորսն գործել . որպէս բանն ունի զպասիփայէ զմի

tur. Ecce enim et multitudinem avium vidi, gregatim volantem, quibusdam praecedentibus, aliis postsequentibus; necnon in fluviis, stagnis, et maribus coetus piscium tamquam rivus rectus in una linea protrahitur, exercitûs instar per longitudinem extensi a praefectis legionum magistrisque militiae. Hoc modo politicae virtutis animantium genera habent participationem; jamque ostensum est, quod dispensatione gaudent; quae sunt argumento moralis disciplinae et providentiae.

Porro non minus vitia quam virtutes sunt indicia naturae rationalis. Pronum enim mihi est demonstrare, quod perversitas peccati tam hominibus, quam animalibus inest. Nam avida luxuries, timiditas, injuria, et istiusmodi, in una fere specie communiter multiplicatae sunt usque ad insaniam; probitate autem vacua sunt saepe animantia. Quaedam, exempli gratia, sunt callida, ut lupi et vulpes. Item alia luxuriosa, ut hirci et columbi; adeo ut ob vitium veneris mas soleat ova frangere, ne foemina super ova sedens impediat sibi coitum. Cupiditas enim libidinosa praevalet etiam in animalibus modo violento, ita ut non sit eis satis ferri ad cognatos, verum etiam ad inimicos propter aviditatem. Nam quemadmodum ut putatur, homines per frequentes multiplicesque cibos, et avidas dapes, quibus de more dediti sunt, novas cupidines sibi fecerunt, et meretrices alienas adinvenientes, incitati sunt insolita perpetrare; sicut sermo habetur de Pasiphaë Minois Cretensis filia, quae fertur adamasse taurum, peperisseque monstrum Minotaurum; simili modo in homines nonnulla (animalium) exarsere, sicut cantatus ille aries Glauci. Alio-

նովայ դուստրն կրետացւոց հարեալ 'ի ցլոյ՝ ծնանել խառնագազան իմն՝ մինովայ ցուլ։ Զայս օրինակ և 'ի մարդկանէ ոմանք հնարին ցանկալ, որպէս այն՝ որ երգին խոյն գեղաւկայ։ Բայց եթէ ոչ, ուստի՞ այլազգի այլակերպ և հրաշածին ինչ դէպ եղև ծնանել՝ եթէ ոչ յաննմանազգեաց 'ի խոտոր խառնակութենէ։

quin unde alieni variique generis monstra portentosa evenit nasci, nisi ex dissimilium prava commixtione?

Իսկ յաքայիա սակայն ասեն 'ի հինսն, թէ դելփինն մանկան, որ առաւելեալ էր գեղեցկութեամբ երեսօք, ցանկութեամբ ըմբռնեալ, բազում անգամ 'ի ծովեզերէն 'ի ներքս 'ի խորս 'ի վերայ բառնալով մկանանցն՝ վերամբարձ բերէր 'ի վերայ ալեացն։ Իսկ բազում անգամ 'ի ներքուստ անտի մինչև 'ի ծովեզրն գալ բերել առանց վտանգի. և լուծանել զերկայն ասպարէսն՝ յորժամ և ըզկեանսն. քանզի իբր մեռաւ մանուկն 'ի մանկութեան տիս, դժուարեալ դելփինն՝ ընդ նմա և զոգին երևի հանել, չնչական կապանացն 'ի մարմնոյն պնդեալ հաստատագոյն բռնութեամբ լուծեալ։

In Achaïa ipsa, ut dicitur apud antiquos, delphin pueri excellentis in pulchritudine vultûs desiderio captus, multoties ex ora maris intus in pelagus deferebat super dorsum elevatum supra undas, et multoties ex pelago usque ad ripam seducebat sine discrimine. Et tunc demum cessavit a stadio hoc longo, quando et a vita: mortuo enim puero in puerili aetate, moleste id ferens delphin, cum illo et animam visus est exspirare, ligamen spiraminis cum corpore constantius connexum violenter dissolvens.

Իսկ են ոմանք՝ որ այնչափ լի՛ են երկիւղիւ, մինչ զի տկարագունիցն տեղի տալ, և առ ստուերս զօրաւորացն պախուցեալ է։ Իսկ է զի յայրս՝ որք ընդ լերամբ են, և 'ի ձորս և 'ի թանձր անտառս սարսեալ թաքչի. և է զի 'ի բարձր և 'ի թաւ մայրիս, և զերեսն այսր անդր շուրջ ածէ, ակն ունի, ոչ միայն 'ի հաւուց թռչմանէ երկուցեալ։ Վկայեն եղջերուք բանիս. զորոց անարութեան յառաջագոյն ըստգիւտ եղեալ բնութեանն, որպէս երևի, վրիժակացն գործեաց 'ի նմա բազմութիւն. ոչ որպէս այլոց կենդանեացն կապելով 'ի գլուխն կրկին եղջիւրս, այլ առատագոյն ուղէշք այսր անդր բուսեալք զօրէն ոստոց 'ի ստեղունս, զի կարօտագոյն յոգւոյն առ զօրութիւն առաւելաստացութե̃ զինուորութեան հանդիտասցի։ Բայց զինչ օգուտ է անարեաց սպառազինութիւն

Sunt etiam alia tanto timore plena, ut infirmioribus cedant, et ad umbras fortiorum trepident. Nunc in speluncis, quae sub montibus sunt, et in vallibus, condensisque sylvis, cum tremore latitant; nunc in altis frondosisque saltibus: ubi oculos huc illuc versant haesitabunda, ipsum volatum avium metuentia. Testes sunt his dictis cervi: quibus fortitudinem cum negarit natura, ut videtur, instrumenta quibus se tuerentur concessit, et haec ipsa ramosa; haud sicut in caeteris bestiis in capite sitis geminis cornibus, sed abundantiora germina hinc illinc pullulare faciens velut ramos in truncis, ut pote animo forti carentes, saltem per excessum armaturae aequalitatem sortirentur. Sed quid refert ignavis ex armatura fortitudinem acquirere? nec enim mulieres deformes

յարութեանն ստանալ։ Քանզի ոչ զարդու՝ կանանց տգեղաց 'ի գեղեցկակերպութիւն. վասն որոյ պայծառացեալ զարդու ամօթ նշանաւոր է։

'Ի մարտի երկիւղածութեան ոչ երբէք տարցի նապաստակ զերկրորդութիւն եղջերուի։ Քանզի դողայ միշտ կենդանիս այս, և սարսեալ է. ոչ ուրեք հաւատալ ամենեւին, ոչ ասեմ գազանաց, այլ և բնութեանն մասանց։ Քանզի երկնչի և 'ի բխմանէ վիժից աղբերց, և 'ի ծովու ձղփմանէ (կամ ձողփմանէ) և 'ի հողմոյ և յօդոյ. և ամենայն որ ինչ միանգամ 'ի վերայ երկրի է. զի յաղբիւրս, և 'ի պրակս, և 'ի ցամաք տերևակոյտս 'ի ներքս գալարել (կամ սալարել։) Վասն որոյ ինձ թուի՝ քերթողական ազգն ոչ վայրապար ղօղակ զնապաստակն կարծել վասն ղօղելոյն և պախելոյ։ Վասն այսորիկ և ամենեցուն օգնական բնութիւնն զօրավիգն ձեռնընկալութիւն երկիւղի չնորհեաց կենդանւոյն արագոտնութիւն՝ համազիտարագս թևոց գործեցեալ զոտս, ոչ իբր զայլոցն հաստատեաց յանփտուտ և յամնեխս և 'ի թաղկեալ մորթւոջ, բայց զօրէն սպնգի անդայտացոյց, զի օդ բազում ընդունելով՝ ընդ նմա թեթևագոյն համբարձցին յընթացս։

Իսկ ցորչափ սոքա լի են պակչելով, այնքան ոմանք առ անամօթ և լիրբ յանդըգնութիւն աձեցուցեալ զարգացուցանեն զինքեանս։ Իսկ զի՞ պիտի զվարազաց, կամ զընձուց, կամ զառիւծուց պատմել զհարստութիւնս, որք առ անիրաւել և զրկել պատրաստք են. քանզի թէպէտ և ընդնդակից մարդկան կենդանին շուն՝ յորժամ յումեքէ յանընդել երեսաց բախեսցի, մոլի և կատաղի. և եթէ երևեսցի հեռագոյն՝ յաճախ կոնչէ, և յարձակելով անկասկած հաչէ. և մօտ եղեալ՝ 'ի վերայ ընթանայ,

ornatus juvat ad formositatem, immo claritas ornatus ruborem inducit.

In certamine timiditatis nunquam ferat lepus secundas cervo concedere. Namque tremit semper haec bestia, et timet cuiquam fidere, non dico belluarum, sed etiam partium naturae. Quoniam timet et scaturigines fontium salientium, et strepitum maris, venti aërisque, omniaque, quae sunt super terram; ita ut circa fontes, dumeta, et siccorum foliorum congeriem contrahatur. Quare ut mihi videtur, poëtarum genus non sine ratione *latitantem* vocat leporem, eo quod lateat trepidetque [1]. Ideo omnium auxiliatrix natura adjumenti loco contra timorem concessit huic bestiae velocitatem pedum parem celeritati alarum; pedes ejus non ut caeterorum firmans in imputrida ac glomerata pelle, sed adinstar spongii dilatans, ut nempe multum aëris recipiendo, ope ejus levius elevarentur ad cursum.

Quantum vero isti pavore sunt pleni, tantum nonnulli in impudentem audaciam feruntur. Quid enim oportet aprorum, vel pardorum, aut leonum referre praepotentiam, qui ad injurias violentiasque faciendas parati sunt, quum vel connutritus inter homines canis quando obtingat vultum sibi infamiliarem, furit praeter modum? qui si ex longinquo appareat, crebro murmurat, et cum impetu impavide latrat; appropinquantem vero invadit, cunctis imminentibus malis contemptis. Nam supersiliens vehe-

1 Λαγὼς enim *lepus* est, et λαθεῖν, *latere*.

զամենայն զ'ի վերայ արկածս քամահելով ։ Նմանզի անցեալ ուժգնագոյն սաստիկ՝ արիւնըռուշտ աչօք հայելով փըրփրով բերանն լի , ոչ միայն առ քարանց հանդուրժէ ձիգս ընդդէմ կալով , այլ և առ տիգաց և նետից ընդդէմ յարձակելով հարուածոցն , և առ նոսին մղելով ։

Արդ այլ ևս մասին հասին , ոչ միայն մարդ , այլ և՝ այլ կենդանիք մտաց խորհրդականութեան ժառանգութիւն ընկալան , ոչ անյայտ է ․ այլ 'ի կցորդութիւն առաքինութեան և չարութեան 'ի նոցանէ մատուցեալ լինի հաւատ ։ Այլ է ինչ որ անլսելի այսպիսի բանիցն է՝ յինքենէ ոչ ուսեալ , անգիտութիւն խրատ ունելով՝ ապաբանութիւն աղերս կշռելով տուեալ ։ Իսկ այնոցիկ որ հանդերձ բնական պատճառօք՝ հանճարոյ սկըզբումունս ած շնորհեաց , և ընկալան ևս զառ 'ի բանէն վարդապետութիւն , արժան է տատել , կամ իբր խօթամտաց , և կամ իբր թշնամեաց ճշմարտութեանն ։

menter oculis sanguineis, oreque spuma pleno, non tantum lapidum projectionem suffert, se se opponendo, sed etiam hastarum sagittarumque immissarum ictus obviat, et interserit se.

Itaque reliquam etiam partem, non solum homines, verum etiam bestias sortitas esse intellectûs, quasi haereditate accepta, haud obscurum est: cujus rei participatio virtutis ac malitiae satis fidem facit. Sunt quidem aliqui, qui nequeunt haec audire, per se minime edocti; sed ignorantiam pro disciplina habentes, contrarium omnino tuentur. Quibus tamen una cum naturali ratiocinio principia intelligentiae Deus concesserit, atque doctrinam ex verbo acquisiverunt, istis licet adversarios increpare veluti insanos, aut veluti inimicos veritatis.

ԼԻՒՍԻՄԱՔՈՍ։

Այսոքիկ են , ով պատուական փիլոն , զորս աղեքսանդրոս եղբօրորդին մեր շարագրեաց , և 'ի մէջ անցեալ եցոյց ։

LYSIMACHUS.

Haec sunt, o honoratissime Philo, quae Alexander noster ex fratre nepos conscripsit, et in medium veniens publicavit.

ՓԻԼՈՆ։

Սքանչելապէս , ով Լիւսիմաքոս , և մեծ է քան զժամանակս հասակին ․ և հիացումն ոչ միայն գեղջկաց , այլ և իմաստասիրութեան սովորականաց առնել կարէ ։ Արդ ես ոչ առանց կրթութեան եմ այսպիսի բանից , այլ 'ի մանկութենէ ընդ այս խրատս սնեալ առ 'ի գիւտ ստուգութե , և անուանց գեղեցկութե , և մեկնութեանն արագութեան՝ ոչ չափաւոր ընկալայ , այլ անշուշտ և ճշմարիտ գիտեմ ։ Նմանզի ոչ անգէտս լինէիր դու զոչմամբք ազդող 'ի կիր առեալ , և

PHILO.

Mirifica sane res est, o Lysimache, majorque aetatis tempore, ita ut stuporem facere possit non solum rusticis, verum etiam instructis philosophiâ. Ego itaque non careo studio hujusmodi verborum, sed ex juventute in hac nutritus sum disciplina ad inveniendam veritatem; atque nominum venustatem, interpretationisque celeritatem non mediocriter percepi, sed certe et vere novi. Quoniam haud ignoranter te rem percipere monstrabas, dum declamares

ակնարկելով անընդհատ գլխովդ ․ և զի՞նչ թուի քեզ կրել՝ զի եթէ լուեալ էր քո նմա, զի ընթեռնոյր ․ ինձ թուէիր ըմբռնել զօրէն ոճարելոց և կոկոզա-զանցն, քանզի նոյն նոքա՝ ոչ զնոյն յայտնութիւն ազդեն առ գտողացն և մեկնչացն ասացեալս ։ Վասն որոյ է ինչ՝ որ վեր ՚ի վայր է նախասացութիւն լեզուին, և սահմանօք բերանոյ եզերեալ․ և է ինչ՝ որ յոգւոյն յառաջնորդականէն ձգտեալ՝ զձայնին գործի գեղեցիկ յարմարեալ պատկանաւորաբար բանի ։

Քանզի հօր կամ մօր առ ծնունդս սէր՝ ոչ է քատակեալ ։ Բայց ճշմարիտ ուրեմն ծնօղք՝ որք ըստ հանճարոյ են իմաստունք, յորժամ արդեօք պատմիցեն զիւրեանց գիւտսն, խառնեն ինն ընդ բանսն անպատմելի ախտ ախոցին՝ որ պատահեն լսելիք ։ Ոչ դոյզն ընդ անուանս և ընդ բայսն զանձեալ լինին, ասես ։ Վայելչաբար և դէպ․ բայց ընդ մեկնչին՝ քո յօժարութիւն հիացեալ եմ․ քանզի զբանն այսպէս թուիս ինձ պատմել, մինչ զի նորին իսկ գրողին՝ յորժամ կարդալովն ցուցանէր, ինձ թուի թէ ոչինչ ՚ի բաց մնացեալ լինէիր ։

Իսկ արմացեալ զպատանւոյն զնորագխնդիրսն, զնորս և զբազմօրինակ գիւտսն, և զանուանցն զառ իւրաքանչիւրսն զոր յայտնէինն զյարմարականն, ոչ ընդ նոյն հաւանեալ եմ, ընդ որս սակաւամիտքն․ որք դիւրաւ զայն՝ որ առ ձեռն է իբր թովչութեամբ իմն կախարդել՝ սովորեալ են մերձենալ։ Բայց ճշմարիտ ըստ որում ընաւորեալ ունել յուզեալ քննեցից ։ Տինա, առաւել հարցափորձեալ՝ ամենեցուն բանն վարդապետեցից․ քանզի փոյթ է ինձ՝ ոչ հաւանական բանագտութեամբք միշտ պարտիլ։ Եւ ոչ զեղբօր որդին մեր՝ որում գրեաց յառաջքան զհնդդէմսն ստոյգ ուսանել, յառաջագոյն հաւատալ։ Դու զայսոսիկ եթէ պարապես, արդէն իսկ յիշեցուցից պատ-

verba citata, nutu continuo capitis tui; quid quaeso putares, si ipsum audires legentem? Mihi videbaris rem altius concipere adinstar divinantium sacra quadam insania; quoniam illi non eamdem revelationem se accepisse dictis declarant, quam faciunt auctores et commentatores. Quapropter aliud est, quando huc illuc versatilis comperitur praedictio linguae, et per terminum oris finita; et aliud, quando ex anima moderatrice producta, instrumentum vocis pulchre coaptans, decenter pronuntiat.

Verum enim vero patris aut matris ad natos affectio non habet parem: veri tamen parentes, qui secundum scientiam sapientes sunt, quum referant suas inventiones, admiscent cum verbis inenarrabilem quamdam affectionem ad auditores. At non pauca una cum nominibus verbisque conduntur velut in thesauro, inquis. Decenter ac convenienter: ego tamen erga commentatorem inclinationem tuam miror; ita enim verbum mihi narrare videris, ut etiam ab ipso scriptore, quando legens publicabat, nihil differre videreris.

Miras autem adolescentis quaestiones recentes, novas multiplicesque adinventiones, et nominum ad singulas res rite exponendas accommodationem, non eo modo probabiles mihi fateor, quo homines modici intellectûs solent adire eum, qui in promptu habet quasi per incantationem allicere auditores; sed veraciter dicta, ut reipsa se habent, indagando perpendam, immo magis ventilatum universos verbum edocebo; cura enim mihi est, non persuasoriis verborum semper adinventionibus vinci; neque etiam nepoti nostro ex fratre fidem praebere licet in iis, quae scripsit, ante quam opposita certius sciret. Haec itaque, si vacat tibi tempus, jam jam rememorans

մեղով. ապա եթէ զխնկենուս յապաղեսցես, հրաժարեալք՝ դարձեալ ՚ի ժամու ասաս- ցուք:

enarrabo; sin autem procrastinas, sermone nunc interrupto, iterum opportuno tempore dicemus.

ԼԻՍԻՄԱՔՈՍ:

Եթէ ո՞չ կարծես զիս, ով Փիլոն, ամենայն իրիք որ զինչ և իցէ արհամարհանս առնել՝ ցանկութեամբ խրատու և ճշմարտութեամբ բաղձանօք: Այլ զայսոսիկ պատրաստագոյն ուսուցեալ քո՝ յօժարագոյն կամեցեալ:

LYSIMACHUS.

Non me credis, o Philo, omnia contemnere ob desiderium disciplinae, cupidinemque veritatis: et haec prompte te docente, ultro me velle audire?

ՓԻԼՈՆ:

Այլ տակային, ով Լիւսիմաքոս, որ ինչ յինէն՝ է պատրաստ: Բայց ընդ միտ ած այսպէս հարցանելով և քննելով՝ եթէ ոչ վրիպեմք ՚ի սուրբ խորհրդոյ: Մեղուք և սարդք կարծես՝ զի ոմանք ոստայնանկք են, և ոմանք խորիսխ մեղուստեղծանեն, ըստ արուեստի իմն մարթանաց հանճարոյ, թէ ըստ առանց բանի բնականի գործոյ: Քանզի ՚ի վերայ սոցա առանց համբաւմանց՝ թէ պարտ է զճշմարիտն ասել, խնամեալ դարմանի: Զի համբաւմանք՝ յորժամ ոչ յառաջագոյն իցէ հասուցիչ գիտութեան, որում պէտ եղև գոլ արուեստից սկիզբն: Քանզի ժողով միաբանութեանն հաստատեալ է արուեստ:

Արդ զօրօրինակ թռչունքդ օդայածք են, իսկ ջրայինքդ ղուղին, և գնայուն են ցամաքայինքդ: Ուսմամբ արդեօք, և ոչ. բնութեամբք իւրաքանչիւրոք յառաջելոցս գործէ զայս: Նոյն օրինակ և մեղուք անուսումն, բնութեամբ զխորիսխն գործեն: Այլ սարդք ինքնուսումնակն զայնս՝ որք յանկանեն՝ զբարակագործութիւնն կազմեն: Այլ եթէ ոք յեղեղոցն խաբեսցի հաւանութեամբ, երթիցէ առ ծառս, և հայեսցի տեսցէ զիւ-

PHILO.

Equidem, o Lysimache, quantum in me est, promptissimus sum. Tu tamen considera, sic interrogando et explorando, si nolumus aberrare a sacro consilio, utrum apes, et araneae (puta quod textrices istae sint, illae favum melis creabunt) juxta artis ne industriam ingeniosam (id faciant), aut absque ratione per actionem naturalem? Siquidem horum omnino, si oportet verum fateri, admirabilis habenda diligentia, quae tamen non a disciplina deducta est. Ad quid enim disciplina, quam non praecedet comprehensio scientiae, quae oportet esse artium principium? quoniam ars est collectio concordantium concepta.

Itaque exempli causa, volucres solent per aërem volare, aquatilia natare, et gradi terrestria. An id per studium doctrinae? Minime; sed suapte natura singula memorata haec agunt. Similiter et apes sine doctrina naturaliter favum peragunt, et araneae quasi per se edoctae subtilem illam elaborationem textorum moliuntur. Siquis autem aliter putat, adeat arbores, et perspiciens videbit cujusque dotes clarissimas: quia et in

իւրաքանչիւր ումեք զշնորհս պայծառութեանն ։ Զի բազում ինչ է և 'ի սոսա առանց արուեստի արուեստաւոր ։

Զորթդ ո՞չ տեսանես, յորժամ յաւուրս գարնայնոյ զպտուղն ծնանիցի · քանզի զառաջինն տերևովքն ծածկէ · և ապա զօրէն մօր, առ սակաւ սակաւ սնուցանէ աճեցուցանելով ։ Նա փոփոխումն դարձեալ յազոխէն խաղող գործէ, մինչև ամենևին հասուցանել զմիրգն ։ Նա սակայն կրթեցա՞ւ հոգացեալ · և ամենապքանչ ելով և աւագագործ բնութեամբն, ո՛չ միայն որ պիտանացուն էր զպտուղն ծնանել, այլ և զարդարեալ զստեղն 'ի վայելչութիւն, երկայն ձգմամբ աղուրեաց, պատատամամբ գնդակաց, տարածեալ տերևովքն, դալար սաղարթիւք, տեսակօք ձևոց ։ և էին երեսքն պայծառագոյնք, և զարմանալի իմաստքն ։ և գեղեցկութիւն սորա ո՛չ զաչս միայն, այլ և զռնգունս յինքն կորզելի զօրութեամբ ձգէր, շնչմամբ ոգի 'ի նոցանէ զմերձաւոր զօդսն խնկահոտ գործէր ; որ հանդարտիկն շնչելով՝ զտեղիսն լի առնէր անուշահոտութեամբ, և զհոտոտս ախորժելի և կամակ հեշտութեամբ լցուցանէր ։

Բազում և յաղագս այլոց տնկոցն ասել կարացեալ, ո՛չ վասն ձանձրանալոյ լռեմ, այլ չափ միայն, յանյագ երկայնաբանութենէ խոյս տուեալ ։ այլ զայս ոչ գիտեմ, զի բազում ինչս զլռեցելոցն՝ միոյ կարծեմ համեմատութեան օրինակաւ ծանուցեալ լինի ։ Վասնզի ասեմք և զաներևոյթ բնութիւնս, զի կարգեալն և արուեստաւորն ամբողջ պարեցուցանեն զօղ բանականս, և որք ո՛չ շնչաւորք են ամենևին ։ Այլ սակայն ո՛չ սոքա՝ և ո՛չ ասացելոց կենդանեացն · քանզի կատարեն զիւրաքանչիւր ինչ՝ ո՛չ նախախնամութեամբ հոգով և խորհրդով, այլ ըստ ակամայ իմն գործոյ՝ 'ի վեր բերեն 'ի կազմածոյ առանձնաւորութիւնս ։ Զի նոյնօրինակ հաւփալք 'ի ցնոց փախչին, և ձագքն 'ի սողնոց երկնչին ։ և ծովային

istis multa sunt, absque arte, artificiosa.

Vitem non vides, dum in diebus vernalibus germen producit? Primum enim foliis illud operit, deinde more matris paulatim nutrit, et id augmentum ducit; postmodum remutans ex acido uvam efficit, donec omnino maturet fructum. At instructa ne in his fuit, cura adhibita? Certè omnino per mirabilem, operique praesidentem naturam par fuit non solum utilissimo fructui ferendo, verum etiam adornando trunco decore, extensis per longum palmitibus, volutatis capreolis, dilatatis frondibus, viridibusque foliis eleganter; conspectus erat ejus clarissimus, et species mirabilis: pulchritudo vero ipsius non oculos solos, sed etiam nares vi attractiva ad se trahebat; exhalatione vero spiritûs circumvicinum aërem fragrantem reddebat: lente enim flante aura adimplebat spatia odore suavi, odoratumque grata placidaque voluptate explebat.

Plura et de caeteris plantis cum dicere possim, non morae taedio taceo, sed tantum solum, nimiam verbositatem evitans. Etenim puto, quod sub silentio multis relictis, unius analogiae modo totum innotescit. Dicimus enim et de invisibilibus naturis, quod quum ordinatae et artificiosae sint, integrum servant esse rationales, etiam illae, quae omnino carent anima. Revera tamen non ista dantur et in praedictis animalibus. Cuncta enim peragunt non provida procuratione ac consilio, sed secundum irrevocabilem operationem eliciunt ex propria constructione proprietates naturales. Namque consimiliter palumbes fugiunt vultures, ac pulli timent reptilia; et marini murices dum tanguntur

գաղտակուրքդ յորժամ հպեսցի ոք, պընդեն, բուռն հարեալք յորում են զվէմս՝ իբր երկոքումբք ձեռօք կծկեալ. և դժուարաւ 'ի բաց կորզեալ 'ի միաւորութիւն բռնադատեն. Խորհրդականութեա՞մբ, ո՛չ. բնութեան յատկօրէն իմն կազմածովք՝ այն որ առ յարմարական գործս իւրաքանչիւրոք հրաւիրէ: Վասն որոյ թևաբուսեալք հաւք անդէն թռչին. և ցուլք եղջիւրս բուսուցեալ՝ անդէն եղջիւր ածեն, և դարձեալ որ 'ի կռիւ գան՝ ընդդէմ կայ: Դարձեալ՝ ո՛չ խորհրդով, մի՛ զայս կարծեր; զի կարիճ 'ի վերայ կանգնեալ զխայթոցն շարժէ՝ դատեալ յինքեան ընտրութեամբ որ յառաջագոյն զրկեաց: և օձիցն ազգք զայնոսիկ՝ որ յարձակին, ջանայ 'ի վերայ խածանել թունաւեր զօրութեամբն. և այնմ որում դէպ լիցի հարելոցն սատակումն լինել գիտասցե՞ն: Նաև զպաշարանս կերակրոյ, և հիւանդութեանց բժշկութիւնք, և որ ինչ միանգամ սոցա նմանօրէն է, բնութեանս դարձեալ են գիւտք՝ բունք կենդանւոյս՝ անտես զօրութիւնք. և ստանան զիւրաքանչիւրոք յայնցանէ առ իւր փրկութիւն, իսկ այնոցիկ որ յարձակին 'ի վերայ՝ վնաս բերելով:

Ո՛չ եթէ ուսեալ մուկն՝ 'ի ծակ և յորջս իւր սուզանի, որ ինչ միանգամ ո՛չ զծնունդսն՝ յառաջ քան աճումն ընդունելն՝ 'ի ներքս սպրդել ջանայ: Նաև սակայն և ծիծառանց ձագք զփոշկացեալ կերակուրն յետս դարձեալ 'ի բաց ընկենուն: և ստոյգ իւիք օգտակարի՞ն զգայութեան, այլ կենդանւոյն յաճախ ինչ փութոյ առաքինութեա՞ն եղև. և զայն որ քաջ տևէ՝ դիմեցին գործել նախախնամութեա՞մբ, զի աւելի ինչ յեղելոցն աճման իցէ:

Քանզի ծանրագո՛յն է և կարծել՝ ամենագործ խարդախութեամբ, և աւելորդ իմն իմաստութեամբ վարել անասնոցդ: Քանզի իմաստութիւն որք սոցա վկայեն՝ ստոյգ զինքեանս ոչ իմացան,

ab aliquo, tenaciter constringunt lapidem, cui haerent, velut ambabus manibus tenentes, et aegre divulsi vim faciunt pro unione. Deliberatione forsan? Minime: sed naturae peculiari quadam dispositione, quae singula ad opus coaptatum invitat. Quamobrem aves statim ut alae eis natae sint, illico volant; et tauri, cornibus natis, illico cornua movent, et inpugnantes oppugnant. Praeterea, haud consulto, (neque enim id putes,) scorpio attollens aculeum dimovet, ac si per electionem statuerit debere ulcisci eum, qui jam injuriam sibi fecerit. Sicut etiam genus serpentium invadentes se nititur mordere vi venenosa; anne scire etiam poterit quem ex morsis mori contingat? Item comparatio victûs, et morborum curatio, et his similia, iterum naturae sunt inventiones innatae animalibus invisibili virtute. Et haec omnia possident, ut salva se servent, et ut vindicent se ab invasoribus.

Non enim edoctus mus in rimas suas antraque immergitur, et quid quid sit frugi, et natos suos antequam incrementum sortiti sint, intus inferre studet. Pulli tamen hirundinum cibum digestum retro versi deponunt. Num certae cujusdam utilitatis sensus alius fuit umquam animali, aut continuum studium virtutis? An ad aliquid diu durabile operandum provide se verterunt, ut aliquid amplius augmenti sortiantur facta?

Gravius quippe est putare callidissima fraudulentia, et superabundante quadam sapientia uti bestias. Qui enim his sapientiae concedendae testimonium perhibent, ipsi certe non noverunt se pla-

թէ ոչինչ ոչ գիտեն ։ Զի թէպէտ և է ինչ 'ի սոսա ընդունելութիւն, աղօտ աղօտ և անհամ և դիւրոստոյց ։ Վասն զի այնոցիկ՝ որ դեռևս տղայ մանկունքն են, հասմունք գիտութեան իբր տղայոց անյայտք են և անհաւաստիք, քան թէ 'ի բանս կատարելոցս առ միտս ։

Իսկ եթէ արիստոգոնեայ ձին ոչ ինչ վնասեալ ոտիւք կաղայր, ոչ խաբէր՝ իբր թէ կերպարանէր ինչ զխաբկանսն. քանզի խաբելն բանական է ։ այլ վասն զի յառաջագոյն թերևս ցաւեցեալ ոտքն, հանգստեան հասանել յիշեցեալ. ապա եթէ ոչ՝ քանի՞ երբեմն հանդարտութեան դադարմանն ընդ աղօտ աղօտ անյայտ է. քանզի մինչև ցորչափ ժամանակ յիշատակքն և 'ի նոսա արձարձեալ պահհին ։

Բայց սակայն տարապարտելի է և զվարկս զայնոցիկ՝ որք կարծեցին զորսորդս շունս հետամուտ լինելով 'ի հինգերորդում յեղանակին առնուլ 'ի վար 'ի նմանէ ։ Զայն ասել զգաղտակրաքաղացն, և կամ այլ ինչ որ յուզեն. ցուցական զհետ երթան երևմանցն՝ 'ի տրամաբանական տեսլենէն, այլ և ոչ երազ (կամ յերազ) երբէք իմաստասիրութեան զգածեալք. քանզի պարտ է ասել 'ի վերայ ամենայնի՝ որոյ ինչ ոք և խնդրիցէ, զի հինգերորդիւ յեղանակին վարի ։ Կամ այլէ եկ, յայլում վայրի արդեօք այսոքիկ և այսպիսիքս՝ զլացմունք ապիրատութեան են, հագածաբանել և իմաստակել զիրան սովորեցին առաւել՝ քան թէ զճշմարիտն, որպէս բնաւորեալ ունի՝ քննել ։

Քանզի ասեմք, զի վայելչականացն և բարեացն որ՝ անկ է նոցա, և բազում այլոց որ ինչ միանգամ գործակից առ 'ի փրկութիւն և տևումն յարութեան՝ ունել առաջոք տեսլեանց. և ընդհանուր ամենայնի հասմանց 'ի բաց բարձելոց՝ զայն որ 'ի տեսակին է ստուգութիւն ։ Բայց բանական ունակութեան 'ի հարկէ անբաժ է. և բանական ունակութի՝

ne nihil scire. Nam etsi detur in istis perceptio aliqua, obscura tamen et insulsa est, leves animo faciliter irritans; quoniam eis, qui adhuc juvenilem aetatem agunt, comprehensio scientiae velut pueris incerta est ac inconstans, non ita perfectis in verbo et intellectu.

Quod si Aristogoni equus illaesis pedibus claudicabat, non decipiebat, quasi fingens fraudulenter; deceptio enim rationalis est: sed quia fortassis antea dolores in pedibus senserat, quietem acquirere recordabatur; at quantum temporis esset ex quo quieti se dederat ac otio, obscurum est et incertum: nam et in illis per aliquod tempus tantum memoria rerum servatur.

Proscribenda et opinio eorum, qui canem venaticum bestias persequentem autumarunt quinto argumenti modo uti. Idem dicendum de collectoribus conchyliorum, deque quaerentibus quidquam; indicia enim rerum sequentur apparenter sub specie dialectica, verumtamen nec per somnium quidem philosophentur: alioquin dicendum esset de omnibus aliquid quaerentibus, quod quintum illum modum usurpent. Caeterum ex aliis observa, quod isti et tales feruntur in negationem pravitatis suae, soliti praetexere sermonem fuco, et sophistice de rebus agere potius, quàm verum, ut res se habet, examinare.

Nos enim dicimus, quod ex decentibus bonisque sibi convenientibus, multisque rebus juvantibus ad sanitatem perseverationemque valetudinis habent (animalia) appetitionem (aut imaginationem); et universali comprehensione universorum carentes, eam possident certitudinem, quae in propria specie cernitur. Verum tamen rationalis habi-

ժողովել յոչէից համանց է, ըստ որում միտք յաղագս Այ, յաղագս աշխարհի, յաղագս օրինաց, յաղագս գաւառային սովորութեան, յաղագս քաղաքի, յաղագս քաղաքավարութեան, և այլոց ևս անթուից. զորոց և ոչ մի ինչ ոչ ընդունին անասունք:

Իսկ զգլուխ համբառնայ 'ի վեր ձի, և փռնչայ. և երկչոտ եղջերու և նապաստակ են, և չարակամ աղուէս. և մանկակասէրք և նախանձոտք և բազումք: Ո՛չ ըստ ոգւոց ինչ սրատեսութե̄ ստուգութեան ուրեմն հաստատ մտաց, այլ ըստ այնմ որ 'ի բնութենէն կազմած հնարից իւրաքանչիւր ումեք 'ի ձահ և 'ի դէպ տուաւ, իբր մասունք մարմնոյ և ոգւոյ իւրաքանչիւր յատկութեանց առ նոցայն և առ բոլորին կատարելութիւն գործեցելոց:

Նաև զի և առիւծք տեսանելով 'ի պարտութեան յայտնապէս՝ 'ի բաց անկցեալ գնան, և ոչ տեսանելով փախչին առանց յետս դառնալոյ. փառասիրութեան և ոչ դուզնաքեայ ինչ զգացեալք: բայց խենէշ լինել ուսեալք, իբր սրեալք առ 'ի զօրութիւն առանց վարդապետութեան. իսկ զօրութիւն ոչ առնու յանձն զայլոյն արհամարհանս: Իսկ զնոյն թուի ինձ կրել և ձիք և եղջերուք, և որ ինչ միանգամ այլք դասին կենդանիք փառամոլեալ: Քանզի ոչ ընդ միտ ածեալ նախադասութիւն, այլ ընտանեցեալք դարմանովք՝ ընդ որս կրթէ ոք, զհետ երթան:

Բայց ոչ յուսահատելի է՝ և սերմանս մեծահոգ լինելոյ 'ի սոսա յառաջագոյն հարկանել. զի առ իւրն յատուկ առաքինութիւնս իւրաքանչիւր ոք խաղացեալ՝ մի անքաւ լիցի յարժանաւոր կատարմանէն: Որդ 'ի դէպ և սիրամարգք, որք զպայծառ և զանազան թևաւորութեանն զօրէն ոստայնից տեսանելով, և ամենագեղեցիկ տեսիլ ցուցանէ տեսո-

tâs necesse est illa nullam habere participationem. Rationalis autem habitus est syllogismus ex apprehensione entium, quae minime adsunt; ut intellectus de Deo, de mundo, de lege, de patrio more, de civitate, de politica, deque aliis innumeris, quorum nihil percipiunt bestiae.

At caput efferens equus hinnit, et pavidi sunt cervus lepusque, et perfida vulpes, alii puerorum amasii, invidi, et id genus multa. Non utique secundum acumen oculorum animae, certitudinem quamdam comprehendunt intellectus, sed secundum illud, quod ex natura apparatus necessarius singulis conveniens datus est, sicut partes corporis et animae, singulis proprio modo ad sui totiusque perfectionem operantibus.

Ecce et leones videntes se evidenter debellatos, abscedunt, et nolentes quemquam videre fugam capessunt, quin retrorsum se vertant: ambitionis nihil quidquam vel modicum sentientes, sed quia petulantes esse consueverunt, tamquam acuti ad robur exercendum sine doctrina: robur autem non acquiescit contemni ab aliis. Idem mihi videntur pati et equi, cervi, caeteraque animalium, quae ambitione affici putantur. Etenim haud de primate cogitant, sed assuefacta alimento, ea in quibus exercitantur ab educatore, imitantur.

Nec tamen desperandum supponere jam in istis semina curae habendae, ut unumquodque ad virtutem sibi propriam progrediens, non destituatur a debita perfectione. Convenienter et pavo, qui cernens in se claram variegatamque alarum formam texturae similem, pulcherrimam praebet speciem videntibus, non ostentatione utitur, sed naturae suae

ղացն, ոչ ցոյց առնելով, այլ բնութեանն իւրոյ առաքինութեանն տենչմանց տեղի տուեալ։

Բայց կարծել իբր թէ արդեւք ոք յանտիոքական փղեցն անուանեալ Եղեկաս, զրկեալ յառաջապատուութէն անդէն մոլեգնեաց, ամենածաղր առնելի է, ապարասանութեամբ և ըմբոստութեամբ վայրենւոյ գազանին. Թերևս արդեւք վասն յագելոյ և զայն որ յանչափ խնամոյն բազում փափկութեան կերակրոյն 'ի նմա եղելոյ փառասիրութեան նախանձ մատուցանել։

Բայց շնկոտիքդ, և ցիռք, և ուլք, և կապկաց ազգք, և որ ինչ միանգամ առ սքանչելագործսն է 'ի տեսարանական ցոյցսն ստացեալ մատուցանեն, մի կարծեր երբէք բանիւք ուսանել. քանզի կերակրոյ կարօտութիւն և յաճախ տանջանք առ այսպիսիս զարթուցանեն։ Քանզի ամենայն ինչ՝ որ ինչ միանգամ մասն ունի ոգւոյ, ընդ տանջանօք անկեալ է, և ընդ սովով տանջանաց ընդ հարկաւոր օրինօք լծեալ։

Իսկ եթէ կարծես այլ մատակարարականքն մրջիւն և մեղու, ոչ մի քաղաքավարութեք քաջք են, թոյլ տուր զի միանգամ սահմ գիտացեալ, ընդ որով անկանի ինչ։ Թուի թէ ոչ անգէտ եղեալք, զի նոցունց է մատակարարութիւն, և քաղաքավարութիւն միոյ առաքինութեանն ծնունդք. քանզի որք ընդ տեսակօք զոյգ են, և անզոյգ մեծութեամբք, վասն որոյ և տուն և քաղաք։ այլ զի թէ ոչ քաղաքավարութիւն, և ոչ մատակարարութի 'ի վերայ սոցա ասելի է։

Իսկ զի՞նչ ոք ասասցէ, զոր յառաջագոյն գանձեալ համբարէ մրջիւն, և յառաջագոյն դնէ իւր դիրս համբարոյ։ Բայց առ այնոքիւք ևս պիտանացու, և որ 'ի գործ երթայ ծաղիկս ժողովելով մեղուն, և զխորիսխս գեղեցիկ ստեղծանել յոյժ սքանչելապէս մեղրագործեալ։ Բայց ասեմ սակայն և ես, քանզի զսոսա

virtutis desiderio cedit.

Putare autem, quod unus Antiochenorum elephantum Ajax nominatus, quum privatus fuisset dignitate principali, furore captus fuerit, irridendum omnino est una cum procacitate insolentiaque ferae agresti. Fortassis ob saturationem, fruitionemque cibi multum delicati diligenter alteri comparati invidia ambitiosa accessit.

Catulos vero, et onagros, haedos, simias, et quaecumque mirificas in spectaculo ostentationes exhibent, noli putare ullo modo rationis esse documenta; nam cibi indigentia, et crebre flagellum ad haec excitant: siquidem omne, quodquod animae partem habet, subjectum est tormento; et famis tormentum sub lege necessaria redigit.

Quod si censeas alia praedita esse oeconomica quadam prudentia, ut formica et apis, cum nemo istarum tamen politica gaudeat, concedas oportet posse falsum esse in specie, quod verum sit in genere sub quo cadit. Ut puto, non ignoras, quod eorum est oeconomia, quorum et politice: unius enim utraque virtutis proles, etsi sub specie pares, impares tamen magnitudine, ut domus et civitas. Atqui deest eis politice, neque ergo dispensatio dicenda est de illis.

At quid quis dicere potest (inquies), quum antea collectione facta condit in thesauros formica, et horrea sibi prius parat? His utilius in opus exit apis, et collectis floribus, alvearique pulchre constructo, mirifice mel facit. Ita quidem ego etiam dico. Dico tamen haec providentiae, non animalium ratione ca-

ասեմ եթէ նախախնամութեամբ՝ ոչ կենդանի անասնոցն, այլ այնր որ զբնաւորն մատակարարէ բնութիւն՝ խոստավանելի։ Քանզի այն ոչինչ գործէ մտօք, իսկ սմա հոգ է զանազան իրաց զարարչականաւն զյարձակմունսն, իւրաքանչիւր ուրուք պրկել ջլապինդ արարեալ առ որ եղեն՝ յայն որ անկն է կատարելութիւն։

Իսկ 'ի վերայ պինայն և պիննապահ սեկին ասացեալքն՝ առ միաբանութեան հասարակաց 'ի ցոյց։ և առի ոչ վայրապար այնոցիկ՝ որ հաւանեալ 'ի գիւտս ճշմարտութեան՝ յայտնութեամբ հնարին արուեստիւ. բայց առ ոչինչ յաջողանէ, որք գիտեն իմաստութիւն՝ զիմաստութիւն յանդիմանել։

Իսկ որ միանգամ յերկբայս է, ուսցի 'ի ծառոց և միանգամայն 'ի տնկոց՝ մի պատրիլ։ Քանզի այսոքիկ զի թէպէտ և ոգւոյ մասն ոչ ունին, ընտանութեան և օտարութեան այլ ոչինչ նուազ յայտնութիւն. շարժէ և աճէ, իբր սիրական համբուրիւք ողջունի զմիմեամբք պատատի, որպէս զձիթենեօքդ բաղեղն, և կամ զնշդարեօք որթք։ Իսկ է ինչ յորմէ խուսէ և 'ի բաց դառնայ, ոչ միայն յանդիման կացուցանելով 'ի ձեռն յայտնի երեսացն. զի 'ի բաց փախչէր, թէ ոտք լինեալ էին. և պակասէ ոչինչ նուազ մօտաւորագոյն մատուցեալ։ քանզի ամլացեալ լինի իւր առաջին բոյսքն. և եղեալ բողբոջքն դեռևս կան մնան նորածինք։ և դարձեալ աներևոյթս արարեալ գօսացուսցէ, և զայլսն առ սակաւ սակաւ ճնշեցուցանէ։

Զի կաղամք յորթոյ խուսափեն, և սարդք։ այլ ոչ զոք կարծեմ այսչափ լի յիմարութեամբ, մինչ զի իշխել ասել, իբր զի եթէ ոք 'ի սոցանէ մտերմութիւն կամ թշնամութիւն թևակոխեաց գործել։ այլ վերնագոյն բնութեան բանի,

rentium, sed ejus qui universam moderatur naturam, esse tribuenda. Illud enim (animal) nihil agit intellectu. Isti vero (Deo) cura est variis de rebus; ut nimirum sicut Creator impetum singularum creaturarum constringit, ac corroborat ad id, propter quod factae sunt, sive ad eam quae singulis convenit perfectionem.

Quae vero dicuntur de Pinna, et satellite ejus, communem societatem demonstrant; quaeque non gratis dicta sunt eis, qui persuasi de inventione veritatis, manifestare rem nituntur artificiose; nihil tamen juvant illos, qui sapientiae ducunt esse reprehendere sapientiam.

Quisquis autem haesitat, discat ex arboribus plantisque, ut non decipiatur. Hae enim etsi nullam habeant animae partem, tamen familiaritatis abalienationisque non minorem praeferunt manifestationem. Moventur, et crescunt, atque tamquam osculo dilectionis salutando amplectuntur se invicem, ut olivam haedera, et ulmum vitis; aliquas tamen non solum aversatur (vitis), verum etiam evitat, manifeste ostendens in aspectu suo, quod in fugam se verteret, si pedes haberet: atque languet non modicum, si propius accedat; quoniam steriles redduntur primae ejus germinationes, et germina producta adhuc restant ut novella; ita ut invisibiliter exsiccetur, alia quoque paulatim mulgendo.

Vitem evitant populus (vel crambe)[1], et lauri. Sed neminem arbitror adeo insanire, ut audeat dicere, haec ex fidelis amicitiae aut hostilitatis animo oriri, sed supremae naturae ratione quaedam in unum adducuntur, alia dis-

1 Կաղամք, vel Կաղամախք erit, vel կաղամբք։

է ինչ որ 'ի մի վայր ածեալ լինի, և է ինչ դարձեալ՝ որ անջատեալ մեկնի, ոչ յարելով 'ի միմեանս: Արդ զայս օրինակ կարծեմ և կենդանեացն որ ինչ միանգամ մահկանացու է, առանց մարդոյ, հակառակութիւն և միաբանութիւն և որ ինչ այլ յայս գայ՝ 'ի բանական յարմարութիւն, ստեալ է: Վասնզի ամենեքին այսոքիկ բանիւ և մտօք բնաւորեալ են նուէր գնիլ: Իսկ նմանութիւնս, և իբր զկերպարանս 'ի կենդանիսն ստորագրել դէպ եղև. և արհամարհանաց փոփոխմանք, և քանզի պատուոյ և յօժարութեան, և շնորհակալութեան և նմանեացն այսոցիկ երևեալ լինին ոմանք աղօտ աղօտ կերպարան տպաց, որ ոչ են առ ճշմարտութիւն: Վասնզի բուն տեարքն և հաստատուն ձևքն յոգիսն են մարդկան:

Վասն որոյ և արագիլ ոչ փոխանակ կերակրելով զծնօղն՝ անիրաւութեան պարտօղ ոչ իւիք լիցի, բայց թուիցի նման իմն առնել անիրաւելոյ, վասն զի ոչ 'ի կամաց: Նաև ոչ իշամեղուք զերկ մեղուաց խանգարելով լինին պարտապանք, զի ոչ կամօք առաւել՝ քան կերակրոյ ցանկութեամբ գործեն: Ո՞չ տեսանես, զի յոյժ տղայոցն՝ ոչ ոք ոչ 'ի վերայ միոյ իրիք գործեցելոյ ոչ զոք բաղբաղէ ամենևին. վասն զի խոհական հասակի չև՛ ևս մասն ընկալեալ: և սակայն մանուկն զի թէպէտ և անկատար է, այլ սակայն վասն զի մարդ է բնութեամբ բանական, նորոգ այն ինչ ընկալեալ զիմաստութեանն սերմանս: բայց այժմ չև՛ ևս կերպարանեալ, բայց փոքր մի սակաւ ապա ծագեսցէ: վասն զի սիք և հով ընդունելով սերմնական բանք զօրէն կայծական յանտառի ըստ ժամանակաց ընդ նմա աճման, բուսանել հարկանել և յարել սիրեն: Իսկ այլոցն ոգիք աղբիւր մտաց ոչ ունելով, 'ի խորհրդոյ են անմասնք:

Վասնզի բազում և այլ ինչ ասի այնոցիկ՝ որք յառաքինութիւնս և 'ի չարու-

junguntur, haud sibi invicem convenientia. Hoc itaque tenore existimo falsum esse animalia mortalia quaeque, praeter hominem, contrarietatem societatemque, et quae ad istas referuntur rationali cum harmonia, praeseferre. Haec enim omnia ratione et mente solent conciliari; similitudines vero, et tamquam imagines in animalibus delineari contigit; et speciem contemptûs, vel honoris, studii, gratiarum actionis, et consimilium rerum exhibent aliqua subobscura delineamenta impressa, quae non pertinent ad veritatem; quandoquidem propriae, certae, et solidae formae in animis sunt hominum.

Quapropter et ciconia non enutriens genitorem, iniquitatis rea nullatenus erit, etsi aliquid simile injuriae facere videatur; quia non procedit ex voluntate. Neque fuci laborem apum devastando rei evadunt; non enim voluntarie id agùnt, sed potius desiderio victûs. Non vides, quod parvulum infantem nemo de ullo opere facto accusat umquam, eoquod prudentis aetatis nondum particeps fuerit? At puer quamvis imperfectus comperitur, quia homo tamen est rationalis naturâ, paullo ante acceptis sapientiae seminibus, quamvis nondum formare rem potest, paullo tamen post oriri faciet: etenim aura recepta, seminales vires ad modum scintillae in sylva juxta tempora cum illo crescentes vigere ac adhaerere debent. Aliorum vero (animalium) animae non habentes fontem mentis, progressu deliberationis carent.

Multa et alia de illis dicunt ad virtutes et malitiam pertinentia explorato-

թիւնս երթան, զոր խնդրեաց քննել յաղագս կենդանեացն պատմութեանն. որոց սովորութիւն է 'ի դատարկութենէ անփոյթ և անընտիր սովորութեամբ յերկարել բանիւք: Բայց մեք զի յառաջագոյն ասացեալ է դէպուղիղ օգնութիւն այնոցիկ ամենեցուն որ ձեռնարկեն հակառակել, հարկաւոր է և ոչինչ յանասնոց գիտութեամբ ընտրութեանս հանդերձ նախախնամութեամբ որ զինչ և գործիցէ: այլ թէև 'ի նոցանէ լինի ըստ նմանութեան մարդկայինն գործոյն, առանց մտաց կատարիլ, ըստ առաջին բնութեանն կազմուածս իւրաքանչիւր ուրուք ծնունդ բաշխեալ ետ ընտանեբար:

Արդ բաւական է որ յաղագս 'ի խորհուրդս բանն կայ խօսեցաք՝ զգոչօղն յետ այսորիկ քննեսցուք: Քանզի կեռնեխք՝ և ագռաւք և պապկայք, և որ միանգամ հոմանմանք, զի թէպէտ և զանազանագոյն բարբառեսցին, յօդաւոր ոչ երբեք և ոչ իւիք ձայն կարասցեն հանել: Այլ որպէս կարծեմ առ բախողարարս ծակք հաւաստի ճշգրտութեան մասն ունելով ոչ բանաւորս հաւաստի հնչմունք են՝ անկերպք, և ոչինչ յայտնի կարեն յանդիման կացուցանել: Նոյնօրինակ և ասացելոց կենդանեացն են աննշանք և տարագործք ձայնք, զբանաձևն ոչ բառիւ ունել զճշմարտութիւնն յայտնութեան առաւել՝ քան համբոլորակաւ:

Եւ յարացոյց քեզ փող և քնար, և որ ինչ միանգամ երաժշտական գործի է: Քանզի բախելով 'ի ձեռն սոցա օդ՝ հնչմունս կատարէ նմանելով մարդկային ձայնից. և են նոքա անյայտք, հաստատուն զնշանակեալն ոչ կարեն ձևացուցանել. վասն զի դիւր այնմ որ կամին՝ պատկանել բիւր զանազանութիւնս և վիճող բառս, որ նմին կայանի հանգիտանայ. և հաստատուն և յայտնի նշանակ առցէ ոք յայլընդայլոյ լսողացն ակն

res historiae animalium, ii nempe, quibus mos est ob otium improbâ et minus laudabili consuetudine verba protrahere. Nos autem jampridem asseruimus ex diametro argumentum adversus praesumentes contradicere, nihil urgere cur dicamus animalia per scientiam deliberativam provido consilio agere quidquid faciunt; sed etsi aliqua ab illis fiant ad similitudinem humanae operationis, sine intellectu peragi primae naturae impulsu, quae apparatum singulorum in ipsa nativitate distribuens, illum donavit eis velut innatum.

Hactenus satis locuti de ratione existente in intellectu, locutionem nunc examinemus. Siquidem merulae, et corvi, et psittaci, et consimiles, etsi varie vocem proferant, articulatum tamen numquam, et nullo modo vocabulum pronuntiare queunt. Sed puto quod quemadmodum in instrumentis musicis foramina quamvis habeant portionem veritatis constantis, non tamen rationales sonitus sunt constantes, sed forma carentes, et consequenter nihil manifeste exponere possunt; ita et praedictorum animantium voces sunt significatione carentes et deformes, veritatem formae sermonis non vocabuli modo exprimentes, sed per cantilenam.

Exempli loco sint tibi tibia et cithara, cum aliis instrumentis musicis; quoniam pulsatus ab his aër sonos perficit, imitando voces humanas: qui tamen incerti sunt, et nequeunt constanter formare significatum. Facile est enim ei, qui velit, innumeras fingere differentias, et vocabula contentiosa, quae eidem sententiae aequivaleant: argumentum autem rei firmum et manifestum recipiet quis ex eo, quod auditores vario

ունել՝ և ոչ զնոյնս ամենեցուն ։ Վասն-զի ոչ եթէ զօրէն քաղթնատաց թո-թով բարբառաքդ նոցա. բայց աղջամղջխւ-լի՛ են ամենայն որ ինչ միանգամ՝ 'ի ձախա-րակեալ. և 'ի յղկեալ ձայնէ ստուգու-թեամբ զրկեալ է ։

Արդ դադարեսցուք տժգոհ լինելով զբնութենէս, և ամբարշտելով ։ Վասն-զի մինչ 'ի մարդկան ազգ հուչակելով. և չանարժանիցն բաշխելով տալով, ան-հանգէտ անիրաւութեանց է, պարսա-ւել զայնոսիկ՝ որ նախամամնութեան 'ի բնութենէն հասին, նազելի պարկեշտու-թիւն արկանել զանհոգալեօքն և զան-երևութիւք ։

modo concipiunt, et non eadem omnes; nec enim adinstar blesorum balbutientium est sonus istorum (animantium, ac instrumentorum), sed tenebrosa comperiuntur omnia, quae polità voce ac diserte pronuntiante certo privantur.

Desinamus itaque obmurmurare contra naturam, et impietatem subire. Quandoquidem usque ad gradum humani generis extollere immerentia, et indignis distibuere aequalia, summa est injuria: tum vituperare illos (sc. homines), qui dignitatem primi gradus ex natura sortiti sunt[1], et egregiam sobrietatem adscribere ignavis, ac exiguis minimeque apparentibus bestiolis[2].

1 Plin. VII. 1. «Animantium in eodem (mundo) natura, nullius prope partis contemplatione minor est, si quidem omnia exsequi humanus animus queat. Principium jure tribuetur homini, cujus causa videtur cuncta alia genuisse natura».

2 In codice subjicitur inscriptio, sive memoria, cujus ex parte mentionem fecimus in Praefatione nostra. Verum varias Amanuensium inscriptiones variis in locis de scribendo Philonis codice, quoniam respiciunt opus integrum, dabimus in fine ultimi tomi loco suo. Post itaque tres hosce sermones erit locus publicandi Quaestiones et Solutiones Philonis in Genesim, et consequenter caetera ejus opera, quae desiderantur in occidente.

ՎԱԽՃԱՆ ԵՐԻՑ ԲԱՆԻՑՆ ՓԻԼՈՆԻ

FINIS TRIUM SERMONUM PHILONIS,

ELENCHUS

TRIUM PHILONIS SERMONUM

INDEX

NOMINUM, RERUMQUE MEMORABILIUM.

PRINCIPIA PHILONIANA

HOC TOMO CONTENTA.

24. Pervigil solertia provide omnia agit.
Cujus pars provida est, necesse est ut totum quoque providum sit.
Indocta erit omnis anima, si non datur providentia.

25. Monitionis causa quaedam disponit providentia, nolens penitus delere genus humanum.

26. Debet materia exanimis obsequium praestare animali rationali.
Cum electione omnia judicat providentia.

27. Si mutationem patiatur justus (in adversis), jam non est justus.
Ecquis providentia ipsa sapientior est, ut vituperet quae ab ea fiunt?
Audacia consilia vix laudabilia sunt, imo nociva, etsi a justo profecta.

28. Non licet insipienter judicare, quis justus, quis injustus?... Nos ignoramus; quis impius sit, quis justus ... (et pag. 111.)
Non qui boni apud nos putantur, veraciter etiam sunt.
Solam providentiam nihil latet... Providentia tenet arcem scientiae.
Sapienti judicio omnia operatur providentia.

29. Hominem virtute ornatum nullatenus offendit providentia.

31. Ditescat impius, ut amplius doleat his sublatis . . . Justi animus maneat integer, quamvis haec abierint.
Providentiae proprium est curam gerere singulorum.

32. Quomodo providus fuisti sine providentia?

33. Ornatum virtute nihil omnino est quod turbet aut deflectat.
Justus vel in ipsis morbis providentiam profitetur.
Nonne iniquum videtur, rejecta providentia, semetipsum sui provisorem esse dicere?

34. Nonne et ratio asserit opus artificiosum esse non posse, nisi ab ingenio quodam suscipiat perfectionem suam?
Artificiosum opus videntes, artificem ipsum sollertem adnoscimus.
Iniquus est, qui suis factis paria non vult pati a providentia; et tamen quas ipse non est passus injurias, inique aliis infert.

35. Exempla naturae primo intuitu providentiam esse demonstrant.
Amant formata ab aliquo proprium auctorem confiteri.

36. Si alio atque alio modo consilia transmutentur, oberrant a rectitudine.

38. Si a natalitiis omnia disponuntur, cessabunt tacebuntque lex, jus, justitia, judicum sententia.

41. Stellarum motum nemo dominari in homines putet.
Haec est providentiae summa vindicta in creaturas rebelles, condignum justumque judicem impiis praeponi (ad eos puniendos).

43. Pulchra optimaque est providentia: et bonus a providentia bonum habet.
Malitia opponitur virtuti, et malitiae expultrix est virtus.

55. Ne felicem quemquam malignorum esse putes: etsi opulentior sit Croeso, etc.

56. Ob absentiam optimorum honorantur deteriora.
Non est similis cibo, sine quo non vivitur, opum possessio.
Facile thesauros universos commutabit homo pro exiguo cibo.

57. Qui gloriam quaerit ab improbis, sciat quod et ipse improbus est: simile enim simili gaudet.

62. Homines justi solam virtutis possessionem arbitrati sunt bonum esse et honestum.
Quando pluit, necesse est sapientem, si sub dio versabitur, imbui; eodem modo et calamitates mundi sufferre. (vide et pag. 112.)

69. Non similiter ac homo, judicat Deus.
Nullo modo nostrum judicium divino anteponamus.

70. Poena omnibus, quae rectae conscriptae fuerunt leges, adjecta est.
Sicut in populo tyrannus, sic in lege punitio.
Sine crudis animis non expurgatur malitia.

72. Nec malum ac nequam quemquam, fortunatum; neque ex adverso, justum quemquam infortunatum esse credamus.

76. Vetat lex mysteria iis, qui inhabiles sunt ad mysterium, exponere.

77. Noli mirari, si vir justus, qui nescit currere, superetur ab injusto cursore; non enim sapientiae opus est velocitas.

81. Sapientissimi est in arte propria, antequam incipiat aliquod opificium, sufficientem nosse materiam.
Nequit homo omnino se eximere cognato mortalibus errore. (similia dixerat et pag. 56.)

82. Sophismatis opus est verba excogitare; sapientiae vero singula examinare honesta modestia.

83. Interroganti respondere expedit.

84. Globi forma omni figura velocius mobilis est.
Infinitum incorporeumque tempus Deus minime creavit.

87. Fructus pars est plantae: et qui rite utuntur eo, proficiunt.

Terra occupavit medium, ne a centro dimoveatur ... atque ita circumcirca habitetur ... quo probatur et figuram ejus per providentiam factam fuisse globosam.

88. Nihil sine ratione esse conceditur a nobis: at non proinde licebit quaerere rationem, quae non concordet cum veritate.

Superfluam nullam invenias naturae partem.

90. Natura nullum animal effecit haud indigum aliis; nullam regionem sibi sufficientem... Nemo accipit, quin det ... Simul stant et prodesse, et proficere.

Causa impietatis, voluptas est; ea enim quae non nutriunt, neque serviunt ventris cupidinibus, velut minime necessaria incu-
91. sarunt impii ... qui levitatem suam praesumunt in Divinitatem ipsam retorquere.

Omne supervacaneum, inconstans ac erroneum a caelo longe expulsum est, et in sublunari pervagatur spatio.

93. Ex humana imbecillitate ansam capere accusandae Divinitatis maxime iniquum est.

Deum sicut creatorem patremque decet scire singulorum rationem veram: mortalium vero neminem assequi physiologiam.

98. An tu putas nos propter mundum, et non potius mundum propter nos factum fuisse?

112. Dei electio, judicio humanae mentis omnino certior est.

117. Si barbara gens abundat feracitate frugum, atque superat delectatione vitae felicis, caret tamen sapientibus viris, quorum sane gratia facta sunt alimenta.

In terra sicca animus est sapiens, ac virtutis amans (dixit Heraclitus).

118. Vigiles et sobrii sapientiores sunt.

119. Res quaedam inter se permixtae, vim suam evidentius exhibent.

Patet, quod Deus humanarum rerum curae attendit.

120. Mihi semper tempus est philosophandi, cui dedicavi vitam meam studio addictam.

125. Interpres sum, non doetor: is propriam scientiam edocet alios; ille ab aliis auditu percepta exacte memoriae refert.

141. *Proverbium*. Ubi cervi cornua deponunt, profecto locus est desertissimus.

163. Ars est collectio concordantium concepta.

165. Qui brutis animantibus sapientiae commendandae testimonium perhibent, certe non noverunt se plane nihil scire.

166. Deceptio rationalis est.

Animalia universali comprehensione universorum carentes, eam possident certitudinem, quae in propria specie cernitur.

167. Rationalis habitus est Syllogismus ex apprehensione entium, quae minime adsunt.

Robur non acquiescit contemni ab aliis.

Unumquodque ad virtutem sibi propriam progrediens, non destituitur a debita perfectione.

ԱՐՁԱՆԱԳԻՐ

Ի ՀԱՅԵՐԷՆԱԽՕՍ ՓԻԼՈՆ ԵԲՐԱՅԵՑԻ

Փիլոն մեծանուն՝ բարեկամ սիրուն՝ գոգ բանասիրաց,
նոյն մեզ նոր Պղատոն, ուր հինըն Պղատոն՝ Փիլոն զոյր նախնեաց.
նոր Պիւթագորաս՝ Թուոյ և չափոյ՝ անչափ իրազգած,
քաջ իմաստասէր՝ հելլէն և հրեայ՝ հիւր 'ի մեծն 'ի հայս։
Այժմ թէ լինէր՝ և ինձ բարեկամ՝ ըստ իմ ըղձմանց,
ըստուգեալ յանձին՝ զՎ.պեղէս 'ի Պրակս՝ անուն պարծանաց.
որպէս գուշակի՝ յանստոյգ բանից՝ թէև հին արանց,
որ զՓիլոն ծանօթ վիմին հաւատոյ՝ գըրեն 'ի կարծեաց։
Եթէ ճշմարտէր և ըստուէր բանիս, սրբանայր ինքնին
նորալուր կարծիք՝ այլոց զՓիլոնէ՝ ներհական կրկին.
նախ հաւատացեալ, և ապա հեստեալ՝ կըռիւք մարդկային.
զի թէ հաւատայր, դու մի՛ հաւատար, թէ չկայր 'ի նմին։
Որպէս տեսական՝ բանք նորին զԵսսեանց՝ յոլովից լինին
առիթ կարծելոյ՝ թէ ըզքրիստոսեանց՝ արդեօք ճառիցեն.
այլ մնայ յերկբայս՝ միտ բանասիրաց՝ որ շատ քննեցին,
գուցէ բուն հրէայք՝ դասք կապալոտաց՝ իւղագլուխք էին։
Հապա զանյայտից՝ Թողեալ տեսութիւն՝ անթարգմանելի,
հաւաստի առ մեզ՝ և առ վերծանողս՝ այս ինչ ծանիցի.
եթէ հաւատաց՝ երբէք մեր Փիլոն՝ որ է տենչալի,
գրուածք իւր կանխաւ՝ ծընունդ են անշուշտ՝ հրէական սրտի։
Հրէական իմաստ ըստ հին օրինաց, բայց քաջ րաբունի,
խորհրդականին՝ դպրոցի ազգին՝ աշակերտ արհի.
տինա և ըստ չափ՝ անցեալ այլաբան՝ զյայտնեաց ըստ ճառի,
միջամուխ 'ի խորս՝ ուր չիք խորութիւն, 'ի խոր սուզանի։
Մինչզի այս ընթացք՝ իւր տարապայման՝ եղև խիթալի,
պատճառ մոլութեանց՝ և ոչ սակաւուց՝ ընդ Որոգինի.
Այլ Հարց իմաստնոց՝ լեր դու նմանող, ո՛ առաքինի,
ընկենուլ զխոտանս՝ ընտրել 'ի յաման՝ ըզբարի բարի։
Օհ և թարգմանչաց՝ սրբոց էր համբուն՝ խորհուրդ միական,
յեղուլ 'ի բարբառ իւրեանց հայրենի՝ զգիրս հելլենական.
ոչ հելլենանալ կամ եբրայանալ՝ ուր ոչն էր արժան,
այլ զիմաստութեան քաղել ըղծաղիկս՝ մեղր առնել միայն։

